ÖZGÜR ÜNİVERSİTE KİTAPLIĞI 53

Editör FİKRET BAŞKAYA

Resmi tarih tartışmaları -I-

Cem Uzun-Suavi Aydın-İlker Çayla-Taner Akçam
Hamit Bozarslan-Mesut Yeğen-Ç. Ceyhan Suvari
İhsan Toker-Baskın Oran-Tolga Ersoy

2. BASKI

TÜRKİYE VE ORTA-DOĞU FORUMU VAKFI
ÖZGÜR ÜNİVERSİTE

Resmi Tarih Tartışmaları I

Editör

Fikret BAŞKAYA

2. Baskı Eylül 2008

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

Yüzleşme Zamanı "Kemalizm Sol Değil" 9
Cem Uzun

Resmi Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve .....
Resmi Tarihte Mitlerin Kaynağı 43
Suavi Aydın

Kamusal Bir Din Yaratmak Milliyetçilik: .....
Simgeleri ve Törenleri 85
İlker Çayla

Bir Kitap Ya da Bir Cinayetin Anatomisi 137
Taner Akçam

Türkiye'de Devlet, Komitacılık ve Çetecilik .....
Konusunda Birkaç Hipotez 173
Hamit Bozarslan

Türk Devleti, Kürt Sorunu 191
Mesut Yeğen

Ulus Devlet Öncesi Resmi İdeoloji ve Heterodoksi . 223
Ç. Ceyhan Süvari

Türkiye'de Resmi Tarih ve İdeoloji .....
Karşısında Bir İslami Söylemin Tezahürleri 253
İhsan Toker

Dünden Bugüne "Büyük Ortadoğu" 291
Baskın Oran

Bugünü Yaşarken Dünü Anımsamak 307
Tolga Ersoy

SUNU

Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı/Özgür Üniversite kurulduğu günden bu yana resmi ideolojiyi ve ona en önemli argümanlarını sağlayan resmi tarihi çeşitli yönleriyle tartışmaya önem vermiştir. Kalıcılığın sağlanması, tartışmaların yaygınlaştırılması ve bu tartışmalara gelen eleştiri ve katkıların değerlendirilmesi, tartışma sürecine dahil edilmesinin sağlanması amacıyla, çokluk-la seminer, konferans ya da panellerde sunulan bildirilerle sürdürülen resmi tarih tartışmalarının bir kitap dizisinde toplanmasına karar verilmiştir. Elinizdeki kitap, bu bağlamda tartışma sürecinin her türlü eleştiri ve katkıya açık yeni bir aşamasının ilk adımını oluşturmaktadır.

Bu kitap dizisinde farklı düşünce ve yaklaşımlara sahip araştırmacı, yazar ve bilim adamları, tarihe genel bir bakıştan, resmi tarihin ilginç olabilecek öğretici ve tamamlayıcı ayrıntılara varıncaya dek resmi tarihi ve onun vurgularını tartışmaktadırlar. Bir forum niteliği taşıyan yayın dizisinde ortak paydayı, en geniş ve belki de bu anlamda en soyut yaklaşımla "resmi tarih" olgusu oluşturmaktadır.

Somut olan o kadar zengin verilerle dolu ki soyut bir indirgeme ve buradan giderek genelleme yapma hakkını bu bağlamda kendimizde gördük ve bu yaklaşımla biraz da cesaretli

davranarak geniş ölçekli katılım sağlamaya çalıştık ve tartışmaya katılan her bilim adamına, yazara ve araştırmacıya eşit mesafede durmaya özen gösterdik. Bu bağlamda "herkesin" görüşlerini bir forum ortamında dile getirmesine özen gösterdik. Bu nedenle üslup ve yaklaşımlarda nesnellik ve bilimsel etik temel kriterimizi oluşturdu. Dolayısıyla her yazar sadece kendi yazdıklarından, yazılarında dile getirdiği görüş ve yaklaşımlardan sorumlu olup yayınlanan yazılar kurumsal bir görüşü temsil etmemektedir ve diğer yazarları bağlamamakta, sorumlu kılmamaktadır. Bu kitap dizimize makaleleri ile katılan bilim adamlarının, yazarların, araştırmacıların doğrudan siyasi görüşlerinin ve makalelerindeki görüş ve yaklaşımlarının farklılığının tartışmaların bütünsel niteliği açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Birinci kitap on makaleden oluşuyor, bunların sekizini Özgür Üniversite konferanslarında ve seminerlerinde sunulan bildiriler oluştururken ikisini tartışmaya yurt dışından katılan iki yazarın çalışması oluşturuyor. Yazılarda tarihin farklı süreçlerine yönelik vurgular var ve bu durum resmi tarih olgusunun tartışılmasının kısıtlayıcı bir zaman mekan indirgemeciliği ile değil çok daha geniş ölçekte yapılmasının zorunluluğunu da ortaya koyuyor. Ve bu gerçeğin bir kez daha saptanması bu bağlamda yeni tartışma alanları açma sorumluluğunu tüm bilim adamı yazar ve araştırmacılara yüklüyor.

Dizinin diğer kitaplarında buluşmak ve katkı ve eleştirilerinizle tartışmalarımıza katılmanız umuduyla...

Tolga Ersoy

Türkiye ve Ortadoğu Forumu Vakfı/Özgür Üniversite

Yüzleşme Zamanı "Kemalizm Sol Değil"

Cem Uzun

A. Kemalizm: Efsane ve Gerçekler

Kavşaktaki "Özgürlük"

İstanbul'da Mecidiyeköy yakınlarında iki "duble yol"un kesiştiği ruhsuz yer, Abide-i Hürriyet Meydanı olarak bilinir. Yöneticilerin kendilerini güçlü hissettiklerinde sola ve işçi sınıfı hareketine gösteri yapması için gösterdikleri alandır burası. İşçiler kendilerini güçlü hissettiklerinde ise Abide-i Hürriyet Meydanı dışında başka bir alan için yöneticileri zorlar, hatta fiilen alırlar.

1 Mayıs eylemlerinde işçiler ve sol, hareketimizin içinde bulunduğu bölünmelerin keskin bir göstergesi olarak genellikle bu duble yolun iki tarafından ayrı ayrı yürürler. Farklı renklerimizin kavşaktaki buluşması ise kısa sürer.

Abide-i Hürriyet, "Özgürlük Anıtı" anlamına gelir. Bölgeye adını veren, kavşağa çok yakın olan küçük bir parkın ortasındaki zarif bir anıttır. Çevresinde birkaç mezar olan bu anıt, kum taşından yapılmış, giderek incelen bir sütun biçiminde yükselir.

Bu anıt, 1908 Devrimi'ni yapan ve Nisan 1909'da devrimi savunurken ölenlerin anısına dikilmiştir. Anıtın inşası 23 Temmuz 1909'da başlamış ve 23 Temmuz 1911'de tamamlanmıştır.

Bu anıt –alışılmışın aksine- ne "Türk ulusu"na, ne de bir "kahraman"a adanmıştır. 1908 Devrimi'nin yüksek ideallerini temsilen "özgürlük" için dikilmiştir. Bildiğim kadarıyla kahramanların ve kurumların anıtlarıyla dolu bu ülkedeki tek "özgürlük" anıtı budur.

Türkiye tarihindeki önemli bir olaya ilişkin bu anıtın anlamı bilinçli olarak saklanır. Ancak varlığı bir sır değildir; Anıt, Şişli Belediyesi'nin logosu olarak da kullanılır. Profesyonel tarihçiler dışında çok az kişi anıtın varlığından haberdardır. Herhangi bir tabela, bilgi ya da açıklama olmadığından parkta piknik yapan Çağlayan halkının bu taşların neyi temsil ettiğini anlamalarına imkan yoktur.

1 Mayıs gösterilerine gelenlerin eve dönüşte bu devrimci anıtı ziyaret ettiklerine de hiç tanık olmadım. Nedeni açık; çoğunluk ya anıtın varlığından ya da temsil ettiği devrimin öneminden habersiz.

1934'e kadar 1908 Devrimi bir bayram olarak kutlanırdı. Her 23 Temmuz'da bütün devlet daireleri kapanır, devrimin yıldönümü kutlamaları yapılırdı. Türk Devleti, ancak 1935'e gelindiğinde Türkiye devriminin hafızasını silecek bir adım daha atabilme güveni hissetti.

Bu devrimi tarihten söküp atabilmek için müthiş bir çaba sarf edildi. Neden?

Kemalizm Efsanesi

Okullarda modern bağımsız Türkiye'nin "tek adam"ın eseri olduğu öğretilir. Bizi mutlak monarşiden, dini gericilikten ve yabancıların egemenliğinden kurtaran "O" ve silah arkadaşlarıydı.

Bu, efsanenin sadece bir yüzü. Diğer yüzü ise, dini gericilik ve yabancıların egemenliğine geri dönmemizi ancak "O"nun gibilerin engelleyebileceğini söyler. Türk halkı "cahil" ve "pasif" olarak gösterilir. Halka karşı da sürekli "savunma" halinde olmamız gerektiği üzerine durulur.

Kemalizm, *sıradan insanlara güvenmemek gerektiği fikri*

üzerine yükselen elitist (seçkinci) bir ideolojidir. Bu anlayış, çoğunluğu seçimle iş başına gelmemiş olan elit bir kesimin neyin düşünülüp, neyin söylenebileceğini hükmetmesine olanak veren "dar bir demokrasi elbisesi" fikrini meşrulaştırır.

Bu ideoloji küçük bir grubun toplum üzerindeki egemenliğini haklı çıkarmak için yaratılmıştır. Tarihin yeniden yazılmış biçimi, bu elitin egemenliğini kabullenmemizi sağlamak için sistematik olarak kullanılır. Tarihin yeniden yazılımı öylesine bütünsel yapılmış ve alternatif fikirler öylesine güçlü bir şekilde bastırılmıştır ki yakın tarihimiz hakkındaki gerçekler bize çok ama çok şaşırtıcı görünmektedir.

Modern Türkiye'nin 1919 ve 1923 tarihleri arasında gerçekleşen Milli Mücadele'nin ürünü olduğu söylenir. Gerçekte ise geçmişle kopuş, mutlak monarşinin sonlanması, modern bağımsız Türkiye'nin yaratılması çok daha öncelere 1908'de yüz binlerce insanın sokağa döküldüğü bir devrime dayanır. "Milli Mücadele" zaten bağımsızlığını kazanmış Türkiye'nin *savunusuydu*. Başarısının arkasında ise asıl olarak Rus Devrimi, Yunanistan ve Britanya işçi sınıflarının savaş karşıtı mücadeleleri ile Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki emperyalizmin yapısal zayıflıkları vardır.

1908 Devrimi-Efsane ve Gerçeklik

Resmi tarihte 1908, "II Meşrutiyet Dönemi" olarak geçer ve "Osmanlı İmparatorluğu'nu yukarıdan reforme etmeyi amaçlayan başarısız bir girişim" şeklinde değerlendirilir. Bu girişimin savaşta çok kötü bir yenilgiye yol açarak Türkiye'yi parçalanmanın eşiğine getirdiği de vurgulanır. Bu kötü gidişatın sorumlusu da İttihat ve Terakkidir.

Bu bir efsanedir. Şişli'deki anıtın varlığı ve 1935'e kadar 23 Temmuz'un bir bayram olarak kutlanmış olduğu gerçeği, bu efsanenin her zaman şimdiki gibi yaygınca kabul görmediğini göstermektedir.

1908'deki asıl devrim 1905-1907 yılları arasında başladı. Batıda Midilli'den İzmir'e, kuzeyde Trabzon'a, doğuda Erzurum ve Diyarbakır'a kadar bir dizi şehirde halk ayaklandı

ve padişahın hükümeti tarafından dayatılan yeni vergileri ödemeyi reddetti. Halk, bu ayaklanmalar sırasında yalnızca bu yeni vergileri ödemeyi reddetmekle kalmadı. Hükümet her alanda kontrolünü kaybetti. İnsanlar her türlü baskıya karşı mücadele etmek üzere sokaklara dökülmüşlerdi. İsyanları bastırmak için orduya dahi güvenilemiyordu. Ayaklanma Erzurum İsyanı'yla en yüksek noktasına ulaştı. Şubat 1906'dan Kasım 1907'ye kadar Erzurum'da alternatif bir halk yönetimi iktidardaydı. "Can Veren" Komitesi'nin liderliğini yaptığı bu alternatif hükümet, isyanların tümünde görülen önemli bir olguyu ortaya koyuyordu: Türk ve Ermenilerden oluşan "Can Veren" Komitesi farklı etnik ve dini kimliklere sahip insanların tam anlamıyla birlik içinde hareketini temsil ediyordu.

O zamanlar nüfusunun %20'den fazlasını oluşturan Hıristiyan, Rum ve Ermeniler, Anadolu'nun her tarafında padişah yönetimine karşı Türklerle birlikte mücadele ettiler.

Bu örgütlü politik muhalefet, padişahın iktidarını yıkmayı hedefliyordu. Türkler, genel olarak Jön Türkler olarak tanınan muhalefet gruplarında örgütlüydüler (İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Adem'i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti). Ermeniler de Taşnaklar ve Hınçaklar olarak bilinen iki sosyalist partide örgütlüydüler.

İsyanlar güçlenirken Türk ve Ermenilerden oluşan ana muhalefet partilerinin çoğu 1907'nin sonunda Paris'te toplandı. Ortak kongrede, isyanın politik liderliği bir ileri adım daha atarak hedefi "anayasal bir düzen" olarak belirledi. Abdülhamit tahttan indirilmeliydi. Bu yolda devrimci araçlar kullanılabilirdi.

Politik ajitasyon imparatorluğun her tarafına yayılmıştı. Rusya'daki 1905 Devrimi'nden etkilenen gazete ve dergiler dağıtılıyordu. Politik muhalefet partilerinin hepsi yasadışı ajitasyonlarını arttırarak binlerce üyeyi kapsayan yüzlerce şube kurdular.

Bu atmosfer içinde, Temmuz 1908'de İttihat ve Terakki sempatizanları ve üyelerinden oluşan 100 asker ve 800 silahlı sivil,

padişahı anayasayı ve özgür seçimleri kabul etmeye zorlamak üzere Trakya'da isyan başlattı. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ajitasyonu sonucu ordusunun kendisini savunmayacağını anladığından teslim oldu ve anayasayı kabul etti. Türkiye'nin her tarafında büyük bir mutluluk patlaması yaşandı. Yahudiler, Türkler, Rumlar ve Ermenilerden oluşan yüz binlerce insan padişahlığın sonunu kutlamak üzere şehir ve kasaba sokaklarında yürüyüşler yaptı. Müslümanlar başpiskoposların, Hıristiyanlar ise Müslüman ordu subaylarının konuşmalarını dinlediler. İstanbul Balıkpazarı'ndaki Ermeni kilisesinde devrim sırasında ölen Müslümanlar için yapılan ayin sonrasında Müslüman ve Ermeniler özgürlük kutlaması için hep birlikte Taksim'e yürüdüler.

Devrimden hemen sonra işçi sınıfının neredeyse tümü greve çıktı.. Hıristiyan, Müslüman ve Yahudilerden oluşan işçi sınıfı, birleşik bir mücadele yürüterek 30 yıllık Abdülhamit döneminde mahrum bırakıldıkları haklarını elde etmek üzere tek yumruk oldular.

Aralık 1908 seçimlerinde meclise altı sosyalist milletvekili girdi. Bunların ikisi Bolşevizmin etkisi altındaydı. Türkiye tarihinde kendisini sosyalist olarak tanımlayan bu kadar çok milletvekilinin seçilebilmesi bir daha ancak Ekim 1965 seçimlerinde mümkün oldu.

Tabii ki her şey güllük gülistanlık değildi. Bu sosyalist değil; burjuva bir devrimdi. Yeni hükümet, Osmanlı İmparatorluğu'nu felç edebilme gücü olduğunu gösteren militan ve etnik olarak birleşik işçi sınıfının grevlerini hızla yasakladı.

Nisan 1909 Karşı Devrim Girişimi - Efsane ve Gerçeklik

Resmi tarihteki bir başka efsaneye göre, "31 Mart Olayları", Türkiye'yi orta çağa geri götürmek isteyen "yobazların" dini bir ayaklanmasıdır. Resmi tarihe göre bu da tıpkı, Menemen Olayı -ya da Refah Partisi'nin yükselişi- gibi bir dizi "dini gericilik" örneklerinden birisidir.

Gerçekte ise, 31 Mart Olayları, 1908 Devrimi sonucu gücünü, nüfuzunu ve parasını kaybedenlerin Nisan 1909'da eski

konumlarını yeniden kazanmaya çalıştığı politik ve sınıfsal bir mücadeledir.

Padişah Avrupa ülkeleri ordularıyla savaşabilmek için batıda eğitilmiş subayları kullanmak zorundaydı. Ancak Padişah bu subayların monarşiye olan sadakatlerine güvenemiyordu. Bu nedenle eğitimsiz "alaylı" subayların rütbesini yükseltmeyi tercih etmişti. 1908 Devrimi sonrasında padişah taraftarı bu subaylar ordudan temizlendi. Padişah'ın gayrimüslim halklar arasında da destekçileri vardı. Bu elit kesime toplumlarının padişaha sadık kalmalarını sağlamaları karşılığında ayrıcalıklar tanınmıştı. Devrim Yahudi, Ermeni ve Rum toplumlarının liderliklerini de değiştirmiş, toplumun her kesiminde bir iç-devrim yaşanmıştı.

Karşı devrim, asker tabanını motive etmek üzere dini sloganlar kullanmıştı ancak amacı politikti: Mutlak monarşinin geri getirilmesi ve mutlak monarşiden çıkarları olanların kaybettikleri pozisyonlarına geri dönmesi.

Karşı devrim muazzam bir silahlı direnişle yenilgiye uğratıldı. Türkiye'nin her tarafında insanlar sokaklara çıktı, posta işçileri iletişimi sabote etti, gönüllüler 1908'de kazandıkları demokrasiyi savunmak için silahlandılar. Her taraftan gelen silahlı gönüllüler (Rumlar, Yahudi işçiler, Selanik ve Trakya'dan Bulgarlar, İzmit'ten Ermeniler) karşı devrimin merkezi İstanbul'da buluştu. Karşı devrimi desteklediğini ilan eden ordunun büyük kısmı devrim tarafına kazanıldığında Abdülhamit'in darbesi yenildi.

Karşı devrim yenildikten sonra İstanbul'dan kaçanlar arasında sadece zengin Türkler ve emekli generaller yoktu, aynı zamanda darbeyi destekleyen zengin Rum, Yahudi ve Ermeniler de vardı.

"31 Mart Olayları" bir "yobazlık" örneği değildi. Hıristiyan ve Yahudi beyefendilerinin öylesi bir darbede nasıl bir rolleri olabilirdi ki? Bu çatışmanın her iki tarafında da Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar vardı. İkiye bölünmenin nedeni, din değil sınıftı.

Darbe yenildikten sonra Abdülhamit tahttan indirildi. Monarşi artık sadece bir sembol haline geldi. Padişahın hükümet kararlarında ağırlığı kalmamıştı ve artık bu durumun geri dönüşü pek yoktu. Eski rejimin gücü kırılmış, Türkiye artık kapitalist bir toplum olma yolunda adım atmıştı. 1913'den sonra İttihat ve Terakki'nin iktidarı mutlaktı.

Yanlış Giden Neydi? - Efsane ve Gerçeklik

Efsaneye göre, İttihat ve Terakki hükümetleri Türkiye'de modern devleti geliştirmeyi başaramamış, dahası Birinci Dünya Savaşı yenilgisiyle ulusal bir yıkıma ve Türkiye'nin büyük güçler tarafından parçalanması tehlikesine yol açmışlardı.

Gerçeklik ise, İttihat ve Terakki hükümetleri sıradan insanlar açısından bakıldığında çok kötü ve baskıcıydı, ancak Türk kapitalist sınıfının temelini atma açısından bakıldığında oldukça başarılıydı.

Devrimin getirdiği demokrasinin sona ermesinin nedeni, 1908'de özgürlüğü getiren etnik birliğin yok edilmesidir. İttihat ve Terakki'nin önceliği Türk ve Müslüman olan bir yönetici sınıf yaratmaktı. Bu, Yahudi ve Hıristiyan kapitalistleri dışlamak ve mülklerine el koymak anlamına geldi.

Türk milliyetçiliğine dönüş, sadece Yahudi ve Hıristiyanlar için değil aynı zamanda Müslüman Türkler için de özgürlüğün sonu anlamına geldi. Göstermelik 1912 seçimleri sonrasında Ermeni ve Rumlara karşı baskı dönemi başlatıldı.

İttihat ve Terakki hükümetleri Türk kapitalizminin gelişimini desteklemek üzere alt yapının iyileştirilmesini, Türk bankalarının kurulmasını içeren, hatta istihdam ve kadınlar için sivil hakları bir düzeyde teşvik eden bir çok adım attılar.

Türk hükümetinin, Birinci Dünya Savaşı'nda emperyalistler arası katliama Almanya tarafında katılma kararı, Türkiye'nin gelişmekte olan yönetici sınıfının çıkarlarına uygun bir adımdı. Bu adımla birlikte nispi bir bağımsızlık sağlandı, kapitülasyonlar (Türkiye'yi yarı sömürgeye dönüştüren büyük güçlerin Türkiye ekonomisi ve yönetimi üzerindeki ayrıcalıklı hakları) sonlandırıldı.

Britanya ile yüz yıllık ittifakın terk edilmesi kararında padişahın hiç bir rol oynamaması kayda değer bir gerçektir. Bu durum, padişah ve çevresinin politik gücünün 1909'da geri dönülemez biçimde sonlandığını göstermektedir.

Türkiye yönetici sınıfı, bir anlamıyla oynadığı kumarı kaybetti: Alman yönetici sınıfı ve ittifakları Dünya Savaşı'nı kaybettiler. Savaş, kimin kazandığından bağımsız olarak Türkiye'de (ve bütün Avrupa'da) yaşayan sıradan insanlar için bir yıkıma yol açmıştı. Efsane, bu durumun İttihat ve Terakki liderliğinin "sorumsuzluğu" sonucu olduğunu söyler. Gerçek ise İttihat ve Terakki'yi sonradan eleştirenlerden hiçbirisinin o zaman Almanya'ya verilen desteği eleştirmemesi; aksine, Almanya ile ittifaka muhalefet eden İttihat ve Terakki'nin önde gelen liderlerinden Cavit'in, Cumhuriyet rejimi tarafından "ittihatçılığı" nedeniyle idam edildiğidir.

Milli Mücadele - Efsane ve Gerçeklik

Birinci Dünya Savaşı sonunda dünya bir enkaza dönüşmüş, Britanya İmparatorluğu bu savaştan zaferle çıkmıştı. Diğer imparatorluklar gibi Britanya İmparatorluğu da askeri zaferi sürekli bir egemenliğe dönüştürmenin ne kadar zor olduğunu görecekti.

Britanya yönetici sınıfı, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak ittifaklarına (Fransa ve İtalya yönetici sınıfları) olan borcunu ödemek ve bölünmüş devlet üzerinde Irak'ta başarıyla gerçekleştirdiği gibi kukla bir rejim yaratmak istedi.

Efsaneye göre, İttihat ve Terakki hükümetinin yarattığı felaketlerden sonra, Mustafa Kemal, neredeyse tek başına, Britanya'nın emperyalist planlarını engelleyerek modern Türkiye'yi kurdu.

Bu efsane, gerçekliği müthiş bir şekilde çarpıtıyor.

Britanya'nın kısmi işgaline, daha sonra da Yunan yönetici sınıfının Britanya destekli işgaline karşı direnişi örgütleyen İttihat ve Terakki'ydi. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin tüm örgütlenmesi İttihat ve Terakki'nin egemenliği altındaydı. Direniş için askeri hazırlıklar da İttihat ve Terakki üyelerinin

liderliğinde gerçekleştirildi. Mustafa Kemal önce Samsun'a sonra da Anadolu'ya geçtiğinde, ona 30.000 kişilik bir ordu teslim eden önde gelen ittihatçılardan Kazım Karabekir'di.

Britanya emperyalizminin yenilgisinin ardında İttihat ve Terakki'nin içeride sürdürdüğü örgütlü direnişten çok daha fazlası vardı. Askeri zafer üzerinde dışsal faktörler çok daha önemli bir rol oynadı.

Rusya'da 1917'de işçiler iktidarı almıştı ve Rus işçi devleti emperyalizme karşı ölüm kalım savaşı veriyordu. Bolşevik hükümet, hem işçi iktidarının savunusu için, hem de Britanya sömürgelerinde yaşayan dünya nüfusunun dörtte biri ile tüm dünyadaki ezilen ve sömürülen insanlar için Britanya'nın planlarını yenilgiye uğratmanın çok önemli olduğunu görüyordu.

Bu nedenle Bolşevikler Britanya'nın Türkiye'ye ilişkin planlarını durdurmak üzere mücadeleye büyük destek verdiler. Milli Mücadele sırasında kullanılan silahların neredeyse yarısı ve kullanılan paranın yarısından fazlası Bolşevik Rusya'dan geldi. Bunun nedeni, Bolşeviklerin Kemal'i solcu olarak görmeleri değildi. Tam tersine, Kemal ve Ankara hükümetinden hoşlanmadıklarını açıkça ifade ettiler. Onların ve dünya işçi sınıfının çıkarına olan Britanya İmparatorluğu'nun yenilgisini garantilemekti. Bu gerçekleştiğinde, Ankara hükümetinin işçi ve ezilenlerin dostu olmayacağı konusunda çok nettiler.

Türk halkı da savaşmaya çok istekli değildi. Milli Mücadele sırasında Türk ordusundaki askerlerin %40'ı ölüm cezası tehdidine rağmen firar etti.

Savaşın sonucunu Yunanistan ve Britanya'daki işçi eylemleri de derinden etkiledi. Yunanistan'da işçi sınıfı, Milli Mücadele süresince kitlesel bir savaş karşıtı hareket yürüttü. Kasım 1920'deki genel seçimlerde Selanik ve Volos gibi işçi sınıfı şehirlerinde "savaşa hayır" platformunu temsil eden komünist adaylar %30 oy aldılar. Venizelos savaş nedeniyle seçimleri kaybetti. Milli mücadelenin en sıcak dönemi olan 1921 ve 1922 yıllarında bütün Yunanistan'ı sarsan grev dalgaları yaşandı. Ayrıca Yunan ordusu içinde yaygın bir savaş karşıtı ajitasyon ve

komünist örgütlenme vardı. Yunan ordusu içindeki savaş karşıtlığı ve komünist örgütlenme, Yunan yönetici sınıfının grevleri durdurmak için en militan işçileri cepheye yollamasıyla daha da güç kazandı. Bu işçiler, kendilerini İzmir'e götürecek olan gemilere doğru yürürken yumrukları havada "Kahrolsun Savaş! Yaşasın Grev!" diye bağırıyorlardı. Yunanistan'da ve Yunan ordusunda savaş karşıtı örgütlenmenin düzeyi göz önünde tutulursa Milli Mücadele'nin sonunda Yunan askeri güçlerinin çöküşü sürpriz olmaktan çıkıyor.

Savaşın sonuna gelindiğinde Britanya'nın İstanbul işgali devam ediyordu. Yunan ordusunun yenilgisi üzerine Britanya hükümeti İstanbul ve Gelibolu'nun kontrolünü sürdürmek için savaş kararı aldı.. Ancak Britanya işçilerinden yükselen büyük bir savaş karşıtı protesto Britanya hükümetini durdurdu.

Britanya'nın planları tek adamın dehası sonucu yenilgiye uğratılmadı; bu zafer, asıl olarak, İttihat ve Terakki tarafından örgütlenen direniş, Rusya'daki işçi hükümetinin desteği, Yunanistan ve Britanya'daki işçi sınıfının savaş karşıtı hareketleri sonucu kazanıldı.

Türkiye'yi bölünme ve Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Irak'ta olduğu gibi sömürgeleşme kaderinden kurtaran, asıl olarak Atatürk'ün kahramanlığı değil; uluslararası işçi sınıfı dayanışmasıdır. Bunun yanı sıra "İttihatçılar" liderliğinde gerçekleşen Türkiye'deki direnişin örgütlenmesi de resmi ideoloji tarafından küçümsenir. Resmi efsaneler gerçeğin tam tersidir.

Cumhuriyetin İlk Dönemi - Efsane ve Gerçeklik

Efsaneye göre cumhuriyetin kurulmasıyla Türkiye modern, laik bir devlet oldu; Türkiye'nin büyük güçlerden ekonomik ve politik olarak bağımsızlığı garantilendi ve devlet kamusal bir sanayi altyapı sistemi oluşturdu. Gerçek ise çok farklıdır.

TBMM'nin ilk toplantısı sırasında dualar okundu, kurban kesildi ve peygamberin sakalından bir kıl törenle taşındı. 1908'deki meclisin açılışında ise hiçbir dini sembol kullanılmamıştı.

Cumhuriyetin ilk anayasasında İslam'ın devletin resmi dini olduğu belirtiliyordu. Bu, ancak 1928'de anayasadan çıkartıldı.

Yeni Cumhuriyet'in ekonomik politikaları ekonomik bağımsızlığı garantilemekten ziyade yabancı sermayeye yeni imtiyazlar (ayrıcalıklar) tanıyordu. Ford ve Nestle gibi uluslararası yabancı şirketlere vergisiz serbest bölgeler verildi. İttihat ve Terakki hükümetinin tazminat ödemeden yaptığı kamulaştırmalara karşılık tazminat ödeme kararları alındı.

Bu dönemde devletin ekonomideki rolü bireyleri zengin etmekti. Korkut Boratav buna "devlet eliyle fert zengin etme politikası" demektedir. Yakın tarihimizde bu politikanın bir dizi yeni örneğine tanık olduk. Son birkaç yılda çok sayıda "fert" devlet eliyle zengin edildi.

Cumhuriyet demokratik değildi. muhalefet partilerini yasaklamak ve ana muhalefet parti liderlerini idam etmek için 1926'daki "İzmir Suikastı" olayı bahane olarak kullanıldı. Bu aşamadan sonra, rejim bir tek parti diktatörlüğüne dönüştü.

Kadın Hakları – Efsane ve Gerçeklik

Kadınların durumunu değiştirmek için adımlar 1908 sonrası atılmıştı. Kemalistler, değişimin Cumhuriyet hükümeti tarafından yukarıdan yapıldığını ve aşağıda hiçbir hareket olmadığını iddia ederler. 1908 etrafında ise ciddi bir kadın hareketi vardı. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kadınlara iş bulmak üzere kurulmuştu. Ankara hükümeti ise Kadın Halk Fırkasının kuruluşunu engelledi, kürtajı yasakladı, erkeği ailenin reisi yapan bir medeni kanun getirdi ve kadının çalışmak için kocasının iznine tabi olduğunu hükme bağladı. 1935'te de kalan son kadın örgütlenmesi (fiili olarak zaten devlet kontrolündeydi) Türk Kadınlar Birliği yasaklandı.

O Zamandan Bu Yana – Efsane ve gerçeklik

Mustafa Kemal 1927'de o ünlü konuşmasını (Nutuk) yaptı. Nutuk'un iki hedefi vardı: Birisi, her türlü potansiyel muhalefet liderinin mahkemeye çıkartılmasını ve idam edilmesini haklı çıkarmak; diğeri ise resmi bir tarih ile Türkiye tarihinin yeniden yazılarak gerçeklerin derinlere gömülmesi. Kemalizmin

miladını Nutuk'ta görmek gerekiyor. Nutuk'la birlikte tarih yeniden yazılmış ve merkezine Mustafa Kemal oturtulmuştur.

Dolayısıyla Kemalizm'den ve bir Kemalist devletten ancak 1927 sonrası bahsetmek mümkün. Kemalist devlet subayların, bürokratların, zenginliği devlete dayanan işverenlerin çıkarına işleyen bir çeşit kapitalist devletti. Kemalist ideoloji devletin meşruluğunu savunmanın bir aracıydı ve hala da öyle.

Her türlü kusuruna rağmen devletin, bizleri orta çağ karanlığına geri götürmek isteyen dini gericilerden ve yobazlık tehdidinden koruduğu söylenir. Efsanelerin amacı, aslında küçük bir azınlığın çıkarına olan bir rejime karşı, sadakatimizi garantilemektir. 31 Mart Olayları hakkındaki efsanenin ve hatta Menemen hakkındaki efsanenin de arkasında bu anlam yatar.

Gerçek ise efsaneden çok farklıdır. Menemen olayları Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasıyla tek parti iktidarı yeniden dayatıldıktan hemen sonra yaşandı. Muhalefet partisine üç aylık izin verme denemesi bile grevler ve sokak çatışmalarıyla sonuçlanmıştı. İnsanlar hükümete kızgındı ve her türlü muhalefeti, dini bir şekilde ortaya çıkan bir isyanı bile alkışlamaya hazırdı. Menemen'de 6 kişi ayaklandı ve bütün olay birkaç saat sürdü. Efsane tiksindirici bir barbarlıkla kabul ettirildi. Menemen isyanına alkış tuttukları iddiasıyla idam edilen 31 kişi arasında, darağacında "Yaşasın Türkiye Cumhuriyeti" diye bağıran Yahudi (yobaz olması pek mümkün değil) bir adam da vardı.

Başka bir efsane de bu dönemdeki Kürt isyanları hakkındadır. Bu isyanların zayıflığı ile isyanları bastırmak üzere kullanılan gücün barbarlık düzeyi arasındaki farka bakıldığında "isyan" yerine "katliam" kavramını kullanmak daha açıklayıcı olacaktır. O zaman da bugün de çok söylenen efsaneye göre, Kürtlerin yabancı güçler tarafından Türkiye'yi bölmek için ajan olarak kullanıldığıdır. Oysa gerçek, bölgede çıkarları olan bütün emperyalist güçlerin Kürtlerin bağımsızlığına karşı çıkmış olmasıdır.

Adnan Menderes'i iktidara getiren 1950 genel seçimleriyle

tek parti diktatörlüğü sona erdi. Efsaneye göre bu seçim zaferi (Menderesin partisi %53.4 oy aldı) bir çeşit karşı devrimdi.

Gerçeklik ise, Türkiye NATO'ya Menderes döneminde katıldı, ama katılma başvurusu 1948'de İnönü tarafından yapılmıştı. Menderes'e atfedilen, ağır sanayiden tarım temelli sanayiye geçiş gibi ekonomik politikalardaki tüm büyük değişimlerin başlangıcı, 1946-1950 yılları arasında Türkiye'ye gelen Dünya Bankası temsilcilerinin tavsiyelerini hayata geçiren İnönü hükümeti dönemindedir. Devlet eliyle kalkınmacılıktan özel sermaye girişimciliğine geçişi işaret eden bu değişimler 1947 CHP kongresinde ve Kasım 1948'de İstanbul'da gerçekleştirilen "ikinci ekonomik kongre"de onaylanmıştır.

Vehbi Koç gibi akıllı kapitalistler, hangi parti iktidarda olursa olsun bu partilerin kendi çıkarlarına hizmet edeceğine olan kesin güvenle, hem CHP'yi hem de Menderes'in Demokrat Partisi'ni desteklediler.

Kemalizm ve Sol

27 Mayıs 1960 askeri darbesi Menderes hükümetine (ve Menderes'in hayatına) son verdi.

Çok güçlü ve tehlikeli efsanelerden bir tanesi de bu askeri darbenin bir biçimiyle solcu olduğudur. Soldaki orduya yönelik yanılsamaların çoğu bu efsanenin ürünüdür. Aslında, darbenin öncü subaylarından birisi, elini daha sonra binlerce solcu ve demokratın kanına bulayan bir faşist, Kurmay Albay Alpaslan Türkeş'ti.

1960'ın mirası, ordunun politik hayatın sürekli bir parçası olmasıdır. Ordu hiyerarşisi MGK (Milli Güvenlik Kurulu) ile Türkiye'nin nasıl yönetileceğine ilişkin sürekli ve denetleyici bir söz hakkına sahip oldu. Aynı zamanda, OYAK'ın kuruluşu ordu liderliğini Türkiye'nin en güçlü kapitalist holdinglerinden biri haline getirdi.

1960 sonrası çalışanlar açısından çeşitli kazanımlar gerçekleşti. 1961 anayasası grev hakkına izin verdi, ancak bu teorik hakkı gerçeğe dönüştüren Türkiye işçi sınıfının yükselen mücadelesiydi.

Bu yanılsamaların nasıl dönüp dolaşıp Solu vurduğuna ilişkin örneklerden önemli bir tanesi 15-16 Haziran 1970 ile ilgilidir. İşçiler 15-16 Haziran isyanında hükümete ve orduya saldırdığı zaman solun çoğunluğunun kafasının karıştı.. Hatta bazıları işçileri onlara ateş açan askerlere karşı gelmemeye çağırdı.

Son dönem örneklerden birisi ise, 1997'nin başlarında 23 milyon insanın katıldığı en kitlesel muhalif hareketlerden "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" kampanyasının ordu tarafından nasıl bitirildiğidir. Ordu yobaz heyulasını diriltti ve 28 Şubat 1997'de muhtıra verdi. Sol "Ne Hazır Ol, Ne Refah Yol" diyerek tarafsız kaldı. Ordunun gerçek işlevinin düzene karşı her türlü karşı koyuş olduğu görülmedi. Kampanya ezildi ve sol şiddetli bir hasar gördü. Şimdi İslamcılar iktidarda.

Şişli'ye Dönüş

Şişli'deki "Özgürlük Anıtı", bir zamanlar bu ülkede özgürlük için gerçek ve birleşik bir mücadelenin verilmiş olduğunu hatırlatmıyor sadece; aynı zamanda bu mücadeleyi gizlemek için ne kadar büyük bir çaba harcandığını da gösteriyor.

Bu anıt, aynı zamanda devrimin çelişkilerle de dolu olduğuna da işaret ediyor. Anıtın bir türbesi var; muhtemelen devrim şehitlerini gömme niyetiyle yapılmıştı. Ancak Anıt'ın yapımı bitinceye kadar devrimle iktidara gelen rejimin, kahramanından çok daha fazla kurbanı olacaktı.

Anıtın çevresindeki mezarlardan birisi, Şişli'ye ilerleyip Nisan 1909'da karşı devrimi yenilgiye uğratan ve kısa bir süre için İstanbul'u kontrol eden devrimci güçlerle birlikteyken çatışmada öldürülen bir binbaşıya ait.

Diğer mezarlarda ise İttihat ve Terakki liderleri Talat ve Enver yatmaktadır. Anadolu'daki Ermenilerin kaderinde belirleyici rol alan Talat, Almanya'da bir Ermeni suikastı sonucu öldü. Enver ise Bukhara'da Bolşeviklere karşı çarpışırken öldü. Talat'ın kemikleri Türkiye'ye Hitler tarafından bir "iyi niyet jesti" olarak gönderildi. Enver'in kalıntıları ise Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra iade edildi.

Enver ve Talat "özgürlük" için ölmediler. Tam tersine Enver özgürlüğe karşı savaşırken öldü, Talat'ta özgürlük düşmanı olduğu için öldürüldü. Bu mezarlar bize, Lukaş'ın Burjuva Devrimi'nin trajedisini tanımladığı şu sözleri hatırlatır:

"Burjuvazinin feodalizme karşı uğruna mücadele ettiği 'özgürlük' zafer anında yeni baskılara dönüşür."

1908 Burjuva Devrimi bizlere modern ve bağımsız bir Türkiye getirdi. Bu devrimin sonrasında içine düştüğü Türk milliyetçiliği ise içinde yaşadığımız otoriter ve hiyerarşik toplumu yarattı. Kemalizm, devrimin rolünü inkar eder, devlet babanın otoriterliğini kabullenmemiz için Türkiye'de ilerlemenin hep yukardan gelmek zorunda olduğunu iddia eder.

Devrim şimşeğinin bir an için çakmış olması her şeyi mükemmel bir netlikte görmemizi sağlar. Devrimci sürecin en yüksek noktasından geçmiş oluruz ve gelecekteki en uzak noktaya bakabiliriz.

Türkiye'nin burjuva devrimi "sonsuz özgürlük" getirmedi (anıtın inşa edildiği küçük tepenin ismi Hürriyet-i Ebedi - Sonsuz Özgürlük), getiremezdi de. Ancak bize, aşağıdan etnik birliğimizi sağladığımızda özgürlük mücadelesinin çok daha başarılı olabileceğini gösterdi.

Milliyetçiliğin yükselişinin, ezen ulus için de özgürlüğün kaybedilmesi anlamına geldiğini gördük. Bu kayıp, asıl olarak ezen ulusun alt sınıfları için geçerlidir ve modern dünyada sonsuz demokrasi ve özgürlükten tek çıkarı olan sınıf, işçi sınıfıdır. Marks'ın da dediği gibi *"işçilerin vatanı yoktur.."*

Her egemen sınıf, üzerinde egemenlik kurduğu halkı, ulusun çıkarlarının ortak olduğu fikrine ikna etmeye çalışır. Bu burjuva ideolojisinden hareket eden tüm egemenler (Amerikan, İngiliz, Fransız, Türk...), *"tek bir ulusun insanlarıyız, hepimiz aynı gemideyiz"* derler. *"Ulusal çıkarlar"* uğruna fedakarlık yapılmasını isterler. Bütün fedakarlıkları işçiler yapar ama kârın hepsini kapitalistler götürür. Eğer aynı gemideysek onlar birinci sınıf seyahat ederken biz çoğunluk kazan dairesinde kömür atanlarız.

Türkiye egemen sınıfının ideolojisi olan Kemalizmi diğer ideolojilerden biraz daha farklı kılan ise bu ideolojinin aşırı sol da dahil olmak üzere kabul görüyor olması ya da derinlemesine sorgulanmamasıdır. Bu özellikle sol aydınlar için doğruyken, Kemalizm'den kopmaya çok daha hazır olduğunu pratikte kanıtlayan işçi sınıfı için daha az geçerlidir.

Bu nedenle işçi sınıfı mücadelesinin başarılı olabilmesi için geçmiş mücadelelerinin derslerini hatırlatan, bu mücadelelerin genelleştirilmesine ve yayılmasına yardım eden bir sola ihtiyaç var. Böyle bir sol enternasyonalist, anti-otoriter, radikal ve dünyadaki antikapitalist, savaş karşıtı hareketle bağ kurmalıdır. Düşmanımızın ne kadar zayıf, bizim ise potansiyel gücümüzün ne kadar büyük olduğunu görebilecek böyle bir sol, bugünkü solun büyük çoğunluğundan çok daha iyimser olacaktır.

"Kemalizm Sol Değil" kitabının amacı, Kemalist ideolojinin ölü ağırlığından kurtulmuş bir solun inşasına katkıda bulunmaktır. Bu kitap, başkalarının açtığı yolda bir adım olarak görülmeli ve bundan sonra da yeni adımlar atılacağı umut edilmelidir.

B. Tarihe Yaklaşım - Yöntem İle İlgili Birkaç Söz

Kitap hakkında yapılan bazı tartışmalar yöntem konusuna da değinmemi gerektiriyor. Aslında, padişahların, kralların isimlerini ve olayları sıralamanın ötesine geçen her tarih yazımı neden-sonuç ilişkileriyle birlikte bir "tartışmadır".

Marks, Feuerbach üzerine ünlü 11. Tezinde: *"Filozoflar dünyayı sadece anlamaya çalıştılar, ancak mesele onu değiştirmektir"* der. Marks'ın ifadelerinin çoğu gibi bu da diyalektik bir hicivdir. Marks "Dünyayı değiştirmek anlamaktan daha iyidir" demez. Dünyayı anlama yolunun değiştirme çabasından geçtiğine vurgu yapar. Değiştirme hedefi olmaksızın dünyayı anlamak mümkün değildir.

E. H. Carr *"Tarih Nedir"* kitabında, en basit neden sonuç analizinde bile bulacağımız yanıtların, sorduğumuz sorulara bağlı olduğunu ifade eder. Tren kazası hakkında yapılan resmi bir tahkikat, ölen 37 kişinin o gün trende bulunma nedenleri ile ilgilenmez. Bu nedenler onları ölüme götürmüş olsa bile

tahkikatın amacı gelecekteki kaza ve ölümleri önlemeye yönelik tir. Dolayısıyla sadece gelecekte ölümlere engel olabilecek önlemlerin alınmasına katkıda bulunan "nedenler" üzerine durulur. Tren kazasında ölen bireylerin yaşadıkları ile ilgili bir tahkikat yapılsaydı "Seyahat etmek tehlikelidir. En iyisi evde oturmaktır" gibi bambaşka sonuçlar çıkarılabilirdi.

"Türkiye devleti bugünkü sınırları dahilinde bağımsız ve üniter yapısını nasıl sürdürebilir ve Türk egemen sınıfı bölgedeki gücünü nasıl arttırabilir?" sorusu tarihsel bir sorudur. Ama, "Türkiye'deki işçiler demokratik ve sosyal haklarını nasıl kazanırlar ve adil bir ücreti nasıl elde ederler" sorusu ile yola çıkanların varacağı yanıt birinci soru ile yola çıkanlarınkinden çok farklı olacaktır.

Hangi soruları sorduğumuz sınıfsal konumumuza bağlıdır. Sabancı ve Koç'un soracakları sorular ile onların fabrikalarında çalışan işçilerin soracağı sorular doğal olarak farklıdır.

Bu söylediklerim yanlış anlaşılmasın. Her şeyin göreceli olduğunu ve tarihsel bir gerçekliğin söz konusu olmadığını söylemiyorum. İfade etmek istediğim, geleceğini ancak muazzam bir yıkım ile garantileyebilen bir azınlığın (sermaye sınıfı) çıkarına sorulan sorular ile işçi sınıfının çıkarına sorulan soruların eşdeğer olmadığıdır. Sistemin barış ve istikrarı için sorulan sorulara yanıt aramak boşa bir çabadır. Sistem çelişkilerle dolu olduğundan kalıcı bir istikrar sağlanamaz. "Verili düzeni nasıl koruruz?" sorusu bu düzeni yıkıma doğru götüren güçleri göremez. Kendi soruları ile kendilerini "kör" ederler. Dolayısıyla ilgilendiğimiz alanda sınıflar üstü bir objektivizm söz konusu değildir. Ben de işçi sınıfının çıkarlarını merkeze koyan bir tarih anlayışına sahip olduğum için özür dileyecek değilim.

C: Türkiye'de Burjuva Devrimi (itirazlar ve cevaplar)

1908 gerçekten bir devrim miydi? 1908'in önemi abartılıyor mu?

Kemalizm Sol Değil kitabına yaygın bir tepki "1908'in öneminin abartıldığı" dır. Bu eleştiriler soldan da gelmektedir. Bu tepkilerin resmi tarihi eleştirenlerden bile gelmesi Türkiye tari-

hinden 1908 devrimini silme çalışmasının aslında ne kadar başarılı olduğunun göstergesidir.

Ancak bu ciddi bir sorudur ve ciddi bir yanıtı hak etmektedir.

Yanıtın iki öğesi olmalıdır: Teorik ve pratik. Teorik yönü "devrim" ve "burjuva devrimi"nden ne anladığımızı tartıştırmayı gerektirir. Pratik yönü ise devrimi yapan hareketin büyüklüğü, doğası ve devrim sonrası yaşanan toplumsal değişimin derinliğiyle ilgilidir.

Devrimden ne anlıyoruz? Devrim deyince Marksistler, toplumun politik yapısında ani bir değişimi kastederler. Bu değişim birikmiş çelişkilerin patlamasının sonucudur. Çelişkiler, toplumun nasıl yönetildiği ve bu toplumda üretimin nasıl organize edildiği ile ilgilidir.

Devrimler karmaşıktır; eski toplumun bağrından çıkar ve dolayısıyla o toplumun bütün ideolojik pisliğini taşırlar. Devrimden sonra politik erk el değiştirir. Devrim, insanların rutin yaşamlarını değiştirdikçe düşünceler de değişir; ancak bu değişim zaman alır.

Burjuva devrimi, yeni gelişen sınıfın kapitalizm öncesi devletin cenderesine artık dayanamaz hale geldiği ve devletin üretici güçleri geliştirme kapasitesinin zayıfladığı koşullarda olur.

Ancak burjuva devrimleri önceden belirlenmiş bir plan dahilinde gelişmezler. Alex Callinicos, burjuva devrimlerini üç ana türe ayırır. Birinci grupta Marks'ın burjuva devrimleri hakkındaki görüşlerini de oluşturan klasik burjuva devrimleri (Hollanda, İngiltere, Fransa) yer almaktadır. İkinci grupta ise yukarıdan burjuva devrimleri (Almanya ve Japonya) bulunmaktadır. Marks'ın kendisi Alman sermayedarlarının muhafazakarlığına toslayan Alman devrim girişiminin bir parçasıydı. Almanya'da burjuva devrimi Junkers (Büyük toprak sahipleri) tarafından tamamlandı. Japonya'da ise burjuva devrimi Meiji hanedanlığının restorasyonu gibi garip bir politik formasyona sahipti. Üçüncü grupta ise, 20. yüzyılda gerçekleşen yukarıdan burjuva devrimleri (çoğu sömürgecilik karşıtı devrimler)

bulunur. Bunlar arasında Britanya sömürgeciliğine karşı bağımsızlık mücadeleleri, 1949 Çin ve 1959 Küba devrimleri yer almaktadır. Callinicos, burjuva devrimi tanımlaması için kapitalist gelişmenin önünün açılıp açılmadığına bakılmasının yeterli olduğunu ifade eder.

Klasik burjuva devrimlerinin ortak özellikleri vardır. Britanya ve Fransa devrimleri devrim değil reform talepleriyle başladı. Ancak reformcular daha radikal adımlar atmadan ileriye gidemeyeceklerini gördüklerinde ve eski düzen ile uzlaşamayacak kadar ileri gittiklerini fark ettiklerinde monarşiyi tasfiye etmek gibi değişikliklere yöneldiler. İngiltere'de iç savaş 1642'de başladı, ancak kralın kafası 1649'da kesildi. Fransız devriminin tarihini 1789 olarak biliriz; ancak kralın kafası 1793'e kadar kesilmemişti.

İngiliz Devrimi'nin lideri Oliver Cromwell, kendi gelişimini şu ünlü çelişki ile ifade eder: *"Nereye gittiğini bilmeden yola çıkarsan, başka türlü ulaşamayacağın kadar ileri gidersin."*

Klasik burjuva devrimleri dahi düz bir çizgi üzerinde ilerlememiştir. İngiltere ve Fransa büyük burjuva devrimlerine bakalım. Her iki ülkede de kral kısa bir süre sonra geri döndü (İngiltere'de 2. Charles 1660, Fransa'da Napolyon 1804). Her iki ülkede de yeni isyanlara ihtiyaç duyuldu (İngiltere 1688, Fransa 1848). Ancak bu gelişmelerin hiçbirisi burjuva devrimi olduğu gerçeğini değiştirmedi. Toplum geri dönülmez bir şekilde değişmişti. Monarşinin kalıntıları sürdüğü durumlar oldu (İngiltere'de hâlâ kraliyet kurumu var), ancak kapitalizmin gelişim yolu açılmıştı..

Modern Türkiye 1900'lerin başındaki Türkiye'den temelden farklıdır. Bugün modern kapitalizm egemendir. Kapitalistlerin öncelikleri politik yapılara hakimdir ve emperyalist hiyerarşi içinde Türkiye bağımsız bir devlettir. 1900'de kapitalist işletmeler ekonominin çok küçük bir parçasıydı, kapitalistler politik sistemden dışlanan ikinci sınıf vatandaşlardı ve Türkiye yarı sömürge durumundaydı.

Türkiye üzerine tarihsel bir analiz bu değişimlerin nasıl mey-

dana geldiğini açıklamak zorundadır.

Hiçbir şeyin değişmediği fikri açıkça saçmadır ve gerçeklere uygun değildir. Sabancı ve Koç'un fabrikaları ve onların politik hayat üzerindeki etkileri bu iddia ile çelişir.

Türkiye'de burjuva devriminin tamamlanmamış olduğu fikri de solda yaygındır. Bu iddia karşısında "Ne eksik kaldı?" diye sormalıyız. Bugün kapitalist üretim modunun egemen olduğunu İstanbul'dan şehirler arası bir otobüse binip pencereden baktığımızda görebiliyoruz.

Türkiye'nin burjuva devrimini tamamladığı iddiasına karşı itirazlar demokrasinin, ekonomik ve politik bağımsızlığın sınırlı olması gerçeği üzerinden yükselir. Burjuva devrimleri (en azından klasik olanlar) demokrasi vaat ederler, ancak kapitalist azınlığın diktatörlüğüyle sonuçlanırlar. Bu diktatörlük, farklı politik biçimlere sahip olabilir. Hitler'in Almanyası, Pinochet'in Şilisi ve vahşi serbest piyasayı işleten Çin devleti kapitalisttir. Ancak bunlar politik form olarak faşist, askeri diktatörlük ve "Komünist" olarak bilinen tek parti egemenlikleridir.

Karşılıklı bağımlılığın geçerli olduğu kapitalist dünyada bir kapitalist devlet ne kadar bağımsız olabilirse Türkiye'de o kadar bağımsızdır. 1 Mart 2003'te Türkiye'nin Irak savaşı için üsleri açmasına yönelik teskerenin geri çevrilmesi, Türk egemen sınıfının bağımsız hareket etmeye zorlanabileceğini gösterdi. Daha sonra yaşanan gelişmeler de ise bağımsızlığın koşullu olduğunu da gördük. Her kapitalist devlet emperyalist hiyerarşi içinde yer edinmek ve yükselmek ister.

Türk kapitalistleri dünyanın geri kalanındaki kapitalistlerden ekonomik olarak da daha az bağımsız değiller. Otomotiv üretimini ele alalım. Yakın tarihe kadar Türkiye'deki bütün otomotiv üretiminin en az %50'sinde Türk kapitalistlerinin payı vardı. (Buradaki tek istisna Toyota'dır. Toyota yakın tarihte Sabancıların hisselerini satın aldı. Ancak dağıtım hala Sabancı'nın elindedir.) Ancak Amerika'da tümüyle yabancıların sahip olduğu otomobil fabrikaları vardır (Japon, Alman, Fransız); büyük bir üretici olan Chrysler artık tümüyle Alman

sermayesinin elindedir. BMV, Rover'ın kâr getirmeyen kısmını 10 sterline satıncaya kadar, İngiltere'de yerli sermayenin elinde bulunan bir tane bile otomobil fabrikası yoktu.

1900 ve 1923 arasında Türkiye'de geri dönülmez bir değişim yaşandı. Cumhuriyet, başından itibaren modern kapitalist bir hükümetti. Politik olarak ise bir diktatörlüktü. Kapitalist hükümetin bir diktatörlük olamayacağını söyleyen bir kural yoktur.

Devrimin 1908'de mi yoksa 1923'de mi olduğu tartışması hem bizim için hem de egemen sınıf için önemlidir. Buradaki önemli soru şudur: Değişim, cahil ve pasif bir halka yukarıdan mı dayatıldı, yoksa aşağıdan mı yapıldı? "Revizyonist" burjuva tarihçiler İngiliz ve Fransız devrimlerini de aynı şekilde saptırmaya çalışmaktadırlar. Schama'nın Fransız devrimi hakkındaki "Citizens" kitabı buna iyi bir örnektir.

1923 Devrimi'nin tümüyle yukarıdan ve bir plana göre örgütlendiği iddia edilir. Devrim devasa sosyal çelişkilerin bir sonucu değildir. Halkı güdülecek sürü olarak gören Kemalistlere göre, halk kendi geleceğini hiç bir zaman belirleyememiştir.

Burjuva devrimleri eski düzenin içinde büyüyen bir sınıf tarafından yapılır. Bu sınıfın gelişimi eski düzen tarafından engellenmektedir ve engelin kalkması için politik erk el değiştirilmelidir.

Burjuva devriminin istenen sonucu kapitalist sınıfın gelişmesini geri tutan politik engellerin ortadan kalkmasıdır.

1908'in önemini küçümseyen ve bütün toplumsal ilerlemeyi Kemalist rejime atfetmeye çalışanların argümanlarına tekrar bakalım:

1908 bir reform hareketi miydi?

3 Temmuz 1908 öncesi ve sonrası yaşanan hareketin boyutu devasa idi. Türkiye'nin nüfusu 10 milyon, Osmanlı devletinin nüfusu 30 milyondu. İmparatorluğun her yerinde yüzbinlerce kişi sokağa çıktı.. Önemli bir kent olan Erzurum'da ikili iktidar yaşandı.

Selanik'te Yahudi kökenli bir işçi olan Abraham Benaroya, o günlerin hissiyatını şöyle aktarıyor:

"Türkler ve Hıristiyanlar, herkes için özgürlük. Şimdi hepimiz kardeşiz."

Devrim işçi sınıfı mücadelesinde bir patlamaya yol açtı. Fiili bir genel grev yaşandı. Bunu grev yasağı takip etti. Bu ikisi değişimin derinliğini ve burjuva karakterini ifade etmektedir.

İttihat ve Terakki'nin politik liderliğinin amacı Osmanlı sistemini reforme etmek miydi? Evet. Ancak reformda durabildiler mi? Hayır; duramadılar. Nisan 1909'da yaşanan karşı devrim girişimi onları ileriye itti. Ya Abdülhamit'i devireceklerdi, ya da mutlakıyet onları yok edecekti. 1908 geri dönülemeyecek kadar ileri gitmişti, ancak mutlak zafere ulaşmamıştı. 1909'da ilk başta düşündüklerinden çok daha ileri gitmek zorunda kaldılar.

Çoğu devrimde olduğu gibi, ilk atılan adımın yarattığı kriz devrimi ileriye itti. 1909 sonunda İttihat ve Terakki'nin politik lideri olan Bahattin Şakir şöyle yazıyordu:

"İttihat ve Terakki, ülke çapında bulunan 360 şubesi ve 850.000 üyesi ile meclisteki çoğunluk ve hükümetle beraber 'Osmanlı kamuoyunu' oluşturmaktadır."

1908 Türk-Müslümanlardan oluşan bir ulusal hareket miydi?

1908 öncesinde Türk-Müslüman milliyetçiliği muhalefette yer alan bir görüştü. 1908 sonrasında etkinliği arttı. Ama egemen olması ancak 1913'te gerçekleşti. Ermeni Taşnakların da arasında bulunduğu Osmanlı muhalefetinin birleşik kongresi devrimden 6 ay önce gerçekleştirildi. 1912'de bile hükümet Ermeni oylarını almak için çabalıyordu.

Gerçek bir ekonomik değişim yaşanmadı mı?

Ekonomiyi düzenleyen yasalar, modern bir altyapı inşası, limitet şirketlerin kuruluşundaki artış, bankacılık alanındaki kökten değişimlerin hepsi İttihat ve Terakki rejimi tarafından yapıldı. Gayrimüslimlerin mülksüzleştirilip zenginliklerini Türk kapitalistlerine aktarmak için dökülen kan da İttihat ve Terakki

tarafından döküldü.

Ekim 1913 İttihat ve Terakki Kongresi'nin kararları, 1923 İzmir İktisat Kongresinden çok daha önemliydi. 1912 Kongresi kararları Teşvik-i Sanayi Kanunu ile 14 Aralık 1913'te hayata geçirildi. Cumhuriyet Türkiyesi'nde ise 1913 kanununun biraz değiştirilmiş hali olan kararların uygulanması İzmir İktisat Kongresi'nden dört yıl sonraya, 1927'ye kaldı.

Türkiye ulusal bağımsızlığını kazanamadı mı?

Türkiye'nin ulusal bağımsızlığına ilişkin kanıt Türkiye'nin 1. Dünya Savaşında oynadığı rolde bulunabilir. Hükümet, Britanya ile olan 100 yıllık ittifakını terk etti, kapitülasyonlara son verdi ve gümrük vergilerinin kontrolünü ele almak için büyük güçleri birbirine karşı kullandı. Türkiye egemen sınıfının savaşa karşı tutumu ekonomik bağımsızlığını elde etme kararlılığı etrafında belirlendi. Türkiye'nin kapitülasyonlara son vermek ve bir ölçüde bağımsızlığını elde etmek üzere savaşa girdiğini söyleyebiliriz.

İttihat ve Terakki rejimi özellikle 1913 sonrasında baskıcı, ırkçı bir diktatörlüktü. Ancak Britanya emperyalizminin burnunu Gelibolu ve Irak'ta fena kanattı. 1. Dünya Savaşındaki yenilgi, İttihat ve Terakki hükümetinin beceriksizliğinden değil, Alman kapitalizminin uzayan bir savaşı lojistik olarak sürdürememesinden kaynaklandı.

Mutlakıyete son verilmedi mi?

Savaş konusunda Sultan'ın rolü "gece havlamayan köpek" gibiydi. Padişah'ın sembolik bir role indirgendiğine dair bir kanıta ihtiyacımız var ise, egemen sınıf içindeki savaş tartışmalarına bakmalıyız. Britanya ile 100 yıllık ittifaka son verme ve Almanya ile birlikte savaşa girme kararında Padişah söz sahibi değildi. Padişahlığın ortadan kaldırılması, artık gerçek erki elinde tutmayan sembolik bir kurumun yok edilmesinden başka bir şey değildi.

Dinin etkisi sürüyor muydu?

1908 meclisinin açılışı tümüyle laik idi. TBMM'nin (Cuma

gününe denk getirilen) açılışında ise Kuran okundu, dualar edildi, kurban kesildi ve Peygamberin sakalından bir kıl törenle getirildi. 1928'e kadar Cumhuriyet Anayasası, devletin dininin İslam olduğunu yazıyordu. Kemalistler, bunun cahil halka verilmiş bir taviz olduğunu ve bu şekilde Cumhuriyetin garanti altına alındığını iddia ederler. Peki 1908 devrimi niye böyle tavizler vermeye gerek duymamıştı? 1908 sonrası kurulan hükümet şeriat mahkemelerini ortadan kaldırdı. Mustafa Kemal ise eşini İslami yasalara göre boşadı.

D. Emperyalizme Karşı Direniş ve Kemalist Rejimin Sınıf Karakteri – (itirazlar ve cevaplar)

Emperyalist Erkin Kırılganlığı

1918 sonrasına bakıp ta şu anda Orta Doğu'da olanlarla benzerlik görmemek mümkün değil.

Britanya'nın 1918'deki askeri gücü, ABD'nin bugünkü askeri hegemonyasına benzemektedir. Aynı şekilde direnişle karşılaşan bir erkin ister evinde ister yurt dışında ne kadar kırılgan olabileceğinde de benzerlikler görüyoruz. 1918'de Britanya egemen sınıfının zafer yolunun 1922'de onur kırıcı bir yenilgiyle sonlanması ile bugün ABD hükümetinin Irak'taki "kolay" zaferinin bataklığa dönüşmesi arasında paralellikler söz konusudur.

Bugün olduğu gibi geçmişte de kritik olan silahlar değil, kitlesel direniş ve politik mücadeleydi.

Hiçbir süper güç müttefikleri olmadan hareket edemez. Hiçbir sınıflı toplum yönettiği halkı bölüp bazılarını egemen sınıfa bağlamadan ayakta kalamaz.

Britanya İmparatorluğu bunların hepsini yaptı. Sömürgelerinde böl-yönet yöntemini uyguladı. Örneğin Hindistan'da Müslüman ve Sih azınlığı asker yaptı. İrlanda'daki Protestan azınlığı ajan haline getirdi. Kıbrıs'taki Müslüman azınlığı polis yaptı. Britanya içinde ise egemen milliyetçiliği körükleyerek işçi sınıfını kendine bağladı. İşçileri "üzerinde güneş batmayan Büyük İngiliz İmparatorluğu"ndan çıkarları olduğuna ikna etti.

Britanya egemenleri savaş sırasında Fransa ve İtalya ile ittifak kurdu.

Ancak tarih İngiliz İmparatorluğu'na bakıp "askeri olarak çok güçlüler, müttefikleri var ve çok kurnazlar çünkü muhalefeti böldüler. Onları yenme umudumuz yok." diye düşünmenin feci bir hata olacağını gösteriyor.

Irak'a bakıp "Savaş karşıtları olarak savaşı durduramadık, ABD ordusu Bağdat'a girdi. Başarısız olduk." diyenler de bu hatayı yapıyor.

Bu faktörlerin her birisi (askeri güç, müttefikler, böl-yönet) aynı zamanda zayıflığın tohumlarını taşıyor. Askeri güç çok pahalıdır ve bu güce ulaşmak isteyen kapitalist sınıf üzerinde ağır bir basınç oluşturur.

Kapitalist müttefikler ise hiç de güvenilir değildir. "Düşman kardeş" olan kapitalist sınıflar hiçbir zaman birbirlerine tam olarak güvenmezler. Dünyayı paylaşmak için yaptıkları her türlü anlaşma üzerine el sıkıştıktan sonra kendi parmaklarını saymak zorundadırlar. Tüm bunlardan daha da tehlikelisi bölünenlerin bölünmüş ve edilgen kalmayabileceğidir. Böl-yönet taktiği bir hiledir. Egemen sınıf kendine sadık kalan toplumsal kesime hiçbir zaman kırıntılardan daha fazla bir şey vermez. İngiliz İmparatorluğu'nu savunmak Hindistan'daki Müslümanların veya Kıbrıslı Müslümanların veya İrlanda'daki Protestanların çıkarına değildir. Çatışma ne kadar sıcak ve kriz ne kadar derinse bunun ortaya çıkması ve insanların gerçek düşmanlarına karşı birleşmesi o kadar olasıdır. Süper güçlerin gücü sandığımızdan daha kırılgandır. Gizli dokümanlar yayınlandıktan sonra aslında onların bizden ne kadar korktuklarını görüyoruz. Sürekli kendilerine *"tüm bunların bizim iktidarda kalmak için yaptığımız bir hile olduğunu ya anlarlarsa?"* diye sorup duruyorlar. 11 Eylül'de Pentagon henüz yanarken Ramsfeld yardımcısına bir not yazıyor: "Bu Irak'a saldırmak için yeterli midir?" Bizim "Kimin için yeterli?" diye sormamız gerekiyor. Düşmanlarımızın kendine güveni sandığımızdan daha azdır.

İrlandalı Marksist James Connolly *"Büyükler sadece biz diz-*

lerimiz üstünde olduğumuz için büyük görünür. Ayağa kalkalım" der. ABD'deki gençlik hareketi Yippylerin lideri Abbie Hoffman 1968'de bu durumu şöyle ifade ediyor:

"Onların silahları var. Ama bizim de sayımız."

ABD'nin Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) İngiltere'nin 1. Dünya Savaşı sonrasında Orta Doğu'yu yeniden biçimlendirme planından bir dizi ayrıntıda farklıdır. Ancak ortak yönleri bizim için çok daha önemlidir. Dünyada 15 Şubat 2003 gösterileri ve Türkiye'de 1 Mart bizim taraf için büyük bir zaferdi. ABD'nin meşruiyeti ve hareket özgürlüğü yara aldı. Kuzey cephesi kapatıldı ve Irak direnişini teşvik etti. Savaş karşıtı hareketi "savaşı durduramadı" diye küçümseyenler ve ABD askerlerinin Bağdat'a girişi karşısında morali bozulanlar tarihimizin zengin derslerini anlamıyorlar. Artık bizim tarafın BOP'a ne kadar fren bastığını görebiliyoruz. Daha çok mücadele etmek gerekiyor, ABD erkinin kırılganlığı gözlerimizin önünde.

Britanya 1. Dünya Savaşı sonrasında çok güçlü görünüyordu; petrolle çalışan gemileri dünya denizlerine hakimdi. Britanya ordusu 2 milyon kilometrekarelik bir alanı fethetmişti. Sadece Osmanlı İmparatorluğu topraklarında 1 milyon askeri bulunuyordu. Ancak bu güç, bir yanılsamaydı.

Savaşın yarattığı sefalet Rusya'da bir işçi devrimine, Avrupa'da devrimci ayaklanmalara ve her yerde işçi mücadelelerinin yükselmesine yol açmıştı. Britanya'da polisler bile greve çıktı. Britanya askerleri eve dönmek için başkaldırdılar. Britanya İmparatorluğu tarafından ezilenler sömürgeciliğe karşı ayaklandı. Mısır'da Hıristiyan ve Müslümanlar, Hindistan'da Hindu ve Müslümanlar birlikte mücadele etti. Britanya ordusunda Müslümanların sayıca çok olması Halifenin bulunduğu ülkeyi işgal etmeyi zorlaştırdı. Britanya, ordusunun ciddi bir kısmını geri çağırmak zorunda kaldı. Bir yıl işçinde gücünün üçte ikisini geri çekti.

Britanya bu nedenle Yunan egemen sınıfına başvurmak zorunda kaldı. Ne var ki bu da sorunlarına sorun kattı. Rum işçiler Birinci Dünya Savaşı'nda verdikleri kayıplar nedeniyle

öfkeliydiler ve egemenlerinin emperyalist emelleri için yeniden ölüme gitmeye hazır değillerdi. Rum işçi sınıfının olağanüstü gücü ve militanlığı, Yunanistan ordusunun savaşa karşı örgütlenen askere alınmış grevci işçilerle dolup taşmasına yol açtı. Başbakan Gounaris mecliste grev karşıtı bir konuşma yaparken işçilerin elektriği kesmesi, birleşik işçi sınıfının gücünü gösteriyordu. Kitapta daha ayrıntılı bilgi bulacaksınız. Bir örnek vermek gerekiyorsa savaş karşıtlığı üzerinden seçime giden Yunan Komünist Partisi, işçi sınıfı kentlerinde oyların %30'unu aldı ve Venizelos hükümeti işgal sırasında çöktü.

Rusya'nın işçi hükümeti Britanya emperyalizminin yenilgisi için Türkiye'ye büyük çaplı askeri yardımda bulundu. Yunanistan'ın yenilgisi, Britanya hükümetinin de belini kırdı. Britanya hükümetinin Çanakkale'nin kontrolü için aldığı savaş kararını uygulatmayan da İngiliz işçi sınıfının ayaklanması oldu.

Dolayısıyla "Milli Mücadele"nin gidişatını derin bir şekilde belirleyen şu etkenler oldu: Britanya imparatorluğunda isyan ve direniş, Yunanistan ve Britanya işçi sınıfının savaş karşıtı mücadelesi ve Rusya'daki işçi hükümetinin askeri yardımları. Dünya devriminin güçleri Britanya emperyalizmine karşı küçük bir ulusun mücadelesine, direnişin liderliğinin doğasına bakmaksızın, yardım etmeye kararlıydılar.

Milli Mücadele Liderliğinin Sınıfsal Yapısı

Milli Mücadele'nin liderliğini İttihat ve Terakki subayları, aydınlar, Ermeni ve Rumların el konulan mülkleriyle zenginleşenler yaptı. Kitlesel halk desteği o kadar azdı ki askere alınanların yüzde 40'ı savaş sırasında firar etti.

Mücadelenin liderliği fiili olarak İttihat ve Terakki rejiminin devamcısı olan ve artık kendini tümüyle Müslüman ve Türk bir sermaye sınıfına dönüştürmeyi hedefleyen bir gruptu.

Bolşeviklerin Milli Mücadeleye yaklaşımları bugün bizim Irak direnişine yaklaşımımıza benzetebiliriz. Irak direnişçilerinin kurmak istedikleri düzeni herhangi bir sosyalistin beğeneceğini düşünmüyorum. Bu düzen İran İslam Cumhuriyetine benzeyecektir. Ancak yine de ABD'nin Irak'ta

yenilgiye uğramasını istiyoruz çünkü:

a) Böylece bütün Orta Doğu halklarının emperyalizme karşı direnişi güçlenecektir

b) ABD egemen sınıfının başka işgal ve savaş kararları vermesinde caydırıcı bir etki yaratacaktır

c) ABD emperyalizmine karşı mücadeleyi kazanan bir halk, kazandığı özgürlüğü Mollalara teslim etmemeyi de tercih edebilir.

İngiliz emperyalizminin zaferi bu coğrafyada gericiliğin bayramı anlamına gelecekti ve Türkiye Britanya tarafından Irak'ın o günlerdeki durumuna itilecekti. Hem işçi sınıfı hem Kürtler, hem de Aleviler bundan olumsuz etkilenirdi.

Tabii ki Mustafa Kemal'in zaferi demokratik ve işçi yandaşı bir düzen getirmedi. Tam tersine, 1923 yılı bir etnik temizlik dalgasına daha şahit oldu. Yapılan mübadele o ana kadar ayakta kalmış işçi sınıfı örgütlenmelerini de kırdı geçirdi.

Cumhuriyetin kuruluşu sınıf dengelerinde bir değişim meydana getirmedi. Yeni rejim, İttihat ve Terakki'nin hizmet ettiği sınıf için çalıştı. 1908 Devrimi'nden sonra olduğu gibi orduda ve subaylar arasında bir tasfiye hareketi yaşanmadı.

Ne var ki bu rejimin toplumsal tabanı çok zayıftı.. Mustafa Kemal'in kişisel erki güçlendikçe toplumsal taban daha da daraldı. Bunun sonucunda ortaya herhangi bir muhalefete tahammül edemeyen zayıf ve kırılgan bir rejim çıktı.. Mustafa Kemal liderliğine bir alternatif oluşma ihtimalini ortadan kaldırmak için İttihat ve Terakki kökenliler tasfiye edildi. "İzmir Suikastı" sonrası kurulan mahkemeler asıl olarak bu işlevi gördü..

Kemalizm ideolojisi bu dönemde (1924-27) yaratıldı. Nutuk ve diğer konuşma-yazılarda İttihatçılıktan farklı bir Kemalizm oluşturuldu. Farklılıklar ise tarihin tekrar yazılması ile elde edildi.

Kemalizm ilerici miydi?

Hayır, çünkü Kemalist ideoloji (İttihatçılıktan farklı olarak) her şeyin ileriye doğru değil geriye gittiği bir dönemde yaratıldı.

Kemalizm, İttihatçılığı reddeder. Ancak Britanya emperyalizmine karşı mücadelenin askeri belkemiğini İttihatçılık oluşturmuştu. Buna Mustafa Kemal'in kendisi de dahildi.

Kemalizmin İttihatçılıktan ayrı bir akım olarak kendini ortaya çıkartması 1926-27 yıllarına tekabül eder. Bu, Türkiye'nin emperyalizm ile yeniden uzlaştığı dönemdir. Cumhuriyet, emperyalist güçlere yeniden sayısız imtiyazlar tanıdı. İttihatçı hükümetin el koyduğu demiryolları için tazminat ödeyen Kemalist rejim oldu. Ford ve Nestle gibi büyük yabancı şirketlere vergiden muaf bölgeler sunuldu. Emperyalistlerin sesi olan İngiliz The Times Gazetesi'nde, Ankara hükümetinin performansından "çok memnun" oldukları yazıyordu.

Şeriat tehlikesi mi?

Kemalizm, bizi karanlık çağa geri götürmek isteyen ve sürekli bir tehdit oluşturduğu düşünülen şeriatçılığa karşı bir mevzi ve savunma kalesi olarak gösterilir. Bu son derece güçlü ve yaygın bir fikir, özellikle solcu aydınlar üzerinde etkilidir.

Gerçekte ise Ankara hükümeti, kendinden önceki hükümetten çok daha az laikti. TBMM'nin 1920'deki açılışında Kuran okundu, kurbanlar kesildi ve peygamberin sakalından bir kıl törensel bir şekilde getirildi. 1908 Devrimi sonrası yapılan meclis açılışı ise laik bir törenle gerçekleştirilmişti.

Dini gericiliği sürekli bir tehdit olarak göstermek için de çok sayıda efsane yaratıldı.

Birinci bölümde 1909 karşı-devrim girişiminden bahsetmiştim. Bu girişim 31 Mart Olayı adı altında şeriatçı bir ayaklanma olarak gösterilmektedir. Halbuki, mutlakıyeti geri getirmek için iyi planlanmış politik bir hareketti. Eski düzeni geri getirmek isteyenler arasında Müslümanların yanı sıra Hıristiyanlar da vardı.

1924 tarihli Şeyh Sait ayaklanması da şeriatçı bir hareket olarak gösteriliyor. İsyanın sloganları arasında halifeliğin geri getirilmesi olduğu bir gerçekti. Ne var ki, o dönemde Şeyh Sait'i ölüme mahkum eden yargıç ve bu konuda Meclis'te konuşan Başbakan dahil herkes, ayaklanmanın "bağımsız Kürdistan" için

olduğunu biliyordu. İsyancılar öfkelerini dini bir dille (ki kendileri dindardı) ifade etmiş olsalar da asıl motivasyon ulusalcılıktı.

Aralık 1930 tarihli Menemen olayı etrafında yaratılan efsane tarihin yeniden yazımına ilişkin uç bir örnektir. Bu "isyan", altı adam ve bir köpekten ibaretti. Köpeğin adı Kıtmir idi. (Duyduğuma göre bir sokak köpeği tarafından kovalanırsanız "Kıtmir'den selam var" diye bağırdığınızda peşinizi bırakırmış. Yine de ısırılırsanız, lütfen beni suçlamayın)

Bütün "olay" başından sonuna kadar sadece üç saat sürdü. Menemen'in gerçek hikayesi olaydan sadece altı hafta önce Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasındadır. Bu parti 1930 yazında demokrasi görüntüsü ve memnuniyetsizliğe kontrollü bir kanal yaratabilmek için Mustafa Kemal'in teşviki ile kurulmuştu. Ancak SCF lideri Fethi Bey, Ege kıyılarını ziyaret ettiğinde kitlesel gösteriler ve grevler ile karşılandı. İzmir'de 50 bin kişi sokağa döküldü. Cumhuriyet rejimi o kadar zayıf ve halkın öfkesi o kadar patlamaya hazırdı ki hükümet sıkı bir şekilde kontrol ettiği bir muhalefet partisine bile katlanamadı. Mustafa Kemal'i kendi kurduğu partiyi üç ay içinde kapatmaya iten bu kırılganlıktı.

Dolayısıyla İzmir'in yakınlarındaki Menemen'de halkın en ufak bir başkaldırıyı bile alkışlamasına ve baskıcı bir devleti temsil ettiği için nefret edilen bir jandarmanın (Öğretmen Kubilay) öldürülmesine üzülmemesine şaşırmamak gerekir.

Menemen olayından sonra 34 kişi idam edildi. Bunlardan birisi Yahudi idi. Çoğunun da olayla bir ilgisi yoktu. Asıl barbarlık, "bizi ortaçağa geri götürecek barbarlığı" önlemek için yapıldığı söylenen bu idamlar ve idam edilenlerin bedenlerinin sokak lambası direklerinde teşhir edilmesidir.

Kürtler emperyalizmin ajanı mıydı?

Kürtlerin Türkiye'nin üniter yapısı açısından oluşturduğu tehlike, Kemalizmi haklı göstermek için kullanılır. Kürtlerin arkasında emperyalist güçlerin bulunduğu iddia edilir ve bunların Kürtleri kullanarak Türkiye'yi bölmeye çalıştığı söylenir.

Bu konuşmanın ve kitabın amacı Türkiye'nin Kürt sorununu (veya Kürtlerin Türkiye sorununu) ayrıntılı bir şekilde tartışmak değildir. 1923'den sonra herhangi bir emperyalist güç Türkiye'yi bölme çabasına girmedi, tam tersine Britanya, Türkiye'deki bir Kürt ayaklanmasından korkuyordu. Türkiye'deki Kürtlerin kazanacağı otonomi Britanya'nın Irak'ta bombalayıp gazladığı Kürtleri de teşvik edebilirdi. Ankara bugün Irak'taki Kürt devletinden nasıl korkuyorsa Britanya'da o dönemde Türkiye'deki Kürtlerin otonomisinden korkuyordu.

Kemalizm anti-emperyalist miydi?

Hayır. Daha önce de gördüğümüz gibi Milli Mücadeleyi Kemalist bir mücadele olarak tarif etmek daha sonra oluşturulmuş bir şeyi geri dönüp tarihe eklemlemektir. Savaş biter bitmez egemen sınıfın işi bütün dünya egemen sınıfları gibi emperyalizme karşı mücadele değil, ama onunla uzlaşma idi.

Kemalistler bu hedefe ulaşabilmek için anti-emperyalist söylem kullanmaya hazırdılar. Ancak pratikte emperyalistlere yardım ediyorlardı. Buna iyi bir örnek İstanbul işçi sınıfını ezmek için anti-emperyalist kılıflı bir milliyetçi söylemin kullanılmasıdır. Mustafa Kemal'in aktif desteği ile kurulan ve sadece Müslümanlardan oluşan IUAB sendikası tramvayda ve diğer kamu işletmelerindeki sendikalı militan işgücünü bölmek için kullanıldı.. Bu iş tamamlandığında Ankara hükümeti IUAB'yi de kapattı. Peki bundan kazançlı çıkan kimdi? İstanbul tramvayını ondan sonraki 15 yıl işletmeye devam eden Fransız-Belçika şirketi. Anti-emperyalist söylemin işlevi, ulusalcılık ile işçileri bölmek ve yabancı sermayeye kazanç sağlamak oldu.

Alternatif var mıydı?

Uzun vadede her zaman alternatif vardır. Ancak 1923 Türkiyesi'nde işçilerin durumu pek parlak değildi. İşçi hareketi, etnik temizlik ile fiziken yok edilmiş ve milliyetçilik ile zehirlenmişti. O dönemdeki tek umut, giderek izole olan Rus devrimi için de Türkiyeli işçiler için de dünya hareketiydi. Ne yazık ki başta Almanya'daki olmak üzere, uluslararası hareket

başarısız oldu. Bununla birlikte, Rus devriminde gücünü gördüğümüz, Türk devriminde de bir ölçüde ifadesini bulan bazı temel fikirlere sahip çıkmak gerekiyordu. İşçi sınıfı içindeki bölünmüşlükleri aşan birliği ve dünya devrimi fikri canlı tutulmalıydı.

Britanya emperyalizminin yenilgisinden sonra Türk soluna Komünist Enternasyonal'in 4. Kongresi'nde verilen mesaj da bu yöndeydi. Türkiye solunun trajedisi ise yeni Cumhuriyet rejiminin "gerçekliğine" teslim olması ve hükümet baskılarını, örneğin Kürtlere karşı, desteklemesiydi.

"Gerçekliğe" bir başka teslimiyet ise Rus devriminin izole olması üzerine Stalin tarafından geliştirilen "tek ülkede sosyalizm" teorisidir. Türk solunun teslimiyetinde bunun önemli bir rolü olmuştur. Ankara hükümetinin Kürtlere karşı desteklenmesi emri Stalin'in egemenliğine girmekte olan Moskova rejiminden gelmişti.

Bizler, 1908'de özgürlük için verilen birleşik mücadeleyi ve sonrasındaki nihai olarak bastırılmış ve yenilmiş işçi sınıfının tüm birleşik mücadelelerini kutluyoruz. Çünkü, başarısız olmuş olsalar bile gelecekte bir alternatifin mümkün ve gerekli olduğunu gösteriyorlar.

E. Sonuç

Türkiye'de gerçekten bir burjuva devriminin olduğunu ve bunun 1908'de başladığını gösterebildiğimi umut ediyorum. Bu devrimde büyük kitleler harekete geçti. Farklı dinlere mensup farklı dilleri konuşanlar birleşti ve bunlar Türkiye toplumunda derin ve geri dönülemez değişimler meydana getirdi. 1908, Troçki'nin de belirttiği gibi, *"1789 ve 1848 geleneğinde bir devrimdi."*

Bu nedenle Şişli parkındaki anıt, bir kahraman için ya da anayasaya ve hatta demokrasi için yapılmamıştır. Anıt, özgürlüğe ithaf edilmiştir. Bu anıt, mutlakıyete son veren ve sayısız mücadelelere kapı aralayan milyonların mücadelesi için dikilmiştir. Burjuva devriminin anıtı olduğu için de mücadele eden milyonların hayal kırıklığını da temsil etmektedir. Ancak

mücadelenin gerçekliği hala ordadır ve bize devrimci dönüşümün mümkün olduğunu hatırlatmaktadır.

Bu anıt aynı zamanda bu coğrafyada yaşayanların "aptal", "pasif" veya "koyun sürüsü" olmadıklarının ispatıdır.

Hiçbir otoriter rejim bu gerçekleri hatırlatmak istemez. Bizi 1908'de önemli hiçbir şey olmadığına ikna etmek için yüzbinlerce kelimelik resmi tarih yazılan bu ülkede, Şişli'deki Özgürlük Anıtı'nın neyi temsil ettiğini okuyup anlayabileceğimiz bir tabela bile olmamasının en önemli nedeni budur.

Devrim bir kez olmuşsa, yeniden olabilir. Belki de bu kez daha kalıcı ve tatmin edici sonuçları beraberinde getirir. Bu egemenlerimizin kabusu; bizim ise umudumuzdur. Mutlu son, umuda ve geçmişte neler olduğunu anlamamıza da bağlıdır. İşçi sınıfı bakış açısından yazılmış bir tarih, bize bu umut ve gerçekliği taşımalıdır. Ancak bu şekilde gerekli dersleri çıkartıp günümüz mücadelelerinin başarıyla sonuçlanmasını mümkün kılabiliriz.

Resmi Tarihin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmi Tarihte Mitlerin Kaynağı

Suavi Aydın

Ulusal Tarih Yazıcılığının Doğuşu

Tarihin bilimsel bir disiplin olarak doğuşu ve yerleşikleşmesi, ulus-devletlerin kurumlaşmalarıyla başlar. Hiçbir ideolojinin, ulus-devletin dayandığı temel ideoloji olan milliyetçilik kadar tarihe ihtiyacı olmamıştır ve bu yüzden milliyetçi söylemler historisizmle çok yakın ilişki kurmuşlardır (Vali 1996: 23). Ulus-devletlerin ve "ulusal" duyarlılıkların ortaya çıkışıyla, bunlara bitişik bir tarih anlayışının ortaya çıkışı birbirini izler. Bazı durumlarda tarihin derinliklerine doğru giden bir "ulusal öz"ün inşası yönündeki entelektüel müdahaleler, ardından gelen ulus-devletlerin ülkesel (*territorial*) ve siyasal-kültürel oluşumunda önemli bir referans alanı olmuş; bazı durumlarda da daha çok siyasal-bürokratik müdahalelerin ürünü olan ulus-devletler, oluşumlarının akabinde kendi ulusal tarihlerini yaratmaya girişmişlerdir. Birinci durumun en güzel örneği Almanya'dır. İkinci durum için de, Türkiye örnek verilebilir.

18. yüzyılda, Almanya henüz birliğini sağlamamışken, birçok Alman devletindeki aristokratik seçkinlerin Alman geçmişine bakışı, "ulus" nosyonu bakımından oldukça yetersizdi; geçmiş, Roma antikitesi ile bağ kurabildiği ölçüde önemli ve anlamlıydı. Eski aristokrasilerin ortadan kalkmasıyla, Napoleon savaşları

sırasında ve sonrasında, ulusal kimlik arayışı ve Almanya'nın kültürel ve siyasal birliği için mücadele başladı. 1871'den sonraki olaylar ise, Avrupa'da gerilimi arttırdı ve ulusal duyguları ateşledi. 19. yüzyılın sonunda, yükselen Alman burjuvazisi, "*biz genç Grekleri ve Romalıları değil, genç Almanları eğitmeliyiz*" diyen II. Kaiser Wilhelm tarafından başlatılan ulusal geçmiş arayışına topyekün katıldılar (Härke 1995: 54; alıntı için *bkz.* Smolla 1984: 12).

Ulusal tarih yaklaşımının dayandığı en önemli kaynak Alman Tarih Okulu'dur. Bu okulun felsefi temeli Herder'in tarih görüşüne dayanır. Herder'e göre tarihsel gerçeklik alanında doğa bilimleri anlamında bir "genellik" ve tarihe yön veren ideler aramak boşunadır. Herder'e göre tarih alanı "kendine özgü ve tekrar etmeyen olaylar" alanıdır ve "tarihe şekil veren en önemli şey, onun genelliği değil bireyselliğidir" (Herder 1872: 69'*dan akt.* Özlem 1994: 22). Tarihte ideler hep değişirler. Sadece o çağ için geçerli olmak üzere her çağın kendine özgü ideleri, yaşam tarzı, ekonomisi ve kültürü vardır. Bu nedenle her çağ, her halk ve her ulus kendinde *bireysel bir bütün*dür. Bu bireysel bütünleri birarada görmemizi sağlayacak bir "tarihsel ilerleme" ise yoktur. O halde bu gerçeklik alanında yapılabilecek tek şey, her tek bireysel bütünü, yani her çağı, dönemi, ulusu, "kendi tekliği, özgüllüğü ve benzemezliği" içinde değerlendirmektir (Özlem 1994: 22-3). Bu nedenle ulusal tarihler ve ulusal tarihçilik yaklaşımı, ister istemez tikel ve özgücü bir yaklaşımı benimsemektedir. Çünkü burada o ulusu ayrı kılan şeyler, bu arada ona "ruhunu veren", yani onu ayrı bir ulus yapan farklılıklar içindeki "farklı tarihi" öne çıkmaktadır

Ulusal tarihin ulus-devleti önceleyiği veya ardından geldiği her iki durumda da tarihin, siyasal tarih ve kültür tarihi olmak üzere, ikili bir işbölümüne uğradığı söylenebilir. Kültür tarihi yaklaşımı, siyasal tarih yazımına her zaman destek olmuş; hatta siyasal tezler, çoğu zaman kültürel jeneolojiler yoluyla savunulmuştur. Örneğin Lozan'da Türk delegasyonu Musul sorunu ile ilgili görüşmelerde sıklıkla bu bölgenin kültürel olarak Türkiye ile bağına vurgu yapmıştı. İsmet Paşa, Lozan'da şunları söylüyordu (Meray 1969: 345-6):

> ...İngiliz memurlarınca bölge halkına çıkartılan bütün bildiriler Türk dilinde ve İstanbul Türkçe'siyle yazılmıştır.(...) [G]erçekte, Musul'da konuşulan Türkçe Anadolu'da konuşulan Türkçe'nin tıpkısıdır (...)
>
> ...Anadolu Türkleri, Türkmen diye adlandırılan topluluk içinde bulunmaktadırlar; Musul Türkleriyle Küçük Asya Türkleri arasında yapılmak istenen ayırma, hiç bir sağlam temele dayanmamaktadır.
>
> Kürt halkının İran kökenli olduğu öne sürülmüştür; oysa bu iddiayı Kürtlerin Turan kökenli olduğunu kabul eden, *Encyclopaedia Britannica* yalanlamaktadır.
>
> Zaten, Anadolu'yu tanıyanlar bilirler ki, gerek töre, gerek gelenek ve görenek bakımından, Kürtler, hiç bir yönden Türklerden farklı değildirler; ayrı dilleri konuşmakla birlikte, bu iki halk, soy, inanç ve görenek bakımından tek bir bütün meydana getirmektedir...

Kültür tarihi yaklaşımının en önemli ayağı, hatta zaman zaman biyolojik ("ırkçı") temellendirmelere yardımcı olan antropolojik verilerin ışığında, arkeolojik esaslı kültür tarihleri olmuştur. Kültür tarihi arkeolojisinin temel varsayımı, bugünkü halklarla (özellikle "uluslar"la) ilişkili farzedilen farklı arkeolojik kültürlerin, monolitik, tekil bütünlükler çerçevesinde, geçmişin inşası için temel alınmasıdır. Dolayısıyla bu tarz bir arkeoloji yaklaşımının temel sorunu "köken izlemek" olmaktadır. Birçok durumda kültür tarihi, kimlik bilinçlerini berkitmek ve güncel siyasal meşruluklarını sağlamak isteyen çağdaş ulusal ve etnik gruplar için, esasen bugünün bakış açısıyla oluşturulan uzun soykütüklerinin inşasını kolaylaştırmıştır (Jones ve Graves-Brown 1996:4).

Etnik kimlikleri arkeolojik kayıtlardan izleme anlayışı, ilk olarak Orta Avrupa'da ortaya çıkmış ama Gustaf Kossinna'ya kadar derli toplu bir örneği sunulamamıştı. Kossinna, arkeolojiyi herhangi bir halkın atasal kökenini teşhis ve bu halkın tarihsel serüvenini tespit aracı olarak görmüştür. Gustaf Kossinna 1911'de yayımladığı *Die Herkunft der Germanen* ("Almanların Kökeni")

adlı kitabında, arkeolojiyi en "ulusal" bilim olarak nitelemiş ve eski Germenlerin arkeolojik araştırmaya "en ziyade mazhar" bir millet olduğunu öne sürmüştür (Trigger 1989: 162-3). Kossinna'nın arkeoloji yaklaşımında, Alman arkeologlarının Ejiptoloji ve Klasik arkeoloji gibi alanlarda çalışmaları bir yurtseverlik eksikliği olarak görülmektedir; zira bu alanlar doğrudan doğruya Hint-Avrupalıların kökeni ve Almanlarla ilgili değildir. Önce Paul von Hindenburg gibi muhafazakârların sonra da Nazilerin gözdesi haline gelen ve Alman milliyetçiliğini arkeolojik yönden takviye eden bu yaklaşımın diğer önemli özelliği, biyolojik olarak "en büyük saf ırk" olan Almanların prehistoryasının aşırı biçimde yüceltilmesi ile önemli kuramsal buluşların karışımı olmasıdır. Bu yaklaşım Alman milliyetçilerince öylesine benimsenmiştir ki, Nazi hükümetinin Alman okullarındaki prehistorya öğretiminde müfredatın ana bileşeni haline gelmiştir. Zira Kossinna'nın Nazilerle ortak olan inancı kültürlerin etnikliği kaçınılmaz biçimde yansıttığı, maddi kültürdeki benzerlik ve farklılıkların doğrudan doğruya etnik benzerlik ya da farklılıklara tekabül ettiğidir; Kossinna'ya göre kültürel süreklilik, aynı zamanda etnik sürekliliktir. Kossinna'nın, Alman milliyetçiliği ve Nazilerce tevarüs edilen görüşlerinde kültürel ve etnik varyasyonlar, ırksal farklılıklara işaret eder. Hint-Avrupalıların kök halkları ve dolayısıyla Almanların ataları, sarışın Nordik (ya da Aryen) ırk grubuna mensuptur ve bu ırksal özellikler insan davranışının (kültür yaratıcılığının) temel belirleyicileridir. Kossinna burada Klemm'in *Allgemeine Cultur-Geschichte der Menschheit* ("İnsanlığın Genel Kültür Tarihi") (1843-52)'da temellendirdiği "kültür yaratıcı halklar" (*Kulturvolker*), "kültürel olarak edilgen halklar" (*Naturvolker*) ayrımıyla birleşir. Kossinna'nın Nazilerce benimsenen temellendirmesine göre, Schleswig-Holstein bölgesi Avrupa'nın ve Yakın Doğu'nun kültürel gelişim merkezidir ve kültürel yenilikler bu bölgeden çevreye göçler yoluyla yayılmıştır. Zira daha gelişkin kültürlerin biyolojik bir üstünlüğün ifadesi olması yüzünden, kültürel yenilikler yayılma (*diffusion*) yoluyla değil, ancak göç yoluyla bir bölgeden diğerine yayılabilirdi. Hint-Avrupalıların göç dalgaları

da güneye ve doğuya doğru olmuş ve oraların yerli halklarına uygarlığı öğretmişlerdi; ama Almanlar anayurtlarında kalarak ırken en saf biçimlerini korumuşlar, bu yüzden de bütün Hint-Avrupa halklarının en yeteneklisi ve yaratıcısı olabilmişlerdir. Ayrıca Kossinna, arkeolojiyi tarihsel toprak haklarını temellendiren bir araç olarak görmüştür. Nerede "Alman" maddî kültür unsuruna rastlanırsa orası eski Alman toprağı olarak ilân edilmiş ve buralarda modern Almanya'nın hakkı olduğu ya da buraları geri alma hakkına sahip olduğu iddia edilmiştir (Trigger 1989: 164-7).

Ulusal kültür tarihlerinin başlıca iddiası, ait olduğu ulusun/etninin "uygarlık kurucusu" antik bir halkın yahut halkların ardılları olduğudur. Örneğin Franco döneminde, antik devirlerde birleşik bir İspanya tasavvurunu uygunlaştıran tek gerçek İspanyol ırk grubunun Keltler olduğu savunulmuştu (Zapatero 1996). Yine eski bir belgeye baktığımızda aynı eğilimi görmekteyiz. 1920'de *Şark-ı Karîb Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti*'nin İzmir'de yayımladığı "Çerkes Milletinin Düvel-i Muazzama ve Âlem-i İnsaniyet ve Medeniyete Umûmî Beyannâmesi"nde "Çerkesler; lisan, adât, hissiyât ve medeniyet itibariyle an'anât-ı milliyesini muhafaza ve idâme edegelmişlerdir. Çünkü tarih-i kadîmin Şark'ta ve Yunanistan'da kaydeylediği medeniyetlerin cümlesinde 'Rees Kafkasın vâlidi' olan Çerkesler bir unsur-ı âmil olduğu gibi asr-ı hâzırın medeniyet-i âliyesini tesis eden ırk-ı ebyez'in ve 'Arî'lerin mümtaz ailesinden oldukları İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Yunan müverrihlerinin tarihî eserleriyle sâbittir..." denilmektedir (Bkz. Tunaya 1986: 610). Dr. Mehmed Ali Pçihaluk'un ilk iki cildini 1920'de son cildini ise 1922'de Humus'da yayımladığı *İkâz'ül-Müverrihîn* adlı kitabı da Kafkasya halklarının uygarlık kurucusu eski Mısır ve Yakındoğu halklarıyla dil ve tarih bakımından ilişkisini ve benzerliğini göstermeye çalışır.

Aslında, ulus-devletlerin ortaya çıkışından beslenen tarih anlayışı (yukarıda bunun çerçevesini çizen Herder'in tarih yaklaşımına değinilmişti) ve buna bitişik modernleşmeci geçmiş-gelecek telakkisi, Aydınlanma projesinin tarif ettiği "ilerlemeci"

akılcılık anlayışıyla çelişmektedir. Aydınlanma felsefesi, ilhamını İ.Ö. 5. yüzyılda yaşanan *Grek Aydınlanması*'ndan almaktadır. 5. yüzyılın Grek Aydınlanması, mitoslardan kurulu bir gelenek sistemine dayanan *polis* yapısının, bilince ve akıl yürütmeye dayanan bir anlayışla yer değiştirmesidir. Bu yerdeğiştirme ile akıl yoluyla insana ve doğaya dair konular sorunsallaştırılmış ve irdelenmiştir. 18. yüzyılın Aydınlanması da, kendinden önce varolan geleneksel düşünme tarzlarının yerine akılcılığı ikame etmiş ve daha önce insanı ancak içinde bulunduğu sosyal sistemle var sayan insan anlayışını yıkarak "birey"e yönelmiştir. Aydınlanma'nın ürünü olan doğal hukuk kuramı, insanı bütün toplumsal bağıntılarından soyarak, doğuştan ve tabiaten sahip olduğu yahut sahip olması gerektiği hakları esas almakla dinsel, ulusal, etnik vs. aidiyetlerin insana yüklediği ikincilliği ortadan kaldırmaktadır. Özellikle Alman idealizminde ve bir anlamda onun çocuğu olan Alman historisizminde insanın varoluşunun dolaysız biçimde onun "ulusallığı"na ilişkilendirilmesi, doğal hukuk anlayışını yerle bir eder. Söz konusu "ulusallık" ise ancak mitolojik ve kurgusal göndermelerle kendini kurabilen bir doğaya sahiptir[1]. Ulus-devletle ve çerçevesi ulus-devlet tarafından çizilen modernleşmeci-kalkınmacı dünya görüşü ile birlikte, sekülarizasyonla tam tersinin inşa edilmiş olduğu iddiasına karşın, bu kez "dünyevî mitosların" bezediği bir toplumsal geçmiş algısına geri dönülmektedir. Burada insan salt doğmuş olmakla kazanması gereken hakları, ideolojisi efsanevî ve çağdaş birtakım mitoslarla kurulan bu imgesel ulusun bekâsına feda etmekte; insanın varoluş şartları tamamen bu "ulus"un varoluş şartlarıyla eşitlenmekte ve insan varlığı "ulus"un varlığına bağlanmaktadır. İnsanı insan yapan, artık onun "vatandaş" olmasıdır. Bu açıdan Aydınlanma'nın insan anlayışının bireye kazandırdıkları, ulus-devletin onun insanlığını "ulusuna sadakat"a ve "vatandaşlık yükümlülükleri"ne indirgemesiyle yitip gitmektedir. Hal böyle olunca ulus-devletle bağıntılanan modernleşmeci dünya görüşünün Aydınlanma felsefesinin doğrudan ürünü olduğu iddiası yeniden bakılması ve düzeltilmesi gereken kuşkulu bir görüş durumuna düşmektedir. Alman tarzı ulus anlayışı ve bundan doğarak bütün

20. yüzyılı etkisi altına alan milliyetçilik, Fransız Devrimi'nin İnsan Hakları Beyannamesi'nin ve Amerikan Haklar Bildirgesi'nin çerçevesini çizdiği doğal hukuk ilkesine dayanan ve bireyin haklarından çıkan ulusal irade kavramını tersine çevirmiş ve uygulamada bu haklar, bildirgelerin neşet ettiği coğrafyalarda bile zaman zaman yolun dışına itilmiştir. Fransa'da Dreyfus Davası ve A.B.D.'nde McCarthy soruşturmaları bu durumun tipik örnekleridir. Ayrıca Fransa'da "tek kültür" ilkesine bağlı olarak katı bir zorla kültürleme programının uygulandığını da belirtmek gerekir. Örneğin daha 1940'larda yaygın biçimde Bretoncanın konuşulduğu bölgelerde, bu dilin halka açık yerlerde kullanımını resmî olarak yasaklayan karardan sonra bu dil yokolmaya yüz tuttu. Fransa'da sadece Breton bölgesinde değil, Bask ve Katalan bölgelerinde de Fransız kültürünün mutlak egemenliği sağlandı (Bkz. Zarakolu 1996: 10). Bu bakımdan postmodernist eleştirinin Aydınlanma ile ulus-devlet merkezli modernleşmeciliği birbirine bağlayan "akıl yürütmesi"nde aksayan önemli bir yan vardır. Postmodernist bakış açısının öne çıkardığı yerelci ve bireyci tavır, bir yanıyla olsa olsa Aydınlanma'nın doğal hukuk ilkesine geri dönüş olabilir.

Burada Aydınlanma'nın "aklı" ile Alman idealizminin merkezindeki "Akıl"ın aynı şey olmadığını belirtmeliyiz. Aydınlanma'nın akılcılık anlayışı, bireye sadece kendi aklına dayanarak özgürleşebileceğini söylemekte ve kendi "özgür kalmış" aklıyla her sorunu çözebileceği güvenini vermektedir. Bilim dediğimiz etkinlik, böyle bir "akıl" anlayışına dayanmaktadır. Aklın özgür kalması, onu sınırlayan veya önüne set çeken her türden (dinsel, ideolojik, kültürel, geleneksel) engeli aşması demektir ve insan aklı bu yetiye sahiptir. Alman idealizminin aklı ise bireyle ilişki kurmaz. Burada akıl, ancak dünyasal bazı görüntülerle yahut fenomenlerle "temsil" edilebilmektedir. Akıl, kendinde, mutlak ve maddesel ya da dünyevi olmayan bir tözdür. Dünyadaki "akıldan pay almış" şeyler, sadece bu mutlak güzellik ve iyiliğe yaklaşabilirler; Bu şeyler, bu yüzden sadece insanın yapıp etmeleri ve ürünleri içindedir. Örneğin Hegel'de aklın dünyadaki en gelişmiş temsilcisi "akıl devleti"dir. Böyle bir akıl anlayışı, tarihte ereksel

sonuçlar aramaya yatkındır ve her ulus-devlet, bu Hegelci vurgunun etkisi altında, kendisini aklın temsilcisi ve tarihin bir ereği sayar. Bu bakımdan ulus-devletine varmış her toplum için tarihin sonu gelmiştir ya da "liberal devlet"in ilkelerinin dünya ölçeğinde galebe çaldığı ve tek meşruluk ölçüsü haline geldiği an "tarihin (insanlığın tinsel evriminin) sonu"dur (Bkz. Fukayama 1993).

Ulus İnşasının Düşünsel Temeli: Ulusal Kimliğin Yaratılması

Alman romantikleri de, bununla ilişkili olarak milliyet kuramlarını *Volksgeist* kavramına dayandırmışlardı. Onlara göre *Volksgeist*, bir halkın tarihi ve kültürü yoluyla ortak bir kökene doğru izleyebileceği metafizik bir çıkarımdı (Hayes 1937: 233). Buna bağlı olarak Alman romantizminde ulus, Tanrı'nın özel vasıflarla donattığı insanın en *doğal* bölünmesidir. Her insan ait olduğu ulusun ayırdedici karakterini saf ve dokunulmaz biçimde korumak zorundadır. Bu tanrısal bir zorunluluk olduğundan uluslar birbirleriyle asla birleşemezler. En iyi siyasal düzen, bu yüzden, Tanrının ayrı ayrı varolmalarını buyurduğu *doğal varlıklar* olan ulusların kendi devletlerini kurduklarında erişilecek olandır. İçinde birden fazla ulusun bulunduğu devletler doğal değildirler ve çürümeye mahkûmdurlar (Kedourie 1971: 51-2). Aslında İbrahimî dinlerin kavimlerin ve farklı dillerin varlığını açıklamak için başvurduğu temellendirmenin çağdaş bir versiyonudur bu. *Eski Ahit*'e göre Tanrı, insanların bir olan dilini, Babil kulesine inerek orada karıştırmış ve insanları yeryüzüne oradan dağıtmıştı (Tekvin, 11: 1-9).

Türk milliyetçi yazınında da aynı doğallaştırmaya, hatta genetikleştirmeye şahit olmaktayız. Örneğin Gökdemir'e (1990: 16) göre, "millet" insanlığın içinde töz olarak taşıdığı bir amaçtır; "millet olmak", insanlığın amacıdır ve bu amaç, insan olmanın yaradılış hikmetine uymasından ve sadakatinden doğmaktadır. İnsan doğası, uluslaşmayı zorunlu kılar.

Öte yandan, olgusal olarak, modern çağın toplumsal örgütlenişi, bütün toplulukların bir "ulus" formu içinde örgütlenmesini dayatmıştır. Buna bağlı olarak, ister doğal bir süreç sonucu olsun isterse belirli zorlamalar ve etkilerle olsun, bütün

cemaatler kendilerini belirli bir "ulus" tasavvurunca belirlenmiş bir alanın içinde, bu alanı dolduracak şekilde ya genişletmişler ya da kendilerini bu alana sıkıştırmaya itilmişlerdir. Hangi şekilde olursa olsun, bu süreç birtakım kimliklerin, bazı cemaatsal nüansların yitimi demektir. Böyle bir genişleme yahut erime, tanımlanmış bir "ulus" tasavvuru lehinedir ve bu tasavvur kendisini tarihsel ya da sentetik bir etnikliğe bağlar. Dolayısıyle, bu etnikliğin çerçevesi, neliği, daha doğrusu kimliği, bütün ideolojik seçimlerin kavga alanıdır. Kendisini ne denli dışarda tanımlarsa tanımlasın, bütün ideolojik seçimler bu "ulus" tasavvurundan hareket ederler. Bu tasavvurun çerçevesi ise neredeyse evrenseldir. Anthony D. Smith'in "ulusal kimlik" dediği bu çerçevenin temel özellikleri, (1) ortak bir tarihsel toprak yahut yurt kavrayışı, (2) ortak mitler ve tarihsel bellek, (3) ortak bir kütlesel kamu kültürü, (4) bütün fertler için bağlayıcı bir hak ve ödevler sistemi ve (5) ortak bir ekonomidir (Smith 1994: 31-2). Yalnız burada önemli olan nokta, bu özelliklerin gerçeklikle birebir ilişkisinin varlığı değildir; bunlar sadece bir tasavvurdan da ibaret olabilir. Zira aslında "kültür" dediğimiz olgu, "ulusal" bir düzlemde yaşanamaz; "kültür"ün zemini cemaattır. Bu nedenle tasavvurdan ibaret bir "ulus"la hayatın tam da kendisi olması beklenen bir "kültür"ü özdeşleştirmek, sentetik ve sanal bir zorlamadır. Bu durum "ulusal kimlik" denilen anlayışı ideolojik kılar. İşte bu ideolojik konum, tarih yazımı içinde temellendirilerek inşa edilmektedir. Böyle bir ideolojik konumlanış, süreç içinde birden çok "ulus" temellendirmesini ve doğal olarak buna bağlı biçimde birden çok tarih yazıcılığını doğuracaktır. Birden çok tarih, dolayısıyla birden çok aidiyet seçiminin sözkonusu olduğu bir durumda elbette bir *sorun* var demektir. Aslında sorun "ulus" kavramının muğlâklığından, muallaktalığından, totalliğinden ve kullanılabilirliğinden kaynaklanmaktadır; ortada duran yahut olası bu sorunu aşmak için, "ulus"u yapanlar, onu kurgulayanlar (çoğunlukla bunlar ulus kavramına dayanarak devlet kuranlardır), dünya üzerindeki konumlanışlarına, uygarlık anlayışlarına, ulusa uygun buldukları yaşam biçimine (ya da daha genel olarak kabul ettikleri yahut egemen olan kültüre) uyan bir tarih yazımı biçimi-

ni de oluştururlar. Biz bu tarih yazımı biçimine *resmî tarih* diyoruz. Resmî tarih yukarıda sayılan durumlar değiştikçe yeniden yazılacaktır. Charles Tilly'nin de (1990: 13) belirttiği gibi, feodaliteden kapitalizme geçiş sürecinde ulus-devletlerin Batı tarihindeki ağırlığı nedeniyle, kategorik olarak bu gelişmenin ürünü olan sosyologlar, bu ulus-devletlerin beslediği bir takım yanılsamalarla maluldür: Buna göre, devletin kapladığı alan kaynaşmış bir toplumla özdeşleştirilir; bu tekil birim yüzyıllardır süregen ve homojen bir tarihe sahip varsayılır; tarihsel kategorilendirmeler ve araştırma alanları bu tekil birimin çerçevesi içinde düşünülür vs. 19. yüzyıl gelişmelerinin ürünü olan sosyoloji gibi, ekonomi ve uluslararası ilişkiler kuramı da bu sınırlılığı taşımışlardır ve bu yüzden bir bilim alanından ziyade sorun çözme alanı olarak görülürler.

Böyle bir değişkenliği potansiyel olarak bağrında taşıyan "ulusal kimlik" ve ona uygun tarih, "ulus"un mensuplarına kim olduklarını bilebilecekleri ve müştereken paylaşıldığı varsayılan "eşsiz" bir kültür (Smith 1994: 36) tasarımı sunar. Bu kültüre uygun bir kimliğin inşası Modern çağın en önemli olgularından biri olmuştur. Uygun kimliğin inşası, bir tür "gelenekler yaratma" çabasıyla (Bkz. Hobsbawn ve Ranger 1983) yahut "kitlelerin uluslaştırılması" ile (Bkz. Mosse 1991), buna uygun mitosların "yazılmasıyla" ve bu sayılanlar konusunda "ulusal mutabakat"ın zorlanmasıyla tecelli etmektedir. Bu benzersiz kültür tasarımı, özünde bir *değişmezlik* yahut *istikrar* vurgusu da taşımaktadır. Buna göre 20. yüzyılın ilk yarısında egemen olan görüş, etnik ve ulusal toplulukların içsel bir homojenlik taşıdığı, tarihsel olarak süreklilik arzettiği ve nesnel olarak kültürleri, dilleri ve ırksal farklılıklarıyla tanımlanmalarıdır (Jones ve Graves-Brown 1996: 4). Eric Wolf'un ifadesiyle, ulusların, toplumların ve kültürlerin içsel olarak homojen ve dışarıdan kendisini ayırıcı biçimde sınırlanmış nesneler olarak kabul edilmelerinden sonra, dünya modelimiz, içindeki varlıkların her birinin birbirinden ayrılıp uzaklaştırıldığı küresel bir havuz olarak tasarlanmıştır (Wolf 1982: 6'*dan akt.* Jones ve Graves-Brown 1996: 4). Herşey değişmekte, değişebilmekte ama bu kültürün özü ve o kültürün taşıyıcısı

olan ulus yahut devletin (ulus-devletin) *özü* değişmemektedir ("ebediyete kadar yaşayacak Türkiye Cumhuriyeti", "ezelden ebede giden eşsiz Türk milleti" gibi...). Bu özellik "ulus"un ve onun kültürünün referansı olan tarih yazımını mitosun özelliklerine yaklaştırır. Burada tarihsel zaman kavrayışı işlemez; mitosun doğasına uygun ikili bir zaman ve mekân anlayışı egemendir: Ulusun doğuşuna karşılık gelen ve tarihin konusu olan zaman ve ulus toprağının (vatanın) yahut üzerinde yaşayan ulusun esir ve özgür oluşu... (Bunu en iyi, herhalde, Remzi Oğuz Arık'ın "Coğrafya'dan Vatan'a" kavramı anlatır). Resmî tarih yazıcılığı için vatan ve ulus birkez özgür olduktan sonra artık sorun yoktur; tarih artık bir rutindir. İnsanlar özgürce ve kendi olarak yaşar giderler. Ulusun ve ulusal coğrafyanın özgürleşmesi bir anlamda tarihin sonudur[2] . Tıpkı mitosların yahut masalların "onlar ermiş muradına" kipinde olduğu gibi... Eliade'ye (1993: 13) göre mitos,

> kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, "başlangıçtaki" masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Başka bir deyişle mit, Doğaüstü Varlıklar'ın başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası... olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır. Demek ki mit, her zaman bir "yaratılış"ın öyküsüdür: Bir şeyin nasıl yaratıldığı, nasıl *varolmaya* başladığı anlatılır. Mit ancak *gerçekten* olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış olan şeyden söz eder. Mitlerdeki kişiler Doğaüstü Varlıklar'dır. Özellikle "başlangıç"taki o eşsiz zamanda yaptıkları şeylerle tanınırlar. Demek ki mitler, onların yaratıcı etkinliğini ortaya koyar ve yaptıklarının kutsallığını (ya da yalnızca "doğaüstü" olma özelliğini) gözler önüne serer. Sonuç olarak, mitler, kutsal (ya da doğaüstü) olan şeyin, dünyaya çeşitli, kimi zaman da heyecan verici akınlarını betimlerler. İşte Dünya'yı gerçek anlamda *kuran* ve onu bugün içinde bulunduğu duruma getiren de kutsalın bu akınıdır. Dahası, insan bugünkü durumunu, ölümlü, cinsiyetli ve kültür sahibi bir varlık olma özelliğini Doğaüstü Varlıklar'ın müdahalelerinden sonra edinmiştir.

Burada, Dünya ya da Kozmos "ulus"la, Doğaüstü Varlıklar

"ulusun kurucu babaları" (muhtelif ve muhtemel "*Ata*lar") ile değiştirildiğinde ulusalcı tarih yazımının mitolojik karakteri daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. İnsanları bir ulusa ait ("kültür sahibi bir varlık") yapan ulusun doğuş ya da kurtuluş mücadelesinin ("başlangıçta"ki) başarısıdır. İşte "ulus"u *kuran* ya da özgür kılan bu *kutsal* mücadeledir. Doğal olarak ulusal tarih de, bu "kutsal" mücadelenin tarihidir. İşte tarihyazımlarının tasavvurları bu "kuruluş"un yerini, kahramanlarını ve bazen de coğrafyasını, kendi ideolojik seçimine göre değiştirir. Bu seçimler arasındaki gerilimler "ulusal kimlik sorunu"nu doğurur. Ernest Gellner (1983: 48-9) şöyle diyor:

> Ulusların, insanları sınıflandırmanın doğal, tanrıdan gelen bir yolu olduğu, doğuştan gelen bir... siyasal kader olduğu savı bir mitostur; kimi zaman önceden var olan kültürleri uluslara çeviren milliyetçilik, kimi zaman da ulusları icat eder ve genellikle önceden var olan kültürleri tümüyle yok eder: Bu bir gerçekliktir...
>
> İşte bu icat, yani bir kültürün genişletilmesi ya da olmayan bir kültürün var edilmesi ve bu yapılırken de "olmaması gerektiği" farzedilen "öteki" kültürlerin yok edilmesini düzenleyen sistematik bir programın yürürlüğe konulması yoluyla "ulusal kimlik" denilebilecek total bir mitoslar yumağına varışın izlenebildiği süreçte milliyetçiliğin en önemli aracı tarih olmaktadır.

Ulusal kimlik sorunu, temelde bir tutunum sorunudur ve ulusu kuranlar, ulusal ideolojilerinin başarısı için, yeni bir tutunum kaynağı olan bu kimliği *yaratmak* ve yurttaşın bu kimlikle özdeşim kurmasını *sağlamak* zorundadır. Bu nedenle ulusal kimlik, kökeni itibariyle, milliyetçiliklerin tanımladığı bir kimlik biçimidir ve ulus-devlet formunun yurttaşından istediği kimlik özdeşimini ve bilincini içerir. Genellikle bu kimliğin bileşenleri, kozmopolit olmayan köylülükte/halkta saf halde bulunduğuna inanılan ve tarihin derinliklerinde bulunacağı varsayılan "ulusal" formlara, değişmeyen ya da çok az değişen bu kitle aracılığıyla varılabileceği düşünülen kurgusal unsurlardır. Bu yüzden, ulus-devlet formunun bir ayağı kapitalist dünya sisteminin dayattığı nesnel bir

zemine basarken, diğer ayağı masalsı ve mitolojik bir tarih kurgusunda durmaktadır; modern bir olgu ve tasavvur olan ulus, böylelikle tarihin diplerinde yeniden yaratılmakta ve bu yaratım süreci çeşitli ideolojik yazın türleri yoluyla sağlanarak, yine modern çağın bir olgusu olan kitlesel iletişim imkânlarıyla yayılmakta; yurttaş, böylelikle, yeni kimliğini, kendisi yaşamadan, kendi hayatının dışından *öğrenmek*tedir. Burada Türkiye'yi ilgilendiren sorun, köylülükte bulunan ya da bulunduğu farzedilen kültür bileşenlerinin toplamından yola çıkarak - dolayısıyla bölgesel farklılıkları ihmal ederek- oluşturulan modelin, gerçek bir ulusal kimlik betimlemesi olup olmadığı noktasındadır. Meydana getirilen model, genellikle, "olan"dan çok "olması gereken" ya da "olması istenen"den hareketle ortaya çıktığı için, bugün, "ulusun saf ve bozulmamış özü" olarak betimlenen ve hareket noktası olarak alınan "köylülük", giderek yokolmakta olsa da, bir kimlik tutunumu olarak yaşamaktadır. "Köylü" özdeşimi, birçok yerde bir üst özdeşime -"ulusal"a- dönüşememiştir.

Modernleşmiş bir idare sisteminin ve uluslararası modern diplomasinin temel unsuru, hemen hemen ikiyüz yıla yakın bir süredir ulus-devletlerdir. Ulus-devlette bulunması beklenen esas özelliklerden birisi, devletin tarihi, ulusal sınırları ve ulusal kimliği ile büyük ölçüde özdeşleşmiş bir halk ve bu halkın tutunum kaynağı olan bu duyguya etkin katılımıdır (Rustow ve Ward 1970: 7). Bu, aynı zamanda, yeni kimliği örgütleyecek bir merkezî otorite, merkezî (hegemonik) bir ideoloji (Bkz: Black 1986: 11-12) ve geleneksel siyasal egemenlik ilişkilerinin yerini dünyevî ve rasyonel ilişkilere terkettiği bir yapıyı gerektirmektedir. Böyle bir siyasal yapının artık siyasîleşmiş kültürü, kaçınılmaz bir biçimde ulus adı verilen sosyo-kültürel organizasyon esasında yaşayacaktır. Bu yeni bir *kültürleme* süreci demektir. Sözkonusu siyasîleşmiş kültür, siyasal oluşumun ulus olarak tanımladığı coğrafi ve kültürel sınırlar içinde kalan her toplumsal birimin ve bireyin, bu kültürleme süreciyle sağlanmaya çalışılan ortak değer ve duyguları özümlemesini öngörür (Aydın 1993: 31). Bu ortak değer ve duygular, ulusal kimliğin vazgeçilmez

parçalarıdır. İstendik ortak duygu ve değerlerin toplamından oluşacak olan ortak kimlik projesinin, yaratılmış ulus fikriyle bağını kuracak bazı esaslara dayanması gerekir ve aynı zamanda ulusal ideolojinin bizatihi kendisi olan bu esaslar üzerinden kendi varlıklarını haklılaştırmaya, yurttaşını ve uluslararası toplumu bu argümanlar üzerinden, kendi varlığının meşruluğuna ikna etmeye çalışır. Bu dayanak noktalarını, tarih yazımının içinde kurulan bazı ikilemler ve sorun alanları üzerinden teşhis etmeye ve açıklamaya çalışalım:

(i) Üniklik (Benzersizlik)-Çeşitlilik İkilemi:

Her ulusal tarih, kendi kökenini ararken ilk sorunla yüz yüze gelir: "Biz belirli bir etnik grubun/tek bir kültürün ardılları mıyız"? yoksa, "çeşitli etnik grupların/çeşitli kültürlerin bileşkesi miyiz"? Bu sorulara cevap bulma çabasında birinci soruya olumlu yanıt biçiminde ortaya çıkan eğilimler ırkçı tarih yazımlarından milliyetçi ve etnosantrik tarih yazımlarına uzanan bir yelpazeye yayılırlar. İkinci eğilim ise daha çok hümanist tarihçilikle enternasyonalist tarihçilik tarafından paylaşılır. İlk eğilimi ilk çağlardan bu tarafa belirgin bir etnosantrizmin tanıkları olarak izleyebilmekteyiz: Grubun ya da etnik grubun (*ethnie*'nin) üniklığı (benzersizliği, tekliği, biricikliği) algısı bir varsayım ikizine dayanır. Bir yanda, belirli bir etnik grubun/cemaatin "değer" verilen ve "kutsal" sayılan köken mitosları, tarih anıları ya da tarihsel hafızası, kültürleri ve anayurt kavramı "doğal" ve "gerçeğe uygun" sayılırken; öte taraftan başka halkların mitosları, anıları, anayurt algıları değerden ve gerçeklikten yoksun -kusurlu ve tesadüfî- görülmekteydi. Antik çağdan bu yana her halk, kendi "iyiliği"ne ve "haklılığı"na kültürleme süreci içinde çeşitli meşrulaştırım yollarıyla inanarak ve inandırılarak, kaba ve dehadan yoksun saydıkları "öteki" halkların yaşam biçimlerine karşı direnmişlerdir. Bunun ardında yatan etnik merkezli bakış açısı, özgülcü (partikülarist) ve soykütükçü (jenealojik) bir tarih kavram ve anlayışına dayanmaktadır. Buradaki toplumsal ilişkiler, belirli bir pedigri ve atalar mitosu (ya da kültü) çerçevesinde açıklanmış olan bir benzersizlik göndermesine bağlanarak vücut bulmuştur (Smith 1988: 48-49).

(ii) Otantiklik ve Tarihsel Kıdem Sorunu:

Alman esaslı kültür kavramı, aslında kültürün değişmezliği (saflığı) temasından yola çıkmaktadır. Antropologlar uzunca bir zaman, böyle "değişmemiş" kültürleri bulup incelemek ve tanıtmakla iştigal etmişlerdi. Özellikle saha çalışmasının nesnesi, antropologların aralarında çalıştığı insanların, "etnografik sunuş" içinde ve kültür kavramı çerçevesinde kurulan "otantikliği"nin yapısı ve şeyleştirilmesi olmaktadır (Cohn 1990: 56). Bu "otantiklik" ele alınan kültürün sadece belirli bir andaki görüntüsünden çıkarıldığı için, çoğu zaman kurgusal bir resimden ibaret kalmaktadır. Bunlara bağlı olarak antropoloji tarihinin derinliklerinde iz bırakan kültür anlayışı Alman kültür anlayışının etkisi altında kalmıştır, diyebiliriz. Antropolojinin, özellikle II. Dünya Savaşı'nı izleyen hızlı değişme devresinde tamamen terkettiği bu gelenek, bugün halkbilimi (folklor) tarafından devralınmış gibidir. Folklor, değişmeyi gözlemek ve karşılaştırmalı çalışmalar yapmak yerine, belirli topluluklar üzerinde "gelenek" monografileri yapmak suretiyle, 19. yüzyıl antropolojisinin yerini almıştır.

Çağımızın oryantalizm ve Avrupamerkezcilik karşıtı literatürü, yerellikle beslenen belirli bir otantiklik tanımına olumlu özellikler yükleyerek yeni bir ideolojik odak oluşturmuştur. Yine Batı kaynaklı olan bu antioryantalist yazın, "Doğu" olarak nitelenen alanda benzersiz toplum(lar) tasavvurundan yola çıkan partikülarist ve milliyetçi kültür ve tarih yazımlarına önemli bir meşruiyet temeli sunmuştur.

Otantiklik iddiası, bu "yerli" yazınlarda bir başka tarihsel meşrulaştırma aracıyla birleşmektedir: "Tarihsel kıdem". "Batı" dışında kalan memleketlerde birer birer ortaya çıkan ülke esaslı (*territorial*) ulus-devletler, dayandıkları etnik unsurun, bulundukları topraklardaki (*territory*) en eski halk, dolayısıyla bu devletin egemen unsuru olmayı hakeden halk olduğunu ispata girişmişlerdir. Bu toprakların asıl sahibi, bu en eski halktır; dolayısıyla geri kalanlar yabancı yahut sahib-i aslîye tâbi olması gereken topluluklardır. Bunlar, en çok da bu nedenle, ulus olmayı hak etmezler. Henüz sadece bir "coğrafya" iken oraya gelen bu

"seçilmiş halk", bu toprakları "vatanlaştırmış"tır. Remzi Oğuz Arık (1990: 13) ulusla vatan arasındaki bu sıkı ilişkiyi, ortak tarih dolayımıyla şöyle kurar:

> İnsan kütlesinin bu adsız coğrafya üstünde yaşama ve mesud olma şartlarını yaratırken birleşmeleri, birleşik kütlelerin zaman içinde müşterek hareketleri, milletin, ilk büyük şartını meydana getirir. Bu şart, müşterek tarihtir. Bu andan başlayarak kütle de coğrafyaya damgasını vurmuştur. Artık bu kütle, doğuşun karanlığını yırtmış; insan, toprağın ve toprak, insanın adını almıştır. Hücum ederken, hücum edilirken artık ortada "muayyen" bir cemiyet ve onun yurdu vardır. Vatan doğmuştur (...) Milliyet fikrinin esası da vatanla, vatanın doğuşu ile başlar.

Gerçi Anadolucu milliyetçiliğin önemli temsilcilerinden olan Remzi Oğuz Arık, biraz da kendi arkeolog kimliğine bitişik bir biçimde, bu "en eski halk" iddiasının yerine, bu iddianın bilimsel geçersizliğine karşı yeni bir "otantiklik" gerekçesi yaratmak üzere, "ayakta duran en eski medeniyet" tezini yerleştirmektedir (Arık 1990: 166):

> ...Genç olmak nasıl ayıp değilse, hatta yerine göre bir imtiyazsa; bir soyun, tarihteki yerini almaya başkalarından geç başlaması; bir il'e başkalarından geç gelmesi de başa kakılacak bir eksik sayılmaz. Yeter ki o soy, vardığı yerde başkalarından geri kalmayan sanat ve medeniyet eserleri yaratabilsin.

Bir yerdeki en eski ("yerli") halk olmak değil, orayı yarattığı medeniyetle "tarihe sokan" halk olmak önemlidir (Arık 1990: 166-7):

> Mardin'in dört yanına baktığımız zaman tarihte yer almak için bir millete hak veren anıtların hemen hepsini Artuk oğulları adına, yahut onlar gibi Türkmen olanların adına bağlandığını görürsünüz... Demek ki Mardin'in asıl tarihimize girişi ve bir şehir olarak doğuşu Türkmenlerle XI. yüzyılda oluyor...

Türk Tarih Tezi de, öncelikle, "en eski halk" savının temellendirilmesi çabası olarak, aynı coğrafya üzerindeki "tarihsel

kıdem" iddiasının ispatına yöneliktir. Türk Tarih Tezi'nin ilk işaretleri olan *Lozan Konferansı*'nda İsmet Paşa'nın bazı görüşleri ile 1922'de Matbuat Müdiriyet-i Umumiyesi tarafından Ankara'da yayımlanan *Pontus Mes'elesi* adlı propoganda yayını "tarihsel kıdem" iddiasının Cumhuriyet nomenklaturası tarafından seslendirildiği ilk belgeler olarak kaydedilebilir. Lozan'da İsmet Paşa, Venizelos'un Rumların Anadolu'da ve Trakya'da yirmi yüzyıldır bulunduklarını belirtmesi üzerine, "...en yetkili tarihçiler[in] (burada Maspéro'yu örnek verir) en eski çağlardan beri Anadolu halkının Türk soyundan olduğunu kabul et[tiğini]..." söylemektedir (Meray 1969: 43). *Pontus Meselesi* kitabında da Anadolu'nun Türklüğü ilkçağlara kadar geri götürülür ve Anadolu'nun Yunanlılığı yahut Ermeniliği iddiaları çürütülmeye çalışılır. Kitaba göre, "Anadolu toprağı başdan nihayete kadar Türkdür. Binlerce seneden beri Türkün öz vatanı, Türkün öz yurdudur... Türkler, Anadolu'ya Ertuğrul Gazi ile hatta Selçuklu hükûmetini teşkil edenlerle gelmiş değillerdir. En eski ve mechul zamanlardan beri Anadolu'da Türk ırkı vardır. Anadolu'nun ilk sâkinleri tarihin gösterdiğine nazaran Turanlılardır". Hatta sadece Anadolu değil, "...Irak ve Filistin kıt'alarının bile en kadîm devirlerde ne 'Ari' ne de 'Sâmî' olmayıb, agleb-i ihtimâl 'Turanî olan' bir kavim ile meskûn olduğu tarih ve atikıyat âlimlerinin ciddî gayret ve himmetleri sayesinde günden güne daha büyük bir vuzuhla meydana çıkmakdadır" (P.M. 1922: 1). Kitaba göre, Araratlılar, Frigyalılar, Lidyalılar gibi "...cinsiyetleri ve Anadolu esas ırkıyla olan münasebetleri derecesi meşkûk ve mechul olan ehemmiyetsiz bir kısmına mukabil milâddan iki-üç bin yıl evvel Irak; binbeşyüz, ikibin yıl evvel de Anadolu'da şevketli bir devlet kurmuş ve saltanat sürmüş oldukları sâbit olan 'Sumer' ve 'Hitit' nâmı altındaki kavimlerin ise geniş ma'nasıyla 'Moğol-Türk' veya 'Turanî' oldukları isbât edilmekdedir" (P.M. 1922: 2). Ardından kitap, tek tek bu kavimlerin oluşturdukları uygarlıkları, dönemlerinin eşsiz ve öncü uygarlıklarını ele almakta ve onların "Turanî"liğini Batılı kaynaklarda yer alan dinsel, dilsel, ırksal ve folklorik mütalaalara dayanarak kanıtlamaya çalışmaktadır. Kitapta, Alman tarihçi Meyer'e dayanılarak, Sumerlerin

"...Sâmîlerin hilâfına kanadları ufak ve ucu sivri dar bir çekme burunu hâmil..." olduğu, "...yanakları[nın] iri kemiklerine rağmen Sâmîlerde olduğu gibi etli..." olmadığı belirtilmekte ve şöyle devam edilmektedir: "...ağız ufak, dudaklar dar ve hafifçe kıvrıkdır, alt çene kemiği kısadır, fakat çene ucu pek bârizdir. Gözler Moğollardaki gibi mâ'ildir. Alın biraz alçakdır ve dibinden biraz arkaya yatıkdır" (P.M. 1922: 4). Hititler için de benzer bir mütalaa Alman coğrafyacılarından E. Banze'den alıntılanmaktadır: "Ahâlinin esas kitlesini daha bugün de, kabilmilâd onbeşinci asırda sağlam bir Hitit hükûmetinin himâyesi ve Bâbil devletinin gölgesi altında büyümüş medenî ve san'atkâr kadîm ırk teşkil etmektedir. Bugün bile insanın karşısına Boğazlıköy [Boğazköy] kabartmalarında görülen yüksek kısa başlı, çekme burunlu, alnı hafifce geri kaçmış, iri elmacık kemikleri, esmerleşmiş deri altında gizlenen çehre çıkıyor" (P.M. 1922: 8). Hitit sonrası Anadolusu'ndan söz edilirken de, Amasya tarihçisi Hüseyin Hüsameddin Efendi'nin "...Karadeniz sevâhilinde ve Amasya havâlisinde te'sis etmiş olan Pon kırallığını Pon tarihi mü'ellifi Reynak ve müverrih Loba'nın ifâdelerine istinâden Turanîlerden Hunlara aid..." gösterdiği söylenerek ve M.Ö. 6. yüzyılda Anadolu'da Hunların varlığının kronolojik olarak imkânsız olacağına değinilerek "bu hususdaki gayretkeşliğin biraz fazla olduğu" itiraf edilmektedir (P.M. 1922: 9-10). Sonuç olarak kitap, Anadolu'nun Türklüğü ve Türklerin diğer Hıristiyan etnik gruplara göre Anadolu'daki kıdemi konusunda şunları söylemektedir (P.M. 1922: 11-12):

> Hulâsa Anadolu, tarihin ilk devirlerinden beri Türkdür. Avrupa'nın ma'rûf iki müverrihi, (Maspero) ve (Dö Morgan) Anadolu'nun kadîm ahâlisinin Turanlı olduklarını kaydederek Dö Morgan (Kafkasya ve Anadolu'da İlmî Hey'et) nâm eserinde Anadolu ve Kafkasya'nın ahâli-i asliye ve kadîmesinin onbin seneden beri Turanlı olduğu söyleniyorsa da bu hakikat hiç olmazsa vuku'at-ı alemi tarihin kaydedebildiği milâddan dörtbin yıl evvelden beri böyledir diyor.
>
> Şu hale göre Anadolu'da en eski zamanlardan beri Turanlı bir millet vardır. Birçok hanedan, o milleti muhtelif hükûmetler

altında idâre etmişdir. Bu şekilde binlerce seneden beri Anadolu'da yaşayan Turanîler bazen pek gâlib yaşamışlar ve etrafa taşmışlar bazen de sağdan soldan hücum eden kuvvetli düşmanların ve dâhildeki nifâkın te'siriyle zayıf düşmüşlerdir.

Rum ve Ermeniler ise Anadolu'ya sonradan gelmişlerdir ve sâhillerde bulunan Rumlar gibi, Van ve Bitlis cihetlerinde de bir mikdâr Ermeni vardır. Rumca ve Ermenice bilmeyen, anadilleri olan Türkçeyi konuşan Hıristiyanlar ise Türkdür ve bu kabileden olanlar diğerlerine nisbeten pek büyük bir ekseriyet teşkil etmekdedir.

Binâenaleyh Yunanlıların Anadolu'nun sâhil taraflarında mevcûd bir mikdâr Rum unsuruna istinâden buralarının Yunan arâzisinden bulunduğunu iddia etmelerinin veyahûd bu Rumların mezkûr toprakları kendilerine benimsemek istemelerinin ne kadar vâhî bir mugâlata mahsûlü olduğu cüz'î bir mülâhaza ile anlaşılır.

Bu resmî yayın, Anadolu'da vâki Yunan işgalinin ve Sevrés projesinin ideolojik mesnedi olarak kullanılan Rumların ve Ermenilerin "otoktonluğu" tezi karşısında bir savunma dayanağı olarak, o yıllarda bilhassa Orta Avrupalı (özellikle Alman ve Macar) tarihçiler, coğrafyacılar ve dilciler tarafından ortaya atılan kadîm Mezopotamya halkından henüz kökeni belirlenemeyen Sumerlerin ve Anadolu tunç çağının en önemli uygarlığını oluşturan Hititlerin köken itibariyle "Turanî" olduğu görüşüne sarılmaktadır. I. Türk Tarih Kongresi'nde Afet İnan (1932: 41) şunları söylemektedir:

Bir de şunu eyi bilmek lâzımdır ki, kadîm Etilerimiz, atalarımız, bugünkü yurdumuzun ilk ve otokton sâkini ve sahibi olmuşlardır. Burasını, binlerce yıl evel ana yurdun yerine, öz yurt yapmışlardır. Türklüğün merkezini Altaylardan Anadolu-Trakyaya getirmişlerdir. Türk cümhuriyetinin sarsılmaz temelleri bu öz yurdun çökmez kayalarıdır.

Reşit Galip (1932: 133), aynı kongrede sunduğu bildiride "Anadoluda şimdiye kadar bulunan en eski kafatasları sarih ve faik bir surette *ırkımızın silinmez damgasını* taşımaktadır" tesbiti-

ni yapmaktadır. Afetinan (1937: 100), Türklerin Anadolu'ya gelişinin somut bir tarihi olarak görünen 1071 konusunda da, "...1071 tarihi İslâm olan Türklerin Anadolulu kardeşlerine kavuşmalarını gösterir" demektedir.

Türklerin Anadolu'daki "otoktonluğu" tezi, Türkiye ulus-devleti çeşitli iç ve dış etnik ve diplomatik hudut sorunlarıyla karşılaştıkça yeniden gündeme gelmiştir. Örneğin Hatay'ın ilhâkının ardından bu "otoktonluk" tezi Hatay halkının Türklüğüne teşmil edilerek güçlü biçimde seslendirilmiştir. Agop Dilâçar'ın Hatay Halkevi'nde verdiği "Alpin Irk, Türk Etnisi, ve Hatay Halkı" başlıklı konferansta (Dilâçar 1940) bu tez gündeme gelir. Konferansın Hatay'da verilmesi ve Hatay halkının Türklüğü (ırken de Alpinliği) noktasından yola çıkması, Hatay'ın Türkiye'ye ilhâkını meşrulaştırma çabasının bir yansıması olsa gerektir. Böyle bir meşrulaştırma ihtiyacı, Hatay halkının çoğunluğunun Arapça konuşması ve farklı bir mezhepten oluşunun, buranın ilhâkında doğrudan "Hatay Türktür" demeyi zorlaştırmasından ileri gelmekte ve bu yüzden biyolojik "ırk" argümanına başvurulmaktadır. Bu durumu Dilâçar şöyle ifade eder (1940: 4):

> ...Lisan ve mezhep farkları, her ikisi de birer ictimaî tesis ve binaenaleyh kisbî oldukları için, hiç bir zaman bir camianın esasta bir olup olmadığının mümeyyiz vasfı sayılamaz. Bir çok beşer toplulukları, tarihlerinin bazı noktalarında dil ve mezhep değiştirmişlerdir... [B]azı diller muayyen devirlerde, kültür dili olarak, ana yurtlarından dışarıya taşıp birçok yabancıları kendi hükümleri altına almışlar, fakat ırk hususiyetleri müteessir edememişlerdir...

Farabî, İbn-i Sînâ vs. Türk oldukları halde Arapça yazmamışlar mıdır?

> ...Anadolu'nun eski Yunan devrinde, aslen Sinoplu, Amasyalı, Kayserili veya Tarsuslu olan öz Anadolu mütefekkirleri, zamanlarının kültür diliyle -yani Yunanca- yazmışlar diye Yunan mı addetmeli?...(Dilâçar 1940: 4)

Dil ve mezhep farkı çok açık olunca, bu halkın Türklükle bağını kurmanın tek yolu kalmaktadır: Irk! Zaten Dilâçar (1940:

7), oraya "Kemalizm ırkçılığı nedir ve ne gibi ilmî esaslara istinat eder?" sorusunun karşılığını vermeye gelmiştir. Burada Dilâçar'ın muradı, "...esası bir fakat zahiren farklı gibi görünen tezahürlerin, birlik için bir mani teşkil etmiyeceğini göstermektir..." (1940: 6). Dilâçar'a göre (1940: 6-7) Hatay halkını diğer Türklerle bağlayan, sadece Tanzimatçıların "vatan" kavramı, İslâmcıların "ümmet" fikri, Osmanlıcıların "devlet" birliği, ortak nüfus cüzdanı, hatta Ziya Gökalp'ın "Türklük" esası olamaz:

> Aramızdaki bağ Ziya Gök Alp'ın tasavvur ettiğinden çok daha derin ve kuvvetlidir. Bu mütefekkire göre, "her Türkleşmiş olan Türktür"; Türk kültürünü benimsemiş olan herkes, menşei ve nesebi ne olursa olsun, Türk sayılır; kendini Türk hisseden herkes Türk camiasının malı olmuştur demektir.
>
> Bu bir hakikat olmakla beraber, ilim bakımından tamam değildir. Bunu hakikata ve ilme uygun olarak tamamlayan, Kemalizm Türkçülüğü olmuştur. Kemalizm Türkçülüğü, Ziya Gök Alp Türkçülüğünü reddetmez, tamamlar. Ziya Gök Alp için menşe birliği mevzubahs değildi, yabancı kaynaktan gelen fakat Türk kültürüne temessül eden ve onunla kaynaşan her şey Türktü. Kemalizm Türkçülüğüne göre ise, "Her Türk asıllı olan Türktür"; yabancılaşmağa yüz tutmuşsa, onu tekrar Türk kültürüne döndürmeli, zira o türkün malıdır...
>
> ...Ethnide mümeyyiz vasıf olarak, somatik, lengüistik veya kültürel vasıflardan her hangi biri hakim olabilir. Somatik bir topluluk ise, "ırk" (*race*) denilen ana esasa istinad eder... [B]ütün reel topluluklarda somatik unsur esastır. T.C. sadece siyasî bir topluluk olmadığına göre, onun bünyesinde diğer iki topluluk şekillerini tetkik edelim. Ziya Gök Alp Türkçülüğünde... tam bir etni mefhumu yoktu, çünkü somatik âmil nazarı itibara alınmamıştı... Kemalist Türkçülük ise, hem somatik hem de tabiî topluluğa, yani aynı zamanda hem ırk hem etni esaslarına istinad ediyor; kültür bahsinde dine büyük bir rol bırakmıyarak, onun oynıyacağı kültürel ve millî rol, başka âmillerle telâfi edilmiş bulunuyor. Bu ekolü kuran Ebedî Şefimiz Atatürk olmuştur (...)

İşte bu ırk-kültür grubunu teşkil eden "proto-Türkler", Hataylılarla diğer Türkleri kökenden birbirine bağlayan, "müşterek ana vasıfları" sağlayan atalardır (Dilâçar 1940: 12). Makale, devamla, Orta Asya'dan Alpinlerin göçlerini ve yayılma sahalarını, buna bağlı olarak Orta Asya Alpin, yani "Türk" kökenli halkları anlatmaktadır. Bunlar içinde en ilginç saptama, Ermeniler için yapılmıştır: "Eski Ermenistan dahi bu cümledendir... En eski Ermeni müverrihleri[nin]... şahadetine göre, Mamikonyan adlı büyük Ermeni sâlâlesinin ecdadı, Mançurya hudutlarından gelmişlerdir... Oğuz Türklerin Anadoluya girişinden asırlarca evvel kullanılmış olan klâsik Ermenicede, Türkçe ile bir menşeden pek çok kelimeler vardı..." ilh...(Dilâçar 1940:13-4). Sonuçta, Türk Tarih tezi'nin bu ilginç sunuluşu siyasî hedefiyle birleşmektedir (Dilâçar 1940: 16):

> Bugün Arapça konuşan Hatay Türklerinin, Sâmîlikle hiç bir alâkaları yoktur. Onların kafatası endis'i vasatî olarak 85 olduğundan, bunlar eski brakisefal Alpinlerin öz ahfadıdırlar. Asıl seyrek sakallı, dolikosefal Sami tipini bulabilmek için tâ Arabistan çöllerine inmek icap eder, zira Anadolu Alpinleri, Suriye antropolojisi üzerine müessir olmuşlardır... Arapça burada göçmen ve yabancı olarak bulunuyor; hiç bir zaman Türk etnisini boğamamıştır... Bugün Hatay'da arapça konuşan halk, aslen Türk olup, zamanın icabı olarak Arapça yazmış olan birer küçük Farabî ve İbni Sinâ'dırlar. Kemalizm Türkçülüğü bugün onlara kendi öz benliklerini, öz menşelerini bildirmiş, ve Türk etnisinden olduklarını göstermiştir. Bizdeki rasizm işte bundan ibarettir, ve bunun içindir ki, Edebî şefimiz ATATÜRK, yalnız ırk değil, etni ve kültür bakımından dahi Türk olan Hatay'ı, Türkiye Cümhuriyetinin hudutları içerisine almayı tasarladı... Alpin ırkın ve Türk etnisinin bir cüzü olan Hatay'ın adı, eski Anadolu Hatti'lerinin ve Asya Katay'ının adlarını birleştiren bir ad ve semboldür.

Bu yorumların geçmişte kaldığını düşünmek yanlıştır. Günümüzde de benzer temellendirmelere rastlanır. Örneğin Fahrettin Kırzıoğlu, Afif Erzen'den naklen (1994: 13) Hurrilerin "...Sâmî ve Aryanî kavimlerden ayrı, Asyanik bir millet olan ve...

Türkler'in de dahil bulunduğu, Ural-Altay dilleri'ne benzeyen..." bir dil konuştuklarını yazmaktadır. Kırzıoğlu (1994: 15), bu kez Z. Velidi Togan'a dayanarak, şöyle devam ediyor:

> Khurrilerin dilini inceleyen Alman bilgini E. Forrer, bunu 'Türkoid bir dil' olarak tanıtır. Eski Önasya Tarihi uzmanı Fr. Hommel de Khurriler ile soydaş Sümerler'i, M.Ö. 5000 yıllarında Orta-Asya'dan göçerek Ön-Asya'ya gelen bir 'Türk kavmi' saydığı gibi; Sümerce 350 kelimeyi de, Türkçe ile izah etmiştir. Sümerce'de... morfoloji ve öteki dil özelliklerinin de, Altay ve başka Türk dillerindeki gibi olduğunu, Prof. V. Christian ile B. Landsberger de kabul etmiştir.

Kırzıoğlu (1994: 15), yazının devamında yine Z. V. Togan'dan alıntılıyarak, Sümer gelenekleri ile Hun ve Skit (Saka) Türklerinin geleneklerindeki benzerliğe, Elâm dilindeki "Türkçe ile müşterek kelimeler"e, Hurri dilinin "Türkçe ile akrabalık derecesini arzeden hususiyetleri"ne, Hurrilerin at terbiyeciliğinin Selçuklu at terbiyeciliğini "andırması"na değinmekte ve bunların "...hep, Önasya'da tarihten (M.Ö. 3500 de Sümerlilerin ilk yazıyı icadından) önceki 'Türk izlerini' teşkil e[ttiği]"ni belirtmektedir. Aynı "incelemede" Kırzıoğlu (1994: 16-67) Urartuların, Kaldelilerin, "Kıpçaklı" Kimmerlerin ve "Aranıyan" adlı Gregoryenlerin Türklüğünü "kanıtlamaktadır".

Benzer iddialar Kürt ve Ermeni sorunları mevzuubahs olduğu zaman da gündeme gelmektedir. Devletin resmî tarih görüşünün, resmî olmayan milliyetçi tarihçiliğin terketmiş olmasına karşın, hâlâ bu "otoktonluk" iddiasına dayandığını göstermesi bakımından Em.Kur. Albay Necati Öksc'nin hazırladığı ve Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı'nın yayımladığı bir broşür dikkat çekicidir (Bkz. Öksc 1981). Broşüre göre Mezopotamya ve Anadolu ilkçağına damgasını vurmuş olan Sümerler, Elamlar, Hititler, Subarlar, Urartular, Partlar, Hurriler ve Kimmerler, hep Orta Asya kökenli ve Türk asıllıydılar (Öksc 1981: 16-26). İlkçağlar boyunca Doğu Anadolu'da Kürt adlı bir kavim yoktur; "Kürt" olsa olsa Türklerin Oğuz kolundan bir kabileye sonradan takılmış bir ad olabilir (Öksc 1981: 31-2). Kürtlerin bir Türk

kabilesi olduğu savı, bazı tarihsel ve dilsel tanıklıklarla kanıtlanmaya çalışılmakta, dolayısıyla Kürtler Anadolu'ya ilkçağlarda gelen "proto-türkler"den sayılmaktadır. Özellikle 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra, bazı "bilimadamları"na bu tezi temellendirecek kitap ve broşürler, tezde küçük değişikler yapılmak suretiyle, yazdırılmış yahut daha önce yazılmış olanlar yeniden basılmıştır. Örneğin Türk Tarih Tezi'nin *"absurd"* bir kalıntısı olan Hitit, Hurri, Urartu vs. gibi kavimlerin Türklüğü iddiası terkedilerek[3], yerine ilkçağlarda Türklerin Anadolu'ya çeşitli akınlar yaparak Anadolu'yu daha milâdın ilk yüzyıllarından itibaren Türkleştirdikleri iddiası konulmuştur (Örn. bkz. Ögel, Yıldız vd. 1986: 11-5). Otoktonluk tezinin ifradi örneklerinde başka halkların varlığını yok sayma noktasına kadar varılabilmektedir. Yazarların iddiasına göre anılan kitapta "...Kürt adının etnik bir anlam ifade etmediği ilmi olarak ortaya konulmuştur..." (Ögel, Yıldız vd. 1986: 5). Yazarlar, Kürtlerle ilgili araştırmalar yapan B. Nikitin ve V.V. Minorsky gibi şarkiyatçıları "bölücü" olarak yaftalamaktadır (Ögel, Yıldız vd. 1986: 182).

Tarihsel kıdem arayışında başvurulan otantiklik iddiası, milliyetçi tarihçilik için bir başka varsayımla, söz konusu "ulus"un tarihin eski devirlerinde o "ulus"u belirgin kılan özellikler, o "ulus"a ait toprak ve ulus-devlet arayışı ile birlikte varolduğu varsayımıyla, yani "ulus"a dair perenyalist yaklaşımla anlam kazanmaktadır. Kürt tarih yazıcılığının örneklerinde bu perenyalist yorumla karşılaşılır. Cemal Nebez, *Bîr i Natawa i Kurdî*'de ("Kürt Ulusu Fikri", Stockholm 1984) modernite koşullarını, bu meyanda "yabancı ideolojiler"in etkisinde kalan modern Kürt burjuva ve entelijensiyasını, tarihsel hedefe ulaşmakta en önemli engel olarak görür. Nebez'e göre, Kürt milliyetçiliği Kürdistan'da Kürt ulus-devletini kurma arayışıdır ve Kürt milliyetçiliğinin bu amacı, Kürt ulus-devletini kurma çabası, 16. yüzyıldan beri, özellikle *Tâc-üt'tevârih* ve *Şerefnâme*'de görüldüğü üzere, Kürt tarih yazıcılığında belirgindir. Nebez'in savına göre, bu "ulusal" duruş, özellikle Ehmedê Khenî'nin *Mem u Zîn*'inde öncü örneğini bulmaktadır. Burada Henî, Kürtleri Türk ve İranlıların egemenliğinden kurtularak kendi bağımsız devletlerini kurmak üzere birleş-

meye ve Kürt şâhını, Kürt tahtını ve Kürt kültürünü aramaya çağırmaktadır. Nebez, bu Kürt milliyetçiliği fikrinin "yerli" olduğunu ve bu "otantik" Kürt düşüncesinin benzerine ne Batı'da ne de Doğu'da rastlanabileceğini söylemektedir (Vali 1996: 35-7). Benzer biçimde Şakelî (1996: 55-89) Brüksel Kürt Enstitüsü'nce 1992'de yayımlanan incelemesin Ehmedê Khenî'nin *Mem u Zîn*'inde "Kürt milliyetçiliğinin temelleri"ni bulmaktadır. Şakelî'ye göre (1996: 59) Khenî, "...Kürt olmaktan gurur duyuyor, ...Kürtler'in bütün diğer komşu halklar gibi bir ulus olduğunu düşünüyor... [h]alkının... bir Kürt krallığını kurup sürdürmek için yeterince zengin bir mirasa sahip olduğunu söylüyor... [ve] Kürtler'in *ulusal devletlerini* kurmaları için büyük bir potansiyele sahip olduğunu vurgu[luyordu]..." (*a.b.ç*). Khenî'nin "...*Mem u Zîn*'i yazarken düşündüğü Kürt milliyetçiliğinin ana karakteristikleriydi..." (Şakelî 1996: 62). Geçmişin metinleri bugünkü ideolojik bakışlarla ve bugünün "ihtiyaçları" çerçevesinde okunduğunda benzer sonuçlara ulaşmak hiç de zor değildir. Bu perenyalist yaklaşımın Türk tarih yazıcılığı için en güzel örneğini Orhun yazıtları hakkında yazılanlar oluşturur. Bunun yanında 13. yüzyılın Karaman beyi Karamanoğlu Mehmet Bey'in milliyetçiliğinden söz edenlere de sıklıkla rastlanır (Örn. Arık 1990: 45). Bu ilkçi görüşe göre "...Türk milliyetçiliğinin mühim bir özelliği... bunun tarihte ilk defa görünmesi ve beşer hayatının en ileri safında yer almasıdır. Batı'da milliyetçilik duygularının 18. yüzyılda belirmeğe başladığı... görüşünün Batı dünyası bakımından doğruluğu belki mümkündür, fakat Türk tarihi yönünden isabeti herhâlde şüphe ile karşılanmalı ve hattâ reddedilmelidir. çünkü Türklerde milliyetçiliğin bundan ikibin yıl öncesine ait izleri bizzat Avrupalı bilginler tarafından tesbit edilmiştir..." (Kafesoğlu 1966: 9-10). Remzi Oğuz Arık, Türklerden başkalarının, Bizans'ın, Yunanlıların, Asurîlerin ve hatta Hititlerin Anadolu'yu "..sadece işlerine gelecek biçimde işletmiş (*exploiter*), müstemlekeleştirmiş.." olduklarını, yalnız Türklerin Anadolu'yu "vatan" olarak yaratan millet olduğunu (Arık 1990: 15) söyleyerek özgücü perenyalizmin Türk milliyetçi versiyonuna örnek oluşturmaktadır. Arık (1990: 167) şöyle diyor:

> ...Bizans imparatorluğunun, bir sömürge olarak harcadığı Anadolu'dan kovulması [XI.] asırda keskinleşir ve Anadolu'nun sömürge olmaktan çıkıp, kültür, siyaset birliğine kavuşması bakır çağından sonra ilk defa bu asırda gerçek olmaya başlar. Anadolu'ya büyük birliğini vermeye başlayan aynı Türkmen akını, Müslüman şarkta ilk "rönesans"ın doğmasına sebep olur...

Aynı uygarlık tezi, bugünkü bazı Kürt yazarlarınca da savunulmaktadır. Örneğin Cemşid Bender'e göre (1996) Neolitik döneme tarihlenen Çayönü ve Nevala Çori gibi sitler Kürtlerin uygarlığa katkılarının kanıtlarıdır. Bu tür değerlendirmeleri "Kürt resmi ideolojisini yaratmak" ya da "Güneş Kürt teorisi uydurmak" biçiminde eleştirenleri Bender (1996: 60 *v.d.*), "...tarih, kültür ve uygarlık konularında Kürt halkının katkılarını yok sayarak asimilasyonu yeniden devreye sokmak..." isteyenler diye değerlendirmekte ve bu "ithamların bilim dışı"lığını "...siyasi erke henüz sahip olmamış ezilen bir halkın resmi ideolojisi olamaz ki..." diyerek cevaplandırmaktadır. Benzer "tarihsel kıdem" meşrûlaştırmasına Anadolu'da etnik varlığıyla tutunma sorunu olan diğer halkların da başvurduğu görülür. Bunun tipik örnekleri Kürt tarihçiliğinde görüldüğü gibi, örneğin bazı Çerkeslerin yazdığı tarihlerde de bulunur. Met İzzet Çunatuko'nun İstanbul'da 1915 (1331)-1918 (1334) tarihleri arasında dört cüz olarak yayımladığı *Evrikalarım Yâni Bulduklarım* adlı tarihinin birinci cüzünün başlığı *Kafkas Tarihine Zeyl. "Hattiler"*dir (Hürriyet Matbaası, 1331). Üçüncü cüzü, *Kadîm Trakya'da "Trake". Nâm-ı Diğerle Çerkes* (Tanin Matbaası, 1334) başlığını taşır. Dördüncü cüz ise *Kadîm Kafkasya ve Kafkas Bosforu (Bosfor Kimmeryen) Hükûmeti* (Minber Matbaası, 1334) konusuna ayrılmıştır. Adlarından da anlaşılacağı gibi, Çerkeslerin Anadolu'nun otokton halklarından olduğu kanıtlanmaya çalışılmakta, böylelikle de varlıklarını meşrûlaştıracak "tarihsel kıdem" sorunu halledilmektedir.

(iii) 'Ulus' Kavramı Karşısında Tarih Yazıcılıklarının Tutumları:

Ulus olgusunun tarihteki yeri ve "millet" kavramı konusunda-

ki kuramsal karşıtlık, daha evrensel bir tartışmanın nesnesidir. Siyaset bilimi ve sosyoloji yazınında uluş olgusunun, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyıldaki toplumsal değişmeye bağlı bir sonuç olduğu genel kabul gören bir yargıdır (Örn. bkz. Kohn 1968; Deutsch 1966; Stokes 1986 ve Siegel 1984). Antropolojideki çağdaş eğilim de bu yöndedir. Bu konudaki iki savdan ilki tarihsel olup, milliyetçiliği ideolojik bir hareket olarak 18. yüzyılın sonlarında Avrupa'da doğan bir olgu şeklinde tanımlar; ikincisi milliyetçiliğin modernleştirici bir güç olduğunu temellendirmeye çalışan ve olguyu böylece modernleşmeye bağlayan sosyolojik tezdir (Smith 1983: ix-x). Ulus olgusu ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi nesne edinmiş olan ve olgunun modern bir sonuç olduğunu ileri süren bu çağdaş araştırmacılar arasında Ernst Gellner (1983) ile Benedict Anderson (1991)'un çalışmaları önemlidir. Ancak son yıllarda bu alandaki yazın içinde bir çatışma ortaya çıkmıştır. Bu karşıtlık, yukarıda anılanlar gibi "ulus"un modern bir fenomen olduğunu söyleyen modernistlerle, bu olgunun modern öncesi çağlarda ortaya çıktığı savını öne süren ilkçiler (*primordialist*'ler) arasındadır (Smith 1988: 7-13).

İlkçi yaklaşımın sosyo-biyolojik versiyonu, "etniklik" kavramını, varolma savaşına yönelik kolektif bir araç olarak gördüğü akrabalık sistemının genişlemiş biçimi olarak ele almaktadır. Bu versiyon dil, din, ırk, etniklik ve toprağı, insanı tarihe bağlayan temel ilkeler olarak kabul etmektedir. İlkçilerin öne sürdüğüne göre, ulus ve milliyetçilik sürekli (*perennial*) ve doğal olgulardır. Buna bağlı olarak, ulus ve milliyetçilik tarihin içinde daima mevcut olmuştur ve öyleyse "ulus" dediğimiz birimler ile, ona ait duygu ve idealleri anlatan milliyetçilik kavramı tarihin bütün dönemlerinde bulunabilir. Bu yaklaşımı paylaşan bir başka görüş, perenyalist versiyonu meydana getirmektedir. Pereniyalistler, kolektif kültür bağlarına ve duygulara dikkat çektikleri zaman, iddiaları, bu tür bağ ve duyguların ilkçilerin kabul ettikleri gibi sadece "doğal" değil, aynı zamanda "evrensel" de olduğuna işaret etmektedir. Dahası bu türden kolektif birimler ve duygular, antik ya da ortaçağdaki biçimleriyle modern ulusların ve milliyetçiliğin ilkel biçimleri, onların küçük ölçekli örnekleridir (Smith 1988: 12-13).

Ulus-devlete giydirilmiş kültür anlayışının taşıyıcısı olan tarih bakışına uygun antropoloji, bilhassa Türkiye gibi geçmişi oldukça karmaşık ve kaynaşmış bir uygarlık yumağı ile buna bitişik karmaşıklıkta bir etnik yapı arzeden ve bugünkü oluşumu çokkültürlü bir görünümü hâlâ koruyan bir ülkede, biyolojik antropoloji olmuştur. *İkinci* teknik neden, Türkiye'de 1960'lara kadar tarih yazıcılığının egemen söylemi yansıtmış olmasıdır.gemen (Sünnî-Türk) kesimin tarihi esas alınarak, bu kesime atfedilen "tarihsel başarı" (fütuhat) üzerinden, farklılıklar göz ardı edilmiş ve "ulusal kültür" anlayışı da bu zemine oturtulmuştur. Bu çerçevede söz konusu "yapma" kültürü aktaracak tek vasat, tarih alanı olarak gözüküyordu. Ulus-devletin tipik ve total kültür anlayışına uygun düşmekteydi.

Başlangıçta Türklerin uygarlığa katkıda bulunmuş hatta bizzat bugünkü Batı uygarlığının temeli sayılan uygarlıkları yaratmış bir ulus olduğunu temellendirmeye yönelik savunmacı bir tarih anlayışı oluşmuşsa da, bu tarih anlayışının mitselliği ve zayıflığı, gelenekselci tarihçiliği besleyen kaynakların Cumhuriyet'in hedeflediği biçimde bir türlü Osmanlı'dan kopamayışı ve Ömer Lütfi Barkan örneğinde görüldüğü gibi resmî görüşün de sonunda buna teslim oluşu ve Batı karşısındaki ezikliği besleyen "geri kalmışlık" kompleksinin telâfisi yönünde elde sadece savaşçı-idareci özelliklere vurgu yapan bir özün kaldığı dikkate alınırsa, Türk tarih yazıcılığının giderek siyasal ve askerî yanlara ağırlık veren bir görünüm kazandığı söylenebilecektir.

Etnik merkezli tutunum çerçevesinin ötesinde, Türkiye'de geç gelen ulusal tarih yazımına bağlı olarak oluşan durumu şöyle özetleyebiliriz: Cumhuriyet döneminin başlarında tarih yazımı, Enver Ziya Karal'ın deyimiyle "bir savunma tarihçiliği"dir (Karal 1974/1977: 258). Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde bu tarihçilik bir İslâmî savunma tarihiydi (Örneğin, Namık Kemal'in *Renan Müdafaanâmesi* ve Cevdet Paşa'nın *Tarih*'i). Cumhuriyet'in laik ve milliyetçi ideolojisi oluşurken, bu bir Türklük savunmasına dönüştü. 1950'den sonraki Restorasyon döneminde ise Osmanlılık esas alınarak Türk ve İslâm tarihi bir bütün halinde savunuldu. Bunun en son örneği olarak, Türk-İslâm Sentezi ideo-

lojisinin resmîlik kazandığı bir referans-belge olan (Bkz. Güvenç vd. 1991: 48-68; Timuroğlu 1991: 68-137), DPT'nin *Millî Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu* (1983) gösterilebilir. Bu savunmanın temeli ise Türklerin "Cihan Hakimiyeti Mefkûresi"ne oturtulmuştur. Dolayısıyla "cengâverlik", "kahramanlık", "fetih", "yöneticilik" gibi değer ve erdemler öne çıkarılmıştır. Örneğin sözü edilen raporda şöyle bir paragraf bulunuyor:

> Osmanlı İmparatorluğu'nun son çağları, yenilmeler dolayısıyla bir utanç ve felâketler dönemi olarak öğretilmemelidir... Okul kitaplarında ağırlık, Karlofça ve Pasarofça gibi neticelere değil; vatan ve devlet için dökülen kanların gayesine verilmelidir. Türk tarihinde panik ve firar çok azdır.

Bu savunma tarihçiliği zemininde kendisini meşrulaştıran hegamonik ideoloji, Türkiye'de her türlü dil, din (mezhep/tarikat), bölge ve etnik halk, dolayısıyla kültür farklılığını içeren çeşitlilik varsayımının reddidir. Bu reddedişi besleyen iki ayrı sav kullanılmıştır:

(1) Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'ne dayanılarak, Türkiye'de yaşamış bütün kadim (otokton) halkların "Türklüğü" önselleştirilmektedir. Böylece bugünkü dil ve budun ayrılıklarının tarihsel bir temeli ve anlamı kalmamaktadır.

(2) Günümüz Türkiyesi'ni oluşturan etnik kökeni farklı bütün halkların aslında "Türk" ırkının farklı kabilelerine mensup olan, 11. yüzyıldan daha önce Anadolu'ya gelerek yerleşmiş ve yerli dillerden etkilenmiş bulunan (bazı tarihî faktörlerle dilleri "değişmiş" olan) halklar olduğu iddia edilmektedir. Bu iddianın kanıtlanması için, 12 Eylül ünitarizmi ve korporatizmi'nin etkisi altında[4] devlet ve devletle organik ilişki içindeki bazı kuruluşlar tarafından dil, tarih ve folklor araştırmaları yaptırılmaktadır (Örneğin bkz. Seferoğlu 1982; Sevgen 1982; Parmaksızoğlu 1983; Çay 1988). Tarihi bu biçimde "Türkleştirme" yukarıda anılan yayınlarda sergilendiği gibi sadece Kürt etnisine uygulanmış bir durum değildir. Örneğin Süryanilerin de "Türk" kökenli olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin Aktok-Kaşgarlı'nın (1991: 24, 18) "...aranmış olma[sın]a rağmen, [Mardin] bölge[sin]de kendisini

Asuri diye tanıtan veya çevrenin Asuri olarak tanımladığı bir toplulukla karşılaşma[mış]..." olmasından yola çıkarak yazdığı kitapta "...Süryaniler[in], M.S. VI. yüzyıldan itibaren Türklerle birlikte yaşamış... [oldukları], tarihleri boyunca derinliğine Türkleşmiş..." bulundukları ileri sürülmektedir. Buna dayanarak Aktok Kaşgarlı (1991: 18, 8), "...ülkemizde azınlık statüsünde olmayan, dilimizi ve törelerimizi benimsemiş olan bu Türk Hıristiyanlarına, menşeleri de dikkate alınarak Türko-Semit adını verdik (...) Türko-Semitler Türklerden ayrı bir millet değil, Türkî bir cemaat özelliği göstermektedir..." demektedir. Laz toplulukları ve bazı Ermenice konuşan topluluklar için benzer iddiaları Kırzıoğlu (1970, 1994) öne sürmektedir.

Çeşitliliği yok sayan bu formülasyonların karşı kutbunda, Türkiye'deki her bölgesel farklılık göndermesini, farklı bir etnik halkın işareti sayan bir görüş bulunur. Örneğin, aslında sınırlı sayıda ve dar bir bölgede bulunan "Laz" etnik grubunun, bütün Doğu Karadenizlilere yanlış bir genellemeyle "Laz" denildiği için, bütün bölge halkına genişletilmesinden ya da Osmanlı döneminden beri yerleşmiş olan ve Sivas-Adana hattının doğusunda yaşayan herkese "Kürt" denilmesinden kaynaklanan bir yanlış adlandırmaya dayanan atıflar, bir çok çözümlemede veri olarak kullanılmaktadır (Meeker 1971: 322-23). Buna dayanarak, II. yüzyılda Anadolu'ya gelen Türkmen varlığını ihmal edilebilecek kadar küçük bir kütleye indirgeyen ve Anadolu'nun bugünkü halkını "Türkleşmiş" farklı etnik halkların ve Türkleştirilememiş bazı halkların ardıllarından ibaret sayan bir açıklama söz konusudur. Örneğin Vryonis (1971)'in iddialarına göre, Anadolu'ya Türkmen göçleri vuku bulduğu sırada Anadolu'daki Helen nüfusu 4 milyon civarındaydı ve istilâcı Türkmenlerin sayısı sadece birkaç yüzbindi. Dolayısıyla Anadolu'da temeli bu Helen asıllı nüfusa bağlanan, fakat Türk ve İslâm kültürüne "dönmüş" bir toplum görüntüsü ortaya çıkmaktadır. Bu iddialarda gerçeklik payı yüksek olmakla birlikte, bazı çalışmalar Anadolu'ya gelen Türkmen nüfusunun hiç de küçümsenmeyecek boyutlarda olduğunu ve göç dalgasının sadece 11. yüzyılla sınırlı kalmayarak Doğu'dan başlayan her istilânın önüne kattığı ve

yüzyıllarca süren dalgalarla bütünlendiğini kanıtlamaktadır (Örneğin bkz. Cahen 1984: 24; Çetin 1981: 50-52; Oğuz 1976: 152; İzgi 1985; Barthold 1971).

Benzersizliğin kanıtlanması çabası ile Orta Doğu'ya özgü mozaik (etnik) yapının (Harik 1972: 304-21) abartılması arasındaki bu çatışma, kimlik özdeşimi bakımından sağlıklı çözümlemeleri hep uzakta tutmuştur. Bu durum, doğal olarak tarihsel ve coğrafî bağlarla birbirine tutunmuş olan halkların birarada bulunmasıyla ya da karışmasıyla meydana gelmiş Anadolu halkının referans alabileceği bir kültür kimliği modelini ve "Biz kimiz?" sorusuna verebilecekleri tutarlı bir cevabı daima baskı altında tutmaktadır. Yukarıda kısaca sergilenen karşıtlık, Türk tarih yazımına her yönden sinmiştir.

Türkiye'de milliyetçi (Türk-İslâmcı ve Türkçü-Turancı) tarih yazımı, ilkçi görüşe iyi bir örnektir. Bu tarih yazımında Hegel'de tin'in taşıyıcısı olan *devlet*'in yerini *millet* alır. Millet, burada, insanlığın içinde bir töz olarak taşıdığı bir amaçtır (Gökdemir 1990: 16):

> İnsanlığın tarih içindeki akışına baktığımız zaman, kültür meydana getirmek ve millet olmak, âdetâ beşeriyetin gayesi olarak görünüyor. Bu gaye, insan olmanın yaradılış hikmetine rîâyet ve sadakatten doğmaktadır; zirâ millî kültür ve millî kültür çerçevesinde milletleşme, beşer tabiatı iktizâsı zarurîdir.

Milliyetçi tarihyazımları genellikle ilkçi bir tarih inşasına girişirler. Bu inşada tarihin derinliklerinden bu yana tarihsel düşmanlarını altederek *başarıyla* bugüne gelmiş modern ulusun çekirdeği olan bir etnik birimin mitoslarına inilir yahut uygun mitoslar icat edilir. Bu etnik birimin bütün tarihi anakronik atıflarla yeniden kurulur. Bir kabile ya da boy birliğinin şefi "ulusal ideal"ler peşinde koşan bir öndere dönüştürülebilir; bugünkü çatışmalara uygun düşmanlar; dinsel kavrayışlar ve tavırlar ulusallaştırılır; kabile ve aşiret kimliğinin ötesine tarihsel olarak geçemeyecek kategoriler "ulusal bilinçle" ve ideallerle yüklü eşitlere dönüşür; tarihin gerilerinde "demokratik" tavırlar, "insan hakları"na saygılı egemenler, hatta "kadın hakları", "hayvan hakları"

vs. keşfedilir. Kısaca tarih olabildiğince tarihsizleştirilir. Bu tarihsizleştirmenin temel aracı, *tarihsiz bir metin okuma*ya dayanmaktadır. Tarihsel metinler içlerinde geçen kavramlara bugünün anlamları yüklenerek okunduklarında ortaya çıkan sonuç tarihsiz bir metin okumadır[5]. Bunun tipik örneklerine Türk milliyetçi yazınında sıklıkla rastlanmaktadır

İlkçi-milliyetçi tarih kurgusunda "ulus" kavramı tarihin içinde, yaşanan toplumsal değişmenin belirli bir birikim noktasına ait "tarihsel" bir olgu olmaktan çıkarak, insana Tanrı tarafından gösterilmiş bir amaç olmaktadır. Buna bağlı olarak, kendiliğinden bu amaca varmış yani insan olmanın gereğini yerine getirmiş ve bu amaca ulaşamamış yani henüz insanlaşamamış toplumsal birimlerden sözedilebilir. Buradaki tartışma, ulusun toplumsal değişmenin hangi evresine ait olduğu (zaman) değil yanyana duran birimlerin bu amaca uygunluğu (uzam)dur. Milliyetçi tarihyazıcılığına göre Türkler, bu tanrısal amacı tarihin en eski devirlerinde gerçekleştirmiş "seçilmiş" bir toplumdur. Kendiliğinden ulus olmuş bu toplum, aslında başka bir ilâhî ödev için de, "cihana hâkim olmak" ödevi, seçilmiştir (Bkz. Turan 1969; Canım 1965; Kafesoğlu 1985: 68-9). Bu idealist tarihçiliği besleyen tarihsiz sosyoloji de ulus kategorisini tarihsel bağlamından koparark topluluk/toplum biçimleri içinde hiyerarşik ve uzamsal bir konuma oturtmaktadır. Buna göre ulus (sağ literatürde "millet"[6]) "kavim"le aynı şeydir ve onu diğer kategorilerden ayıran şey onun "kültür bağı"nı gerektiren "eksiksiz ve mükemmel" bir toplum olmasıdır (Sezen 1982: 28,13). Bu mükemmeliyetin belki de en önemli unsuru "ulus olma bilinci"ne yani bir "ulusal bilinç"e sahip olmaktır ki, bazı milliyetçi yazarlara göre Türkler bu bilince neredeyse ilkçağlarda ulaşmış bir toplumdur. Bu bilinç "Türk cihan hâkimiyeti ülküsünün kaynağı"dır (Kafesoğlu 1985: 68-9):

> ...Türk devlet başkanı, bu inanışa göre, yeryüzündeki bütün insanları âdil, faydalı, evrensel törenin himayesine almağa kendini görevli sayıyordu. Bu Tanrı iradesinin gerçekleştirilmesi gerekirdi. Tâ Asya Hunlarından itibaren, Osmanlılar

dahil, her Türk devletinde bir ideal hâlinde yaşayan ve Çin kaynakları ile Gök-Türk kitâbelerinde "Dört köşe" veya "Törtbulunğ" deyimi altında zikredilen bu teori, tarihî kayıtlarda..., ayrıca destan ve efsanelerde görüldüğü üzere "Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar" ibaresi ile formüle edilmiştir...(...70 yaşını aşkın iken hasta hâlinde Kanunî Sultan Süleyman'ı son Macaristan seferine sevkeden de bu Tanrı emri idi); sınır tanımaz Türk fütûhat felsefesinin (sonraları "Kızıl-elma") itici gücü de bu inanç olmuştur.

"Millet" kavramı ulus anlamında ileriye doğru genişletildiği gibi, bu bilince işaret etmek üzere geriye de işletilmektedir. Orhun yazıtları öncesinde herhangi bir Türkçe yazılı kaynağın bulunmaması, daha geriye dönük spekülasyonlardan kaçınılmasa da, ister istemez bu savların bu yazıtlardan çıkarılmasına yol açmıştır. Yazıtlar, "Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin..., Türk milliyetçiliğinin temel kitabı, bir kavmi millet yapabilecek eser, asırlar içinden millî istikameti aydınlatan ışık..."tır (Ergin 1989: 7). Metinde *bodun* sözcüğünü hep *millet* olarak çeviren Ergin, Hunlardan itibaren Orta Asya'da Türk dilleri konuşan halklar tarafından kurulan devletleri ayrı devletler saymamakta, çeşitli Türk boylarının ve sülâlelerinin zaman zaman yönetimi aldıkları sürekli ve tek bir devlet olarak görmektedir. Ona göre, Türk İmparatorluğu (devleti), Hunlar tarafından kuruldu; Göktürklerin eline geçmeden önce de yönetiminde Avarlar vardı (Ergin 1989: 7). Buna bağlı olarak, Yazıtların hikâye edildiği bu erken çağlardan itibaren gelişen bir "Türk milliyetçiliği" de keşfedilmektedir (Taneri 1993: 71 *vd.*). Bu ulus ve milliyetçilik keşiflerinin *bağlamsız bir özcülük* içermesi hatta gülünçlüğü bir yana, bu kavramlara atfedilen içeriklerin açıklanmayışı ya da metafizik temellendirilmeleri bir kastı hatta tahrifatı akla getirmektedir. Çağdaş literatürde, bırakınız modernlik öncesi çağlarda ulusun varlığını bulmak, modernist ve Marksist (özellikle Stalinci) yazının mutlakiyetçi devlet biçimiyle oluşmaya başladığını düşündüğü bir tarihsel/toplumsal gerçeklik olarak "ulus"un varlığına bile kuşkuyla bakılmaktadır. Benedict Anderson'a göre milliyetçilik kadar bir "ulus olmak" durumu da, 18. yüzyılın son

yıllarının ürünü olan özel bir tür kültürel yapımdır. Dolayısıyla ulus, egemenliği ve çerçevesi içkin olmak üzere hayal edilmiş bir siyasal topluluktur (Anderson 1991: 4, 5-6). Bu kültürel yapım içinde en önemli ilk araçlar roman edebiyatı ve basın olmuştur (Bkz. Anderson 1991, *et.al*).

Bütünleşmiş ve homojen bir "ulus" tarihin gerilerine kadar götürülünce, bu "ulus"un tarihsel hareketi, o "ulus"a ait sayılan her topluluğun tarihsel hareketiyle özdeşleştirilmektedir. O nedenle Babür Şah'ın kurduğu Hind-Moğol Devleti de, Çingis Khan'ın ardıllarının kurduğu Tatar Hanlıkları, Altınordu Devleti yahut Kubilay'ın Çin egemenliği de, Çağatay Hanlığı da "Türk" egemenlik dünyasının yerel parçaları olurlar. Burada "Türk" kavramının içeriğinin ya da o zamanki anlamının veya "Türk" sayılan bu toplulukların kendilerini "kimler" olarak algıladıklarının hiç bir önemi yoktur. Bugünkü ulus-devletin ihtiyaçları tarihi "yapar".

Buna bağlı olarak, bugünkü ulus-devletin egemenlik sahası olan "ülke" de, bu yerel egemenlik parçalarından biri olacaktır. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin üzerinde kurulu olduğu "ülke" açısından yukarıda işaret edilen "çok-etnikli" yapı ve tarihin gerilerinde "Türklerden başkalarınca" tesis edilmiş ve bugün yine bazı "rakip" ulus-devletlerin ya da "rakip" milliyetçiliklerin sahip çıktığı uygarlıklar yahut siyasal oluşumlar söz konusudur. Bu kez, "tarihsel kıdem"in ispatına yönelinmektedir.Bu ispatlamada, ikisi yukarıda gösterilen üç farklı seçeneğe başvurulmaktadır. Bunlardan ilki, türk Tarih Tezi'nin savunduğu Anadolu'nun otantik halklarının "Türk" kökenli olduğu, dolayısıyle onların kültürel varlıklarının ve kalıntılarının "Türklerin malı olduğu" iddiasıdır. İkincisi, Remzi Oğuz Arık'ın öne sürdüğü gibi, Türklerin Anadolu'nun en eski halklarından olmasalar da "ülke"ye damgasını vurmuş ve kalıcı tek uygarlığı yaratmış oldukları iddiasıdır. Üçüncüsü ve en tehlikelisi de "kılıç hakkı"nın "otantiklik"ten önde olduğu, ülkenin kendisini fetheden "güçlü" halkın hakkı olduğu ve geri kalanın ya tamamen ("asimilasyon" anlamında) itaat etmesi gerektiği ya da bütün varlığı ve kültürel mirasıyla "arındırılması"nın "hak" olduğu iddiasıdır. Bu üçüncü

yaklaşım biçimi açık bir sosyal Darwinizmdir.

Yine ilk iki yaklaşımda görülen "uygarlıkçı" ve görece "hümanist" eğitim, üçüncüsünde uygarlığın yerini devletin ikame edildiği bir bakış açısına dönüşür. Burada, ölçütleri "kendinden menkul" olma üzere, başka halkların "devlet kurmaktaki başarıları" esas alınmakta ve doğal olarak bu konuda Türklerin fıtrî bir donanımla diğerlerine galebe çaldıkları vurgulanmaktadır: "...Türkler Milleti'nin üç bin yıllık bir tarihi vardır (...) Türk Milleti iki bin yıldan beri kesintisiz olarak daima devlet sahibi olmuştur..." (Ergin 1988: 48). Anadolu'da varlıklarını kanıtlamak ve buna bağlı olarak "devlet" kurmak istedikleri iddia edilen Ermeni ve Kürtler karşısında Türk milliyetçi tezinin en önemli dayanağı, Kürtlerin (Çay 1993: 129)[7] ve Ermenilerin "Tarihte devlet kurmamış" olmalarıdır. Alparslan devrinden beri "...ortada ciddi bir Ermeni devleti olmamasına... rağmen Ermeniler de kendilerini Türk düşmanlığına kaptırmışlar[dır] (...) Ermenilerin bugün de müstakil bir devleti yoktur (Ergin 1988: 67). Adeta "devlet kuramamış" bir halkın devletli olana düşmanlık duymaya (milliyetçiliğe) hakkı yoktur! denmek istenmektedir. Belirli bir Kürt siyasallaşmasını temsil eden ve buna toplumsal bir temel de bulan Talabani, Barzanî gibi siyasetçiler "devlet adamı vasfı" verilmeye çalışılan "çete artıkları"dır (Çay 1994: 545). Yine "tarihsel düşmanlarımız" sınıflamasının başında yer alan Yunanlılara ve Anadolu'daki "Yunanlılık" olarak nitelenen Rumlara karşı getirilen üstünlük tezi de, onların altıyüz yıl "Türklerin uşağı" yahut "hizmetkârı" olduktan sonra "efendilerine ihanet ettikleri" biçimindedir. Yunanlıların "Türk düşmanlığı"nın bir nedeni "...asırlarca Osmanlı işgali altında kalmanın verdiği efendiye karşı duyulan kindir. Bu kin de tamamen haksızdır. Çünkü Osmanlı hiç bir zaman gaddar bir efendi olmamış... efendi gibi efendi, çelebi bir efendi olmuştur. Bu efendilikten de en çok Yunanlılar faydalanmıştır..." (Ergin 1988: 65). Benzer vurguyla Araplar ve Ermeniler de yargılanarak aslında "...daima yabancı güçlerin menfaatlarını temin için çalıştırılan şuursuz birer âlet..." olmakla (İlter 1996: 7) ve "Türkleri arkadan vurmakla" suçlanırlar. Oysa Ermeniler, "...Osmanlı İmparatorluğu döneminde müreffeh bir hayata

kavuş[muş]" (İlter 1996: 7) ve Osmanlıların büyük hoşgörüsü sayesinde "...bu devleti yaratan Türkler'den bile daha fazla haklara sahiptiler" (İlter 1996: 36). Bu anlayışa göre Arapların Türk "...düşmanlığının belki de tek sebebi idare edilenin idare edene karşı, himayedekinin hâmisine karşı duyduğu psikolojik husûmettir. Fakat Türklerin bunda bir kusuru yoktur. İdare etmek, adalet götürmek, himaye etmek, efendi olmak Türklerin kaderidir" (Ergin 1988: 68).

Her üç resmî ya da yarı-resmî[8] yaklaşım da hem "ulus" kavramına yaklaşımları, hem "tarihsel kıdem"e ilişkin iddiaları hem de benzersizlik sorunu bakımından *özcü* ve *tarihsiz* yaklaşımlardır. Bütün bu yaklaşımlar, "öteki"yle kurduğu *benzersizlik* ilişkisi ve kendi iç yapısı için öne sürdüğü *türdeşlik* ve *bütünleşmişlik* iddiası ile özgücü bir konumlanışı ve milliyetçi bir söylemi temsil etmektedir. Ulus-devletin ideolojisi olarak milliyetçiliğin tarihe bakışta zorunlu kıldığı bu özgücülük ile ulus-devletin kaynağı olduğu söylenen Aydınlanma projesinin evrenselci yaklaşımı arasındaki keskin çelişki ise apaçık ortadadır.

KAYNAKLAR

AKTOK-KAŞGARLI, Mehlika, 1991, *Mardin ve Yöresi Halkından Türko-Semitler*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

ANDERSON, Benedict, 1991, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Londra: Verso and New Left Books.

ARIK, Remzi Oğuz, 1990,*Coğrafyadan Vatana*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını (4. Baskı).

AYDIN, Suavi, 1993, *Modernleşme ve Milliyetçilik*. Ankara: Gündoğan Yayınları.

BARTHOLD, V. V., 1971, "Ghuzz". *Encyclopaedia Islam* (Second Version). Vol. III, Leiden: Brill.

BENDER, Cemşid, 1996, *Korku ve Cesaret. Kürt Tarihine Sataşanlar*. İstanbul: Berfin.

CAHEN, Claude, 1984, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler* (çev. Y. Moran). İstanbul: E.

CANTOR, Norman F., 1992, *Inventing the Middle Ages. The Lives, Works, and*

Ideas of the Great Medievalists of the Twentieth Century. Cambridge: The Lutterworth Press.

COHN, B. S., 1990, *An Anthropologist among the Historians and Other Essays*. Oxford ve New York: Delhi Oxford University Press.

CARIM, Fuad, 1965,*Tarih'in Türklüğe Yüklediği Çetin Görev (Müslümanlığı ve Müslümanları Koruma). Haçlı Sefer'leri, Katalan'ların Saldırışı. Türkler ve Türkopl'lar*. İstanbul: Bahar Basımevi.

ÇAY, Abdülhalûk, 1988,*Türk Ergenekon Bayramı: Nevrûz*. Ankara: TKAE.

——-, 1993, "Sosyal-Kültürel Açıdan", *Türkiye'nin Millî Bütünlüğü ve Güvenliği*. İstanbul: İş Dünyası Vakfı Yayını.

ÇETİN, Osman, 1981,*Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*. İstanbul: Maarif.

DEUTSCH, Karl, 1966, *Nationalism and Social Communications: An Inquiry into the Foundation of Nationality*. Cambridge, Mass.: M.I.T.

DİLÂÇAR, Agop, 1940, "Alpin Irk, Türk Etnisi, ve Hatay Halkı", *CHP Konferansları Serisi*, Kitap 19: 3-17.

ELİADE, Mircea, 1993, *Mitlerin Özellikleri* (çev. Sema Rifat). İstanbul: Simavi Yayınları.

ERGİN, Muharrem, 1988, *Türkiye'nin Bugünkü Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını (İlaveli 4. Baskı).

——-, 1989,*Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

FUKAYAMA, Francis, 1993,*Tarihin Sonu ve Son İnsan* (çev. Zülfü Dicleli). İstanbul: Simavi.

GELLNER, Ernest, 1983, *Nations and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell.

GÖKDEMİR, Ayvaz, 1990, *Türk Kimliği*. Ankara: Ecdâd Yayınları.

GÜVENÇ, B. vd., 1991, *Türk-İslam Sentezi*. İstanbul: Sarmal.

HARİK, Iliya, 1972, "The Ethnic Revolution and Political Integration in the Middle East". *International Journal of Middle East Studies*, 3: 303-23.

HARKE, Heinrich, 1995, " 'The Hun is a Methodical Chap'. Reflections on the German Tradition of Pre- and Proto-history". *Theory in Archaeology. A World Perspective* (ed. Peter J. Ucko). London ve New York: Routledge: 46-60.

HAYES, C. J. H., 1937, "Nationalism". *Encyclopaedia of the Social Sciences*, C. XI- XII: 231-49.

HERDER, Johann G. von, 1872, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menscheit. 15. Kitap*. Stuttgart ve Berlin: Gottasche Buchhandlung.

HIMMELFARB, Gertrude, 1987,*The New History and the Old. Critical Essays and Reappraisals*. Cambridge, Mass.: The Belknap Press of Harvard University Press.

HOBSBAWN, E. J. ve T. RANGER (eds.), 1983,*The Invention of Tradition*. Cambridge: Canto.

İNAN, Afet, 1932, "Tarihten Evvel ve Tarih Feerinde". *I. Türk Tarih Kongresi. Konferanslar. Münakaşalar*. İstanbul: T.C. Maarif Vekâleti: 18-41.

İZGİ, Özkan, 1985, "Moğolların Batı İstilâsı ve Türk Tarihi Bakımından Önemi". *Türk Kültürü Araştırmaları. İ. Kafesoğlu'na Armağan Sayısı*. Ankara: TKAE: 32-39.

JONES, Siân ve P. GRAVES-BROWN, 1996, "Introduction: Archaeology and Cultural Identity in Europe", *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities* (eds. P.Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble). London ve New York: Routledge: 1-24.

KAFESOĞLU, İbrahim, 1966,*Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

———, 1985, *Türk-İslâm Sentezi*. İstanbul: Aydınlar Ocağı.

KEDOURIE, Elie, 1971, *Avrupa'da Milliyetçilik* (çev. M. H. Tımurtaş). Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, 1970, "Lazlar/Çanarlar", VII. Türk Tarih Kongresi. Ankara: TTK Yay.

———, 1994,*Gence-Karabağ/Aran ve Şirvan'dan Oluşan Kuzey-Azerbaycan'da İslâm Fethi Öncesi Türklüğü Tanıtan "Albanlar Tarihi" (M.Ö. IV.-M.S. X.Yüzyıllar) Üzerine*. Ankara: Türkiye-Azerbaycan Dostluk Derneği Yayını.

KOHN, Hans, 1968, "Nationalism". *International Encyclopedia of the Social Science* (ed. D. L. Sills). Cilt XI: 63-70.

MEEKER, Michael E., 1971, "The Black Sea Turks: Some Aspects of Their Ethnic and Cultural Background". *International Journal of Middle East Studies*, 2: 318-45.

MERAY, Seha L. (Çev.), 1969, *Lozan Barış Konferansı. Tutanaklar/Belgeler*. Tak.I, Cilt I, Kitap I. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay.

MOSSE, George L., 1991,*The Nationalization of the Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

OĞUZ, Burhan, 1972,*Türk Halkının Kültür Kökenleri I*. İstanbul.

ÖGEL, B., H. D. YILDİZ, M. F. KIRZIOĞLU, M. ERÖZ, B. KODAMAN, M. A. ÇAY, 1986,*Türk Millî Bütünlüğü İçerisinde Doğu Anadolu* (ikinci Tıpkıbasım). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını.

ÖKSE, Necati, 1981, *Van Gölü ve Fırat Nehri Çevresinde Yaşayan Türkler*. Ankara: Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Başkanlığı Yayını.

ÖZLEM, Doğan, 1994, " 'Tinsel Bilimlere Giriş'in Yüzüncü Yılı ve Dilthey". *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri, 1. Cilt* (der. Doğan Özlem). İzmir: Prospero Yayınları: 8-52.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, 1983,*Tarih Boyunca Kürttürkleri ve Türkmenler*. Ankara: TKAE Yayını.

SEFEROĞLU, Ş. Kaya, 1982, *Anadolu'nun İlk Türk Sakinleri: Kürtler*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

SEVGEN, Nazmi, 1982, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri - Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi-*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

SEZEN, Yümni, 1982, *Sosyolojiye Göre Halk- Millet, Devlet*. İstanbul: Veli Yayınları.

SIEGEL, T., 1984, "Politics and Economics the Capitalist World Market". *International Journal of Sociology*, 14/1: 1-154.

SMITH, Anthony D., 1988, *Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

——, 1994, *Millî Kimlik*. (çev. B. Sina Şener). İstanbul: İletişim.

SMOLLA, G., 1984, "Kossinna nach 50 Jahren: Kein Nachruf". *Acta Praehistorica et Archaeologica*, 16-17: 9-14.

STOKES, Gale, 1986, "How is Nationalism Related to Capitalism". *Comparative Studies in Society and History*, 28/3: 185-211.

ŞAKELİ, Ferhad, 1996, *Mem û Zîn'de Kürt Milliyetçiliği* (çev. Ş. Süer). İstanbul: Doz.

TANERİ, Aydın, 1993,*Türk Kavramının Gelişmesi*. Ankara: Ocak Yayınları.

TILLY, Charles, 1990, "Future History", *Interpreting the Past, Understanding the Present* (eds. S. Kendrick, P. Straw ve D. McCrone). Houndmills vd: Macmillan: 9-19.

TRIGGER, BRUCE G., 1989, *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

TUNAYA, Tarık Zafer, 1986,*Türkiye'de Siyasal Partiler. Cilt II: Mütareke Dönemi*. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

TURAN, Osman, 1969,*Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi. Türk Dünya Nizâmının Millî İslâmî ve İnsânî Esasları. Cilt I*. İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

VALI, Abbas, 1996 "Nationalism and Kurdish Historical Writing". *New Perspectives on Turkey*, 14 (Spring): 23-51.

WOLF, E. R., 1982, *Europe and the People Without History*. Berkeley: University of California Press.

ZAPATERO, Gonzalo R., 1996, "Celts and Iberians. Ideological Manipulations in Spanish Archaeology". *Cultural Identity and Archaeology. The Construction of European Communities* (eds. P.Graves-Brown, S. Jones, C. Gamble). London ve New York: Routledge: 179-195.

ZARAKOLU, Ragıp, 1996, "İHD İktidar Alanı Değil, Birlikte Var Olma Alanıdır" (Mülâkat). *Söz*, 89 (26 Ekim 1996): 10-1.

Dipnotlar

1 Bu kurguşallığın güzel bir örneğini Belçika tarihi vermektedir. Ancak 1830'da ortaya çıkan Belçika monarşisi, bir Belçika kimliği inşa edebilmek için, bu tarihsel bilincin Ortaçağ kurumlarına (Ortaçağ burjuvazisine, lordlarına ve feodal prensliklerine) doğru geri izlenmesi *hiç* de mümkün olmadığı halde, Henri Pirenne'e 5 ciltlik bir "Belçika Tarihi" ısmarlamıştı ve Pirenne bu "tarihi" yazdı (Cantor 1992: 33).

2 Kimi zaman bunun bir "Altın Çağ" belirlemesi ve özlemiyle yer değiştirdiğini görürüz. İşte bu "Altın Çağ" tarihin durduğu zamandır. Herşey "iyi", "mükemmel", "idea'sına uygun", Hegelci anlamında "ideal"dir. İslâmcı tarihyazımında bu çağ "Asr-ı saadet" olarak anılır. Kemalistler için Atatürk'ün hayatta olduğu yıllar. Osmanlı vak'anüvisleri ve bazı Ottomanistler için Kanuni devri böyle birer "Altın Çağ"dır. Sonrasında bu ideal yapılar bozulmuş, hatta "idea'sına uygun" bu yapılara ihanet edilmiş; aslında esarete yahut bozguna geri dönülmüştür ve o noktada tarih yeniden başlayacaktır, "idea" aslına uygun olarak tekrar inşa edilinceye dek. Burada tarihçilerle ütopyacıların "Altın Çağ" kurguları değişir. Tarihçiler bu "Altın Çağ"ı geçmişte bulup bugünün "iyiliğini" bu geçmişe gönderme yaparak kurgulamaya çalışırken ütopyacılar gelecekte bir "Altın Çağ" inşa ederler. Dolayısıyla "Altın Çağ" kurgulayan tarihçiler, pesimist bir çöküş tarihi inancına bağlıyken, Robert Nisbet'in belirttiği gibi (Bkz. Himmelfarb: 162) ütopyacılar birikimsel bir ilerleme felsefesiyle birliktedirler.

3 Ancak Kırzıoğlu örneğinde görüldüğü gibi günümüzde dahi bu iddiaya sarılan ve savunan "Türk Tarih Kurumu üyelerimiz" bulunmaktadır. Ciddiye alınmaktan uzak bu iddiaların bu derece savunulabileceği bir zemini Türk Tarih Kurumu içinde bile bulanlar olduğuna göre, Türk resmî tarih yazıcılığı bu iddialarla bağını tamamen koparmış sayılamaz. Kaldı ki hâlâ Lise Tarih kitaplarında bu tema işlenmekte; TGRT Televizyonu'nun yayınladığı kent belgesellerinin Trabzon bölümünde Trabzon şehrini kuranların "Trab Türkleri" olduğu rahatça söylenebilmektedir

4 12 Eylül kültür politikasının belgesi olan *Milli Kühür Raporu* (DPT 1983: 128-29)'nda şu ifadeler bulunuyor: "...Tarih vesikaları bize göstermektedir ki bu bölücü ve ayırıcıların dayandıkları ilmî bir dayanak yoktur veya azdır ... Türkiye'de çeşitli etnik menşeler meselesi pek yoktur. Türk kültürü ve İslâmiyet faktörü, herkesi bütünleştirmiş ve benzeştirmiştir. Kötü siyasî niyetlere karşı, bunun da tarihî çerçeve içinde sosyolojik, dinî ve folklorik vs. araştırmaları ve tesbiti yapılmalıdır..."

5 Burada *tarihsiz metin okuma* kavramıyla bir tür metinlerarasılık durumu kastedilmemektedir. Zira metinlerarası durumda, *her* anlamlandırma faaliyetinin, içerdiği ya da ilgilendiği anlamlandırma bağlamlarını yeni bir biçimde, değiştererek, farklılaştırarak yeniden organize etmesi söz konusudur. Burada ise tarihsel bir metne bakarken o tarihin toplumsal

örgütleniş biçimine ya da o düzlemde kavramların *gerçek* anlamlarına *girmeye* çabalamak esası vurgulanmak istenmektedir. Burada yine toplumsalın dilsel -metni- belirlemesi ilkesi yeğlenmekte; metinde, bugünün dilindeki anlamlardan çıkarak, o günün toplumsalını kurmaya girişenler eleştirilmektedir.

6 Bu literatürde "millet" kavramının İslâmî kavramlaştırmada dinsel topluluk anlamına geldiği pekalâ bilinmektedir. Bugün de bu kavrama atfedilen farklı anlamların bulunmasına rağmen, "ulus"u anlatmak üzere "millet"in kullanımında bir sakınca görülmemektedir; toplumsal bilimlerde kavramların oynadığı rolün bilincinde olması beklenen kimi sosyal bilimcilere göre bu gibi kavram hassasiyetleriyle "nominalizm"e düşmenin gereği yoktur (Sezen 1982: 27-8). Bize göre bu ısrarın altında Türk-İslâm sentezinde birleştirilmeye çalışılan dinsel ve ulusal özü birarada ifade etme güçlüğü yatmaktadır.

7 Çay'a göre (1993: 131)17. yüzyıldaki Bitlis Hanları, "...Osmanlı İmparatorluğunun Ocaklık ve Yurtluk adı altındaki toprak sistemine göre görevlendirmiş olduğu devlet memurlarıdır. Yani müstakil bir devlet veyahut han değildir..."

8 *Resmîliğin* ölçüsü, devlet tarafından kabul edilmiş ve devletin resmî iletişim ve kültürleme kanallarından (örgün eğitim, radyo-TV, resmî yayınlar gibi) rahatlıkla yayılıp "yurttaş" tarafından benimsenmesi beklenen görüşlere karşılık gelmesidir. *Yarı-resmîlik* alanı ise doğrudan doğruya devletin denetiminde olmayıp özel ya da özerk niteliği olan ama devletin ve egemenlerin kabul ettiği resmî görüşleri destekleyen, yayan ya da yaydığı görüşler devlet tarafından zararlı bulunmayıp engellenmeyen ya da açık ya da gizli biçimde desteklenen veyahut devletin tabu alanı ilân ettiği konulara dokunmayan, bu konuları yok sayan unsurlardan oluşur.

Kamusal Bir Din Yaratmak Milliyetçilik: Simgeleri ve Törenleri

İlker Çayla

I.) GİRİŞ

Çalışmanın amacı Ulusal simgelerin biçimleniş süreçlerinin ve bu süreçlerin maddi temellerinin incelenmesi, ulusal simgelerin yeniden üretim çerçevesinde işlevlerinin açığa çıkarılmasıdır. Bu doğrultuda ulusal simgelerin hegemonik ilişkiler bağlamında incelenmesi amaçlanmaktadır. Simge kullanımının törenlerde, çalışmanın kapsamı açısından "ulusal törenler"de gözlemlenebildiğini dikkate alarak, simgelerin teşhis ve deşifre alanı olarak, "törenler/ulusal törenler seçilmiştir. Böyle bir çalışmada, toplumsal dokuya nüfuz etmiş iktidar mekanizmalarının da incelenmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere iktidar Foucault'dan bu yana yalnızca görülebilen; toplumsal düzeyle dolaysız ilişkiler kurabilen birolgu olarak kavramsallaştırılmamaktadır. Godelier'nin de (1978:23) belirttiği gibi, iktidarın en büyük gücü şiddet değil rızadır; yani egemenlik altına alınanın bu egemenliği kendi rızası ile kabullenmesidir. Foucault'ya (1979) göre modern devlet tüm toplumun üretim ağı ilişkileri içinde organize edildiği, toplumsal yaşamın tüm alanlarını kuşatma, gözetleme, denetleme ve kontrol etme amacıyla organize olmuş bir disiplin toplumu rejimidir. Toplumdaki tüm kurumlar farklı insansal pratiklerin hayata geçirildiği yerler olsa da, aynı toplumsallaşma işlevine hizmet eden yapılardır. Aile, okul, fabrika, kışla ve hapishane;

tüm bu kurumlar, bireyin biçimlendirilip, disipline edilip, üretim ilişkileri içindeki yerini almaya hazır hale getirildiği alanlardır.

Öte yandan, iktidarı törenler üzerinden çözümleme girişimi, iktidar ile "beden" arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı da gündeme almak durumundadır. Çünkü törenlerde kitlelerin uyguladığı ritler bedenleri kontrol etme girişiminin bir parçasıdır. Foucault'ya göre bedenin denetim altına alınması ve beden bilinci, ancak bedenin iktidar tarafından ele geçirilmesiyle kazanılmıştır.

I.2 Sorun

Çalışmasının sorunsalı, Türk milliyetçiliğinin Türkiye'deki kapitalist ilişkilerin değişen yapısına koşut olarak, ortaya çıkan farklı yorum ve anlayışlarının sembolik ifade biçimleri ve bu biçimlerin, değişim sürecini yansıtır tarzda 1980'li yıllardan sonra popülerleşme eğilimidir. Bu amaçla, değişik iki iktisadi, siyasi ve sosyal iklimin yaşandığı yıllar çalışmanın inceleme alanını oluşturacaktır. Bu dönemler 1930 -1940 arası ve 1980 sonrasıdır. Bu iki dönem farklı *birikim rejimlerinin* uygulamada olduğu yıllardır. Birikim rejiminden kastedilen uzun vadede üretim ve tüketim arasındaki dağılımın istikrarlı olmasıdır. Bu da ancak birikim rejiminin kendini yeniden üretebilmesine bağlıdır.Belli bir ekonomik modelin kendini yeniden üretebilmesi için birikim modelinin ihtiyaçları doğrultusunda tüm toplumu sosyal ve politik tarzda bir bütünlüğe kavuşturması gereklidir. (Aglietta, 1979) Tez çalışmasında, Türk törenciliğinin, iktisadi-siyasal değişim ve dönüşümler arkaplanında, yüksek ölçüde biçimsel, resmi, denetimli bir görünümden; daha popüler, katılımlı, tüketimci biçimlere yöneldiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Birinci dönem, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunun ardından, yeni Cumhuriyet rejiminin oturmaya başladığı, asker-sivil bürokrasinin tepeden inmeci modernleşme projesinin uygulamalarının yaşandığı dönemdir.(Ahmad 1993) 1930'lu yıllarda dünyadaki mali krize bağlı olarak uygulamaya konan devletçi ekonomi bu dönemin ruhunu anlamada önem taşır. Bu dönemin hakim iktisadi politikasına uygun olarak ulusal semboller asker-sivil bürokrasinin yapısı ve tahayyülleri doğrultusunda kurgu-

lanan toplumsal dokuya uygun bir şekilde biçimlenmiş ve kullanılmıştır. Güçlü bir burjuva sınıfının olmadığı ve dolayısıyla sermaye birikim modelinin burjuvazi tarafından oluşturulamayacağı kuruluş döneminde; devlet eliyle sermaye birikim rejimi izlenmiştir.

1980 sonrası ise yepyeni bir ekonomik modele geçiş dönemidir. Bu dönem 1930'ların devletçilik uygulamalarının tersi bir iktisadi modele, yani liberalizme geçişe sahne olmuştur. Bu geçiş süreci içinde ulusal sembolizmin içeriği de değişmiştir. Bu dönemlerin karşılaştırılması ve ulusal sembolizmin her iki dönemde aldığı biçimlerin incelemesi, tezin temel hedefidir. Ne ki, bu süreci anlamlandırmak, öncelikle milliyetçilik kuramları üzerine bir tartışma yürütülmesini gerektirmektedir.

I.3 Kuramsal Çerçeve

Modernist görüşe göre milliyetçilik sanayileşme, laikleşme, devletin merkezileşmesi gibi süreçler sonucunda ortaya çıkmıştır. Modern çağda ortaya çıkan siyasal, toplumsal ve kültürel koşullar milliyetçiliği biçimlendirir. Farklılıklar bulunmakla birlikte milliyetçiliğin tamamen "modern" bir olgu olduğu ve milliyetçiliğin milletleri yarattığı tezi tüm yazarlar tarafından kabul edilir.

Bu yaklaşımı paylaşan yazarlar olarak Kedourie (1960), Breuilly (1982), Gellner (1983), Anderson (1983) ve Hobsbawn (1983) sayılabilir.

Ulusu "hayal edilmiş topluluk" olarak ele alan Anderson, (1995:20) bu hayali cemaatin doğuşunu hanedanlıkların çöküşü, dinsel cemaatler, kapitalizm ve yayıncılığın gelişmesi, resmi dillerin oluşumu ve zaman kavramının değişmesine bağlar.

Gellner de (1983) milliyetçiliği sanayileşmeye ve sanayileşmenin getirdiği kültürel standartlaşmaya bağlar. Şöyle ki, sanayi toplumu, toplumsal hareketliliğe dayanan yapısı gereği, temel eğitimin genelleştiği, toplumsal rollerin sabit olmadığı bir kitle toplumunun oluşumunu şart koyar. Toplum üyeleri, statülerini yükseltmek için bu yüksek kültürü edinmek zorundadırlar. Okuma-yazma, eğitim yoluyla kazanılan bu kültür milliyetçiliği doğurur.

Dolayısıyla Gellner'e göre (1983:55) 'yalnız ulusçuluk çağın-

da uluslardan söz edilebilir'. Bu görüşler Weberci teoriyle sıkı bir etkileşim içinde biçimlenmiştir (Gellner 1995).

Eric Hobsbawm (1995), modern toplumlarda hızlı endüstriyel değişimin neden olduğu bölünmüşlük ve çözülme karşısında, üyeleri birbirine bağlayan bir "ulusal cemaat" yaratmanın kazandığı öneme değinir. Eric Hobsbawm için 1870-1914 yılları arasındaki Amerika ve Avrupa kitle hareketleri önemli bir tarihsel dönemdir. Bu dönemdeki siyasal hareketlenme aşağı sınıfları bir kitle demokrasisi ile siyasal sürece dahil edebileceğinden, egemen elitler kitlelerin eylem ve özlemlerini, "üyelerini, gerçek ya da yapay bir cemaate dahil edip toplumsallaştırarak birbirine bağlayan" ulus gibi bir cemaat oluşturmak suretiyle hızlı değişimin sonuçlarını denetim altına almaya çalışıyorlardı.

Böylelikle modern ulusal kimliklerin "doğal" görüntülerinin ardında yeni ve inşa edilmiş bir özellik barındırdığı söylenebilir. Yani ulus kuruculuğunun müracaat ettiği her gelenek aslında inşa ya da icat edilmiştir. İcat edilmiş gelenek, Eric Hobsbawm (1983) tarafından bir takım kurallar, ritüeller ve simgeler yoluyla çevrelenmiş ve tekrar yoluyla bazı davranış biçimlerini yerleştirmeyi amaçlayan ve kendiliğinden geçmiş ile bir sürekliliğe işaret eden pratikleri ifade etmek için kullanılmıştır.

1.3.2 Kimliğin Sembolik Kuruluşu

Her sosyal gurup kimliğini sembolik düzeyde inşa etmek zorundadır. Sembolizm konusunda kapsamlı çalışmalar yapmış olan Raymond Firth (1973) sembollerin iki özelliğine odaklanır: duygusallık ve keyfilik. Edmund Leach ise gösterge ve sembol arasında bir ayrım yapar ve iki öğe arasında gösteren ile gösterilen gibi kendine özgü öncelikli bir ilişkiyi gösterge kavramını ile tanımlar. Çünkü Leach'e göre, her ikisi de aynı kültürel bağlam içindedir. Leach bunu taç örneği ile açımlamaktadır. Avrupa siyasi geleneğinde meşruiyet monarşi üzerinden sağlandığı için taç hükümranlığa işaret eder. Sembol ise farklı bağlamlarda farklı anlamlara sahip olabilmekte ve bundan dolayı temsil ve yorum bir bağlamdan diğerine metaforik dönüşümü gerekli kılmaktadır (Leach 1976:14). Leach'e göre sembolik temsil üç öğenin bileşi-

minden meydana gelir: Kavram, imge ve nesne.

Raymond Firth (1973:77) sembollerin dört fonksiyonu olduğunu belirtmektedir. İfade, iletişim, bilgi ve kontrol. Firth'e göre duyguların uyarıldığı her yerde, bireysel ya da toplu olarak bunları ifade etmek için sembollere başvurulur. Duygular soyut biçimler oldukları için dil aracılığıyla ifade edilmekte çekilen güçlükler sembolik ifade biçimleriyle anlatılır. Victor Turner de bu görüşe katılmaktadır. Turner'a (1967:30) göre sembollerin biri ideolojik, diğeri duygusal olmak üzere iki alanı vardır. İdeolojik yön düşünceleri temsil eder ve bilince hitap eder. Buna karşın duygusal yönü duyguları harekete geçirir ve ideolojik alanı duygularla doldurur. İletişim olarak sembollerin kullanılması sembollerin en önemli ve açık fonksiyonudur. Gönderilen tarafından mesajlar devamlı tekrar edilir. Bu tekrarlar, alıcının mesajı anlamaması ya da yanlış anlamasını engellemek içindir. Bu özellikle mitlerin analizinde göze çarpar. Mitlerde verilmek istenen sembollerin değişik kombinasyonları kullanılarak tekrar edilir. Sembollerin bilgi ile ilişkisi kavranması güç metafiziksel, heyecana dayalı, karışık düşüncelerin somutlaşmasından ileri gelir. Doğal dünyayı algılarken oluşturduğumuz kavramlar genel bir algılama biçimi oluşturur.

Sembollerin bir diğer özelliği olan sosyal kontrol ise Abner Cohen'in üzerinde en çok odaklandığı noktadır. Cohen'e (1980) göre semboller sosyal düzenin devamını sağlayan bir fonksiyona sahiptirler. Sembolik formlar yönetici sınıfın değer yargılarının toplumsallaştırmasına katkıda bulunur. Törenler, mitler, merasimler yoluyla verili düzeni meşrulaştırıcı düşünce biçimleri şekillendirilir. İdeal sosyal düzen törenlerde yansıtılır. Toplumsal irade, tanrı yasası, tarihsel zorunluluk gibi yüksek değerlere atıfta bulunarak varolan eşitsiz toplumsal yapı sembolik düzeyde meşrulaştırılır. Kişi ya da gurup kimliklerini tanımlayan sembolizm aracılığıyla "biz" ve "onlar", yani "öteki" kimlikleri oluşturulur. Sembollerin gücünü sağlayan en önemli etken sembollerin "ikircimlik" (ambiguity) karakteri, yani bir sembolün birden çok anlamı olmasıdır. Bu anlamların çözümlenmesi sembolleri yorumlama düzeyimizle ilişkilidir.

Turner (1967) sembollerin farklı anlam düzeylerine ilişkin olarak "başat semboller" (dominant symbols) tanımıyla müdahalede bulunur. Yorumlama düzeyinde ya da içinde bulunduğu bağlama göre çeşitli ve geniş anlamlara sahip olan ve sembolik düzeyde merkezi bir rol oynayan sembolleri Turner, "başat sembol" olarak adlandırır. Turner'a göre başat semboller üç ana özelliğe sahiptirler: Kendilerini farklı bağlamlarda gösteren potansiyel anlamları yoğunlaştırma; faklı anlamları tek bir sembolik formda birleştirme ve polarizasyon. Turner'a göre (1975) Hıristiyanlarda Haç, Müslümanlarda Kur'an bu tip başat sembollere örnek olarak verilebilir.

Turner'ın bu saptamalarından hareketle politik sembolizasyonda da ulusal bayraklar, "başat semboller" olarak görülebilir. Alanson (1994), Turner'ın ritüel sembolleriyle ilgili yukarıdaki saptamalarının, milliyetçi mecazları açıklamadaki önemine değinir. Alanson'a göre milliyetçilik duyguların alanına seslenmektedir. Mekanı anayurda dönüştürerek, bedenleri ulusal bir karakter olarak inşa eder. Bunu yaparken akrabalık ve cinsiyet eğreltimelerini kullanır (anayurdun çocukları, ulusal soy ağaçları, aynı kanı taşımak vb). Alanson, tüm bunlar dikkate alındığında Turner'ın ritüel sembolizminin milliyetçi çalışmalarda temel bir yöntem olarak kullanılabileceğini belirtmiştir.

Kimlikler statik değil, dinamik bir yapıya sahiptirler. V. Turner da (1975) sembolizmin süreçsel (ritual process) yanına dikkat çekmektedir. Sembollerin inşa ettiği kimlikler belli bir programın ürünü değil, sosyal eylemlerin sonucu oluşmuştur. Bu anlamda kimliğin sembolik inşası dinamik bir süreçtir ve değişik dönemlerde değişik anlamlar barındırır. Ulusal kimlikler de sembollerin fonksiyonel yönünden yaklaştığımızda değişen toplumsal koşullarla beraber değişirler. Bu değişim büyük oranda verili güç ilişkileri içinde, hakim grubun diğer toplumsal kesimleri semboller yoluyla manipüle etmesi şeklinde olur.

I.3.3 Sembolizm ve Milliyetçi Tahayyül

Tüm siyasal hareketler gibi milliyetçilik de politik sembolizmi büyük oranda barındırır.(Kertzer 1998) Politik sembolizmin mil-

liyetçi tahayyül yaratımında kullanımı –ulusal bayraklar,ulusal törenler, marşlar- özellikle incelenmelidir. Ulusal simgeler önemlidir. Çünkü simge bir temsildir ve bu temsil değişik kesimlerce farklı okumalara açık bir esneklik yaratabilir. Anthony Cohen (1999:15) bunu şöyle belirtir:

> "Simgeler doğaları gereği yoruma izin verirler ve kendilerini kullananlara yorumsal manevra alanı sunarlar. Simgeler genellikle başka şeylerin "yerine geçen/temsil edilen" şeyler olarak tanımlanır. Ama simgeler bu öbür şeyleri müphem olmayan tarzda temsil etmezler: Esasen, böyle yapabilseydiler yüzeysel ve gereksiz olurlardı. Tersine, simgeler, öbür şeyleri genel biçimlerin bir gurubun üyeleri arasında muhafaza edilebilmesine, paylaşabilmesine izin verecek yollardan 'ifade ederlerken', tekdüze anlamın kısıtlamalarını bu insanlara dayatmazlar."

Böylece her hangi bir milliyetçi simge üzerinde grubun üyeleri kendi düşüncelerine göre anlamlar yükleyerek ortak bir tahayyül oluşturabilirler. Bu geniş bir tahayyül alanıdır ve esnektir. Simgelerin bu esneklik özelliği, toplumu yatay kestiğine inanılan milliyetçilik söz konusu olduğunda daha büyük bir önem kazanmaktadır.

Bunun yanısıra semboller hegemonik işlevleri ile incelenmelidir. Hegemonya inşasında politik sembolizmin önemli bir yeri vardır. Böylece egemen bloğun hegemonik söylem inşası analiz edilebilir. Gramsci egemen bloğun tesis ettiği rıza olarak hegemonya kavramını kullanır. Hegemonya tesisi yönetilenlerin onayına dayanmalıdır. Bu anlamda hegemonya oluşturmada devlet aracılık yapan bir mücadele alanıdır. Onay kazanmada verili kültürel formasyon tamamen dışlanıp yeni bir rıza kurulmaz. Varolan kültürel yapılanmalar hakim sınıf tarafından kendi sınıfsal çıkarlarına uygun bir şekilde eklemlenir

I.3.4 Sembolizm ve "Homo Nationalis"

Bireylerin milli kimlik edinim süreci hayatları boyunca süren bir dizi sembolik aktarımla bağlıdır. Kimlikler durağan değil dinamik bir içeriğe sahip oldukları için bireylerin milli kimlik

edinmesinde, doğumundan ölümüne kadar süren sembolik biçimler etkilidir.Bu anlamda, Etienne Balibar'ın (1991:19) vurguladığı gibi;

> *"(...)* bir toplumsal oluşumun kendini bir ulus olarak yeniden oluşturabilmesi, ancak bireyin doğumundan ölümüne dek bir gündelik pratikler ve aygıtlar ağıyla bir *homo nationalis* olarak kurulabilmesiyle mümkündür. İşte bu yüzden ulus biçimi sorunu böylesi bir kuruluşun hangi tarihsel koşullarda, hangi dış ve iç güçlerin ilişkileri sayesinde ve aynı zamanda temel maddi pratiklerin hangi sembolik biçimleri sayesinde mümkün olduğu sorusunda yatmaktadır."

Bu bakımdan ulusal oluşumlarda kollektivite duygusu yaratmaya dönük siyasal sembolizmin önemli bir işlevi oluşmuştur. Bu anlamda ulusal semboller, ulus inşa sürecinin bir parçası olarak icat edilmiş simgelerdir. Bu inşa sürecini gerçekleştiren kesimler ulusla ilgili tahayyüllerini ve ideolojilerini bu sembollere yansıtmışlardır.

2. BÖLÜM: Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Ulusal Simgeler ve Törenler

Yukarıda çizilen kuramsal çerçeve dahilinde, bu çalışmada 1980 sonrası ulusal simgelerin popülerleşme sürecini anlayabilmek ve ulusal simgelerin kullanımının değişik veçhelerini ortaya çıkarabilmek için 1930'lu yıllarla, 1980'li yıllar arsında bir karşılaştırma yapılacaktır

Çok-uluslu bir imparatorluğun dağılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin meşruiyet kalıbı da değişmişti. Yönetme erkini Tanrıdan alan bir anlayış yerine geçecek bu yeni meşruiyetin kaynağı, milliyetçilikti. Ulus devlet modelinde örgütlenen yeni Cumhuriyet esas olarak asker-sivil bürokrasi tarafından kurulmuştur (Heper 1985). Bu nedenledir ki Fransız milliyetçiliğinden farklı olarak, gelişkin bir burjuva sınıfının olmadığı Türkiye devletinin kuruluş sürecinde modernleşme "tepeden inmeci" bir şekilde yaşanmıştır (Mardin 1991). Elit asker-sivil bürokrasi kendi toplum tasavvurlarını yukarıdan aşağıya empoze etmeye çalışmışlardır. Bu sürece uygun olarak

sembolik aktarımlar ulus devlet inşasında önemli bir yere oturmuşlardır.

Ulus devlet modellerini incelediğimizde ana hatlarıyla üç tür tarihsel oluşum göze çarpmaktadır: İngiliz, Fransız ve Prusya uluslaşması modelleri içerisinde Türk uluslaşma sürecine en yakın model Almanya modeli gibi görünmektedir. Her iki tip de devlet kurucu bir figürdür ve geç kalmışlık hali içerisinde tepeden inme gelişim modelleri izlemiştir.(Poulantzas 1973)

Güçlü bir burjuva sınıfından yoksun olan Prusya örneğinde, devlet bürokrasisi ulusal birlik zeminini "devlet" kavramı etrafında oluşturmuştur. Fransa ve Britanya ulus devlet modellerinden tamamen farklı olan Prusya modeli anayasal bir vatandaşlık yerine ulus devleti "kültür" kavramı içerisinde tanımlamıştı. Bu kültür Almanca konuşanların paylaştığına inanılan ortak bir "kültür"dü ve bu devletin sınırları bu kültürün yaşadığı coğrafi sınırlardı. Bu ulus-devlet, etnisite ve kültür arasında bir bağ kurulmuş oldu.(Aydın 1999)

Yukarıda belirtildiği üzere ulus-devlet kuruculuğu sürecinde öncülük edecek bir "ulusal" burjuvazinin yokluğu, ulus devlet kuruluşuna bir bakıma "zorlanan" geç Osmanlı devletini, Prusya tipi bir inşa sürecine yöneltmiş gözükmektedir.

Savaşın bir sonucu olarak azınlıklar, yeni Cumhuriyetin içerisinde yer almadılar. Öte yandan güçlü bir burjuva sınıfının olmayışı sonucu, sermaye birikim süreci devlet tarafından üstlenilmek durumundaydı. Çoğunlukla Selanik'teki ulusal mayalanma ortamında biçimlenmiş olan asker bürokrat elit milli bir burjuva sınıfı yaratmak istiyordu, ama ne ki,yabancı sermayeye düşmanca bir tutum içine girmiş değildi.

2.2.1 Devletçi Ekonomik Politikalar

Yerli burjuva sınıfının yaratılması yeni kurulan düzenin devamlılığını sağlamak açısından önemliydi. Bunun yanında, yabancı sermaye yatırımları Cumhuriyet'in kurulmasından sonrada artış gösterdi. Önceleri, azınlık sermayesi tarafından gerçekleştirilen yatırımlar, azınlıklar ortadan kalkınca doğrudan yurtdışı sermayesi tarafından yapılır hale geldi. Yerli burjuvazi, Ermeni

tehciri (Akçam 1992), Rumların ülkeden ayrılması (mübadele)(Arı 2000) sonucu oluşan imkanlardan faydalanarak belirli bir birikim elde etmişti. Cumhuriyetin ilk on yılı içerisinde kazançları önemli miktarda artış gösterdi. Yabancı yatırımcılarla ortaklıklar dolaysız bir biçimde yerli burjuvazi tarafından kurulmaya başladı.

Büyük yatırım gerektiren faaliyetler devletin öncülüğünde gerçekleştirilmekteydi; ama bunların sayısı fazla değildi. Yerli tüccarların azınlıklardan edindikleri birikim önemli ölçülerde olduğundan, devlet müdahaleciliği pek çok alanda kendini göstermiyordu.

1924-1930 liberal uygulamalar dönemini radikal bir şekilde devletçilik modeline dönüştüren, 1929 ekonomik krizi oldu. 1929 Dünya ekonomik krizini çözümlemeden yeni kurulan Cumhuriyetin dönüşen yapısını tam olarak anlamak mümkün görünmüyor. 1929 yılında kapitalist ekonomik sistem büyük bir krizin içine girmiştir ve bu kriz kapitalist devlet modelinde yapısal bir dönüşümünü sağlamıştır. 1929 yılındaki tüm Dünyaya yayılan mali bunalım, bir çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de devletçilik uygulamalarını gündeme getirdi. Bu uygulamaların başarısı İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Bu dönem 1930 sonrasında asker-sivil bürokrasinin gücünü pekiştirecekti.

Devletçi ekonomik model ve 1930'lu yılların iktidar bloğunun yapısı ile ilgili olarak Keyder (1995: 150) şu saptamayı yapmaktadır;

"Bu model (devletçilik), siyasal bir elit ile emeklemekte olan bir burjuvazinin hızlı bir birikim sağlamak için güçlerini birleştirerek ve de yeni bir toplumsal sistem kurma iddiasıyla, işçi sınıfını ağır baskılar altında tutup tarım sektörünü sömürürken, yalıtılmış bir milli ekonomi alanı yaratmalarına dayanır. Bütün bunlar sınıf çıkarları arasındaki çatışmaları yadsıyarak korporatist bir toplum modeli kabul eder, şu ya da bu ölçüde yabancı düşmanlığına dayanan bir milli dayanışma ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirilir. Türkiye örneğinde bu model, ideolojik yapısı ve ideolojik destekleriyle birlikte doğrudan

doğruya zamanın Avrupa faşizmi tecrübesini yansıtıyordu."

Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar izlenen bu politikalar, ulusal sembollerin de devletin bürokratik yapısı içerisinde ve onun tarafından şekillenmesine yol açtı. Asker-bürokrat elitin "modernleştirici" misyonu ve tahayyül ettiği toplum biçimi ulusal simgeler aracılığıyla topluma yansıtıldı.

Yukarıdan aşağıya bir modernleştirme projesinin uygulanışına sahne olan bu dönem, tüm "tepeden inme devrim" diye adlandırılan geç-milliyetçilik yaşanan ülkelerde görülen yoğun iktidar sembolizminin tipik bir örneğiydi. Dönemin ulusal marşları, mimarisi, ulusal bayramların ilanı ve buradaki sembolik aktarımlar, heykeller modernleştirici paradigmanın bir yansıması olan simgeselliği yansıtmaktadır.

2.3. Modernite, Sembolizm ve Ulusal Törenler

Yukarıdaki saptamalardan hareketle, yeni tahayyülü oluşturmak açısından önem taşıyan, yeni cumhuriyet törenlerine bakacağız. Törenlerin düzenlenmesi, biçimi ve içeriği yeni toplumsal tahayyülü anlamak açısından önemlidir. Cumhuriyet törenleri kapsamında 1930 ve 1940 'lı yıllar incelenecektir. Bu yılların seçilmesinin nedeni, merkezi projenin, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ülke içi çatışmaların (Kürt ayaklanmaları, nüfus mübadelesi, dinsel motifli ayaklanmalar) sona erdirilmesiyle beraber iktidarın denetiminin hemen tümüyle merkezi elitin eline geçtiği yıllar oluşudur.

CHP'nin 1927 yılındaki Kurultayından sonra devlet ideolojisi kendini açık bir biçimde kurmaya başlamıştır. Kongrede yayınlanan bildiriyle "Cumhuriyet Halk Fırkası, cumhuriyetçi, laik, halkçı ve milliyetçi olarak tanımlanmıştır. Özellikle 1929 Büyük Çöküşünden sonra toplanan 1931 Kongresinde bir ideoloji ihtiyacı hissedilmiştir." (Öz, 1992). 1931 yılındaki CHF kongresinde bu tanımlara inkılapçılık ve devletçilik ilkeleri de eklenmiştir. 1935 yılındaki kongrede Kemalizm adı altında birleştirilen ilkeler resmi ideoloji kabul edilmiştir.

Yönetici elit toplumsal- siyasal kurgusunu ifadede törenlere

sıkça başvurmuştur. Bu açıdan Cumhuriyet törenlerinin okunması, bu proje ve tahayyül hakkında bizi aydınlatacaktır. Cumhuriyet törenleri, düzenlenişi itibari ile yeni ulus devlet anlayışının izlerini taşır.

Törenlerin düzenlenmesi tamamen merkezi bir şekilde, iktidar (tek) partisi Cumhuriyet Halk Fırkasının genelgeleri doğrultusunda gerçekleşir. Bu törenlerin düzenlenmesi, içeriği, biçimi ve ritüeller en ince ayrıntısına kadar merkezi bir şekilde planlanarak Fırka tarafından vilayet yöneticilerine gönderilmektedir

2.3.1. Bir Örnek-Olay: CUMHURİYETİN 10. YIL TÖRENİ:

Cumhuriyetin 10. yıl töreni genç Cumhuriyet için özel bir anlam ifade ediyordu. Tören hazırlıkları incelendiğinde bu çok çarpıcı bir şekilde ortaya çıkar. Tören hazırlıkları 29 Ekim 1933 tarihinden haftalar önce başlamış, bu amaçla üst düzeyde bir komisyon belirlenmiştir. 10. Yıl törenleri yeni kurulan Cumhuriyetin rüştünü ispatladığı bir dönüm noktası olarak olarak görülüyordu. Bu törenlerde Cumhuriyet tüm getirdikleri ile beraber kendini sergilemeliydi. Bir anlamda bir muhasebe zamanıydı. Cumhuriyetin yıkılan Osmanlı imparatorluğundan farkı da bu törenlerde kendini vurgulanacaktır.

Törenlerde vurgulanmak istenen noktalardan biri bayramı kutlayanların toplumun her kesiminden kaynaşmış bir kitle olduğuydu. Bu amaçla Cumhuriyetin 10. yılı öncesi kutlamaları köylere kadar yaymak için Yüksek komisyon merkezi olarak köylerde bayramın nasıl kutlanacağına dair bir program hazırlamıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası köylere dağıtılmak üzere 20.000 bayrak yaptırmıştır. Bu bayrakların nasıl kullanılacağı da en ince ayrıntısına kadar belirtilmiştir

Aşağıda yer alan Cumhuriyet Halk Fırkası'nın genelgesi ulus devletin inşasında sembolizmin önemini ve merkeziyetçiliği vurgulaması açısında dikkat çekicidir.[1]

CUMHURİYET HALK FIRKASI KATİBİUMUMİLİĞİ 142 ANKARA 17/9/1933

Bayrakların kullanım şekli aşağıda yazılmıştır

1- Küçük bayraklar her şahsa yalnız bir adet verilir. Bayrağı alanlar ceketlerinin sol yakası yukarısına, yakanın sivri ucu altına ve takriben bazı ceketlerde yapılan ilik hizasına takarlar. Kadınlar elbiselerine göre bayrağı ayni yerde, ayni hizaya gelecek surette takarlar.

2- Yakaya takılan bayraklar ok uçları aşağıya gelecek tarzda ucu bir toplu iğne ile yakaya iliştirilir.

3- Geçit resmine iştirak edeceklerden ordu, jandarma, polis ve mektepliler bayrak takmazlar. Şu halde bayrakları, halkçı olan Cumhuriyet halk fırkasının sınıfsız, imtiyazsız, farksız, hakta ve şerefte müsavi gördüğü halk fertleri takacaklardır.

4- Bayraklar dağıtılırken takılması şekli alanlara öğretilmelidir.

5- Bayraklar, alanlar tarafından maksada yaramayacak surette ziyan edilmemek için her yerin haline uyacak ayrı bir tertip ile bayram günü sabahı erkenden kutlama meydanına toplanırken ve toplandıktan sonrada dağıtılabilir. Bayrağı alanın takmasını temin için her bayrakta bir toplu iğne tedarik ve tevzii önceden düşünülmelidir.

6- Bayrak tevzi edilenlere geçit resmi bittikten sonra dahi zayi etmemeleri ve üç bayram günü sokakları dolduracak halkın göğüslerinin süslü kalması için münasip tavsiye ve telkinler yapılmalıdır.

7- Yollanan bayraklardan az bir miktar arttırılarak fırka ve belediye salonlarının içinde duvar tezyinatı veya birkaç bayraktan harf yapılmak yolu ile Milliyet, Cumhuriyet yazıları ve gönderilecek dövizlerin kısalarından yazılması hatıra getirilmesi faideli olan bir fikirdir.

8- Bu bayrakların tevzi edileceği vatandaşların fırkaya kayıtlı olması şart değildir. Fakat bütün fırkalı arkadaşların ve Halkevi arkadaşlarımızın bu bayrakla göğüslerini süslemeleri mühimdir. Kayıtlı olamayan bütün vatandaşların dahi teşvikleri vazifedir.

9- Yollanan bayraklar yalnız.....sı halkına mahsustur. Mülhakata hiç yollanmayacaktır. Diğer şehir ve kasabalara

ayrıca gönderilmiştir.

10- Bu küçük bayraklar fırkanın tertibi ve Milli Bankaların yardımı ile yapılmıştır. İzah ettiğimiz gibi her yerde derli toplu kullanılması, en büyük bayram gününde Milli Birliğin kuvvetini ifade edecektir.

İşin bu mahanadaki ehemmiyetine göre tanzimini rica ederim, efendim.

C.H.F. Katibi umumisi

Kütahya mebusu

Recep"

Genelge bize bir çok saptama yapma imkanı sunmaktadır. Genelde göze çarpan nokta elitist bürokrasiyle halk arasında çizilen sınırların tüm açıklığıyla sergilenmesidir. Bu yaklaşım 3.maddede çok açık biçimde görünür. Burada ordu, jandarma, polis ve mekteplilerin bayrak takmayacakları belirtilerek toplum içindeki ayrıcalıklı konumları vurgulanmaktadır. Yönetici seçkinlerin sınıfsız-kaynaşmış toplum ideali de bu maddede çizilmektedir. Toplumu denetim altına alma ve tek tipleştirme anlayışı sıkı bir disiplinle uygulanmaya çalışılmıştır. Türkiye Cumhuriyetinde 1930'lu yılları yoğun sembolizmi ve bu iktidar sembolizminin devlet eli ile yayılmaya çalışılması, Prusya tipi tepeden inme modernleşmenin örneğini izler görünmektedir (Mosse 1991).

Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarının köylerde nasıl gerçekleştirileceği bir program haline getirilmiştir. Bu program şöyledir:[2]

"Köylere verilen bayraklar Cumhuriyet adı verilen meydanların münasip bir yerine asılacaklardır. Köyde bayram şöyle başlayacaktır. Bayramın birinci günü sabahı, Cumhuriyet meydanında köy halkı, köy ihtiyar heyeti, köy fırka ocağı, muallim ve talebeler, jandarma, harp malulleri, askerlik yapmış olanlar, şehit anaları, şehit karıları, şehit çocukları, öbür köylüler dizileceklerdir.

Bütün köy halkı düzgün bir şekilde meydanda toplandıktan sonra tam saat onda köyün mektep talebesi ile halk bir ağızdan

marş ve milli türküler söyleyeceklerdir. O güne kadar onuncu Cumhuriyet marşı öğretilebilen yerlerde de bu marş söyletilecektir. Marş bittikten sonra köy halkından biri meydanda toplanan halkın bayramını kutlayarak bir nutuk söyleyecektir. Bundan sonra ihtiyar heyeti ve fırka ocak heyeti, bütün meydanda toplanan halk ve mektepliler başları açık olduğu halde bayrağın önünden selam vaziyetinde geçeceklerdir.

29 teşrinievvel günü Cumhuriyetin ilan edildiği dakikada saat yirmi buçukta da bütün köylüler yakılacak ateşin etrafında toplanacaklar ve ayrıca meşaleler yakacaklardır. Bu toplantıda köy muallimi Cumhuriyet'in faydalarını anlatacak, bundan sonra davul zurna çalınacak ve milli türküler söylenecek, oyunlarla eğlenilecektir.

Bayramın ikinci ve üçüncü günü ve geceleri, pehlivan güreşleri, cirit oyunları gibi eğlenceler yapılacaktır.

Bunlardan başka merkezden gönderilen Cumhuriyet ve inkılap üzerine yazılan şiirler, destanlar okunacaktır. Destanların münasip parçası da milli havalarla çalınıp söylenecektir. Merkezden gönderilecek Cumhuriyet ve inkılaba ait levhalar gösterilip anlatılacaktır.

İstiklal muharebelerinde cephelerde harbetmek, hasta ve yaralı bakmak cephane taşımak sureti ile hizmet eden erkek ve kadın köylülerin gördükleri ve kendilerinin yaşadıkları hayata dair hikayeleri dinlenecektir.

Köyler için bir de küçük bir piyes yazdırılıp bastırılmış ve bütün köylere gönderilmiştir. Adı "Yarım Osman" olan bu piyes köy meydanında temsil olunacaktır. "Yarım Osman piyesi gayet sade bir tertiple, açık dille, dekorsuz olarak köylülerin oynayabileceği şekilde hazırlanmıştır. İnkılap ve istiklale ait bütün fikirler bu piyesin içine konmuştur.

Her köyün komitesi bu çerçevenin içinde bayramı canlandırmak için kendi içlerinden gelen, kendilerine uyan şenlik şekilleri de bulup koyacaklardır.

Bu suretle köylüler, köy çocuklarını toplu eğlentilerini oyunlarını, türkülerini ve seslerini de katarak tam bir bayram yaşay-

acaklardır. Bu suretle Türk köyü, ilk defa en büyük bayramını candan kutlayacaktır."

Cumhuriyetin 10. yıl törenlerinde özel olarak bayramın köylerde kutlanmasına dair gösterilen bu titizlik 30'lu yıllarda tüm dünyada toplumsal mobilizasyonun devletler için taşıdığı önem göz önüne alındığında daha iyi anlaşılacaktır. 1930'lu yıllarda köycülüğe karşı yönetici elitler arsında yeni bir ilginin baş gösterdiği açıktır. Bu köycülük akımının nedenlerinden biri 1930 'lu yıllardaki krizi aşmak ve rejimin toplumsal desteğini köylerde arttırmak önemli bir rol oynamıştır. Karaömerlioğlu (2001:289) şunları belirtir:

> Türkiye'deki köycülere göre sanayileşmeden daha da kötüsü şehirleşmeydi. Şehirler kozmopolitizmi, sınıf çatışmalarını, işsizliği, ekonomik buhranları, işçi grevlerini, devletin kısıtlı toplumsal kontrolünü, kısacası onların kafasındaki her türlü yozlaşmayı simgeliyordu.

Karaömerlioğlu'na (2001:291) göre bu dönemdeki köycülüğün bir diğer nedeni köy ekonomisinin küçük üretim tarzıdır. Bu üretim tarzında köy haneleri üretimdeki temel birim olarak sanayi üretiminin karakteristiği olan yabancılaşmadan uzak kalabiliyor ve böylece "daha ahenkli ve huzurlu bir toplumun altyapısı oluşuyor, ayrıca hane halkının merkezde olduğu bir üretim yapıldığından, ücretli emek gerekmiyordu."

Cumhuriyetin 10. yıl törenlerinde toplumsal mobilizasyona dönük diğer bir uygulama da halk kürsülerinin kurulması planıdır. Halk kürsülerinin amacı şöyle anlatılmaktadır:[3]

> Cumhuriyetin 10. yıl dönümünü bu yıldönümünün fevkaladeliğine yakışır surette kutlamak için Cumhuriyet halk fırkası bütün teşkilatı ile verdiği orijinal kararların tatbiki üzerinde büyük gayretler sarf ediyor. Bunlar yalnız bir bayram şenliğini göze çarpacak hale getirmekle kalmıyorlar, aynı zamanda fırkanın tahakkuk ettirmekte olduğu büyük inkılap hamlelerini maksat ve hedeflerine ulaştırma hizmeti yapacak mahiyettedirler.
>
> Alınan isabetli tedbirler arasında bu bayramda her yerde birer

"halk kürsüsü" kurulması işini ayrıca kayda layık buluruz. Halk kürsüleri yurttaşlardan isteyenlerin Türkiye Cumhuriyetinin, Türk inkılabının feyiz ve eserleri hakkında gördüklerini, bildiklerini, duyduklarını halka anlatmaları maksadı ile kuruyor. Şehirlerde, kasabalarda hatta köylerde Cumhuriyetin ve inkılabın sayısız eserlerini ve faydalarını anlatmak için yazmaktan ziyade söyleme fırsatını arayan sayısız ülkülü yurttaşlar vardır. Yeni bir coşkunluğa, yeni bir teşvike lüzum görmeden içini doldurup taşıran, kafasını aydınlatıp doyurmak isteyen bu inkılapçı insanlara, bayram havası gibi coşturucu bir hava; halk kürsüsü gibi çok elverişli bir vesile hazırlanmış oluyor... Türkiye Cumhuriyetinin 10. yıldönümü, yüksek duygulara sahip olan her hangi bir insana tam bir belagat verecek kadar müstesna ve manalı bir zamandır. O gün inkılaba, rejime, Gaziye, büyüklere duyulan, kalpler ve kafalarda muhafaza edilen hayranlık, minnet, şükran hislerinin dile geleceği gündür....."

Geride kalan Cumhuriyet bayramlarının aksine Cumhuriyetin 10. yılında "halk kürsülerinin" kurulması Cumhuriyet Halk Fırkasının, Türk modernleşmesi açısından 1920'li yıllardaki denge politikalarının aksine kendi iktidarını tam olarak yerleştirdiğine olan güveni ve parti programı çerçevesinde kitleleri seferber etme isteğini ortaya koymaktadır.

Kitleleri seferber etme isteği Cumhuriyet Halk Fırkası'nın seçimlere katılımı artırma eğiliminden de anlaşılabilir. Fırka 1930'lu yılların başından itibaren (bu dönem 1929 Büyük Buhranı'nı takip eden dönemdir) seçimlere katılımı arttırıcı önlemler almaya başlamıştır. Tek Parti dönemindeki seçimlere katılma oranını incelediğimiz zaman 1927 yılından itibaren katılımın istikrarlı bir şekilde arttığı görülür.

Seçimlere katılımı arttırmak için CHF yöneticileri özel çaba sarf etmişlerdir. Sandık sayıları arttırılmış, basın seferber edilmiş, seçimlere katılanlarla katılmayanları ayırt edebilmek için seçime katılan vatandaşlara rozet takılması girişimlerinde bulunulmuştur. (Öz, 1992)

Törenler ve kitlelerin seferber edilmesi ilişkisi tamamen modern bir kavramdı. Törenlerin hazırlanmasındaki hassasiyetler, yeni toplumsal değerleri yaratmaya ve geçmiş siyasal bağları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Modernleşme projesini hayata geçirmek için Cumhuriyet öncesi dönemde kutsal kabul edilen ve siyasal işlevler üstlenen semboller yerine yenileri icat edildi. Halk kürsülerinin kurulması tamamen yeni bir siyasal projenin ürünüdür.

Yönetme erkini Tanrı adına kullanan İmparatorluklar çağının kraallarına nazaran, ulus devlet modeli insan iradesine özel bir önem atfeder. Yurttaş kavramını öne çıkararak Cumhuriyet değerlerini sahiplenen akıl ile hareket eden bireyi vurgular. Bu anlamda törenlerdeki halk kürsüleri yeni siyasal anlayışa dönük bir uygulamadır.

Ancak gözden kaçırılmaması gereken nokta halk kürsülerinde konuşacak olanların Halkevlerinden seçilecek olmasıdır. Cumhuriyetin halk tanımı yönetici elitin oluşturduğu kültürel kimliğe sahip kimselere işaret etmektedir. Geniş bir siyasal katılımın amaçlanmadığı buradan belli olmaktadır. Siyasal hayata ve yönetime katılma anlamında halkçılık iki aşamalı bir evrim geçirmiştir. 1920'lerden 1930'lara kadar olan dönemde halkçılık, halkın kendi kaderine ve bağımsızlığına sahip olması anlamında kullanılmıştır.

1930 yılında Atatürk'ün vesayeti altında, güdümlü bir muhalefet partisi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Yeni parti halktan büyük rağbet gördü. Üye sayısında hızlı bir artış oldu. Serbest Cumhuriyet Fırkası başkanı Fethi Okyar'ın İzmir mitingi çok kalabalık ve olaylı geçti. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın binaları taşlandı ve göstericilerle polis arasında çatışma çıktı. Ölü ve yaralıların olduğu çatışma Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticilerini telaşa sürükleyecekti. Bu endişelerin sonucunda Mustafa Kemal Fethi Beyden partiyi kapatmasını istedi ve Fethi Bey 16 Kasım 1930'da SCF'yi kapattı.

Serbest Fırka deneyimi yöneticilere halktaki hoşnutsuzluğu yansıtmıştı. Tek parti iktidarındaki tüm örgütlenmeler kapatıldı.

Bunların başında Türk Ocakları geliyordu. Milliyetçi, laik pozitivist düşünceyi yaymak için kurulan Türk Ocakları 1931 yılında kapatıldı ve 1932 yılında Halk Kürsülerindeki konuşmacıları da seçecek olan Halkevleri kuruldu. Halkevleriyle Türk Ocakları büyük oranda aynı işlevi görmelerine karşın Halkevleri, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın örgütleriyle daha sıkı bir işbirliği içindeydi.

1929 yılındaki ekonomik bunalımdan sonra kitlelerin demokratik taleplerini karşılamak için asker sivil bürokrasinin önündeki iki yoldan birincisi, yani siyasal katılımın demokratik kanallarının açılması, Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden sonra terk edilmişti. İkinci yol olan katı bir tek parti anlayışı ve toplumu her bakımdan kontrol altında tutacak pratikler, 1930'lu yılların temel politikası oldu. 1932 yılında kurulan halkevleri Sovyetler Birliği ve İtalya'daki benzer kuruluşlar örnek alınarak örgütlenmiştir. Genelgelerden de görüleceği üzere halkevleri Cumhuriyet törenleri kutlamalarında önemli bir rol oynamıştır. Türk Ocakları dışında Türk Kadınlar Birliği ve Türk Mason locaları da tek parti yönetimi tarafından kapatılmıştır. (Zürcher, 1993)

2.3.I.I. Törenlerin "Coğrafyası": Vatanı Tahayyül Etmek

Cumhuriyetin ilk döneminin resmi töreninde kullanılan semboller Hobsbawm'ın vurguladığı anlamda geçmişe referansla icat edilmişti. Bunlardan en önemlisi törenlerde kullanılan 6 oklu bayrağın eski Türk adetleriyle kurulan ilişkisiydi. Tamamen Cumhuriyeti kuran elitlerin fikirlerini yansıtan 6 ilkeyi temsil eden bayrak şekli Topkapı müzesinde bulunan eski Türk oklarının orijinalleri örnek alınarak çizilmişti.

Bayram dolayısıyla icat edilen bir diğer ritüel, toprak alma merasimleri oldu. Cumhuriyet halk fırkası Umumi katibi Recep Peker teşkilata şu tamimi göndermiştir:[4]

"C.H. Fırkası umumi idare heyeti yaklaşan en büyük bayramımızda bütün bir milletin yüksek bir vazifeyi hatırlayacağını düşündü. Cumhuriyetin onuncu yıldönümü karanlık ve derin bir yokluktan şerefli bir devlet olarak parlak istikbale hız

aldığımız devrin doruk noktasıdır. Bugünün duygulu şenlikler içinde geçirdiğimiz sırada bütün memleket evlatlarının milli kurtuluşun başı ve yeni Türkiye'deki diriliş ve yükseliş ... ruhu olan milli reis Gazi Mustafa Kemal'i anacağına şüphe yoktur.

Maddi kıymetle ölçülecek har hangi bir hatıra vermekle ona bağlılığımızı göstermeğe imkan görmüyoruz.

Bir taraftan Büyük Reisimizin milli hayatta kurtarıcı hizmetine milletin minnettarlığı ve öte taraftan Gazi mefkuresi yolunda bütün Türkiye'nin birlik beraberlik ve bütünlüğünü gösterecek bir yol bulduk.

Bunu onuncu yıl komiteleri ve Fırka teşkilatımız vasıtası ile bütün memleket evlatlarına teklif etmek için aşağıdaki kararları verdik.

1- Bütün Türkiye'yi temsil etmek üzere bütün vilayet ve kaza merkezlerinde Cumhuriyetin kutlanacağı meydandan birer avuç toprak alınarak Ankara'ya yollanacaktır.

2- Her yerde toprak alınması işi merasimle ve halkın iştiraki ile yapılacaktır. Bu merasimin üç bayram gününden herhangi birinde yapılması her yerin bayram programlarına göre bu iş için münasip olacak zamanı komiteler tanzim edeceklerdir.

3- Toprak alım merasimi esnasında nutuklar söylenecektir. Nutuklardan sonra aşağıda yazılı zatlar meydanın münasip bir tarafında basitçe kazılacak yerden birer avuç toprak alıp evvelden hazırlanan sağlam bir pakete konacak ve bunları her yerin komitesi mühürleyecektir.

Vali, ve ya kaymakam, fırka reisi, Halkevi reisi, belediye reisi, muharebe meydanlarında vatan için malul kalmış bir zat, mahallinde bulunan en yüksek sınıftan en yaşlı bir kız ve bir erkek talebe, bir şehit evladı

4- Mühürlü paketler kaza komitesinin tekeresi ile vilayet komitesine gönderilecek. Her vilayet merkezi kazalar paketlerini bir araya toplayarak ve vilayetinde paketini koyarak üzerleri yazılı olduğu halde hepsini sağlam ve nakli kabil bir zarfa koyacak bir de zabıt tutacaktır. Böylece nakle hazır

olduğu bildirilecektir.

5- Bunların Ankara'ya gönderilmesi ayrıca tebliğ olacaktır. Burada hepsinin bir arada milletin gazi ülküsü yolunda birleşmiş olduğunu ve Türk vatanının birliğini gösterecek yerde toplanıp muhafaza olunacaktır.

Bir "komünyon"un duygusal yoğunluğu ile herhangi bürokratik işlemin uygunluğu ve sıradanlığı birleştirmeyi başaran bu söylem, aynı zamanda Cumhuriyet'in sürdürücüsü elitin iç dünyası ve yapmak istedikleri konusunda kimi ip uçları sergilemektedir.Bu anlatıda, "toprak taşıma"da içkin gizil dinsel vecd ile, bu işlemin yapılış işlemlerinin sıralanışındaki sıradan dünyevilik, bir karşıtlık ve iç içelik halindedir. Bir bakıma "dünyevî/seküler" olan kutsallaş(tırıl)makta, kutsal ise yeni ve semavî yetkilerden soyunmuş bir yönetici kesimin elinde denetim altına alınmakta, sıradanlaştırılmaktadır.

Modern ulus devletlerin üzerinde yükseldiği meşruiyet anlayışının temeli sınırları çizilmiş bir toprak parçası ve bu sınırın içerisinde yer alan türdeş bir halk kavramıdır. Milliyetçiliğin fiziksel ve politik olarak toprakla ilişkilendirdiği "sınır" kavramı Cumhuriyet töreninde de sembolik düzeyde kurulmuştur. Bunun bilinçli bir şekilde düzenlendiği son madde de açıkça görülmektedir. Toprak getirme merasimleri, milliyetçiliğin mekansallaştırma stratejisini yansıtmaktadır.

Modernleşme ve devlet inşası David Harvey'in (1989) "zaman-mekan sıkışması" olarak adlandırdığı bir kavramsallaştırmayı gündeme sokar. Kapitalizm, uzamı ulusal pazarları da tanımlayan toprak parçalarına böler. Uzamsal çerçeveler (sınırları belli olan ülkeler), üzerinde yaşayan türdeş bir toplum tasarımıyla birlikte milliyetçiliğin merkezine oturur. Bu görsel düzeyde haritalar tarafından sağlanır. Dünya haritası parçalara bölünür ve her parçada egemen bir devlet bulunur. Böylece kapitalizmin yarattığı aşırı bir mekansızlık duygusuna karşı, sınırlı bir mekan anlayışı ile yanıt verilir. Bu sınırlı mekan kavramı, bu anlamda, hem yerel bir kavramdır hem de dünya haritasında diğer uluslarla bütünlüğü içinde evrensel bir içerik kazanır. (Malkki, 1992)

2.3.I.2. Ulusal Egemenliğin Bedenlenişi: Atatürk Heykelleri

Türk modernleşmesinin yeni değerler icat etmek üzere özel önem verdiği Cumhuriyet törenleri bağlamında ele alınan Cumhuriyetin 10. yılına ait kutlamalarda göze çarpan bir diğer nokta M. Kemal Atatürk'ün heykellerinin yurdun çeşitli yerlerine hızla dikilmesi ve Cumhuriyet bayramının kutlamalarının heykellerin önünde gerçekleştirilmesidir. Cumhuriyet bayramından üç gün önce İstanbul'daki Beyazıt Meydanı'nın adı Cumhuriyet Meydanı olarak değiştirilmiştir. Elazığ'daki Atatürk heykelinin açılışı da Cumhuriyet bayramına yetiştirilmiştir. Bunun dışında okullarda ve kamu kurumlarında Gazi köşeleri yapılmış ve burada M. Kemal Atatürk'ün büstleri yer almıştır. (Cumhuriyet 25 ekim 1933)

Meydanlardaki Atatürk Anıtları da yeni ulus devlet ideolojisinin ve ideal insan tipolojisinin görselleştirildiği yeni semboller olmuşlardır. Osmanlı sembolizminde İslam düşüncesine aykırı olduğu için üç boyutlu insan heykelleri yapmak mümkün değildi. Ama Cumhuriyetin laik yönetim anlayışı, heykellere ve heykelciliğe uygar dünyanın bir parçası olarak bakmışlar ve "asrileşme " politikaları uyarınca heykelciliği teşvik etmişlerdir. Bu anlayışla ilgili olarak Gür (2001:158) şöyle belirtir:

> Yeni siyasal elitin homojen bir biçimde olmasa da Osmanlı'nın kültürel öğelerini ortadan kaldırmaya yönelik sistematik bir yasaklama politikasına soğuk bakmadıklarını söyleyebiliriz. Heykelcilik gibi Osmanlı'da bir biçimde yer bulamayan kimi sanat dallarının da desteklenmesi benzer bir biçimde yorumlanabilir. Kısaca söylemek gerekirse yeni simgelerin yaratılması eskilerin ortadan kaldırılması siyasal elitler açısından yaratılacak yeni bir siyasal kültür ortamı için vazgeçilmez bir öneme sahiptir.

Türkiye'de ilk Atatürk heykeli Saraybumu'nda Atatürk'ün Samsun'a doğru yola çıktığı yerde 3 Ekim 1926 tarihinde açılmıştır. Daha sonra, 1932 yılında mimar Krippel, Samsun'da Atatürk'ü şaha kalkmış bir atın üzerinde tasvir eden heykeli yapmıştır. Bu Milli mücadeleye başlandığını ifade eden bir heykeldir.

Gür (2001:164) heykeller aracılığıyla görselleştirilenleri şöyle betimlemektedir;

> Türk modernleşmesi, ihtiyacını duyduğu yeni insanı Atatürk'ün heykelleri ve anıtlarında simgeleştirmişti.... Savaşın kolektif bir çaba olarak ulusal bilincin ve bu yüzden ulusal kültürün oluşmasında araçsal bir anlamı vardı. Heykellerde betimlenen özverili köylü kadınları, köylü erkekleri, ölüme hazır erkekler ve hedefine kesin adımlarla ulaşmakta olan kararlı lider bu ulusal bilincin olmazsa olmaz koşullarıydılar. Bu insan imgeler, tek bir vücut olmuş yeni bir ülkenin kurulmasına kanlarıyla katkıda bulunmuşlardı.

Atatürk heykellerinin hemen hemen hepsi at üzerine binmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu atlı heykel tasviri Roma döneminden kalma bir özellik taşır. Roma döneminde İmparatorluğun merkezileşmesi ve büyümesiyle birlikte, görsel anlamda tek bir gösterene ihtiyaç duyulmuş ve imparatorun heykelleri ülkenin değişik yerlerinde dikilerek merkezi, görsel bir otorite standartlaşması sağlanmıştır. Atlı heykeller Rönesans'la birlikte İtalya'da 16. yüzyılda yeniden canlanmıştır. Bu canlanış klasik çağa bir gönderme niteliği taşımaktadır. Hükümdarlar kendilerini Roma imparatorlarıyla özdeşleştirme eğilimindedirler. Bu imgeler "mutlakıyet" dönemine ait imgelerdi. 1789'dan sonra ise heykellerin değişik bir içerik kazandığını gözlemleyeceğiz. Modern dönemde heykellere modern döneme özgü idealler uyarlanmıştır. Önderler halka mal olmuş bir biçimde tasvir edilirler. Cumhuriyet anıtlarında da göreceğimiz biçimde ulusal kurtuluş, bu kurtuluşta halk kitlelerinin önderle beraber tasvir edilmesi süreci başlamıştır. Tüm bu uyarlamalara karşın eski rejimlerle modern devletler arasındaki süreklilikler de mevcuttur. Burke bu sürekliliği şöyle betimler (2003:80)

> Modern devletler ile eski rejimler arasındaki sürekliliklerde 1789'dan bu yana gerçekleşen değişimler kadar önemlidir. "İmaj yönetimi" yeni bir tabir olabilir ama yeni bir fikir değildir....20. yüzyıla gelindiğinde, büyük önder genellikle üniforma içinde (zırhın modern karşılığı) resmedilir olmuştu,

kimi zaman at sırtında betimlendiği oluyordu... Büyük İskender ile bağdaştırılan klasik anıtsal heykel geleneği SSCB'de yeniden canlanmıştı. Moskova'daki sarayın tepesine 100 metre yüksekliğinde bir Lenin heykeli dikme tasarısı vardı

Yukarıdaki geleneksel iktidar tasvirlerinin dışındaki tek heykel Afyon'daki Atatürk heykelidir. Bu heykel Ülkedeki diğer Atatürk heykellerinden çok farklı bir biçimde tasvir edilmiştir. 1936 yılında açılan heykel Krippel'in eseridir. Türk ordusunun Yunanlıları kesin bir yenilgiye uğrattığı Afyon savaşın en önemli cephesiydi. Gür heykeli şöyle tasvir ediyor (2001:163)

Heykel tamamen çıplaktır. Çok kararlı eril bir otoriteyi temsil etmektedir. Düşmanın üstüne abanmış, sol eli yumruk, sağ eli pençe şeklinde bir Atatürk, altında uzanan antik Yunan'ın mitolojik kahramanı Herkül'e bakmaktadır. Herkül çaresiz bir şekilde Türk kahramanının ayakları altındadır. Yüzünde yenilgi ve çaresizliğin ifadesi vardır.

2.3.1.3. "İmtiyazsız, Sınıfsız, Kaynaşmış Bir Kitle" Yaratmak

Cumhuriyet 'in 10. yılı törenlerinin hazırlıklarını inceledikten sonra Cumhuriyetin 10. yıldönümü olan 29 Ekim 1933 yılındaki törene daha yakından bakabiliriz:[5]

Geçit töreninde özellikle göze çarpan unsur, kitlelerin, değişik toplumsal sınıfların organik bütünlüğüne yapılan vurgudur. Belli bir düzen içinde esnaf, köylü ve işçiler bir bütünlük içerisinde sıralanmışlardır. Bu CHF'nin "sınıf yok işbölümü var" yolundaki korporatist yaklaşımını destekler mahiyette bir sembolik düzenlemedir. 1931 yılında CHF Kongresinin ikinci maddesi bu yaklaşımı şöyle beyan eder:

"Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkeb değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat içinde işbölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir...Küçük çiftçiler, küçük sanayi erbabı ve esnaf, amele ve işçi, serbest meslek erbabı, sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumi camianın hayat ve saadeti için zaruridir.

> Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimai nizam ve tesanüdü temin etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis etmektir. Menfaatler kabiliyet ve çalışma derecesiyle mütesanip olur."

Bu organik –dayanışmacı toplum modeli anlayışı pozitivist bir bilimselliğin sosyal-siyasal alana yansımasıdır. Toplumsal yapıları biyolojik bir canlı gibi algılayan Spencer i toplumsal grup ve sınıfları, bir organizmanın birbirini tamamlayan parçaları olarak algılar. Bu görüşün uç yansıması Alman Nazizminin fikri temellerini oluşturmuştur. 1930'lu yılların ekonomik krizi ve uygulanan devletçi ekonominin sonuçları göz önüne alındığında, kaynaşmış, sınıfsız kitle vurgusunun önemi daha iyi anlaşılır. Uygulanan ekonomik model, sanayi kesimini desteklerken, geniş bir halk kesimi bölüşüm mekanizmasında geri plandadır. Boratav. Türkiye'de uygulanan devletçi ekonomik modelin iktisadi başarılarını dile getirirken, bölüşüm sürecindeki bu çarpıklığı da vurgulamaktadır.

> Bu dönem için, reel ücretlerin az veya çok sabit tutulduğunu kabul etmek doğru olur. Emek piyasasının kontrolü kurumsallaştırıldı ve buğdayın düşük fiyatı (ve muhtemelen pamuklu dokumanın) sayesinde nominal ücretleri düşük tutmak da mümkün olmuştu.... Bu siyasetlerin birleştirilmesinden ortaya çıkan tablo, korumacı ve devletçi politikaların ürettikleri sermaye fonunun yaratılması ve kullanılmasında en büyük katkıyı buğday çiftçileri, kentsel işçi sınıfı ve aynı zamanda kentli orta sınıfların, uluslararası fiyatlardan fazla ödeyerek yaptıklarıdır. Bölüşüm ilişkileri ikincil derecede önemeliydi. (Boratav 1995:138)

Uygulanan ekonomik politika sonucu özellikle köylüler, buğday fiyatlarının düşüklüğü sonucu derin bir ekonomik sıkıntı içine girmişlerdir. Bu dönemde, özellik Cumhuriyetin Onuncu yıl kutlamasına damgasını vuran sınıfsız-kaynaşmış kitle anlayışının ekonomik yönden de bu tarz bir temeli mevcuttur.

Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yılı İstanbul'da da çok görkemli bir şekilde kutlandı. Eski imparatorluğun başkenti olan

İstanbul'da Cumhuriyet bayramının görkemli bir şekilde kutlanmasına için özel bir önem verildiği anlaşılmaktadır. Bunu bayram öncesi gazetelerde Cumhuriyet bayramı kutlaması ile ilgili programların ayrıntılı bir şekilde günlerce yayınlanmasından anlıyoruz. İstanbul, Cumhuriyetin "ötekisi" olan Osmanlının başkenti olduğundan Kemalist kadrolar için özel bir sembolik anlam taşımaktaydı. Cumhuriyetin kurucu kadroları İstanbul'daki törenlerde "mazi" ile yeni arasındaki farkları gösterecek bir program hazırlamışlardı. İstanbul'da özellikle Taksim ve Beyazıt meydanları çok süslenmiş, meydandaki cami ve üniversitenin dışındaki duvarlara Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet yönetimi arasındaki farklılıkları anlatan yazı ve afişler konmuştur.(Cumhuriyet 30 Kasım 1933) İstanbul'da, Ankara'daki kutlamalara göre daha sivil bir kutlama yapıldığı, kutlamaların gece fener alaylarıyla Boğaz çevresinde devam ettiği de göze çarpan başka bir noktadır.

İstanbul'daki kutlamalarda geçit resminin "en orijinal tarafı" olarak görülen olay köylülerin geçişidir. Gazete olayı şöyle anlatmaktadır:

> Bundan sonra Cumhuriyet bayramı münasebetile şehrimize misafir gelen köylüler geçti. Bunların başında olan bir köylü kadının omuzunda bir silah vardı. Kadın, bir öküz arabasını sevkediyordu. Bunu cephane sandıklarını taşıyan muhtevi bir kağnı arabası takip etti. Bir köylü çocuğu öküzlerin yularından tutmuş, çekiyordu. Bunları, gözlerinin içi sevinçlerinden gülen misafir köylüler takip etti. Bu geçiş çok heyecan uyandırdı. Türk köylüleri uzun uzun alkışlandı. Har taraftan '-var ol!' sesleri yükseliyordu.

Cumhuriyet elitlerinin köylülere bakışı adeta bir aşk/nefret ilişkisini yansıtmaktadır. Kurucu elit kendine "kurtarıcı" payesi vermekte "kurtardıkları"nı da nesneleştirmektedir. Yönetici elitin bu bakışı dönemin edebiyat eserlerinde açıkça görülür. Bunun iyi bir örneği Yakup Kadri'nin "Yaban" romanıdır. Yakup Kadri romanında köylüleri geri fikirli, tembel, gelişmelere kapalı olarak tasvir eder. Kurtuluş ancak aydınların öncülüğünde olanaklıdır. Törenlerde köylülerin bu görüntüleri Kurtuluş savaşında yönetici

elitin halkı harekete geçirmekte gösterdiği çabalar ve zaman zaman yaşadıkları hayal kırıklıkları göz önüne alınırsa, savaşa tüm üyeleriyle katılan köylü figürü bu hayal kırıklığını sembolik düzeyde onarma girişimi olarak okunabilir. Yönetici elitin "halkı" parti tarafından "uygarlaştırılmış", yeni rejime dahil edilmiştir. Ancak rejimin belkemiği kentli, aydın kesim ve Cumhuriyet yönetiminin yetiştireceği gençlerdir. İdeal halk törenlerde kurgulanan halktır. Tüm bireyleri ortak bir amaca hizmet eden, birbiriyle çatışmalı olmayan, önderine bağlı ve gürbüz, sağlıklı nesiller. Törenlerde spor klüplerine verilen önem ve genç bedenlerin sergilenmesi yönetici kadronun öjenik düşüncesini bize yansıtır. Nüfusun sağlıklı unsurlarının devlet kontrolünde çoğaltılması sağlıksız unsurlarının da azaltılmasını amaçlayan düşünceye öjenizm denir. (Alemdaroğlu, 2002:414). Atatürk'ün "sağlam ve gürbüz nesiller Türkiye'nin mayasıdır" sözü ve Cumhuriyetin 10. yıldönümündeki söylevi bu içeriği taşır.

Bu dönemde beden eğitimine verilen önem, 1938 yılında beden eğitiminin devlet kontrolüne alınmasından da anlaşılmaktadır. Selim Sırrı Tarcan'ın beden eğitimi ile ilgili çalışmaları ve beden eğitimi hakkındaki düşünceleri yukarıdaki görüşlerle koşutluk göstermektedir.

2.3.1.5 Ulusal Marşlar

Cumhuriyet bayramı törenlerinde öne çıkan bir diğer nokta ulusal marşların ulus devlet inşasındaki önemini göstermesidir. Törenlerde okunan İstiklal Marşı ve 10. yıl marşları yönetici elitlerin karşılaştıkları sorunları, varmak istedikleri amaçları anlatan sembolik kodlardır. Törenlerin sosyo-politik kontrol yönü standart halde ezberlenerek, tek bir ağızdan kitlesel halde söylenmeleriyle yakından ilişkilidir. Tek bir ağızdan söylemek, ortak değerler etrafında birleştirilmeye ve kaynaştırılmaya çalışılan toplumlar için sembolik bir kozmoloji yaratır. İstiklal Marşının geçirdiği dönüşüm, yönetici elitin merkezileşmesi ve toplumsal projesini yaşatmasını takip eden bir tarzda değişmiştir. 25 Mart 1921'de Mehmed Akif Ersoy'un şiiri resmi marş olarak kabul edilmiştir. Resmi marşın ilk bestesi Ali Rıfat Çağatay tarafından

yapılmıştır. Bu beste alaturka tarzda bir bestedir ve 1930 yılına kadar kullanılmıştır. Beste 1930 yılında Osman Zeki Üngör'ün Batı tarzındaki bestesiyle değiştirilmiştir.

Ulusal marşlar notalardan oluşur ve bu notalar diğer notalarla bir bütünlük oluşturmak zorundadırlar. Buradan hareketle her beste belli bir müzikal kod içerir. Müzik notaları basit ve süslü olmak üzere iki tarzda analiz edilebilirler (Cerulo, 1989). Basit notalar müzikal hareketliliği sınırlanarak dengeli, sabit, değişmez bir özellik kazanırlar. Süslü müzikal kodlarsa tam tersine birden değişen istikrarsız kodlardır. Değişim dönemlerinde müzikal kodlar sembolik kodlar olarak süslü bir yapıda kurgulanır. Cerulo bu sisteme göre 150 ülkenin ulusal marşını incelemiştir. Cerulo'nun araştırma sonuçlarına göre en basit müzikal koda sahip olan ülke Britanya ulusal marşıdır. En süslü ulusal marş ise Ekvador milli marşıdır. Ekvator milli marşından sonra ikinci sırayı Türk ulusal marşı almaktadır. Cerulo'ya göre sosyopolitik kontrol yüksek olduğu dönemlerde elitler halkla paylaşılan ortak beklentilere ve çıkarımlara sahiptir, bu ortaklıklar onları sembolik sistemin merkezine oturtur. Bu yüzden ulusal marşlar basit tarzda ve alçak frekansta bestelenir. Değişim dönemlerinde ise yöneticiler ve halk ortak bir sembolik paylaşıma sahip değillerdir. Bundan dolayı iletici bölünmüş bir dinleyici kitlesini yakalamak için müzikal karmaşayı ve süsü arttırmak zorundadır ki dinleyiciyi yeni mesaj için aktif dikkate zorlayabilsin. Milli marşın 1930 yılında Cumhuriyetin merkezi projesini radikal bir biçimde dönüştürmeye başladığı yıllarda, bu projeye uygun bir nitelikte Batı tarzı bestelenmesi ve değişim Cerulo'nun tezlerini doğrular niteliktedir.

Cumhuriyetin 10. yılı dolayısıyla bestelettirilen 10. yıl Marşı, yönetici elitin ideallerinin bir manifestosu gibidir. Sözleri Faruk Nafiz Çamlıbel ile Behçet Kemal Çağlar'a ait olan marşın bestecisi Cemal Reşit Rey'dir

Çıktık açık alınla On yılda her savaştan
On yılda onbeş milyon genç yarattık her yaştan
Başta bütün dünyanın saydığı başkumandan
Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan

Bir hızda kötülüğü geriliği boğarız,
Karanlığın üstüne güneş gibi doğarız.
Türk'üz, bütün başlardan üstün olan başlarız;
Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız.

Çizerek kanımızla öz yurdun haritasını,
Dindirdik memleketin yıllar süren yasını;
Bütünledik her yönden İstiklal kavgasını...
Bütün dünya öğrendi Türklüğü saymasını.

Örnektir milletlere açtığımız yeni iz;
İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz:
Uyduk görüşte bilgi, gidişte ülküye biz,
Tersine dönse dünya yolumuzdan dönmeyiz

Kitle seferberliğinin bir diğer örneği Cumhuriyetin törenlerde kullanmak üzere yeni marşlar besteletmesidir. Ulusal marşlarda yönetici elit kendi tahayyülünü de yansıtır. Cumhuriyetin Onuncu yılı dolayısıyla bestelenen marş bu tahayyülü yansıtıyordu. Özellikle gençlik vurgusu ön plandaydı. Cumhuriyet yeni bir tarih başlatıyordu ve bu tarihin başlangıç noktası Cumhuriyetin ilan edildiği gündü. "On yılda on beş milyon genç" tanımı Cumhuriyetten sonraki tüm nesilleri Cumhuriyet ile özdeşleştirmek amacıyla genç kategorisine dahil edilmesidir. Cumhuriyetin ötekisi olan Osmanlı ile kopuş açık bir biçimde yansıtılır. Osmanlı; geri, bağnaz, karanlıktır. Burada zaman kavramına da dikkatle bakmak gerekir. Cumhuriyetin 10. yılı törenlerinde gençliğe yapılan vurgu Gellner'in vurguladığı anlamda bir amnezinin yani hafıza kaybının ifadesidirler. Cumhuriyet elitleri yeni bir ulus yaratmak için geçmişle varolan bağları koparmışlar ve tamamen yeni bir ulusal kimlik inşa etmek istemişlerdir. Cumhuriyet bayramı törenlerinde dinçlik ve gençlik vurgusu bu anlamda bir amnezi şeklinde değerlendirilmelidir.

2.3.2 Ulusal Bayramlar ve İktidar Sembolizmi

Ulusal bayramlar ulus-devletin biçimlenmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Hobsbawm (1995), Birinci Dünya savaşının biti-

minden itibaren başlayan ve 1950'lere kadar süren dönemi "milliyetçiliğin zirvesi" olarak tanımlar. Bu dönemi yaratan nedenler çok –milletli imparatorlukların çöküşü ve diğeri de Rus devrimi sonucu Wilson ilkelerinin gündeme gelmesidir. Sermaye birikim sürecine devlet eliyle giden yeni devlet, yönetici elitin tahayyülleri doğrultusunda bir ulus inşa girişimlerine başlamışlardır. Bu inşada hedeflenen toplum tipi, ve bu yeni ulusun nasıl kurgulandığı 1930 ve 1940 yılları arasındaki devlet törenlerinin incelenmesi doğrultusunda yorumlanabilir.

Cumhuriyetin 10. yıl kutlamalarında da görüldüğü gibi ulusal törenler "kitlelerden ulus yaratma" (Mosse) düşüncesinin Cumhuriyet elitlerince uygulandığı bir tiyatro sahnesini andırır. Cumhuriyet bayramı kutlamalarında özellikle vurgulanmak istenen "kaynamış, sınıfsız bir toplum" vurgusudur. Tüm toplumsal kesim ve sınıflardan insanların geçit törenlerine katılması ve bu sınıfların M. Kemal Atatürk' ün şahsına gösterdikleri tezahürat kişi Kültü'nün Türk ulus devleti inşasındaki önemini yansıtır.

2.3.2.I Zamanın ve Mekanın Yeniden Örgütlenişi

Harvey (1989) zamanın 1848 yılında kapitalizmde mali sermayenin egemen olmasıyla değişik bir içerik kazandığını belirtir. 1848 yılından sonra spekülatif sermaye, akışkanlık yoluyla zaman algılamasını değiştirmiştir. Faiz üzerinde yükselen spekülatif sermaye, zamanı periyodikleştirmeye başlamıştır. (faiziler belli aralıklarla kazanılan paralardır). Aydınlanmanın ilerlemeci tarih anlayışının üzerine, periyodik bir zaman algısı yerleşmeye başlamıştır. 1900'lü yıllarla beraber zamanın hızlandırılması süreci başlar. Zaman çeşitli yöntemlerle hızlandırılır ve mekana karşı öncelikli duruma gelir. Zamanı hızlandıran yöntemlerin başında, Fordist üretim biçimi gelir. Belli zamanda maksimum verim üzerinde işleyen bu sistem zamanın hızlandırılabileceği algısını da yaratır. Atatürk'ün 10. yıl nutkundaki sözleri bu zaman anlayışı ve periyodikleştirme isteğini ortaya koyar. Atatürk Onuncu yıl nutkunda şöyle söylemektedir;

> ... Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna

göre düşünülmelidir... Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti, bundan sonraki inkişafı ile, atinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır

Zaman kavramının yeniden örgütlenmesi girişimini Cumhuriyet dönemi Türk tarih yazıcılığında gözlemlemek mümkündür. Türk tarih yazıcılığının en büyük sorunu Ötekisi addettiği Osmanlı ile kurduğu bağlantısızlıktadır. Osmanlıyı önceki dönem olarak sınıflandırmaktan kaçınan Cumhuriyet tarihçiliği, Orta Asya'dan başladığı tarihi periyodikleştirme işlemini, 600 senelik bir boşluktan sonra yeni Cumhuriyete getirir. Osmanlı, Türklerin karanlık yıllarıdır. Mardin bunu şöyle belirtir (1990:204)

Atatürk'ün görüşü, bir Cumhuriyetçi rejimin Osmanlılar'ın **"şan"**ı ile desteklenemeyeceğiydi Tarihin Cumhuriyet kuşaklarına sağlayacağı **"benlik"**, başka bir kaynaktan gelmeliydi. 1930'lara doğru da birleştirici odak noktası olarak böyle bir **"benlik geliştiricisi"**ne gereksinim olduğu açıkça ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet ideolojisinin tarihsel yönü eksikti. **"Türk Tarih Tezi"**, böyle bir düşüncenin ve yine ütopik yaklaşımın bir ürünüydü. Cumhuriyet kuşaklarının tarih anlayışı, Osmanlı öncesi Türklerin başarılarından kaynaklanacaktı.

Zamanın bu periyodikleştirilmesi Spencer'in sosyal evrimci düşüncesinde açık bir şekilde görülür. İlerlemenin hedefi insanın uygarlığa adapte olmasıdır. Uygarlık, mükemmeliyettir. Uygar bir devlette özgürlük anarşi değildir, karşılıklı bağımlılık ve işbölümüdür. Bu, maddi imkanların ve seçimlerin maksimum düzeyde sağlanması demektir. (Hirst, 1976) Sosyal evrimci bu bakış onuncu yıl marşında da çok açık bir biçimde yansıtılmıştır.

Bayramların kutlandığı mekanlar meydanlardır. Bir çok meydan inşa edilmiş ya da varolan meydanların isimleri Cumhuriyet meydanı olarak değiştirilmiştir. Genel hatlarıyla bu dönem mimari sembolizmi yönetici elitin modernleştirme projesine uygun bir biçimde şekillendirilmiştir. Aynı dönemde Nazi Almanya'sı ve Sovyetler Birliği'nde de mimari biçimlerin benzer özellikler gösterdiği görülmektedir. Özellikle Ankara yeni doğan

ulusun bakir toprağı olarak modern, kübik tarzda mimari yapılarla donatılmıştır.

Tekeli (1998) modernleşme ve kent planlamasını Türkiye'de üç bölümde inceler. Bu dönemler 19. yüzyılın ikinci yarısından Cumhuriyete kadar geçen süre, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'lerin ikinci yarısına kadar geçen süre ve 1950'lerin ikinci yarısından 1980' lere kadar ve 1980 sonrası dönemdir. Cumhuriyet dönemi mekansal sembolizmi modernleşme projesi için önemli bir yer tutar. Bu mekansal sembolizm Batının sanayileşen ülkesinin meydana getirdiği ulus bilincine dayanmaz. İmparatorluk sonrası inşa edilecek bir bilince dayanır. Bu yüzden mekansal düzenlemelerde devlet eliyle yapılacaktır.

Tekeli (1998: 145) şunları belirtir:

> Cumhuriyet yönetimi mekansal stratejilere önemli roller vermiştir. Bunlardan belki de en önemlisi başkentin Ankara'ya taşınmasıdır. Üç İmparatorluğa başkentlik etmiş olan İstanbul'un bırakılarak Ankara'nın başkent ilan edilmesi radikal bir kakardır. İstanbul ülkenin Batı'yla en sıkı eklemlenmiş, bir bakıma en çok Batılılaşmış kesimidir; reddedilmiş olması, Osmanlı Batılılaşmasının yozlaşmış olarak görülmesi, yeni ya da "gerçek" bir Batılılaşma modelinin aranmakta olmasıyla yakından ilişkilidir. Bu ulusalcı Batılılaşmanın örneğini İstanbul'da geliştirmenin olanaklı olmadığı düşünülmekte, bu örnek Ankara'da yaratılmak istenmektedir. Anadolu'nun ortasında, yozlaştırıcı etkilerin uzağında, Ankara'da "gerçekten" aydınlanmış bir ulus yaratılacaktır.

Tekeli'nin de belirttiği gibi iktidar sembolizmi 1930'lu yıllarda mimariyi "gözle görülür siyaset" biçimi olarak yansıtır. Bu dönem mimarisi biçimciliğin ön plana çıktığı bir mimari anlayıştır. Bu biçimcilik hakkında Bozdoğan (1998:122) şu saptamalarda bulunmuştur:

> Kemalist devrimler sırasında (ve bu devrimlerin uzantısı olarak) Türkiye'ye ulaşan modern mimarlığa hemen "kübik mimari" adının yakıştırılması, bu dönemde genel olarak biçime verilen önemin bir işaretidir ki mimarlık, doğası gereği,

biçimselliğe en yatkın disiplinlerden biridir. Tarihsel referans ve üsluplardan arınmış beyaz kübik/ prizmatik formların, betonarme inşaatın, geniş terasların, konsolların ve düz çatıların gözle görünür yeniliği ve devrimci retoriği, ülkenin "şarklılıktan kurtulma" ve "asrileşme" özlemlerinin sembolü olarak, Kemalist "inkılap"ı çok uygun bir biçimde tamamlamaktaydı.

Mekan düzenlemelerinde de Cumhuriyet'in kendi yeni projesine uygun bir anlayışla hareket ettiğini belirtmiştik. Bu düzenlemelerde esi ve yeni karşıtlığı temel bir noktadır. Bu o kadar ileri derecede kendini göstermektedir ki, Ankara'nın mekan düzenlemesinde eski Ankara'yı yeni Ankara'dan ayıracak ilginç fikirleri gündeme getirmiştir. (Nalbantoğlu, 1998)Ankara'nın planını Alman kent planlamacısı Herman Jansen yapmıştır. Plan Ulus'taki Atatürk heykeli merkez alınarak geliştirilmiştir. Heykelin bulunduğu nokta Gazi Bulvarı ve İstasyon caddesinin tam ortasındadır. İstasyon Caddesi boyunca TBMM başta olmak üzere önemli devlet binaları inşa edilmiştir. Herman Jansen bu yeni Ankara siluetini eskisinden ayırmak için gündeme getirdiği fikir şöyledir

> Yeni şehircilikte, yeni şehir kısımlarının kurulmasını eski kısımların yayılışından tamamen ayırmak lazımdır. Hatta nazari olarak eski şehir üzerine hattı zatında bir cam levhası kapamalıdır (Nalbantoğlu, 1998:155)

Nalbantoğlu mimari söylemin yaratığı farklılık ve "öteki"ni susturma girişimlerinin 1930 ve 1940'lı yıllar boyunca bir değerlendirmesini yapıyor. Mimari söylem bu yıllar boyunca farklılık temellinde kendini göstermiştir. Bu bazen kır/kent bazen de eski/yeni arasında bir gerilimi yansıtmaktadır.

Resmi tören düzenlenmesi içinde Zafer abidelerinin inşası, bu abidelere bayramlarda çelenk konması, saygı duruşunda bulunulması gibi ritüeller laik ritüellerin kutsalla olan ilişkisini gözler önüne sermektedir.

2.3.2.2. Yeniden Giydirilen Bedenler

Cumhuriyet dönemi laik ritüelleri bir mitos etrafında oluşturulan kutsallık ve bu kutsallığın ritüelize edilmesi biçiminde

okunabilir. Bayramların kişiler üzerindeki etkilerini anlamak açısından, bayrama katılmış olanların hislerini değerlendirmek gerekiyor. Törenlerde inşa edilmek istenen kitleler neler düşünüyorlar, bayramlarda akıllarında kalan nelerdir. Onuncu yıl kutlamalarına katılan Nişantaşı Ortaokulu öğrencisi M.P'nin bayram kutlamalarıyla ilgili hafızasında kalanlar şunlardır:

> "O zaman bütün İstanbul yerinden oynadı, bütün Türkiye yerinden oynadı. Bize özel kıyafetler yaptırdılar okulda. Düşünün yani, okulun bütün talebelerine... Mektebe terziler geldi, ölçülerimizi aldılar ve böyle fötr şapkalar... O kadar sevinmiştik ki onlara! Kasket değil de fötr şapkalar... Lacivert-beyaz kurdeleler... ve lacivert plili etek, lacivert ceket, içinde beyaz bluzlarımız vardı. Daha evvel önlük giydiğimiz için tabii o bize çok şık geldi o kıyafetler. Ve Nişantaşı'ndan Beyazıt'a kadar yürüdük biz." (akt. Öztürkmen 1996)

Öztürkmen'in de makalesinde vurguladığı üzere bayramda M.P'nin hafızasında kalanlar yeni kıyafet diktirilmesi ve bunların provalarıdır. Törenlerin bir yönünü rutin dışı gelişen olayların insanlar üzerinde yarattığı duygusal atmosfer oluşturur. Törenlerde her gün davrandığımız kalıpların dışında davranışlarda bulunuruz. Mimik ve jestler, ciddileşir, ses tonu yükselir ve sertleşir. Bedenler duygusal atmosfere uygun bir şekilde inşa edilirler. Yukarıda görüldüğü üzere, kılık-kıyafetin anlatıcının hafızasında önemli bir yer kaplaması bir rastlantı değildir. Cumhuriyetin kendi tahayyülleri çerçevesinde bedenleri yapılandırması, güttüğü beden politikası daha geniş bir biçimde ele alınmaya muhtaçtır. Cumhuriyet tahayyülleri doğrultusunda en önemli reform olarak kıyafet reformunu gerçekleştirmiştir. Kıyafet aslında II. Mahmud zamanından beri Türkiye'de merkezileşme yandaşlarıyla merkez dışı güçler arasında sembolik bir çatışma alanıdır. Her bir grup bedenler üzerinde kendi politikalarına uygun düzenlemeler yapmak istemiştir. Osmanlıdan itibaren Türkiye siyasetini merkez/çevre dikotomisi içinde değerlendiren Şerif Mardin, merkez olarak yönetici kesimleri ve onların kültürünü tanımlar, çevre ise taşradaki kesimler ve onların kültürüdür. Pierre Bourdieu'yu izlersek sınıflar bedenler üzerinde

sosyal konum, habitus :sınıf orijinli istenmeden ait olduğumuz sınıfın kültürünü yansıtan davranışlar yoluyla damgalanır. Değişik sınıflar, farklı beden biçimlerine sahiptirler. Bu yeme içme alışkanlıklarından. Beslenmeye, spora kadar yansıyan bir içeriktedir. Bu beden formları sosyal hayatta yükselip yükselemeyeceğimizi belirleyebilir. Bedenlerimiz bu anlamda *sembolik değerler* taşırlar. Cumhuriyetin kıyafet reformuyla birlikte sosyal hayatta yükselme imkanı yeni değerleri taşıyanlar için olanaklı hale gelir. Geleneksel kıyafet taşıyanlar bu açıdan sembolik kapital'den mahrum kalırlar. Bourdieu'ya göre her devlet fiziksel, ekonomik, enformatik ve sembolik kapitali kendi elinde merkezileştirir. Bu anlamda kıyafetler, sembolik değerin bir parçasıdır. Bu arada kıyafetler üzerinden yürütülen mücadele, bedenleri kendi değerleri etrafında disipline etmeye çalışan kesimlerin bir çatışmasıdır. Cumhuriyetle birlikte, Batıcı bürokratik kadrolar, kendi beden rejimlerini uygulamaya koymuşlardır.

2.3.2.4 Kadınlar ve Politik Sembolizm: "Ana-Vatan" Erkek Ordu

Son dönemlerde feminist yazının çoğalmasıyla beraber milliyetçiliğin sembolik inşasında kadınların yerini inceleyen eserler çoğalmıştır. (Nira Yuval Davis:1997, Chatterjee, Kandiyorti)

Cumhuriyet törenlerine cinsiyetçilik perspektifinden baktığımızda erkek ve kadın cinsiyetlerinin milliyetçi sembolizmde merkezi bir rol oynadığını görürüz. Bu rol hem kuruluş aşamasındaki mitlerde- ki bunlar çoğunlukla ulusal bağımsızlık savaşlarıdır- cinsiyetlerin oynadığı sembolik anlam hem de Cumhuriyet kurumlarının cinsiyetçi sembolik içeriklerinde kendini gösterir. Bu iki aşamalı süreç ulus devletlerde çağdaş orduların öneminden kaynaklanmaktadır. Kuruluş aşamasındaki Cumhuriyet bayramı törenlerini incelediğimizde bu önem kendini açık bir şekilde gösterir. Bu törenlerde geçiş resmi sıralamasında ordu birlikleri en önde yer almaktadırlar. Onları izci birlikleri takip eder ve tüm tören askeri bir disiplin içinde gerçekleşir. Askeri kurumlar askerliğe çağrıları "erkekliğe çağrı" olarak yaparlar. Mosse milliyetçiliğin modern erkekliğe paralel bir tarda geliştiği-

ni belirtmektedir. (Mosse: 1996) Militarizmin erkek yapısı ordu aracılığıyla kendini topluma dayatır. Cumhuriyeti kuran asli kadroların asker kökenli olduğu göz önüne alınırsa bu özelliğin cumhuriyet törenlerindeki yeri daha iyi anlaşılabilir. Prusya ekolünden yetişen cumhuriyet kadroları bu ekolün ana teması olan "asker-ulus" anlayışlarını da topluma yaymaya çalışmışlardır ve cumhuriyet törenlerini de bu çerçeve içinde düzenlemişlerdir. Törenlerde kadın bedenleri asker-ulus tahayyülü içerisinde inşa edilmeye çalışılır. Onuncu yıl törenleri sırasında kız öğrencilerin muntazam yürüyüşlerinden çok etkilenen İstanbul Valisi, Cumhuriyet gazetesinin haberine göre "bunları da asker yapalım" demiştir. Aynı gazete törenlerde kadınların askeri disiplin içinde muntazam yürüyüşlerinden etkilenerek aşağıdaki görüşleri dile getirir.

> "Cumhuriyet Bayramı münasebetile yapılan resmi geçitte, her sene olduğu gibi bu senede, kız mektepleri talebesi kıyafet, intizam, yürüyüş noktasından erkek mekteplerinden çok yüksete idiler. Hele müdürleri Feridun Bey eski bir asker olduğu için, Kadıköy Kız Ortamektebi talebesi, borazanları trampetleri, fifrecilerile, yürüyüşlerindeki kesinlik, sertlik ve beraberlik itibarile sivil mekteplerle değil ancak askeri liselerle kıyaslanabilirdi"

Kadınların askeri bir disiplin içinde "asker gibi" yürümesi cumhuriyet elitleri arasında bir hayli heyecan uyandırmıştır. Erkek egemen bir olgunun kadınlar tarafından da benimsenmesi bu heyecanın nedenini açıklayabilir. Kadınların bile iyi bir asker olabileceğini göstermesi, ulusu askeri bir tarzda örgütlemeyi tahayyül eden cumhuriyet elitlerini, bunun gerçekleştirilebilir olduğunu göstererek cesaretlendirmektedir. Gazetedeki satırlar şöyle devam eder;

> "Bundan sonraki harpler tam manasile millet harbi olacaktır. Yalnız kara, deniz ve hava orduları değil, muharip milletler umumi heyetlerile harbedeceklerdir... Şu halde kadından pekala asker olabilir ve olmalıdır. Fakat harpte asker olmak için de sulhta lazım gelen askeri terbiyeyi görmek lazımdır...

İstiklal Harbinde, sırtlarında topçu mermisi taşıyan Türk kadınları kağnılarile cepheye kadar erzak ve cephane götürürken yaralanan Türk anaları vardı."

Yukarıdaki satırlar asker-ulus düşüncesini çok somut bir şekilde ifade etmektedir. M. Kemal'in ve dönemindeki tüm Türk subayların Prusyalı üst rütbeli komutanlardan özellikle Goltz'un bu fikirlerinden bir hayli etkilendikleri bilinmektedir. Cumhuriyeti kuran askeri bürokrasi 1880 yılından beri Alman askeri ekolünün içinden yetişmişti ve Goltz, Osmanlı askeri sistemini düzenleyen Alman askeri heyetinin başındaki kişiydi. Kadın -erkek tüm toplumu askeri bir tarzda örgütlemeye dönük faaliyetler Beden Terbiyesi Kanunu'nda da kendini gösterir. Bu kanuna göre 12-45 yaşları arasındaki erkekler ve 12-30 yaşları arasındaki kadınların askeri nitelik taşıyan beden eğitimi programlarına tabi tutulması kararlaştırılmıştı. (Ünder 2001)

Bunların yanında törenlerde kadınlar "vatan" ile özdeşleştirilmiştir. Vatanın korunmasının namus kavramıyla kurulan ilişkisi milliyetçi tahayyülde kadının sembolik kullanımını gösterir. ŞİİR

Kadın bedeninin milliyetçi tahayyülde kullanımı hakında Natarajan şunları belirtir (Sargol 2000)

" ...ulus anlatısı kadın bedeni üzerine kurulur; kadın ulusun, benliğin manevi dünyanın ve evin duygu yüklü göstereni ve simgesi haline gelir... Vatan/Kadın/Dharti (toprak) için duyulan arzu bir erkek arzusu olarak inşa edilir; ona sahip olmak, onu görmek, onu sevmek, korumak ve düşmanlara/rakiplere karşı onun uğrunda ölmek arzusudur bu"

Kadın bedeninin sembolik düzeyde "vatan" ile kurulan bağlantısı asker-ulus projesinde askerlik kurumunun da aile ocağı olarak tahayyül edilmesini sağlar. Orduya katılan erler "ana"sı vatan olan bir ailenin üyesi olurlar ve subaylar baba olarak görülmelidir.

Onuncu yıl kutlamaları sırasında ülkenin çeşitli yerlerinde bu amaçla açılmış olan Kız Sanat Mektepleri, kutlamalar boyunca sergiler düzenlemişlerdir. Sergilerde açılan "Gazi Köşeleri"nin yanında eski ve yeni çocuk bakma teknikleri de sergilenir. Yeni

Cumhuriyetin "zinde kuşaklar" yetiştirmek için uyguladığı modern yöntemleri kutlamalar süresince sergilemesi hem biyolojik olarak hemde milliyetçili ideolojiyi yeniden üreten unsur olarak kadının yerini ortaya koyar.Kadınların milliyetçi ideolojilere hangi yollarla dahil olduklarıyla ilgili olarak Anthias ve Yuval Davis (1991) beş temel yol belirtir. Kadınlar etnik toplulukların biyolojik üreticileri, milliyetçi söylemlerin merkezinde yer alan semboller , ulusal mücadelelere katılımcı olarak, ulusal grupların sınırlarını ve topluluğun ideolojisini yeniden üreterek ulusal sürece katılırlar. Milletin biyolojik üreticisi olan kadınları iyi bir anne olması gerekmektedir. Bu annenin aynı zamanda milliyetçi ideolojiyi yeniden üreteceği göz önüne alınırsa, milliyetçi ideolojiyi benimsemiş anneler yetiştirmek de devletin görevidir.

2.3.2.5 Cumhuriyet Baloları: Salon Valsları ve Salon Zeybeği

1930'lu yıllar süresince Cumhuriyet baloları kutlamaların ayrılmaz bir parçası olmuştur. Salonlarda kutlanan balolar batı tarzı bir kültürel kutlama biçimi olarak kendini gösterdi. Valsler ve batı tarzı danslara verilen önem ve halk oyunlarına bakış Türk kimliğinin nasıl biçimleneceği konusunda Osmanlı'dan beri süregelen tartışmalar dikkate alındığında üzerinde durmamız gereken bir pratiktir.

Osmanlı devletinin I. Dünya Savaşından yenik olarak çıkması ve devletin yok oluşla karşı karşıya kalması sonucu, Cumhuriyetide kuracak olan asker-bürokrat elit Osmanlı vatanseverliğinin bir ürünü olan "devleti kurtarma" söylemiyle değişik görüşleri aynı potada eritmeyi başarmıştır. Türk kimliğinin nasıl olması gerektiği konusunda İslami modernleşmeyi savunanlardan, Anglo-Sakson liberalizmine, Fransız Cumhuriyetçiliğinden, Sovyet devrimine kadar değişik görüşler devleti kurtarma amacıyla ortak hareket içinde bir arada bulundular. Bu ittifak 1920'li yıllara kadar sürmüştür. Ancak Kurtuluş savaşından sonra yeni kurulan devletin niteliğinin nasıl olacağı konusunda ayrılıklar baş göstermiştir.1920'li yılların ikinci yarısına kadar heterojen bir anlayış mevcuttur. Ancak Lozan antlaşmasını hemen öncesinde muhalif unsurların büyük bir bölümü Meclis'den tas-

fiye edilmiştir ve Cumhuriyet Fırkası mecliste tek parti grubu olarak kalmıştır. Buna karşın Cumhuriyet Fırkası içindende muhalif bir parti- Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası -çıkmıştır. Cumhuriyet Fırkasının merkeziyetçi, otoriter yönelimlerine nazaran daha liberal bir anlayışı benimseyen ve kökten bir dönüşüme nazaran evrimci bir değişimi savunan bu parti, dini siyasete alet ettiği savunularak kapatılmıştır. Şeyh Sait isyanının dini karakteri ve Atatürk'ün kurdurduğu Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi İslam'ın büyük muhalif potansiyelini gözler önüne serdi. Tüm muhalif unsurların yasaklandığı ve Cumhuriyet Halk Fırkasının tek parti olarak devleti yönettiği 1930'lu yılların başından itibaren yeni rejim homojen bir milli kimlik inşa etme yoluna girdi. Tezimizde 1930'ları seçmemizin de nedeni olan bu saptama sonucu; Türk milli kimliği içinden İslam ve Osmanlı geçmişi dışlanarak oluşturuldu. (Bora:1998) Geçmişi ve İslam kültürünü dışlayan bir milli kimlik yaratma sürecinde Avrupa kültüründen başka bir referans kaynağı kalmamıştı. Sosyal hayatın ve milli kültürün bu şekilde tasarlanması sonucu batının tüm kültürel ögeleri radikal, sınırlı ve elitist bir biçimde uygulamaya kondu. Bundan dolayı Cumhuriyet törenlerinin ayrılmaz bir parçası olarak valslar kutlamalarda yerini aldı. Batı'ya olan bu öykünme her zaman milli bir olgu olarak yansıtılmıştır. Türk milleti "muasır medeniyet"in gereklerini yerine getirerek kendi gerçek özüne dönüyordu.

Cumhuriyet elitlerinin halkoyunlarına bakışı, dönüştürmesi ve tören kutlamalarına dahil etme süreci, elitlerin milliyetçi tahayyülü ve modernleşmeyi nasıl kavradıkları hakkında önemli veriler içermektedir. Jön Türk hareketinden gelen ve Cumhuriyet yönetiminin kültürel alanda önde gelen isimlerinden olan Selim Sırrı Tarcan halk oyunlarını milli bir sembol olarak ortaya koymaya çalışan ilk isimdir (Öztürkmen:1998). Yunan Harbi sırasında Zeybek oyunuyla ilgilenmeye başlayan Tarcan, 1909 yılında beden terbiyesi tahsili için gittiği İsveç'te halk danslarına verilen önemi görerek çok etkilenir.. İsveç halkının "yüksek milli duygularının" temelinde halk danslarına verdikleri önem olduğunu düşünmektedir. Yurda döndüğünde halk dansları araştırmasına

başlar ve Ege bölgesinde incelemelerde bulunur. Seyrettiği yerel Zeybek oyuncuları her defasında farklı figürler oynamaktadır ve bu oyunlar Tarcan'a göre Avrupada izlediği halk dansları gibi "ince" değildir.Halk danslarının nizamsız olması Tarcan'ı çok rahatsız etmiştir. Avrupa'da halk dansları nizamidir.Tarcan'ın halk dansları hakkındaki bu görüşleri, Cumhuriyet elitlerinin yerel kültürlere nasıl yaklaştığını göstermesi açısından önemlidir. Yerel kültürlerin düzensiz yapısına karşı Avrupa'da her şeyin nizami olması, Cumhuriyet elitlerini de bu kültürleri merkezi bir tarzda düzenlemeye sevk eder. Bu bakış açısının sonucu olarak Tarcan, figürleri belirli bir zeybek oyunu hazırlamaya karar verir. Bu oyun bir salon oyunu olmalıdır. Salon kültürü Batılı anlamda rafine bir eğlence biçimini temsil etmektedir. Bu doğrultuda salonda icra edilebilecek "inceltilmiş" figürleri bulunan bir Zeybek oyunu hazırlayan Tarcan, bu oyuna "Tarcan Zeybeği" ismini verir. 1917 yılında Muallim Mekteplerinde öğretilmeye başlanan dansa, 1924 yılında kadınlarında katılabileceği bir koreografi eklenir. 1925 yılında Mustafa Kemal'in karşısında oynanan dans Atatürk'ünde taktirini kazanır. Zeybeğin smokinle oynanmasını isteyen Atatürk.

Cumhuriyet kutlamalarının ayrılmaz bir parçası olan değişik yöre oyunlarının aynı program içerisinde sergilenmesi ancak 1940 yılı 19 Mayıs kutlamalarında gerçekleşir. Bu sunuş biçimi de İsveç orijinli bir sunuş biçimiydi. Gazi Eğitim Enstitüsü öğretmenlerinden Zehra Alagöz 1939 yılında İsveç'te gördüğü sahada uygulanan halk dansları gösterisini 19 Mayıs 1940 kutlama programına önermiş ve Gazi Eğitim Enstitüsünde okuyan öğrenciler Sivas, Erzurum ve Çorum yöresinden değişik oyunları ilk defa sahada oynamışlardır. 1930'lu yılların sonunda başlayan halkoyunlarının kentlerdeki kutlama programlarına dahil edilme süreci esasen 1970'li yıllarda yakaladığı popüler içerik sayesinde Cumhuriyet kutlamalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

2.3.3 ÖLÜM VE SEMBOLİZM

2.3.3.1 Bir Katharsis: 10 Kasım Cenaze Merasimi

Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 10 Kasım

1938 yılında hayata veda etmiştir. Ölümünden sonra yapılan cenaze merasimi ulus-devletin kozmolojisini çözümlemek bakımından incelenmek durumundadır. M. Kemal Atatürk'ün 10 Kasımda ölümünden sonra yapılan cenaze merasimi ve buradaki sembolizm bize din dışında "sivil din" yaratılmak istendiğini yansıtıyor. Her ne kadar Cumhuriyet laik bir yönetim kurgusu taşısa da Atatürk'ün bedeni üzerinde yeni bir kutsallık inşa edilmek istendiği açıktır. Bu kutsallık arayışı M. Kemal'in ölümünden bir gün sonraki bir şiirde açık olarak görünür. Şiirin ismi Atamızı Tavaf'dır. Ölümün ardından yazılan bir diğer yazının başlığının ismi ise "kabe"dir. Cafer Seno 'nun Cumhuriyet gazetesinde 19 İkinci teşrin 1938 sayısında şöyle satırlar vardır:

> Bu ne azamet!
>
> Ankara, bundan böyle Türkün kabesidir.. Orada yatmakta olan toprağı mukaddes kılan yüce ölü; layemut fikri orada düşündü, orada muvaffak oldu, orada ebedileşti
>
> Ey!.. Fevkalbeşer kudretile talihi değiştiren, mukadderatı azme rameddiren adam!!... Yorgun maddiyetinle ebedi istirahatgahında hiç üzülmeden uyu....
>
> İstiklal, rejim, milliyet, hür fikir, ileri hamle; işte, sen bizim için, bu mukaddes fikirdin... Bunun için bütün derinliğinle sen bizdesin. Bizim hüviyetlerimizde yaşıyacaksın!...
>
> Bize çizdiğin yollar ebediyetin yoludur. Arkanda şimdi en büyük matemi için ağlayan millet, bütün gençlik senin türbedarındır...
>
> Sen ölmedin!...
>
> Ruhlarımızda ebedlere giden bir imanın timsalisin! Ey mukaddes fikir!... Ey zafer!...

Ölüm ve sembolizasyon dışında bir mitos yaratılışı da dikkate alınmalıdır. Mitosların ulus-inşa sürecindeki rolü hakkında Suavi Aydın (2003. 24) M. Eliade'(1993 :13)nin mitos tanımından yola çıkarak şöyle bir saptama yapar

> Burada, Dünya ya da Kozmos "ulus" la, Doğa üstü varlıklar "ulusun kurucu babaları"(muhtelif ve muhtemel "Atalar") ile

değiştirildiğinde millici tarih yazımının mitolojik karakteri daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. İnsanları bir ulusa ait ("kültür sahibi bir varlık") yapan ulusun doğuş ya da kurtuluş mücadelesinin ("başlangıçtaki") başarısıdır. İşte "ulus"u kuran ya da özgür kılan bu mücadeledir.

2.3.4 İlk Dönem Cumhuriyet Törenlerine İlişkin Bir Değerlendirme

Cumhuriyetin 1930 – 40 dönemi Cumhuriyet bayramı törenlerinden 10. yıl kutlamasını incelediğimizde bu öğeler hemen göze çarpmaktadır. Cumhuriyet bayramı hazırlık süreci, törenler ve bayram sonrası değerlendirmeler bu dönemin iktidar sembolizminin kozmolojisini yansıtır.

Türkiye'nin modernleşme tarihi ve Osmanlı İmparatorluğu sonrası ulus-devletleşme modeli, belirli bir siyasal tahayyülün sınırları içerisinde cereyan etmiştir. Bu tasarım "muasır medeniyetler" diye adlandırılan Batı dünyasıdır. Burada Doğu milliyetçiliklerine özgü bir çelişki açığa çıkar. Doğu milliyetçileri Batı'yı taklit etmekle birlikte ona karşı düşmanlık da beslerler. (Chatterjee, 1993:2)

Türk toplumunu modernleştirme iddiasında olan asker-bürokrat elit kendi toplumsal tasavvurlarını, pozitivist bir anlayış çerçevesinde uygulamak istemişlerdir. Bu anlamıyla, pozitivistilerlemeci anlayışın yansıması, bir toplumsal mühendislik olarak, Kemalist yönetimde kendini göstermiştir.

Modernleştirici elitin milliyetçilik projesi bir anlamıyla bir tarih kurgusu üzerine oturur. Bu tarih anlayışı antik çağlardan beri süreklilik gösteren bir millet anlayışı ile ilişkilendirilir. Bu anlayışa göre asil Türk milleti tarihin ilk dönemlerinden beri engin vasıflara sahip olup bulunduğu her çağda önemli uygarlıklar yaratmışlardır. Tarih kitaplarında bu görüş ileri sürülür " Etiler Anadolu'da ilk Türk devletini kurdular Yeni Cumhuriyetin meşruiyet arayışları çerçevesinde şekillenen bu anlayışa göre, Osmanlı İmparatorluğunun dağılması çağın teknik ve teknolojik yapısına uyum sağlanamaması yüzündendir. İleri medeniyet seviyesine ulaşmada engel olan bu faktör dindir.

Bu aşamada asker-bürokrat elitin laiklik anlayışı belirir. Laiklik, ilerlemeye engel olan ve halkın kafasını hurafelerle dolduran, "gerici" din adamlarına ve dinsel akımlara karşı bilisel dünya görüşünü kurumsal düzeyde savunmanın bir aracıdır. Burada asker-bürokrat elitin düşüncesine göre Türk milleti Batı'nın ilerlemesine yol açan bilimsel düşünceyi benimsediği taktirde, muasır medeniyetler seviyesine yükselecektir. Bu yükselişe engel olan, Türk milletini uyuşuk ve yeniliğe kapalı hale getiren gerici din düşüncesidir.

Asker-bürokrat elitin tarihsel kurgusu içerisinde şekillenen milliyetçilik anlayışı sınıfsal ilişkilerden tamamen soyutlanmış, tekil bir milletin geçirdiği tarihsel dönüşüm içerisinde biçimlenir. Bir anlamda milletin tarihi icat edilir.

Burada10.yıl kutlaması ve 10 Kasım cenaze merasimiyle bağlantılı tespitlerin, yani törenlerde kullanılan simgelerin nasıl bir toplumsal tahayyüle denk düştüğünü maddeler halinde toparlayalım. Törenlerde

1- Asker-sivil bürokrasiye önderlik tanıyan

2- İmtiyazsız-sınıfsız bir toplum anlayışı

3- Korporatist bir ekonomik model

4- Yönetici elitin Batıcı-modernist toplumsal kurgusu

5- Çelişkilerin ve çeşitliliğin bastırılması gayreti

6- Hiyerarşik bir toplumsal yapı düşüncesi

7- Resmi ideolojinin sivil din haline getirilmesi

Toplumsal tahayyüller olarak belirlenmiştir.

Baştan aşağı yeni bir territoryal devlet yapısına uygun biçimde şekillenmek istenen millet anlayışı, çok- dilli, çok-kültürlü, çok etnisiteli Osmanlı İmparatorluğu sonrasında yeni bir millet yaratma çabaları, toplumsal gerçeklikle arası çok açık olduğu için, kitlesel bir tarzda benimsenip, toplumda hegemonik bir güç olamamıştır.

Ulus-devlet çerçevesinde oturtulmaya çalışılan, yeni millet

kurgusu, büyük oranda üst orta sınıflar içerisinde ve devlet aygıtının elitist yapısı içerisine girmeye çalışan devlet memurları arasında etkili olmuştur.

1980 SONRASI MİLLİYETÇİLİK VE SEMBOLİZM

1980 yılının milliyetçi sembolizmini değerlendirmeye almamız ve 1930'lu yıllarla karşılaştırmamızın nedeni, 1980 sonrası yeni bir sermaye birikim modeline geçilmesidir. Bu yeni birikim modeli neo-liberal ekonomik modeldir. Düzenleyici ekolün yani, ekonomik birikim modellerinin kendini yeniden üretebilmesi için tüm toplumsal hayatı bu model doğrultusunda düzenlenmesi gerektiğini belirten ekolün çerçevesinden konuya yaklaştığımızda, yeni birikim modelinin hayata geçirilmesiyle beraber milliyetçi politik sembolizminde neo-liberal modelin kendini yeniden üretebilmesi doğrultusunda, siyasal elitler tarafından kullanıldığını görebiliriz. Yeni birikim modeli toplumsal sınıfların konumlarını değiştirmiş, yeni ittifaklar yaratmış, bunun sonucunda da neo-liberal politikaların yükselttiği yeni bir burjuvazi sınıfı, kendi milliyetçi tahayyüllerini sembolizmin kullanımında hegemonik bloğun içerisine yerleştirmişlerdir. Milliyetçi sembolizmin değişen sınıf konumlarıyla beraber nasıl değiştiğini, içeriğinin farklılaştığını görmek için 1980'li yılların yeni sermaye birikim modelini incelemek gerekmektedir.

3.1. Fordist Birikim Rejiminin Krizi ve Neo-Liberalizm

1914 yılında Ford yeni bir üretim tarzını fabrikalarında uygulamaya başladı. Akan bir bant üzerinde, işçilerin otomobillerin değişik paraçalarını montajladığı sistem 1945 yılından başlayarak 1970'li yıllara kadar hakim üretim tarzı olarak *merkez* kapitalist ülkelerde uygulandı.(Wallerstein 2000) Kitlesel üretime dayanan ve emek yoğunlaşmasını getiren sistem, üretilen ürünlerinde alıcısını yaratma anlayışına dayanıyordu. Fordist üretim tarzıyla birlikte, II. Dünya Savaşı sonucu Bretten Woods anlaşmasıyla yeni bir mali sistem tüm dünyada hakim konuma geldi. Dünya savaşı sonrası, Avrupa'nın çoğu ve Japonya ekonomik olarak yıkılmış bir haldeydi, endüstrileri darmadağındı ve üretimleri minimum düzeydeydi. ABD savaşın yıkımlarından kurtulabilen

tek büyük güçtü, endüstrisi yüksek düzeyde bir verimlilikle gelişiyordu. Buna ilaveten, II. dünya savaşı öncesinde ve sırasında aşırı politik ve ekonomik kargaşalıklar yüzünden oldukça fazla miktarda altın Avrupa ülkelerinden ABD'ye nakledilmişti. Böylece, ABD İkinci dünya savaşı sonrasında dünya altınının %80'ini ve dünya üretiminin %40'ını toplamıştı. 1944-45'de Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun kurulduğunda, ABD'nin hakimiyeti mutlaktı. Sabit bir değişim parası, doların değerinin altının fiyatına sabit tutulduğu (altının onsu 35$) altın-dolar standartına dayalı olarak tespit edildi. Altın ABD banknotlarıyla birleştirildiği için dolar ve altın eşit hale geldi ve daha sonra uluslararası reserv parası oldu.

Merkezin dışında yer alan *çevre* ülkelerde ise ABD'yi örnek alan "Ulusal kalkınmacı" ekonomik programlar uygulandı. (Wallerstein 2000) Türkiye de 1980'e kadar bu ekonomik programı uygulamıştır. İthal ikameci bu model ülke içi talebin büyüklüğüne bağlıdır. Teknoloji ve hammaddenin yurtdışından ithal edilmesi yüzünden dışa bağımlı büyüme modeli olarak da adlandırılır. Bu ekonomik ve mali sistem 1970'li yılların ilk yarısına kadar varlığını sürdürdü. Ancak artan petrol fiyatları ve ABD ekonomisinin krize girmesi bu modelin de sonunu işaret eder. Başta merkez ülkeler olmak üzere tüm çevre ülkeler bu krizden etkilenmiş ve bu kriz 1980 askeri müdahalesini getirmiştir.

3.1.2 12 Eylül ve Neo-Liberal Ekonomi

Merkez ülkelerde 1975'te başlayan yapısal kriz, Fordizm'den esnek üretim sürecine geçişi başlatırken; Türkiye'de de ulusal kalkınmacı modelin sonunu işaret ediyordu. "Dışa Dönük Model" olarak da adlandırılan yeni model iç talep yerine ihracata dayalı bir sistemdir.(Boratav 2003) Bundan dolayı dış pazarla rekabet etmek için işçi ücretlerinin baskı altında tutulmasını ve devletin sosyal harcamalarını kısıtlamasını getirir. 1980 askeri darbesi toplumsal ve iktisadi bir krizin ardından gerçekleşti ve benzer deneyimi yaşamış diğer ülkeler gibi yeni bir iktisadi modele geçildi. Liberal modele geçişle beraber, ulusal kalkınmacı modelin bürokratik popülist mirası da terk edildi. Keyder (1995: 295) yeni

ekonomik modeli şöyle tanımlar:

> Bu hazır liberalizm şablonu ücretlerin azaltılması yoluyla kar oranlarının yükseltilmesini, sosyal harcamaların kısılmasını ve tarımsal gelirlerin düşürülmesini öneriyordu. Aynı zamanda hükümet ihracata sübvansiyon verecek ve ülke parasının değerini düşürecekti. Ülke içi gelirler azalacağı ve iç pazar daralacağı için, ithalat da dengelenerek kitle tüketiminin ulaşamayacağı bir şekilde fiyatlanacaktı; ücretlerin düşmesine, TL'nin devalüe edilmesine ve ihracatı teşvik politikasına bağlı olarak da ihracat artacaktı.

Böylesine kapsamlı bir projeyi uygulamak için 1980 öncesinde de girişimler olduysa da varolan sınıf ilişkileri içinde işçi sınıfının görece güçlü konumu bu programın uygulanmasını olanaklı kılmadı. Parlamenter sistemde uygulanamayan bu politika 12 Eylül sayesinde uygulamaya konabildi. "Askeri rejim altında liberal ekonomi" (1980-1983)) ve Anap (1984-1988) yılları olarak ikiye ayrılan bu dönem boyunca Türkiye'nin hakim sınıf yapısıda değişime uğramıştır. Değişen sınıf dengeleri sonucu egemen bloğa eklemlenen yeni burjuvazi ve dönemin ideolojik söylemi milliyetçi sembolizmi de 1930'lu yıllardan farklı bir içeriğe büründürmüştür. 1930'lu yılların devletçi anlayışında hakim sınıf olan asker-sivil bürokrasi, II. Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamaya konan ulusal kalkınmacı anlayışla beraber "klasik burjuvazi" olarak adlandıracağımız sanayi burjuvazisi ile hakim bloğu oluşturmuştur. 1980'li yıllarda ise ticaret kesimine aktarılan kaynakla ticaret burjuvazisi gelişmiş ve hakim boğa entegre olmuştur.

1980'li yıllar ikili bir karakter taşımaktadır. Askeri yönetim tüm ağırlığıyla toplumsal yaşamı kuşatmıştır, baskıcı bir dönem vardır. Bununla birlikte seksenlere kadar resmi söylemin bastırdığı, görmezden geldiği ve kamusal alandan dışladığı tüm kültürel normların kendini ifade ettiği bir dönemdir. Bu iki yönelime bir dönemselleştirme yoluyla bakılabilir. Seksenlerin ilk yarısı daha baskıcı, diğer yarısıysa görece daha özgürleştirici görünen söylemlerin alanıdır. Fakat Seksenlere genel olarak bak-

tığımızda bu iki yöneliminde birbirinden beslendiğini görürüz. (Gurbilek,2001)

Darbenin etkisi ile beraber Ordu'nun siyasal hayattaki ağırlığı tören protokolünden izlenebilir. Bunun dışında, askeri rejimin yaymaya çalıştığı Türk –İslam sentezi anlayışı, geleneksel olarak Osmanlı mirasını reddeder Kemalist anlayışa nazaran törenlerde mehter takımının kullanılmaya başlanmasıyla açığa çıkmaktadır.

Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla verilen tören mesajları yine askeri rejimin meşruiyetini sağlamaya dönük ifadelerle doludur. Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla iktidar bloğu bileşenleri bu kutlamalar üzerinden meşruiyet kalıpları oturtmaya çalışmışlardır.

29 Ekim 1988 Cumhuriyet Bayramı sebebiyle Kenan Evren'in yayımladığı mesaj şöyledir;

Egemenliği kayıtsız şartsız Türk Milletine veren cumhuriyetimizin kuruluşu ile Türk toplumu, büyük Atatürk'ün önderliğinde, ortak amaçlar etrafında sımsıkı kenetlenerek, alfabeden kıyafete, eğitim ve öğretimden yargıya ve kadın haklarına kadar uzanan çeşitli alanlarda tarihte eşi görülmemiş bir hız ve şevkle kendisini yenilemiştir.

Ancak maziye akıp giden 65 yıl içinde, bu mucizevi gelişmeyi hayranlıkla izleyip örnek edinen dost ülkeler yanında, aleyhlerine sonuçlar çıkararak huzursuzluğa kapılanlarda maalesef olmuştur.

Zaman zaman önümüze çıkan ve çıkacak olan bu tehlikeleri çok iyi değerlendirmek zorundayız. Bu şer güçlerin oyunlarının arkalarında yatan çirkin gerçekleri iyi teşhis ederek ağlarına düşmemeliyiz. Bunların bazen tatlılıkla yaklaşmaya çalışacaklarını aklımızdan çıkarmadan, birlik ve beraberliğimizin yıkılmaz gücü ve Atatürk ilke ve inkılaplarının rehberliği ile onları etkisiz hale getirmek her Türk vatandaşının en önemli görevi olmalıdır.

Kahraman Türk milleti bu tükenmez inanç ve kararlılıkla Atatürk ilke ve inkılaplarının gösterdiği yolda, cumhuriyetin güçlü kanatlarında çağdaş uygarlığa mutlaka ulaşacaktır.

> Bunun için gerekirse birlik ve beraberliğimize kast edebilecek düşmanları çelikten bir yumruk olup ezecek ve geleceğimizin nurlu ufuklarını gölgeleyebilecek bütün engelleri yok edeceğiz

Cumhuriyet Bayramı dolayısıyla yayınlanan bu mesaj törenlerin iktidarları meşrulaştırıcı işlevine açık bir örnektir. Cumhuriyetin 65. yıl mesajı ilk Cumhuriyetin 10. yıl kutlamaları dolayısıyla ifade edilen düşüncelerle benzer aktarımlar taşımasına rağmen, Cumhuriyetin 65. yıl kutlamalarında çok fazla düşman vurgusu yapılması yeni askeri rejimin meşruiyet arama çabasından kaynaklanmaktadır. Seksenlerde gözümüze çarpan bir diğer nokta, askeri bürokrasinin tören sembolizminde işgal ettikleri konumdur. Çıkarılan kararnamelerle askerlerin tören protokollerindeki yeri ön sıraya alınmış ve genel protokolde de ağırlıkları artmıştır. Seksenlerde Askeri yönetim tören protokolünde açık bir biçimde, sivil bürokrasinin de önünde yer almaya başlamıştır. Şüphesiz ki, bu yaklaşımın olağandışı bir durumda- Askeri müdahale- uygulandığı söylenebilirdi; ancak bu kanunun halen yürürlükte kalması Seksenlerde ordu-devlet ilişkilerinde kalıcı bir dönüşüm yaşandığının bir ifadesidir.

Cumhurbaşkanı Evren, Cumhuriyet bayramı dolayısıyla Cumhuriyetin kurucusu olan Atatürk üzerinden bir devlet ideolojisi şekillendirmeye çalışmıştır. Cumhuriyet bayramı mesajı bu süreklilik vurgusu ve her paragrafında geçen "Atatürk ilke ve inkılaplarının gösterdiği yolda" sözcüğü ile askeri rejimi meşrulaştıracak yeni bir Atatürkçülük anlayışını oturtmaya çalışır. Buradan hareketle Cumhuriyet törenlerindeki değişimin bir başka boyutuna varıyoruz. 1930'lu yıllarda Cumhuriyet törenleri büyük oranda dönemin Alman ve İtalyan törenlerinden etkilenmişlerdir. Ancak bu yönetim modellerinin İkinci Dünya Savaşı sonucu yıkılmasıyla Cumhuriyet törenlerinin açık bir biçimde Sovyet tarzı törenlerden etkilendiği göze çarpmaktadır. Bunun nedeni Sosyalist ülkelerin bir devlet ideolojisine sahip olmasıdır. Resmi ideolojiye sahip olan devletler, bu ideolojiyi meşrulaştırmak için yaygın olarak resmi törenler "icad" etmişlerdir. Batı yönetimleriyle kıyasladığımızda sadece Sosyalist ülkelerin tören simgeselciliğine yüksek derecede önem verdiğini görüyoruz. Bu bakım-

dan İkinci Dünya savaşı sonrası Türk törenselciliği büyük oranda Sosyalist ülkelerin izlerini taşımaktadır.

Benzerliğin bir diğer yanı da hem sosyalist ülkelerde hem de Türkiye'de hakim sınıfı bürokrasinin oluşturmasıdır. Sovyetler Birliği'ndeki sosyalist ritüelleri Cumhuriyet simgeciliği ise esas olarak elit bir kesim hedeflenerek düzenlenir ve 1930'lu yılların anlayışını bu noktada devam ettirir. Kısaca özetlemek gerekirse 1980'li yıllardaki Cumhuriyet törenlerinin bürokratik yönü

1- Devlet- toplum ilişkilerinde devlet merkezli bir anlayışı hakim kılmaya çalışmıştır. Bu anlamda 1930'ların siyasal tahayyülünü izler.

2-1980'li yılların törenlerinde Batı karşıtı bir söylem egemendir. Bu söylem Batı ile ekonomik açıdan en çok ilişki kurulan yıllara denk gelmektedir. Bu anlamda 1930'lu yılların Batı yanlısı söylemiyle ayrılır.

3-1980'li yılların törenlerinde militarist bir milliyetçilik anlayışı hakimdir. 1930'larla karşılaştırıldığında saldırgan bir milliyetçilik anlayışını yansıtır.

4- 1980'lerde Cumhuriyet törenleri 1930'lu yıllardan farklı olarak Sosyalist ülkelerin ritüellerini benimsemiştir.

Milliyetçilik kişi kültü, siyaseti estetikleştirmesi, yeni kutsallık anlayışı ve aşkın biçimiyle modern toplumların kamusal dini haline gelmiştir. Türkiye özelinde Kemalizm bir çok kişinin tahayyülünde anıtları, bedeni, kutsallığı ile dinsel bir içerik taşımaktadır. "Aydınlanmış" medeniyetimiz ayinleri tören olarak yaşıyor olmasın?

KAYNAKLAR

1. Alanso, Maria. The Politics of Space, Time and Substance: State Formation, Nationalism. Annual Review of Anthropology: Volume 23 (1994) 379-405
2. Öz, Esat. Türkiye'de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım. Gündoğan . Ankara. 1992
3. Malkki, L. National Geographic: The Rooting of Peoples and the Territolialization of National Identity. 1992
4. Harvey, David. The Conditions of Postmodernity. Blackwell. 1989
5. Yeldan, Erinç. Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim ve Büyüme. İletişim. 2001
6. Mardin, Şerif. Türkiye'de Toplum ve Siyaset. Makaleler I. İletişim. 1990
7. Synott, Anthony. The Body Social, Symbolism. Self and Society. Routledge. 1993
8. Wallerstein. Immanuel. Unthinking Social Science. Politiy Press. 1991. Cambridge. UK
9. Valentine Gill. Social Geographies. Space and Society. Pientice Hall. 2001. Essex. England
10. Boratav, Korkut. Türkiye'de Devletçilik Der: Nevin Coşar. Bağlam. 1995
11. Mach Zdzulaw. Symbolism, Conflict and Identity. Essays in Political Anhropology. State University of New York Press. Albany. US. 1993
12. Schilling, Chris. Body and Social Theory. Sage.1993
13. Heper, Metin. Keyman , Fuat. Turkey Before and After Atatürk Ed: Kedorie Sylvia. Frank Cass Publishers. London. 1999
14. Hirst, P.Q. Social Evolution and Sociological categories. London. George Allen and Unwin. 1976
15. Firth, Raymond. Symbols: Public and Private. Allen and Unwin. 1973
16. Derrida, J. Positions, University of Chicago Press. Chicago. 1981
17. Foucault, M. The Archeology of Knowledge, Harper and Row. New York. 1976
18. Foucauk. M. Discipline and Punishment, Vintage Books. New York. 1979
19. Chatterjee, Partha. Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse. University of Minnesota Press. Minnepolis. 1993
20. Özkan, Hande. Tek Parti Dönemi Coğrafya ve Mekan Anlayışı, Toplum ve Bilim. Birikim Yay İstanbul. 2002 s: 143-175
21. Cohen. P. Anthony. Topluluğun Simgesel Kuruluşu. Dost yayınları. Ankara. 1999
22. Nalbantoğlu. Gülsüm. Sessiz Direnişler ya da Kırsal Türkiye ile Mimari Yüzleşmeler. Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik İçide. Dre.

Bozdoğan, Kasaba. Tarih Vakfı Yurt Yayınları. İstanbul. 1999

23. Cerulo, Caren. Sociopolitical Control and the Structure of National Symbols: An Emprical Analysis of National Anthems. Social Forces. 1989, 68(1):76-99
24. Köker, Levent. Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi. İletişim Yayınları. İstanbul. 1995
25. Çavdar, Tevfik. Türkiye'nin Demokrasi Tarihi. İmge yayınları. 2. Baskı Ankara. 1999
26. Demirerer T, Özbudun S. Medya Eleştirisi ya da Hermes'i Sorgulamak. Öteki Yayınları. 2. Baskı. Ankara. 1999
27. Hardt, Michael. Negri Antonio. Dionysos'un Emeği, Devlet Biçiminin Bir Eleştirisi.İletişim Yayınları. İstanbul. 2003
28. Gür, Faik. Atatürk Heykelleri ve Türkiye'de Resmi Tarihin Görselleşmesi. Toplum ve Bilim, Birikim yayınları. İstanbul 2001. s: 147-172
29. Mosse, George L. The Nationalization of Masses. Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich. Ithaca & London: Cornell University Press. 1991
30. Arı, kemal, Büyük Mübadele: Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000
31. Akçam, Taner, Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu, İstanbul, İletişim Yayınları, 1992
32. Keyder, Çağlar, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, 1995
33. Aydın, Suavi, Kimlik Sorunu, Ulusalhk ve "Türk Kimliği", Ankara, Öteki Yayınevi, 1999
34. Poulantzas, Nicos, Political Power and Social Classes, London, 1973
35. Deringil, Selim, İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi, İstanbul,YKY, 2002
36. Ortaylı, İlber, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul, İletişim Yay. 1995
37. Mardin, Şerif. Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, İstanbul, İletişim Yay, 1991
38. Findley, Carter. Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire, Princeton, Princeton Univ. Press, 1980
39. Mardin, Şerif, Türkiye'de Din ve Siyaset,İstanbul, İletişim Yayınları, 1991
40. Heper, Metin. The State Tradition In Turkey, North Umberside, Eothen Press, 1985
41. Kertzer, D.I. Ritual, Politics and Power. London, Yale. Univ. Press.1988
42. Smith, D. Anthony, National Identity, University of Nevada Press. Las Vegas.1991
43. Keyder, Çağlar. Ulusal Kalkınmacılığın İflası, Metis, İstanbul, 1996

44. Lewis, Bernard, the Emergence of Modern Turkey,Oxford. Oxford UP, 1968

45. Zürcher Erik J. Turkey, A Modern History, Tauris,London,1993

46. Ahmad. Feroz, The Making of Modern Turkey, Routledge, London.1993.

47. Boratav, Korkut. Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002, Ankara, İmge Yayıncılık, 2003

Dipnotlar

1. 1 Cumhuriyet Halk Fırkası Katibiumumiliğinin Fırka Teşkilatına Umumi Tebligatı C.1, Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1933
2. 2 Cumhuriyet, 16 Teşrinievvel 1933, s:5
3. 3 Cumhuriyet, 22 Teşrinievvel 1933, s:5
4. 4 Cumhuriyet, 22 Teşrinievvel 1933 s:1-6
5. 5 Cumhuriyet , 30 Teşrinievvel 1933, s:1-9

zwischen 10 - 20000 betragen, nach Angabe der Regierung nur 3 bis 4000.

In derselben Zeit wurden die Bewohner der Ersindjaner Ebene bei ihrem Durchzug durch die Schlucht von Kemach gleichfalls bis auf wenige beraubt und getötet, die Frauen entführt. Hierbei soll, wie mir glaubwürdig mitgeteilt wurde, türkisches Militär bezw. Gendarmen beteiligt gewesen sein.

Bir Kitap Ya da Bir Cinayetin Anatomisi

Taner Akçam

Türk Tarih Kurumu tarafından, 5 ortak yazarlı (Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık ve Yusuf Halaçoğlu) bir kitap yayınlandı: "Ermeniler: Sürgün ve Göç", (Ankara 2004) [Bundan sonra Kitap]. Kitabın sunuş yazısı, Türk Tarih Kurumu başkam ve kitabın yazarlarından Yusuf Halaçoğlu tarafıdan kaleme alınmış. Halaçoğlu, oldukça kuvvetli bir iddiada bulunuyor: "Kitapta sunduğumuz çeşitli ülkelere ait belgeler, bugüne kadar Ermenilerle ilgili ileri sürülen iddiaları tamamen ortadan kaldıracak niteliktedir," (s. VII). Aslında kitapta bu iddiayı haklı çıkartacak herhangi yeni bir belge ve bilgi yok. Kitap, esas olarak sürgün öncesi ve sonrası Ermeni nüfusu üzerine bir tartışma yapıyor ve sürgün edilen Ermenilerin çoğunun hayatta kaldığını iddia ederek, sistemli ve planlı bir katliam olmadığı tezini ispat etmeye çalışıyor. Gerçi yazarlar, "Birinci Dünya Savaşı esnasında vukubulan olaylarda Ermenilerin toplam olarak 200.000 kayıp verdiklerini" kabul ediyorlar, (Kitap, s. 106) ama bunun planlı bir katliam sonucu olmadığını da belirtiyorlar.

Yazarların, ölüm olaylarının nedenleri konusunda yaptıkları izahlar da, bugüne kadar bilinen iddiaların basit bir tekrarından ibarettir. "Ermeni örgütleri, Osmanlı Devleti'yle resmen mücadeleye girmişler, öldürmüşler ve ölmüşlerdir." "Tehcir", "Osmanlı

Devletinin meşru müdafaa" hakkı idi ve tabii ki "kusursuz değildi"; "yeteri yiyecek bulunamaması, eşkıya gruplarının kontrol edilememesi, bulaşıcı hastalıklarla mücadelede yetersiz kalınması, bir kısım devlet görevlilerinin suistimalleri gibi sebepler" nedeniyle "Ermeniler acılarla dolu bir dönem" yaşamışlardır, (Kitap s. 179).

Hatta yazarlar daha da ileri giderek, Ermenilerin tüm bunları hak ettiklerini bile iddia etmektedirler. "Ermeni tehciri, Osmanlı toplumunda kendi halinde yaşayan bir topluluğa karşı alınmış bir karar olarak değerlendirilmemelidir. Yani Ermeniler bu konuda tümüyle masum değildir. Öyle ki, tam Çanakkale'de ölüm-kalım mücadelesinin verildiği bir sırada, düşmanla işbirliği yapan ve planlı bir biçimde isyan eden bir topluluğa karşı her devletin alacağı yasal tedbirler ne olabilir? Neticede Ermeniler kaybetmiştir. Kazanmış olsalardı, tıpkı Yunanistan gibi, Sırbistan gibi, Bulgaristan gibi bağımsız bir devlet kuracaklardı. Ermenilerin bu hareketi, onların Anadolu'dan çıkarılmalarıyla neticelenmiştir". (Kitap, s. 179)

'Devlet, eğer zorunlu olursa, kendi vatandaşlarının önemli bir kısmının ölümünü de göze alarak, onları sürebilir ve bu da çok normaldir' biçiminde özetlenebilecek bu tezin, günümüzde herhangi bir devlet adamı tarafından bile bu kadar fütursuzca savunulamayacağı ileri sürülebilir. Hatta, hiçbir devletin böyle bir hakka sahip olmadığı, bunun çok açık bir temel hak ihlali olduğu da ileri sürülebilir. Ama benim bu makaledeki amacım, ne yazarların savundukları bu tezin doğru olup olmadığı, ne de doğru olsa bile etik açıdan savunulup savunulmayacağı değildir. Yazarların, kendi rakamlarıyla, 200,000 Ermeninin ölmesini "haklı" bulmaları ve "normal" karşılamaları her ne kadar, Türkiye'de 1915 olaylarını ele alış mantığı konusunda bize önemli bir ipucu verse de, ben burada konunun çok başka bir boyutuyla ilgilenecceğim. Kitabın yazarları, kendi tezlerini haklı göstermek amacıyla ellerindeki belgeleri tahrif etmişlerdir. Hangi tezi savunursanız savunun, elinizdeki belgelerle oynama hakkına sahip değilsiniz: bu makalenin ana fikri budur.

Kitap üç ana bölümden oluşuyor. Birinci bölümde, Ermeni nüfusu konusunda bugüne kadar yapılan çeşitli çalışmaların genel bir özeti verilir. İkinci bölümde, tehcir ve Suriye'ye nakil konusunda genç bir takım rakamlar ve bilgiler aktarılır. Üçüncü bölümde ise geri dönen Ermeniler konusunda özellikle Amerikan misyoner raporlarına ve Ermeni kaynaklara dayanarak bazı rakamlar aktarılır. Birinci Bölüm'de, 53 sayfa boyunca, yazarlar, zaten bilinen ve konuyla ilgilenenlerin neredeyse ezberlediği nüfusa ilişkin rakamlar konusundaki çeşitli çalışmaları tanıtırlar. Aslında bir tekrar olmasına rağmen, bu kadar kaynağı bir arada görme şansına sahip olmayanlar için kitabın iyi bir başvuru kaynağı olabileceği de ileri sürülebilir.

Yazarlar, yaptıkları geniş özetin sonunda, Osmanlılarda Ermeni nüfusu konusunda kesin rakamlar olmaması nedeniyle, var olan tahminlerin ortalaması olan bir tahminde bulunmayı tercih ederler; "bilimsel yöntemlerle ortaya konulan tüm çalışmalarda 'kabul edilebilir' bulunan rakam(ın)", "1,500,000'den az olmadığını tahmin etmekteyiz. Maleseſ bu verdiğimiz rakam da kesin ve net rakamlar değildir," (Kitap, s. 52).

Yazarlar, kendi nüfus tahminlerinde bulunurken de, iç tutarlılık göstermeye çok itina etmezler. Bilinen bir konudur; Osmanlı Devletindeki Ermeni nüfusu rakamlarının, Osmanlılar tarafından kasıtlı olarak "az" ve Ermeniler tarafından ise kasıtlı olarak "olduğundan fazla" gösterildiği iddia edilir. Özellikle, politik nedenlerden dolayı Osmanlı yöneticilerinin Ermeni sayısını bilerek ve kasıtlı olarak az gösterdiği oldukça yaygın bir tezdir. Kitap yazarları, Osmanlı topraklarında en az 1,5 milyon Ermeni'nin yaşadığını ileri sürerek, Ermeni nüfusunu 1,23 milyon gösteren Osmanlı istatistiklerine yönelik bu eleştiriye katılırlar ama kitap boyunca Osmanlı kaynaklarının tek güvenilir kaynak olduğunu tekrar etmekten geri de durmazlar, (Kitap, s. 49).

Bu iç tutarsızlık, Ermeni kaynakların aktardığı rakamlar ele alınırken de gözlenir. Bilindiği gibi, Ermeni kaynaklarındaki, özellikle Kilise nüfus kayıtları konusunda iki karşıt argüman kullanılır. Birinci argüman esas olarak "Türk tarafı"nca kullanılır ve

Ermenilerin, politik nedenlerle, kasıtlı olarak kendi sayılarını yüksek gösterdikleri iddia edilir. Diğeri ise, "Ermeni tarafı"nca ileri sürülür ve Ermenilerin devlete daha az vergi vermek için, kasıtlı olarak sayılarını düşük gösterdikleri iddia edilir. Kitap boyunca, tuhaf bir biçimde yazarlar bu iki argümanı da kullanırlar. Ne zaman Ermeni kaynaklı bir rakam aktarsalar, "kasıtlı olarak abartılmıştır", "tutarsızdır" diye ekleyerek bu argümanı tekrar ederler, (Kitap, s. 22, 23, 24 vb.) Yani yazarlara göre de, Ermeniler, kasıtlı olarak kendi rakamlarını "yüksek" göstermektedirler. Ama kitap boyunca, karşı tez de aynı şekilde, doğru kabul edilerek ileri sürülür. Birçok yerde, "Cemaat liderleri"nin, "vergi yükünden kaçmak amacıyla, her zaman nüfusu olduğundan düşük gösterme eğiliminde" oldukları tekrar edilir, (Kitap, s. 9; 31). Burada ayrıntısına giremeyeceğim, bunun gibi birçok başka iç tutarsızlık tüm bir kitap boyunca söz konusudur.

Niçin Kitap Eleştirisi?

Eğer kitap, hem herhangi yeni bir belge ve tez ileri sürmüyor ve bilinen argümanları tekrar ediyorsa ve hem de çok basit iç tutarsızlıklara sahipse, niçin hakkında tanıtım –eleştiri- yazısı yazmak gerekiyor? Bunun üç önemli nedeni vardır. Birincisi, kitabın Türkiye'de, "büyük bir olay" olarak basın toplantısı ile tanıtılmasıdır. Kitap ve bulguları, çok önemli bir haber olarak hemen her gazete tarafından kamuoyuna duyuruldu ve Türk Tarih Kurumu "Ermeni tezlerini çürüttü" biçiminde lanse edildi. Kitap'ın, "yıllarca süren" ve "yabancı arşiv belgelerine dayanarak yapılmış bir çalışma" olduğu önemle belirtildi; "İngiliz, Amerikan, İtalyan, Fransız, Alman, Avusturya ve Rus arşivlerinden toplanan belgelerle" Ermeni tezlerinin geçersizliğinin kanıtlandığı iddia edildi[1]... Sonuçta kitabın, alanında değişikli yaratan, son derece önemli bir eser olduğu doğrultusunda ciddi bir propaganda faaliyeti yürütüldü. Bu durum, Türkiye Kamuoyu'nun, bilinçli olarak nasıl yönlendirildiği konusunda önemli bir örnek teşkil etmektedir. Ve Kitap, kamuoyu yönlendirmenin bir aracı olması itibarıyla ele alınmayı hak etmektedir.

İkincisi; "Resmi Türk Tezi" olarak adlandıracağım tez

savunucuları, bugüne kadar yabancı arşiv belgelerine karşı son derece eleştirel (soğuk) bir tutum takınıyorlardı. Bu arşiv malzemelerinin gerçekleri yansıtmadığı ve propaganda amacıyla üretilmiş oldukları bugün dahi yaygın olarak kullanılan bir tezdir.[2] Nitekim elimizdeki kitapta da benzeri fikirlere bolca yer verilmiştir. Kitap boyunca, "Lepsius, Morgenthau, Bryce ve Tonybee" gibi şahsiyetler, "o günün şartlarında ülkelerinin propaganda görevini yerine getiren" kişiler olarak takdim edilmiştir. Bunların kullandıkları materyalin, "o dönemin savaş şartlarında olağan olarak tarafgir yazılmış raporlar ve uydurulmuş propaganda malzeme(si)" olduğu sıkça tekrar edilmiştir, (Kitap, s. 176, ayrıca s. 67-9).

Fakat yine de kitabın bir ilke imza attığından söz edebiliriz. "Resmi Türk Tezi" ilk defa, esas olarak, yabancı arşiv malzemelerine dayanılarak savunulmuş ve bu arşiv malzemelerinin "Resmi Türk Tezi"nin doğruluğunu kanıtladığı ileri sürülmüştür, (Kitap, s. VII-VIII). Yazarlar, Lepsius, Morgenthau ve Toynbee gibi şahısların, "dayanıksız katliam bilgileri, tutarsız haber ve raporlar, birbirleriyle çelişkili beyanatlar"a dayanarak kitaplarını hazırladıklarını, kendilerinin ise "ciddi makamlara sunulmuş resmi raporlar ve yazışmalar"a dayanarak elimizdeki araştırmayı yaptıklarını söylemişlerdir, (Kitap, s.177).

Başta Almanya olmak üzere, Amerikan, Avusturya ve İngiliz arşiv malzemelerinin Osmanlı Hükümetini ve onun Ermeniler yönelik politikalarını suçlayıcı karakteri yeteri kadar bilinen bir konudur. Bilim dünyasında, 1915'in sistemli bir imha olduğu yolundaki tezler büyük ölçüde bu ülke arşiv malzemeleri esas alınarak savunulur. Bu nedenle, bu malzemeler, çoğunlukla Ermeni kökenli araştırmacılar tarafından, özellikle de soykırım tezini ispat etmek amacıyla önemli ölçüde yayınlanmıştırdır.[3] Eğer, ortada, bu arşiv malzemelerine dayanarak, "Ermenilerin, planlı olarak imha edilmek gibi bir harekete uğramadığı" (Kitap, s. 177) ileri sürülüyorsa, bu iddia ele alınmak zorundadır.

Üçüncüsü, ikinci nedenin doğrudan devamıdır ve bu arşiv malzemelerinin nasıl kullanılmış olduğu ile doğrudan ilgilidir.

Kontrol ettiğim Alman ve bazı Amerikan belgeleri, yazarlar tarafından, kendi tezlerine uygun hale sokmak amacıyla kasıtlı olarak tahrif edilmişlerdir. Bu tahrifat dört biçimde yapılmıştır. Birincisi, (belki dil yetersizliği nedeniyle) çeviri açıkça yanlış yapılmıştır; ikincisi, çeviri sırasında orijinal belgedeki bilgiler kasıtlı olarak değiştirilmiştir; üçüncüsü, belgelerden kendi iddialarını çürütecek kelime veya cümleler çıkartılmıştır; dördüncüsü, yazarlar belgeleri çevirmek yerine özetlemişlerdir ve ama cümle ve paragrafların atıldığını belirtmemiş, göstermemişlerdir. Açık anlam tahrifatına yol açan bu özetler orijinal belge imiş gibi sunulmuştur. Ayrıca yazarlar, alıntı yaptıkları kişilerin hiçbir biçimde kastetmedikleri şeyleri, sanki onların fikri imiş gibi aktarmışlardır. Ortada bilim adına işlenmiş bir cinayetin var olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır.

Bu nedenle, Türk Tarih Kurumu ve yazarlarının yaptığı, Alman Dışişleri Bakanlığı ve Lepsius'un 1919'da yaptıkları ile kıyaslanmalıdır. Alman Hükümeti, Almanya'nın Ermeni Soykırımında suçsuz olduğunu ispat için, Lepsius ile işbirliği içinde, ellerindeki belgeleri kasıtlı olarak tahrif ederek, değiştirerek, kendilerini suçlayıcı bölümleri çıkartarak yayımlamışlardı.[4] Türk Tarih Kurumu ve onun memurları olarak beş yazar, yabancı arşiv belgelerinin orijinallerini, Türk Hükümetinin Ermeni Soykırım konusundaki resmi tezine uygun olarak, çarpıtmış, yanlış çevirmiş ve tahrif etmişlerdir. İngilizce konuşan kamuoyunun ve bilim dünyasının yapılan bu tahrifatları bilmesi, Türkiye'deki "inkar endüstrisinin" faaliyetlerini anlamak açısından gereklidir.

Bu üç nedene belki bir dördüncü neden daha eklemek gerekmektedir. İstanbul'da Ermenice-Türkçe olarak yayımlanan AGOS isimli haftalık dergide yazdığım köşe yazılarında, üç hafta üst üste kitap hakkında eleştirilerimi dile getirdim ve yazarlar tarafından yapılan kasıtlı tahrifatlara ilişkin birkaç örnek verdim.[5] Kitabın yazarlarından Prof. Kemal Çiçek, eleştirilerime, şahsıma yönelik hakaretlerle dolu olan uzun bir cevap gönderdi.[6] AGOS gazetesinde yayımlanan bu cevabında Prof. Çiçek yeni bir takım iddialarda daha bulundu ve daha da önemlisi, farkında olmadan,

belgeleri tahrif etmede belli bir metod takip etmiş oldukları konusunda, şaşırtıcı bilgiler verdi.

Burada, kitapta ileri sürülen tezlerin tümü ele alınmayacaktır. Sadece bazı belgelerin nasıl tahrif edildiği gösterilecek ve bunu arkasındaki mantık açığa çıkartılmaya çalışılacaktır.

Birinci Örnek: Almanya Trabzon Konsolosu Bergfeld'in 25 Temmuz 1915 Raporu

1915'de, Ermenilerin sürgünleri sırasında sistemli ve planlı bir katliam olmadığını ispat etmek isteyen yazarların başvurduğu kaynaklardan birisi, Alman Trabzon Konsolosu Bergfeld'in 25 Temmuz 1915 tarihli mektubudur.[7] Mektup, sadece planlı bir katliam olmadığının kanıtı değil, aynı zamanda, Ermenilerin "değerli ev eşyalarını satabil(dikleri)"nin kanıtı olarak da kullanılmıştır. Çevirideki çok önemli dil hatalarının yanısıra, belgeyi kasıtlı olarak çarpıtılarak çevrilmiştir. Yazarların tezlerini çürütebilecek ifadeler çeviriden çıkartılmıştır.

Önce çok basit çeviri hatasına bir örnek: "Ermenilerin Trabzon'dan sevklerinden hemen sonra, öldürülmelerinin başlamış olduğu... söylentileri yükselmeye başladı. Trabzon'da Türk düşmanı fantazilerin en inanılmaz biçimde [topraktan] fışkırdığı tecrübeyle sabittir [tecrübe göstermiştir]. Bu söylentiler, bu nedenle, Şansölye Konsolosluğu tarafından büyük itidalle karşılandı. Mamafih, söylentiler bu arada öyle kesin iddialar biçimin aldılar ki, Türk ve Alman itibarının menfaatleri açısından kendimi, bu iddiaların doğruluk derecesini araştırmakla yükümlü hissettim,"[8] cümleleri şöyle çevrilmiştir:

"Ermenilerin Trabzon'dan tehcir edilmesinden sonra, onların idamlarının başladığı... spekülasyonu dolaşmaya başladı. Düşman fantezisinin Türklere, Trabzon'da akan kanın sorumluluğunu yüklediği ortaya çıkmaktadır. Spekülasyonlar, Alman konsolosluğu tarafından derin bir sessizlik içerisinde araştırıldı. Onların doğruluğunu ortaya çıkarmak Alman ve Türk prestijinin menfaatleri açısından vazife kabul edildi ve konsolosluk görevlileri belirli iddialar üzerinde yoğunlaştılar." (Kitap, s. 78)

Dil hatalarından daha önemli olan, belgenin içeriğinin açıkça tahrif edilmesidir. Almanca, "Ausserdem begegneten wir drei Arbeitern, welche uns berichteten, am Morgen mit der Absuchung des Flusses und der Beerdigung gefundener Leichen beauftragt worden zu sein," cümlesi "bundan başka bize malumat veren üç işçiye de rastladık", biçiminde çevrilmiştir. Oysa cümlenin aslı: "Bundan başka, sabahleyin, ırmağın aranması ve bulunan cesetlerin gömülmesi ile görevlendirilmiş olduklarını söyleyen üç işçiye rastladık." Yine bunun gibi, "....ein Beweis, dass eine planmässige Beseitigung etwaiger Leichen bisher nicht erfolgt war", cümlesi, "bu muhtemel cesetlerin planlı olarak yok edilmediğinin bir delili" olarak çevrilmiş. Oysa anlam tam tersi: "muhtemel cesetlerin planlı olarak imha edilmelerinin şimdiye kadar yapılmamış (başlamamış) olduğunun bir delili."

Sonuçta, "Bu sırada yaklaşık 7 gündür suda bulunduğu tahmin edilen bir ceset bulduk ki bu da muhtemel cesetlerin planlı olarak imha edilmelerinin şimdiye kadar yapılmamış (başlamamış) olduğunun bir deliliydi. Bundan başka, sabahleyin, ırmağın aranması ve bulunan cesetlerin gömülmesi ile görevlendirilmiş olduklarını söyleyen üç işçiye rastladık. İnandırıcı görünen ifadelerine göre şimdiye kadar birisi kadın olmak üzere dört ceset bulmuşlardı. Son olarak bölgenin sakinleri, bir cesedin nehirden aşağıya doğru aktığını gördüklerini söylediler,"[9] cümleleri tahrif edilerek şu hale sokulmuştur: "yaklaşık 7 günden beri suda bulunduğu tahmin edilen bir ceset bulduk. Bu muhtemel cesetlerin planlı olarak yok edilmediğinin bir delili. Bundan başka bize malumat veren üç işçiye de rastladık. Ertesi günü ırmağın aranması ve bulunan cesetlerin defin işlemleriyle uğraşıldı. Şimdiye kadar aralarında bir bayanın da yer aldığı toplam dört ceset bulundu. Bunlarla ilgili güvenilir bilgilere ulaşıldı. Son olarak yerliler bize, bir cesedin ırmağa atıldığını gördüklerini bildirdiler." (Kitap, s. 78)

Prof. Çiçek, eleştirilerime verdiği cevapta, bu çeviri hatalarını hem savunmuş hem de çevirinin yanlış yapılmış olabileceğini çok dolaylı biçimde kabul etmiştir. Çiçek bir taraftan, "*Alman*

Konsolosunun raporu tarafımızdan esere neredeyse tamamen alınmıştır," diyerek ortada bir tahrifat olmadığını iddia etmiş ama öbür taraftan, *"Akçam'ın çevirisini daha doğrusu kabul ettiğimiz takdirde bile..."* ifadesini kullanarak kendi çevirilerinin yanlış olabileceğini ima etmiştir. Bu birbiriyle çelişkili tutumun ana nedeni, Çiçek için çevirinin tahrif edilmesinin önemli olmamasıdır. Çünkü ona göre, çeviri hangi tarzda yapılmış olursa olsun anlamı değişmemektedir ve hangi çeviri esas alınırsa alınsın, belgeden, planlı bir katliam olduğunu gösterecek bir bilgi elde edilemez. Benim çeviriyi tahrif ettikleri eleştirim, son derece önemsiz bir ayrıntı olarak görüldüğü için, Prof. Çiçek epey öfkelenmiştir: *"Bu satırlara dayanarak planlı katliam yapıldığını kabul etmek ancak Akçam'a yakışır."*

Bergfeld'in belgesinden kalkarak planlı bir katliamın ispat edilebileceği ne benim ilk eleştiri yazımda ne de şimdi söz konusu edilmedi. Çünkü, bir tek belgeden kalkarak, 1915'de yaşananların planlı bir katliam olup olmadığı sonucunu çıkarmanın pek ciddiye alınacak bir yöntem olmadığı ortadadır. Fakat bu noktadan daha önemli olan Prof. Çiçek'in belgeyi çevirirken hangi metodu uyguladıkları konusunda söyledikleridir.

Belge Nasıl Tahrif Edilir?

Benim bir belgenin, savunulan fikre uymuyor diye tahrif edilmesinin cinayet sayılacağı eleştirime verilen cevapta şunlar söyleniyor: *"Aslında durum onun (yani benim T.A.) naklettiği ve görmek istediği kadar basit değildir ve eserin yazarları da belgeleri değerlendirirken mümkün olduğu kadar her belgeyi başka arşiv belgeleriyle beraber okumuştardır. Nitekim Alman konsolosun raporu da, onunla beraber soruşturma yapan Amerikan konsolosu Oscar S. Heizer'i raporu ile birlikte değerlendirilmiştir."* Burada kastedilen, her iki belgede de (Alman ve Amerikan belgesinde), 17 Temmuz tarihinde Trabzon dışına yapılmış bir gezintinin anlatılıyor olmasıdır. Alman konsolosun önerisi ile her iki konsolos, Vali'nin özel izni ile, Trabzon civarında Ermenilerin öldürülmeleri ile ilgili duydukları söylentilerin doğruluğunu araştırmak üzere ufak bir gezinti yapmışlardır. Dolayısıyla Prof.

Çiçek, "Bergfeld'in olayı anlattığı raporu, Heizer'in raporu ile birlikte değerlendirilmelidir," diyor. Elbette, bir belge herhangi bir başka dile çevrilirken, ilgili diğer belgelere bakmak son derece normaldir. Özellikle söz konusu belgenin ilgilendiği olayları anlatan başka belgelere de bakmak, çevrilecek belgeyi daha iyi anlamak açısından zorunlu da olabilir. Ama ne kadar başka belgeye bakarsanız bakınız, sonuçta elinizdeki belgeye sadık kalarak çevirmek zorundasınızdır.

Prof. Çiçek, "Heizer'in belgesini dikkate almak gerekir", derken yukarda anlattığım türden bir şeyi kastetmiyor. İnanılması zor olsa bile, Prof. Çiçek, tüm bu bilgileri, niçin ellerindeki Bergfeld belgesine sadık kalmadıklarını açıklamak için vermektedir. Prof. Çiçek, bir belgeyi çevirirken, başka belgelere de bakıp, çevireceğiniz belgede değişiklikler yapabilirsiniz; bu son derece normaldir, demek istiyor. Ne kadar inanılması zor görülse de, Bergfeld'in söz konusu belgesi çevrilirken yapılan budur. Alman belgesi, Amerikan konsolosu Heizer'in raporuna bakılarak değiştirilmiştir.

Prof. Çiçek, bu son derece ilginç "belge tahrif etme metodunu" anlatırken bir başka önemli itirafta daha bulunuyor. Aslında yayınladıkları Bergfeld'in raporu da orijinal bir belge olmayıp, Lepsius tarafından tahrif edilmiş bir belgedir. Bu çarpıcı bilgiye aşağıda yeniden değineceğim, fakat burada şu kadarını söylemek gerekir ki, kitaplarında Bergfeld'in belgesine tam sayfa yer verirken, belgenin sahte olduğu yolunda en ufak bir bilgi verilmemiştir. Ve üstelik, Bergfeld raporu, yazarların tezlerini ispat eden son derece önemli bir belge olarak sunulmuştur.

Lepsius, Bergfeld'in belgesini nasıl tahrif etmiştir? Bu konuya cevap için, Prof. Çiçek önce Heizer'den uzun bir alıntı yaparak konuya giriyor: "On the 17th of July while out horseback riding with the German Consul we came across **three Turks** digging a grave in the sand for a naked body which we saw in the river near by. The corpse looked as though it had been in the water for 10 days or more. **The Turks** said they had just buried four more bodies further up the river. **Another Turk** told us that a body hed

floated down the river and out into the sea a few moments before we arrived" (altını çizen Çiçek) Bu alıntıdan sonra Prof. Çiçek şunları söylüyor: *"Yukarıda altını çizdiğim satırlara dikkatinizi çekmek istiyorum. İlk olarak konsolosların karşılaştıkları kişiler 'üç Türktür (three Turks)', Lepsius'un çarpıttığı gibi 'üç işçi' değildir. İkinci olarak, cesetleri gömenler 'Türk (The Turks)'tür ama 'görevlendirilmiş' olduklarına dair bir kelime, hattâ imâ dahi bulunmamaktadır. Üçüncüsü, başka bir Türk (Another Turk) nehir üzerinde yüzen bir ceset görmüştür ve muhtemelen samimi bir şekilde konsoloslara gördüklerini aktarmıştır."*

Anlaşılan sayın Çiçek'e göre, Lepsius Bergfeld'in raporunda iki noktayı çarpıtmıştır. Birincisi "kişiler"i, "işçi" haline döndürmüştür, ikincisi belgede olmayan "görevlendirilmiş" kelimesini belgeye eklemiştir. Dolayısıyla Bergfeld'in belgesini çevirirken, Heizer'in belgesine bakılarak, orada olmayan bazı kelimelerin örneğin, 'görevlendirilmiş' gibi bir kelimenin çıkartılmasında herhangi bir mahzur yoktur. Ayrıca Prof. Çiçek, beni, Lepsius tarafından tahrif edilmiş bir metne bağlı kalmakla da suçlamaktadır. *"Lepsius'un yazdıklarını olduğu gibi kabul eden ve üzerini çizdiği satırları görmeyen yazarlar; gerçekte... "rezil" olmaktadır."*

Burada salt polemik amaçlı birçok soru sorulabilir: Örneğin yazarlar kitaplarında, çok önemli bir belge olarak kullandıkları Bergfeld belgesinin, Lepsius tarafından tahrif edildiği konusunda niçin tek bir uyarıda bulunmamışlardır? Veya, "görevlendirilmiş" kelimesini tahrifat olarak gördükleri için çıkardılar ise, "işçi" kelimesini niçin aynen bırakmışlardır? Veya niçin tahrif edildiğini bildikleri bir belgeyi kendi tezleri için kaynak olarak kullanmışlardır? Bu ve benzeri artırılabilecek soruları, sadece basit polemik soruları olarak görüp geçmekte fayda var. Çünkü asıl ciddi sorun başka bir yerde yatmaktadır.

Sayın Çiçek'in, bize aktardığı bilgilerden sonra, akla gelebilecek en makul soru, Lepsius'un, Bergfeld'in belgesinde nelerin tahrif ettiğini anlamak için niçin Heizer'in belgesine baktıklarıdır. Eğer Lepsius bir belgeyi tahrif etmişse, bu belgenin bir de

Bergfeld tarafından kaleme alınmış orijinali olması gerekir ve doğaldır ki, tahrifat, bu belgenin orijinaline bakılarak çıkartılmalıdır. Niçin sayın Çiçek ve arkadaşları, Lepsius'un tahrif ettiği belgeyi, Bergfeld'in orijinal belgesi ile karşılaştırmıyorlar? Niçin, Lepsius'un neleri değiştirmiş olduğunu Heizer'in belgesine bakarak çıkartma yolunu seçiyorlar? Eğer sayın Çiçek ve arkadaşlarının metodunu, tarih bilimine önemli bir katkı olarak görmek istemiyorsak, ortada komik bir durumun olduğunu kabul etmemiz gerekecektir. Komiklik sadece, bir belgenin üzerinde nelerin değiştirildiğinin, alakasız bir başka belgeye bakılarak keşfedilmiş olmasında değildir. Komiklik ortada böyle tahrif edilmiş bir belgenin olmamasındadır.

Sayın Çiçek'in, Lepsius'un, Bergfeld'in belgesini tahrif ettiği konusunda ileri sürdüğü tüm tezler boş bir hayal ürünüdür. Ortada böyle bir belge yoktur. Lepsius ne Bergfeld'in sözü geçen belgesini çarpıtmıştır ne de muhtemelen böyle bir belgenin varlığından haberi vardır. Lepsius, Bergfeld'e ait tam 11 adet Belge yayınlamıştır[10], (Sırasıyla belge no: 8, 12, 94, 97, 100, 102, 105, 109, 155, 156, 162); bu belgelerden üç tanesi (12, 100 ve 109 numaralı olanları) tahrif edilmiştir. Diğer belgelerde de dil düzeltmeleri vardır ama bunlar anlam açısından bir değişiklik yaratmamaktadırlar.[11] Bergfeld'e ait, 1914-8 yılları arası yıllarını kapsayan başka belgeler de vardır ama bunlar Lepsius tarafından yayınlanmamıştır. Çünkü, kendisine sadece yayınlaması amacıyla belli belgeler verildiği için, büyük ihtimalle Lepsius'un kendisine verilmeyen böyle bir belgenin varlığından haberi bile yoktur. 25 Temmuz 1915 tarihli belge de Lepsius tarafından yayınlanmayan bu belgelerden bir tanesidir. Lepsius'a yayınlanması için verilen ve sonra Lepsius tarafından yayınlandıktan sonra geri gönderilen belgelerin tümü Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından yakılmıştır.[12] Ayrıca Lepsius arşivi – Lepsius'un elindeki belgeler- mikrofilm olarak mevcuttur.[13] Orada 40.000 sayfa civarında belge vardır, bu belgeler arasında da Bergfel'de ait tahrif edilmiş bir belge örneği yoktur.

Sonuç, sayın Çiçek, hem kullandıkları belgenin orijinal bir

Alman belgesi olduğundan habersizdir hem de Heizer'in belgesine bakarak, bu belgeden beğenmedikleri şeyleri çıkarttıklarını dolaylı da olsa kabul etmektedir. Bunu işlenmiş bir suçun itirafı olarak da kabul edebiliriz.

İkinci Örnek: Erzurum Konsolosu Scheubner Richter'in 5 Ağustos 1915 raporu

Yazarlar, sadece belgeleri tahrif etmekle yetinmemişlerdir. Ayrıca, bu belge sahiplerinin kendileri gibi düşündüklerini de iddia etmişlerdir. Buna bir örnek olarak Erzurum konsolos vekili Scheubner Richter verilebilir. 1915 tehciri sırasında, Osmanlı yetkililerini suçlayıcı belgeleri yazanların belki de en başında sayılması gerekebilecek Scheubner Richter, yazarların elinde, "tehcirin sorunsuz yapıldığının" tanığı haline sokulmuştur.

Yazarlar, kitaplarının 80 ve 81. sayfalarında, Scheubner Richter'in yolladığı 5 Ağustos 1915 tarihli rapordan uzun bir aktarma yapmışlardır.[14] Raporun önemli yerleri yanlış çevrilmiş ve belgedeki bazı bilgiler kasıtlı olarak tahrif edilmiştir. Aslında, ekleriyle birlikte çok uzun olan bu raporun da tümünün çevrilmesi gerekir ki, yapılan tahrifat tüm boyutlarıyla görülebilsin. Ama ben burada sadece iki ufak örnekle yetineceğim.

Birincisi: Richter raporunun iki yerinde, o da sadece Erzurum şehir merkezi ile sınırlı, "14 günlük süre"den söz eder. Önce, "Erzurum eşrafından ilk gurup" için bu sürenin tanındığını söyler. Prof. Çiçek ve arkadaşları bu ifadenin yer aldığı *"Haziran ayı başlarında, tanınan 14 günlük süre sonrası, Ermeni eşrafından ilk grup, Erzurum dışına çıkarıldı"*, cümlesini "Haziran'da Ermeniler 14 gün ara ile göç ettirildi", diye çevirmişlerdir. Raporun daha ileri bir yerinde Richter, yine sadece Erzurum için **"çoğunluk** 14 günlük süre elde etti" (abç) ifadesini kullanmıştır. Prof. Çiçek ve arkadaşları bu bilgiyi, alıntı yapmadan, sadece özet bilgi olarak aktarmışlar ve şöyle demişlerdir: "öte yandan bu raporda görülmektedir ki, **hemen her yerde** göç için 14 günlük süre tanınmıştır", (s. 81, abç). Görüldüğü gibi, "Erzurum'daki Ermenilerin çoğunluğu" ifadesi ustaca, Anadolu'nun "hemen her yeri" haline sokuluvermiştir.

Ayrıca, Scheubner'in raporunda, gene her yerde, "tehcir edilenlere eşyalarını yanlarına alma ve satma, bazı tüccar ve Ermenilere, malları ve değerli eşyalarını emniyete almak için Osmanlı Bankasına teslim etme izni verilmiştir,"(s. 81), dediğini ileri sürmüşlerdir. Oysa belge okunduğunda görülecektir ki, Scheubner, sadece Erzurum şehir merkezi ile sınırlı ve ama özellikle kendi girişimleriyle ve Vali'nin izin vermesiyle elde edilen geçici bir uygulamadan söz etmektedir. "Benim çabalarımın ve Vali'nin imtiyaz tanıması sonucu, onlara aşağıdaki kolaylıklar sağlanmıştır,", dedikten sonra, "Baz işadamları ve eşraf, mallarını, şahsa mahsus eşyalarını ve kıymetli malzemelerini Ermeni kilisesinde saklanmak üzere Osmanlı Bankasına verme şansına sahip oldular." Görüldüğü gibi, aslında sadece Erzurum'da bazı Ermeni işadamlarına sağlanan kolaylık, yazarlarımız tarafından gene tüm Anadolu sathına ait yaygın bir uygulama haline sokulmuştur.

Bırakınız Anadolu'nun diğer yerlerini, Erzurum şehir merkezi dışında, kırsal bölgelerde, insanları değil gün, saat farkı ile yola çıkartıldıkları bilinen bir olgudur.[15] Kitap yazarları, hem Scheubner'in belgesini kendi istekleri doğrultusunda çarpıtmışlardır hem de bu tek belgeden hareketle Erzurum'un bütünü hakkında bu tür genel değerlendirme yapmaya kalkmışlardır.[16] Sadece sözkonusu edilen rapor bile dikkatle okunduğunda görülecektir ki, Richter, sadece Erzurum ile sınırlı elde edilen hakların bile sonra kısmen ortadan kaldırıldığını bildirmektedir.

Richter'in aktardığına göre, yukarıdaki tedbirlerin ortadan kaldırılma nedeni de, kendisi ve Vali'nin şehirde olmamalarıdır. Richter aynen şöyle diyor: *"Vali ve benim [Richter'in] şehirde olmadığımız bir sırada*, üst düzey asker komutanların emriyle bu kişilere verilen oturma izinleri aniden iptal edildi." Çiçek ve arkadaşları kendi tezlerini çürüttüğü için, yukarıdaki cümleden italik olan kısımları çıkartarak, cümleyi, "ama bu özel izin, bir anda ordu komutanlığınca iptal edildi", şekline sokmuşlardır. Yine ayrıca kendilerinin, "herkes yanına istediği şeyi almıştır" tezini çürütecek, *"yolculuğa çıkamayacak durumda olan birçok*

kişi kendilerine erzak dahi sağlayamadan Erzurum'u kısa sürede terk etmek zorunda kaldı", cümlesi de belgeden yokedilmiştir. Cümle, "Onlar kısa sürede Erzurum'u terk etmek zorunda kaldılar". biçimine sokulmuştur.

Özetle: "Vali ve benim [Richter'in] şehirde olmadığımız bir sırada, üst düzey asker komutanların emriyle bu kişilere verilen oturma izinleri aniden geri alındı. Yolculuğa çıkamayacak durumda olan birçok kişi kendilerine erzak dahi sağlayamadan Erzurum'u kısa sürede terk etmek zorunda kaldılar", cümlesi, *"Ama bu özel izin, bir anda ordu komutanlığınca iptal edildi. Onlar kısa süre içerisinde Erzurum'u terk etmek zorunda kaldılar"*, hatine sokulmuştur, (s. 80 aşağıdan iki, üç ve dördüncü satırlar). Çeviride bu cümlelerden yukarıdaki italik ifadelerin atıldığına dair en ufak bir işaret bile konulmamıştır. Metni okuyan herkes, belgenin düzenli ve devamlı bir tarzda devam ettiğini zannetmektedir.

İkincisi, Prof. Çiçek ve arkadaşları, Richter'in kendi tezlerini savunduğunu ima eden ifadelere de bolca yer vermişlerdir, (s. 81). Oysa uzun alıntı yaptıkları rapor, gerçekten Osmanlı yetkililerini suçlayıcı raporlar arasında yer alır ve techir konusunda oldukça önemli bilgiler içerir. Richter raporunda şunları söyler[17]: "Mayıs ayı başında Van'da meydana gelen ve bilinen olaylar hükümet ve ordunun Ermenilere karşı sert önlemler almasına yol açtı. Orduda silahlı hizmette bulunan tüm Ermeniler ordudan uzaklaştırıldı ve çalışma taburlarına konuldu. Erzurum ve Pasin Ovası'nda bulunan ve sadece kadın, çocuk ve yaşlı erkeklerden oluşan halk zorla Mezopotamya'ya gönderilmek üzere köylerinden sürüldü. Askeri nedenlerle gerekçelendirilen bu önlemler gereksiz gaddar ve zalim bir biçimde yerine getirildi. Sürülenlere Erzincan yolunda, Mamahatun, Sansar, Fırat Köprüsü ve Perez'de Kürtler ve gönüllü Türkler tarafından saldırı düzenlendi, bu kişiler soyuldu ve öldürüldü. Ölenlerin sayısı 10 bin ile 20 bin arasında olabilir. Hükümet ölenlerin sayısını 3 bin ile 4 bin arasında olduğunu duyurdu.[18]

Aynı tarihte Erzincan Ovası sakinleri Kemah geçidinden

geçerlerken, aynı şekilde, birkaç istisna hariç, soyuldu öldürüldü, kadınlar ise kaçırıldı. Bana ulaşan haberlere göre, bu saldırıya Türk askeri, yani jandarma da katılmış... [Bundan sonra rapor, yukarda aktardığım çarpıtmaların yapıldığı paragraf ile devam etmektedir.]"

Richter'in söyledikleri bunlarla sınırlı değil. Özellikle, Türk Tarih Kurumu ve Lepsius arasındaki paralelliğe dikkat çekmek açısından, Richter'in aynı raporundan bir alıntı daha yapmakta fayda var[19]: *"Askeri ve politik açılardan belki gerekçelendirilecek olan* Ermenilerin sınır bölgelerinden gönderilmeleri tedbirinin, askeri yetkililerin komite ve onun karanlık adamlarının davranışlarına göz yumulması nedeniyle **bir öç alma, yok etme ve çeteciliğe dönüştürülmesi** (abç) çok üzücüdür. Türk halkı içinde akıllı düşünen geniş çevreler, özellikle toprak sahipleri, bu **imha [kökünü kurutma] politikasını** (abç) onaylamıyorlar. *Ermenilerle birlikte çalışmış ve iyi geçinmiş olan bu çevreler, bu yeni "Ermeni Sorununu Çözme Sistemi"nin taşıdığı ekonomik ve politik tehlikeleri görmekteler. Yaptığım yolculuklarda çok kez, kendilerine konuk olduğum büyük toprak sahipleri bana Alman Hükümetinin Türk Hükümetini Ermenilere karşı neden böyle davranmaya teşvik ettiklerini sordular. Soru soranlar arasından çok saygın bir Bey, eskiden Ermeni kıyımı yapıldığını, ancak bunun genelde sadece erkeklere karşı yapıldığını, şimdi ise Kuran'a da karşı gelerek binlerce suçsuz kadın ve çocuğa kıyıldığını söyledi. Bunu söyleyen kişi ayrıca bu kıyımın, öfkeye kapılan halk tarafından değil, sistemli olarak ve hükümetin, yani "Komite"nin[İttihat ve Terakki'nin-TA] emri ile yapıldığını özellikle vurgulayarak sözlerine ekledi. Burada eklemeliyim ki, sürgünlerin Alman Hükümetinin girişimleri sonucu yapıldığı çok yaygın olarak söylenmektedir"*

J. Lepsius kitabında yukarıdaki belgeyi 129. Belge olarak yayınlamıştır ve yukarda italik olarak verdiğim kısımları belgeden çıkartmıştır.[20] Ama, aynen Prof. Çiçek ve arkadaşlarında olduğu gibi, Lepsius'da belgeden bazı bölümleri çıkarttığına dair en ufak bir işaret koymamıştır. Lepsius ayrıca buraya almadığım,

Almanların sorumluluğuna ilişkin bazı bilgileri de çıkartmıştır. Özetle, Çiçek ve arkadaşları aynen Lepsius ve Alman Dışişleri Bakanlığı memurları gibi hareket etmişler, belgeleri kendi istedikleri hale sokmak amacıyla açıkça yanlış çevirmiş ve tahrif etmişlerdir.

Üçüncü Örnek: Halep Konsolosu Rössler'in 20 Aralık 1915 Raporu

Benzeri bir durum, Almanya Halep Konsolosu Rössler'in de başına gelmiştir. Önce kitaptan bir bölümü, oldukça uzun olmasına rağmen, aktarmak gerekmektedir: "Birinci Dünya Savaşı müddetince 500.000 civarında Ermeni o zaman savaş bölgesi olmayan bugünkü Suriye ve Irak topraklarına tehcir edilmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında 350.000-500.000 civarında Ermeni de çeşitli sebeplerle Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinden Kafkaslara gitmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı esnasında vukubulan olaylarda Ermenilerin toplam olarak 200.000 civarında kayıp verdiklerini ve 400.000-500.000 civarında Ermeninin Osmanlı sınırları içerisinde kaldığını göz önünde tutarsak ve Birinci Dünya savaşı başları itibarıyla Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin nüfusunun 1.500.000 civarında olduğunu hatırlarsak, hesaplarımızın tutarlı bir bütünlük oluşturduğu görülür. Alman konsolos Rössler 1915 sonu itibarıyla "yaklaşık 500.000 Ermeninin tehcirden muaf tutulduğunu, 500.000'inin de Mezopotamya ve Suriye'ye getirildiğini" ifade ederken yukarıdaki ***ifademizi teyid*** etmektedir." (Kitap, sayfa 105-6, abç)

Yukarıdaki paragrafı okuyan ne anlayacaktır? Söylenen, Rössler'in de, Prof. Çiçek ve arkadaşlarının söylediklerini paylaşıyor ve onların rakamlarını haklı çıkartıyor olduğudur. Acaba bu doğru mu? Rössler'i okuyalım bakalım Rössler ne diyor. "Gönderilmelerin hangi bölgelerden yapıldığına bağlı olarak kayıp sayısı yüksek veya daha az olmaktadır. Bu oran, Küçükasya'nın doğusundan gelenlerde Batı'ya göre çok çok yüksektir. Doğudaki konvoyların birçoğunun, eğer kadınlar ve kızlar Müslüman haremlere kapatılmamışlar, veya şanslı durumlarda Müslüman ailelerde sığınak imkanı bulamamışlarsa, %75'i

ölmüştür. Mezapotamya'ya (örneğin Ras ul Ain oder Tell Abiad) gelen artıklar da o denli bitkindirler ki, onların da büyük bir kısmı ölecektir. Bu koşullarda, İngilizler tarafından açıklanmış 800.000 öldürülmüş Ermeni rakamına karşı çıkmak başından imkansız görülüyor."[21]

Burada Frankfurter Zeitung'dan, "Burada Frankfurter Zeitung gazetesinden, "bu rakamlarla, Türkiye'de yaşayan kadın ve çocuklar dahil Ermenilerin %30'unun öldürülmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Bu mümkün değildir," sözlerini aktaran Rössler, "malesef mümkündür", der ve devam eder: "İmhaya yol açan veya imhaya eşlik eden olaylar ve korkunç koşullar hakkında geçtiğimiz aylarda tekrar tekrar raporlar yazdım." Rössler daha sonra özetle şu rakamları verir. Türkiye'deki Ermenilerin toplam nüfusu 2,5 milyondur. 6 vilayetteki sayı 1,2 milyondur. Bütün Anadolu'da sürgün edilmeyen Ermeni sayısı, en yüksek hesapla 500.000'dir. Suriye'ye gelenlerin sayısı 500.000 civarındadır. Suriye'ye gelenler arasında ölüm oranlarının da çok yüksek olduğunu aktaran Rössler, 800.000 ölü sayısı mümkündür ve hatta sayısının daha yüksek olma ihtimali vardır," der.

Bu yukarıdaki satırlardan Rössler'in, Çiçek ve arkadaşların tezlerini **"teyid"** ettiğini iddia edebilecek kimse var mıdır acaba?

Dördüncü Örnek: Amerikan Mersin Konsolosu Edward I. Nathan 11 Eylül 1915 Raporu

Söz konusu tarihli raporunda Nathan şunları diyor: "I have the honor to inform you that since the writing of my despatch No.478 dated Ağustos 30, 1915, (sent to-day with other correspondence by special privilege of Governor General) thousands of additional Armenians from the North have arrived here and been transported to the Aleppo region."[22] Bu cümlenin çevirisi şöyle yapılmış: "478 numaralı gönderimden beri (30 Ağustos 1915) yüz binlerce Ermeni daha buraya ulaştı ve Halep'e sevk ediliyorlar." (Kitap, s. 72)

Burada iki ayrı ciddi sorun var. Birincisi, kitabın yazarları, yukarıdaki çeviriden de anlaşılacağı gibi, belgeyi çevirmemişler,

belli ifadeleri çıkartarak belgeyi özetlemişlerdir; ama yaptıkları özeti bir alıntı gibi göstermişlerdir. Bu tutumun bilimsel dürüstlükle bağdaşmayacağı açıktır; akademik dürüstlük bu kısımların, belgeden çıkartıldıklarının belirgin hale getirilmesini gerektirir.

İkinci sorun daha vahimdir ve doğrudan belge çarpıtmaya ilişkindir. Belgedeki bilgi kasıtlı olarak değiştirilerek, "binlerce" ifadesi, "yüz binlerce" yapılmıştır. Bu tahrifatın çok mantıklı bir nedeni var. Çünkü yazarlar, kitabın bu sayfalarında ne kadar çok Ermeninin sağ olarak varış yerlerine ulaştıklarını anlatmaktadırlar. Dolayısıyla, rakamlar ne kadar çok yüksek gösterilirse o kadar çok haklı çıkacaklardır. Bu nedenle belgelerdeki rakamlarla oynamakta fazla bir sorun görmemişlerdir.

Beşinci Örnek: Şam Amerikan Konsolosluk Görevlisi Greg Young 20 Eylül 1915 Raporu

Yazarlar, Amerikan Mersin Konsolosu Edwart I. Nathan'a ait olduğunu iddia ettikleri, 20 Eylül 1915 tarihli bir belgeden çok uzun bir alıntı yaparlar, (Kitap 72-4). Bu alıntının amacı, Suriye'ye ulaşan Ermeni konvoylarının ne kadar iyi durumda olduğunu göstermek ve hükümetin bunlara elinden gelen yardımı yaptığını kanıtlamaktır. Yazarlar, Nathan'ı belgede aktardığı bilgilerden dolayı özel olarak da övmektedirler: "[Nathan] Ermeni naklinden bahsetmekte ve Suriye'deki kampları ziyaret ettiğini bildirmektedir. Bu ziyaretiyle ilgili bilgi verirken Edward Nathan, diğer bazı konsolosların duyumlarını rapora koymak yerine, bizzat olay mahallinde incelemeler yaptığını ve bu incelemeler esnasında gördüklerini aktarmaktadır... Nathan, önemli bilgiler vermektedir," (Kitap 72-73).

Bu belgeye ilişkin de iki ciddi sorun var. Birincisi, Edward I. Nathan'a ait böyle bir belge yok. Belgenin kime ait olduğunu aramak ve bulmak gerekiyor. Nathan'a ait olduğu söylenen bu raporun gerçek sahibi, Şam'daki Amerikan Konsolosluk görevlisi Greg Young. Ve tahmin edilebileceği gibi, bu belge de tahrif edilmiş ve yanlış çevrilmiş. Young'un raporu son derece uzun ve yazarlar da bu belgeden oldukça uzun bir bölüm almışlar. Belge,

iki önemli metod kullanılarak tahrif edilmiş. Birincisi, kasıtlı biçimde yanlış çevirmişler ve belgede iddia edilenin tam zıddı bir anlam çıkmasını sağlamışlardır; ikincisi belgeyi özetlemişlerdir. Ama bu özetleme sırasında birçok cümle ve paragrafı atmışlar ve attıkları kısımlara ilişkin en küçük bir işaret koymamışlardır. Yazarların aktardığı belgeyi okuyanlar, düzgün devam eden ve içinden herhangi bir çıkartma yapılmamış bir belge okudukları intibasına kapılmaktadırlar. Ama gerçekte, tamamen tahrif edilmiş, aslı ile alakası olmayan başka bir belge söz konusudur.

Önce özetleyerek kasıtlı yanlış çeviriye bir örnek: "Ekselansları ayrıca kendilerine, Hükümet izin verirse Amerikan Kızıl Haç'ından muhtaç durumda oldukları şüphe götürmeyen bu insanlar için yardım temin edebileceğini belirttiğimde Hükümet'in buna izin vermeyeceğini ve yiyecek, çadır vb. temini gibi mümkün olan her şeyi Hükümet'in bizzat yaptığını belirtti."[23] Bu paragraf şöyle çevrilmiş: "Vali isteğim üzerine Amerikan Kızıl Haç'ından Ermenilere yardım için fon alabileceğimi bildirdi." Sadece bütün bir paragraf özetlenerek tek bir cümleye indirilmekle yetinilmemiş, ifade ettiği anlam da değiştirilmiştir. Yapılan tahrifatla, Young'a, Osmanlı yöneticileri, yabancı yardımları kabul etmeye hazırdır, dedirtilmiştir; oysa bilgi tam tersidir. Ayrıca, paragrafın özetlenmiş veya belli kısımların çıkartılmış olduğuna dair en ufak bir işaret yoktur.

Tüm bir çeviri boyunca benzeri tahrifatlar devam etmektedir. Paragraf ve cümlelerin nasıl atıldığına ve bunun hiç belli edilmediğine ilişkin bir örnek verebilmek için rapordan uzun bir alıntı yapmak gerekiyor: "Eziyet, yoksulluk, açlık sıkıntısı, hali olmayanların zorla yürütülmesi, nöbetçi askerlerin zulmü, genç kadınlara el konulması, kendilerine ev bulmak üzere küçük çocukların verilmesi ya da satılması vs gibi pek çok hikâye ortalıkta dolaşıyor ancak ben bunlara inanmıyorum ve şu an bile en kötü söylentilerin pek çoğunun fazlasıyla abartılı olduğuna eminim. Yine de, inandığım bazı hikâyeler var.

Bunlardan bir tanesi altı ya da yedi aylık hamile olan ve doğal olarak yürüyemeyecek konumdaki bir kadınla ilgili. Kafileye ayak

uydurmaya zorlanan kadın sonunda yol üstüne devrilerek öldü. Bir şekilde yardım etmek isteyen ve bir evleri olsun diye bizzat aileleri tarafından ısrarla hizmetli olarak çocuklarını almaları telkin edilen insanlar tarafından satın alınan genç kız ve oğlan vakalarını işittim. Aynı zamanda bana kimi muhafız askerlerin yürüyüşte bitap düşen insanları zorla yola devam ettirmek için ya da munis Hıristiyan sakinlerden yiyecek ve para almak için bu insanları kırbaçladıkları bildirildi.

Eziyet çeken bu insanlara acıyan iyi Müslümanlar'ın yaptıkları iyilikleri de işittim ve kendilerine bile yetecek paraları olmadığı bilinen Müslüman askerlerden birinin Hıristiyan sürgünlere iki Mecidiye altını verdiğine de kulak misafiri oldum.

Pek çok defa kendi gözlerimle görmek üzere sürgünlerin yürüdüğü yerlere gittim. Ancak hiçbir zaman bu gidişlerimi onların yürüyüşlerine denk getiremedim.

Şehrin dış mahallerinden biri olan alan Kahdem, Şam'dan geçtikten sonra tüm sürgünlerin nihai olarak kalacakları değişik şehirlere dağıtılmadan önce ön hazırlık olarak toplandıkları geniş bir alan.

Birkaç gün önce koşullar hakkında fikir sahibi olmak üzere burayı ziyaret ettim. *Burası hiç ot bitmemiş, bir iki ağacı olan büyük bir açıklık alan. Tüm alan neredeyse tamamen üstü başı yırtık pırtık, yola zorlanmış, kederli ve tamamen tükenmiş öbek öbek insanla kaplıydı. Ancak bir iki tane çadır ya da benzeri sığınak vardı ve bunlar da daha ziyade uydurukça yapılmış gibiydi. Bu insanların dış halkasında* beni kamptan sorumlu adama götüren bir polis tarafından karşılandım. *Hemen hemen hiçbir şey görmedim ve yalnızca o adamın bana anlattığı kadarını öğrendim.* Son derece kibardı."[24]

Yukarıdaki italikle yazılan tüm ifadeler metinden çıkartılmış ve düz cümleler birbirini takip ediyorlar gibi çevrilmiştir ama bu hiç belli değildir: "Ne var ki, bazılarının doğru olma ihtimali vardır. Birkaç gün önce ben kampı (Şam'da) ziyaret ettim. Girişte beni bir polis memuru karşıladı ve kamp sorumlusuna götürdü. Çok kibar biriydi." Beş paragraf iki cümleye düşürülmüş,

böylece, hem sürgünlerin kötü hayat koşullarına ilişkin herşey yokedilmiştir. *"Hemen hemen hiçbir şey görmedim ve yalnızca o adamın bana anlattığı kadarını öğrendim."* cümlesi de silinerek, Şam kampına ilişkin ait bilgilerin, Young'un doğrudan gözlemlerine dayandığı intibası verilmiştir. Bundan sonra da sanki, metni devam ediyormuş gibi gösterilerek, içlerinden bazı cümlelerin seçildiği birçok paragraf toptan atılmıştır. Örneğin, "Osmania were quartered some 8,000 exiled" (Osmaniye'de 8 bin sürgün yerleştirilmişti), cümlesi alınmış çevrilmiş ama onun hemen önündeki, *"söyledikleri hiç sorgulanamayacak bu bilgi kaynağından binlerce Ermeni'nin bu yoldan geçip gittiğini öğrendim. Dehşet verici bir durumdaydılar."*, cümleleri atılmıştır. Yine bunun gibi, bir Ermeni şahidin aktardığı, *"Bu yerden birkaç mil uzakta sanki kirli bir tavuk kümesinden yayılmışa benzeyen iğrenç bir koku yükseldiğini anlattı. Zemine yakın duran sürgün yığınlarına yaklaştıkça koku daha da tiksindirici bir hal almış ve pis kara sinekler bu adamın çevresini kuşatmış. Kamptan geçerken hasta pek çok insanla, yarısı yerdeki su birikintilerinde yatan cesetler görmüş. Sürgünlerden bazıları ona bir tek ölümün gelip kendilerini kurtarmasını beklediklerini anlatmışlar."* cümleleri atılarak[25], çeviriye "Buradan Halep'e giden yol üzerinde yürümekte olan binlerce sürgüne rastlamış ve Halep yakınında küçük bir şehirde 100 bin Ermeni'nin kampta tutulduğunu görmüş," cümleleriyle (çeviride aslında sadık kalınmasa da) devam edilmiştir. Bunun gibi Urfa katliamının anlatıldığı yerlerde de birçok ifade ya değiştirilmiş ya da çıkartılmıştır.

Aslında orijinal belgeyi yazarların yaptığı çeviri ile yan yana koymak yapılan tahrifatı daha açık gösterebilir, ama yer darlığı nedeniyle bunu yapma şansımız yok. Tüm bu aktarmalardaki ana amaç, Ermenilerin Suriye'ye büyük kayıplar vermeden ulaştığını ve oradaki koşullarının iyi olduğunu gösterebilmektir. Burada da, Alman Dışişleri ve Lepsius'un çabalarıyla ciddi bir paralellik söz konusudur.

Belgeyi Nereden Aldıklarını Bile Bilememe ve Bir Başka Çeviri Hatası

Çiçek ve arkadaşlarının, kitaplarında yaptıkları diğer çeviri ve alıntı hatalarının tümünü burada ele almanı mümkün değil. İki son örnekle bu konuyu kapatmak istiyorum. Birincisi Lepsius'dan yaptıklarını söyledikleri ve ama Lepsius'da bulunmayan bir alıntıya ilişkin. İkincisi ise bir başka çok önemli bir çeviri hatası. Kitapta, Bergfeld'e ait 24-25 Haziran 1915 tarihli olduğu iddia edilen bir belgeden alıntı yapılır. Belgeye ilişkin herhangi bir arşiv kaydı verilmez ve sadece "Lepsius, Armenien, s. 22" ifadesi kullanılır, (Kitap, s. 79). Oysa Lepsius'un sözü edilen kitabında, 22. sayfa'da böyle bir belge yoktur. Bu bir dizgi hatasıdır, denebilir ama Lepsius'un kitabında böyle bir belge yoktur.

Tarih olarak verilen 24-25 Haziran 1915'e ait bir belge vardır ve bu belge Lepsius tarafından yayınlanmıştır.[26] Fakat Çiçek ve arkadaşlarının kitapta yaptıkları alıntı bu belgede de yoktur; yani aktarılan paragrafla alakası olmayan başka bir belge söz konusudur. Sonuçta sözü geçen paragrafın hangi belgeden alındığını bulmak epey vaktimi aldı ama buldum. İşin gerçeği şu ki, Çiçek ve arkadaşlarının yaptıkları alıntı, 9 Temmuz 1915 tarihli başka bir belgedendir. Bu belge gerçi Lepsius tarafından yayınlanmıştır ama Prof. Çiçek ve arkadaşları tarafından yapılan alıntı Lepsius tarafından yayınlanan belgede yoktur, yani Lepsius tarafından çıkartılmıştır[27]. Özetle, Lepsius ile hiç alakası olmayan; tarih ve numarası başka olan orijinal bir belge kullanılmıştır. Benzeri bir durum, 209 ve 211 nolu dipnotları için de geçerlidir. Yine Lepsius'un belgeden çıkarttığı bir paragraf, Lepsius kaynak gösterilerek, üstelik gene yanlış tarih ve gene yanlış sayfa numarasıyla verilerek aktarılmıştır. Malesef yazarların kullandıkları malzemeye yeteri kadar hakim olmadıkları gözükmektedir. Yapılan çeviri de doğru değildir ama şimdilik bunu bir kenara bırakalım.

İkinci noktaya gelince: Yazarlar, Trabzon Alman Konsolosu Bergfeld'e ait 29 Haziran 1915 tarihli bir belgeden alıntı yaparlar, (kitap, s.76). Belgenin Almancası şöyledir: "Ich teile die Ansicht

meiner sämtlichen Kollegen, daß der Transport der Frauen und Kinder unter den im Telegramm Nr. 5 geschilderten Verhältnissen an Massenmord grenzt."[28] Çeviri şöyle yapılmış: *"27 Haziran tarihli telgrafımda bahsettiğim şartlarda kadın ve çocukların tehcir edilmesinin olası bir katliama neden olabileceği konusunda bütün meslektaşlarımla aynı görüşteyiz."* Oysa cümlenin doğru çevirisi şu: "Tüm meslektaşlarımın, kadınların ve çocukların 5 nolu telgrafta belirttiğim koşullar altında sevklerinin kitlesel katliam sınırında bir eylem olduğu doğrultusundaki görüşlerini paylaşıyorum." Burada önemli olan, metinde bulunmayan 27 Haziran tarihinin metne eklenmesi değildir. "Katliama neden olmak" ile "kitlesel katliam sınırındaki eylem" arasındaki fark oldukça önemlidir. Ortada ciddi anlam kayması söz konusudur. Çünkü, Bergfeld, 27 Haziran tarihli, 5 nolu telgrafında, kalacak yer ve yiyecek yokluğunda, 300 kilometre boyunca Tifüs salgının yaygın olduğu bir bölgede, insanların yüzlerce kilometre yürütülmesinin, kadın ve çocuklar arasında büyük kayıplara yol açacağını anlatmaktadır.[29] Yani Bergfeld, doğrudan bu gönderme eyleminin kendisini "kitlesel katliam sınırında bir eylem" olarak tanımlamaktadır. Yoksa eylem sırasında veya sonrasında bir katliam olabileceği ihtimalinden söz etmemektedir.

Amerikan Konsolos Heizer'in 28 Temmuz 1915 Tarihli Raporu

AGOS gazetesinde yayımlanan cevabında Prof. Çiçek, ortada sistemli ve planlı bir katliam olmadığını göstermek amacıyla, Amerikan Trabzon konsolosu Heizer'in yolladığı raporlardan birisini kullanıyor. Bu belgenin kullanılış tarzı, kitaptaki belge kullanma mantığının aynen devamı niteliğindedir. Prof. Çiçek iki önemli konu nedeniyle belgeden alıntı yapıyor. Birincisi, Alman konsolos Bergfeld ile Heizer'in, Trabzon dışına yaptıkları gezide gördükleri 6 cesede ilişkin. Prof. Çiçek, bu sayıyı, rakam ve yazı ile tekrar ederek, ortada sistemli bir öldürmenin olmadığının en önemli bir kanıtı olarak sunuyor: "Konsoloslar keşif esnasında toplam 6 ceset bulmuşlardır. Akçam için tekrar etmek istiyorum, bulunan ceset sayısı sadece 6 (altı)dır. Acaba devlet, gömülen 4

cesedi "imha" için plân mı yapmıştır? Bu satırlara dayanarak plânlı katliam yapıldığını kabul etmek ancak Akçam'a yakışmaktadır." Çiçek'e göre, cesetleri gömmek işi ile ilgili 3 işçinin görevlendirilmiş olması da ayrı bir kanıttır. Çünkü, "üç kişi ile binlerce cesedin gömülmesi de imkânsızdır."[30]

Ortadaki tuhaflık bir tek, Heizer'in Trabzon dışına yaptığı gezi sırasında karşılaştığı 6 ceset ile tüm bir soykırım olayına yorum getirme çabasıyla sınırlı değil. Asıl tuhaflık, Heizer'in, bizzat aynı belgede, Ermenilerin katledilmelerine ilişkin başka olayları da aktarıyor olmasıdır. Samsun istikametine kayıklarla gönderilen ve denizde boğularak öldürülen Ermeniler'le ilgili anlatılanlar bu olaylardan bir tanesidir. Bir başka olay Trabzon'a iki saat uzaklıktaki Tots köyünden, 45 Ermeninin, kadın çocuk ayırımı yapılmadan imha edilmesidir: "....Güvenilir bir tanığa göre, Boğos Marimian adlı varlıklı ve nüfuzlu bir Ermeni iki oğluyla birlikte arka arkaya sıralanarak kurşuna dizildiler. 45 erkek ve kadın köyden kısa mesafe uzaktaki vadiye götürüldü. Önce jandarmanın komutanları tarafından tecavüz edilen kadınlar ardından da yaralanmaları için jandarmalara teslim edildi. Bu tanığa göre bir çocuk kafası kayalarda patlatılmak suretiyle öldürüldü. Erkeklerin tamamı öldürüldü ve bu 45 kişilik gruptan tek bir kişi bile sağ kurtulmadı."[31] Yine aynı belgede aktarılan bir başka olay da şudur: "Askerlik hizmetini inşaat taburunda, Gümüşhane dışındaki yollarda çalışarak yapan genç bir adamla konuştum. Bana 15 gün önce tüm Ermeniler'in (yaklaşık 180 kişi) diğer çalışanlardan ayrılarak kampa belli bir uzaklığa doğru yürütüldüklerini ve kurşuna dizildiklerini anlattı. Tüfeğin patlama seslerini duymuştu ve sonradan cesetleri gömmek için gönderilenler arasında yer almıştı. Cesetlerin hepsinin çırılçıplak olduğunu anlattı."[32] Sadece bu belgede bile aktarılan öldürme ve imha olaylarını yok saymak ve sadece 6 ölünün var olduğunu savunmak gerçekten anlaşılması zor bir tutumdur. Çiçek'in yaptığı bir izah, "gözlem" ile "duyum" arasında ayırım yapmak gerektiğidir. Bu mantığa göre, Konsolosların doğrudan gözlemlediği cinayetler, ve saydıkları cesetler dışında hiç bir bilginin geçerliliği olmaması gerekiyor. Gerçi Heizer'in tüm raporları

okunduğunda, kendisinin 6'dan daha fazla ceset gördüğü ayrı bir gerçektir[33] ama Konsolosların gözleri ile görmedikleri öldürmelerin geçersiz olduğunu söylemenin ilginç bir icad olduğunu kabul etmek gerekiyor.

Elbetteki, kulaktan duyma haberler ve söylentiler ile doğruluğu kanıtlanabilen bilgi arasında fark vardır. Ve Konsoloslar raporlarını yollarlarken bu noktaya özel dikkat göstermişlerdir. Heizer'in yukarda sözünü ettiğim raporunda söylediği, "Ermeniler'e uygulanan mezalime ilişkin başka ayrıntılar da eklenebilir ancak ortalıkta dolaşan tüm hikâyeleri doğrulamak güç ve ben kendimi doğru olduğuna inandıklarımı aktarmakla sınırladım",[34] biçimindeki ifadelere birçok raporda rastlamak mümkündür. Ayrıca konsolosluk raporları içerisinde, öldürme eylemlerine ilişkin, doğrudan sağ kalmayı tesadüf eseri başaranlar tarafından anlatılan birincil el kayıtların var olduğu bilinmektedir. Bunun da ötesinde, Amerikan Harput konsolosu Leslie A. Davis örneğinden bildiğimiz, cinayetlere ilişkin doğrudan yapılmış gözlemler de mevcuttur.[35]

İkinci nokta, Trabzon bölgesinden gönderilecek Ermenilere ilişkin başlangıçta yapılan bazı istisnalara ilişkindir. Gerek Amerikan ve gerek Alman konsolosları bu istisnaların neler olduğunu raporlarında belirtmişlerdir. Özellik Alman Konsolos Bergfeld'in girişimlerinin bu istisnaların elde edilmesinde önemli bir rolü olmuştur. Örneğin Bergfeld bir raporunda şunları aktarır: "Vali benim dostane ilişkiler çerçevesindeki düşüncelerimi dikkatle dinledi ve büyük oranda fikirlerime katıldığını belirtti. Bunun üzerine ilk önce şunlar hariç bırakıldı: 10 yaşın altındaki bütün çocuklar, dul ve yetimler ve herhangi bir erkeğin koruması altında olmayan bütün kadın ve kızlar; bunlara silah altında olan Ermenilerin aileleri de dahil oluyordu, hastalar, hamile kadınlar ve Katolik Ermeniler. Bunun haricinde hastaların ve hamile kadınların kendi evlerinde kalmalarına ve kendilerine bakmak için aile fertlerinden bir kadın veya kızın yanlarında kalmasına müsaade edildi. Çocuklar tanıdıklarının evlerinde kalabileceklerdi. Nihayet, sürgüne gönderilenlerin emniyet müdürlüğünden

müsaade alarak değerli eşyalarını ve ev eşyalarını satmalarına izin verildi."[36] Prof. Çiçek, bu sözü geçen Konsolosluk raporlarına dayanarak, şu iddiada bulunur: *"Konsolos raporlarında çocuk, yaşlı, hasta, kadın ve yetimlerin hastane, yetimhane ve Müslüman evlerine dağıtıldığı ve daha sonra bir kısmının peyderpey sevk edildiği yer almaktadır. 'soykırım' yapmayı plânlayan devlet neden bu kadar seçici ve müşfik olsun? Neden muaf kategoriler belirlesin?"*[37].

Burada son derece ciddi bir çarpıtma söz konusudur. Çünkü, sözü geçen tüm Konsolosluk raporlarında bu uygulamaların hemen kaldırıldığı da bildirilmektedir. Örneğin, Bergfeld, yukarda aktardığım cümlelerin hemen devamında, "Maalesef üçüncü günde, görünüşe bakılırsa İstanbul'dan gelen direktifler üzerine, çocukların kalmalarına müsaade edilmesi dışında burada elde ettiğimiz bütün istisnalar tekrar iptal edildi", bilgisini aktarır.[38] Problem sadece, kitap yazarlarının, üstelik istisnaların anlatıldığı belgelerde yer almasına rağmen, aynı istisnaların bir kaç gün içinde ortadan kaldırılmış olduğu bilgisini kasıtlı olarak saklamaları ile sınırlı değildir. Bu sınırlamaların merkezi bir uygulama olduğunu söyleyerek de yalan söylemektedirler. Çünkü, bilinmektedir ki, bu istisnalar tümüyle Vali'nin özel girişimi idi. Vali'nin kararı, İttihat ve Terakki Partisinin hoşuna gitmemiş ve Alman Konsolos Bergfeld'in yukarda söylediği İstanbul'dan gelen emirle derhal ortadan kaldırılmıştır. Bu ayrıcalıkların kaldırılmasında en büyük rolü, hiç bir resmi görevi olmamasına rağmen İttihat ve Terakki Partisinin sekreteri Nail oynamıştır.[39]

İstisnaya tabi tutularak, sürgüne gönderilmeyen çocukların akıbeti hakkında da yeteri kadar bilgi vardır. Hepsi kaldıkları yerlerden toplandılar ve çoğu ya hastanede zehirlenerek ya da denize dökülerek öldürüldüler. Çeşitli konsolosluk raporları yanısıra, bu boğulma olayları, 1919 yılında İstanbul'da Trabzon'daki tehcir olayı sanıkları aleyhine açılan davada da dile getirildi. İlgili davanın, 12 Nisan 1919 tarihli onuncu; 1 Mayıs 1919 tarihli onbeşinci.; 5 Mayıs 1919 tarihli onaltıncı ve 10 Mayıs 1919 tarihli onyedinci oturumlarında Vali, Tüccar, Asker (hepsi Türk)

şahitler, sürgünden geriye kalan çocukların ve hastaların öldürülmelerine ilişkin bilgiler aktarmışlardır.[40]

Sonuç:

Kitapta, akademik dürüstlük ile bağdaşması çok zor olan başka kasıtlı bilgi çarpıtmaları da yapılmıştır. Sadece bir örnek vermek gerekirse, Rus ordusunda savaşan 250.000 civarında Ermeninin olduğu bilgisi sürekli tekrar edilmiştir, (Kitap, s. 58-59, 66). Fakat bu sayının 200 bininin Rus vatandaşı olduğu ve Avrupa cephesinde bulundukları hiç bir biçimde belirtilmemiştir. İlgili sayfaları okuyanlar, bilginin veriliş tarzından, 250,000 Ermeni'nin, Osmanlı Ordusuna karşı savaştığını anlamaktadır. Bu son derece kasıtlı yapılmış, ideolojik amaçlı bir bilgi çarpıtmasından başka bir şey değildir.[41] Bu ve benzeri diğer bilgi yanlışları ve çarpıtmaları konusunu bu makalede ele almadım.

Ele aldığım tahrifatları ışığında denebilir ki; Türk Tarih Kurumu ve yazarları, en hafif deyimiyle, bilim adamları arasında olması gereken en temel duyguyu, "güven duygusunu" tahrip etmişlerdir. Akademik dünyaya, "acaba alıntılar doğru mu aktarılmış" biçiminde bir kuşkunun egemen olması bilimsel ortamı zehirleyecek en önemli kuşkudur. Karşınızdakinin, elindeki belgeyi tahrif etmeden aktardığına inanmanız, yani akademik dürüstlük, bilimsel tartışmanın olmazsa olmaz ön koşuludur. Ermeniler: Sürgün ve Göç kitabının yazarları, hemen hemen her belgeyi aynı tarzda tahrif ederek, hem akademik dürüstlük kuralını tahrip etmişler ve hem de güven ortamını dinamitlemişlerdir.

Bugüne kadar, "Resmi Türk Tezi", yabancı arşiv malzemelerini "tek yanlı" ve "propaganda amaçlı" buluyor ve güvenilmez kaynak sayıyordu; Resmi Türk Tezi esas olarak Osmanlı arşiv malzemesi esas alınarak ve yabancı arşiv malzemelerinin reddi temelinde savunuluyordu. Türk Tarih Kurumu bu kitap ile birlikte yeni bir ilke imza attı. Artık yabancı arşiv malzemeleri de Resmi Tez için kullanılmaya başlanmıştır. Fakat bu arşiv malzemelerinin "doğal" karakteri, Türk Tarih Kurumunu, belgeleri tahrif etmeye itmiştir. Ortada bu anlamda, yabancı arşiv

malzemelerinin doğasından kaynaklanan yapısal bir sorun olduğundan söz edebiliriz.

Türk Tarih Kurumu ve onun çalışanları bu yeni adımları ile, esas olarak, Alman Hükümeti ve Lepsius'un mirasını devralmışlardır. 1919'da Alman Hükümeti ve Lepsius, barış görüşmeleri sırasında, Almanya'nın Ermeni soykırımında suçsuz olduğunu ispat etmek için belgelerle oynamışlar ve kasıtlı belge tahrifatı yapmışlardı. Şimdi de, Tarih Kurumu ve onun yazarları, mevcut yabancı arşiv belgelerini, Türk Hükümetlerinin politikalara ve resmi tezlerine uygun hale getirmek için tahrif etmektedirler. Bu salt Türk bilim dünyasına değil, uluslararası bilim dünyasına karşı da işlenmiş bir suçtur.

Sonsöz yerine:

Kemal Çiçek'ten, yaptığım eleştirilere ilişkin AGOS'da da yayınlanan bir cevap geldi. Cevapta yukarda yaptığım tüm eleştiriler kabul edilerek şunlar söyleniyor:

:"Eserin çok yazarlı olması ve üslup birliğinin yeterince sağlanamaması yüzünden, bazı teknik ve maddi hatalar yapılmış olması doğaldır. Ancak şu hususun altı çizilmelidir ki, yazarların belge tahrifatı yapma veya gerçekleri değiştirme gibi bir art niyetlerinin olması düşünülemez." Yani denilen şu: "Evet! Taner Akçam'ın eleştirileri doğrudur, bu hatalar yapılmıştır. Ama bunlar kasıtla yapılmış değil, gözden kaçan teknik ve maddi hatalardır."

Sadece 7 ayrı belge ile sınırlı tuttuğum belge tahrifatçılığını "teknik ve maddi hata" olduğuna inanmak oldukça zor. Çünkü, kasıtlı çeviri hataları dışında, yazarlar, özellikle Lepsius ve Alman belgeleri konusunda son derece iddialı bazı tezler ileri sürmüşler ve beni konuyu bilmemekle itham etmişlerdi. Bu konuda maalesef herhangi bir açıklama yok.

Bir an için herşeyin, istenmeyen "teknik ve maddi hata" olduğunu kabul edelim. O halde ne yapılması gerekir? Eğer yazarlar gerçekten, iddia ettikleri gibi, herhangi bir ard niyete sahip değillerse, bize bir özeleştiri yapma borçları olduğunu kabul etmeleri gerekir. Dürüst ve akademik ölçüler içerisinde bu

özeleştiri nasıl yapılır? Cevap verilmesi gereken soru son derece basittir: yazarlar, bu kadar fazla "teknik hata" ile dolu bir kitabı piyasada tutmayı doğru buluyorlar mı? Yapılması gereken tek şey kitabı piyasadan derhal toplatmaktır, aksi takdirde, yazarlar bilim adına suç işlemeye devam ettiklerini kabul etmek zorundadırlar.

Dipnotlar

1 Turkish Daily News: http://www.turkishdailynews.com/old_editions/05_28_03/for.htm

2 İngiliz dökümanları hakkındaki bu iddialar için bakiniz, Ara Sarafian, introduction to the James Bryce and Arnold Toynbee, The Treatment of Armenians in the Ottoman Empire, 1915-1916, Documents Presented to Viscount Grey of Falloden by Viscount Bryce, Gomidas Institut, Princeton, New Jersey, 2000, p. VII-X; For the American documents sehe, Heath Lowry, The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story, Isis Press, Istanbul 1991

3 Alman belgeleri için bakiniz: www.armenocide.net; for Austrian documents, Artem Ohandjanian, Österreich-Armenien 1872-1936. Faksimliesammlung diplomatischer Akenstücke, 12 Volume, Vienna, 1995; for American Documents, The Armenian genocide in the U.S. Archives, 1915-1918 [microform], accompanied by printed guide, compiled and edited by Rouben Paul Adalian, entitled: Guide to The Armenian genocide in the U.S. Archives, 1915-1918 (. Alexandria, Va. : Chadwyck-Healey, 1991); United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917, (Compiled with an introduction by Ara Sarafian), Gomidas Institute. Princeton and London, 2004. Bu arsiv malzemeleri üzerine yapilmis birçok da çalisma vardir. Sadece bir örnek, V. N. Dadrian, The Armenian Question and the Wartime Fate of the Armenians as Documented by Officials of the Ottoman Empire's World War I Allies: Germany and Austria-Hungary," International Journal of Middle East Studies, 34 (February 2002), pp. 59-85;

4 Alman Disisleri Bakanligi ve Lepsius tarafından, Alman belgelerinde yapilan tahrifatlar www.armenocide.net adresinde, Ingilizce olarak da görülebilir. Ayrica Wolfgang Gust'un ilgili sitedeki, "Magical Square, Johannes Lepsius, Germany and Armenia" makalesinde bu tahrifata ilişkin arka plan bilgisi mevcuttur.

5 AGOS, 9, 16, 23 Temmuz 2004

6 AGOS 3 Eylül 2004. Bu hakaretlere bazi örnekler: "çirkin, saldirgan ve 'panik atak' bir kisi", "tarih metodolojisinden habersiz olan, bu nedenle onu okuyup yorumlayacak yeterlilikte ve objektiflikte olmayan bir yazar.

"Akçam gibi... sözde tarihçi"; "cahilce ve adeta kendisine bazi çevrelerce verilen "köyün delisi" rolünü hak edecek tutarsizliklara imza atma(k)"; "hiç tarih okumamis birisi"; "amatör bir tarihçi olarak haddini as(an)"; "O'na, arsiv belgelerini okuyabilmesi için bedelsiz Osmanlica kursu vermeyi de taahhüt ediyorum. "

7 PA-AA/R14087/MF7124/28-30; BoKon/170/MF7251/66-70

8 Orijinal Almanca: "Bald nach dem Abtransport der Armenier aus Trapezunt traten Gerüchte auf, dass ihre Hinmordung bereits begonnen habe... Die Erfahrung hat gelehrt, dass die den Türken feindliche Phantasie in Trapezunt die unglaublichsten Blüten treibt. Die Gerüchte wurden daher seitens des Kaiserlichen Konsulats mit grosser Zurückhaltung aufgenommen. Sie verdichteten sich indessen zu derart bestimmten Behauptungen, dass ich mich im Interesse des deutschen und türkischen Ansehens für verpflichtet hielt, die Angaben auf ihre Wahrheit nachzuprüfen."

9 Orijinal Almanca: "Wir haben dabei eine Leiche gefunden, welche etwa 7 Tage im Wasser gelegen hatte, ein Beweis, dass eine planmässige Beseitigung etwaiger Leichen bisher nicht erfolgt war. Ausserdem begegneten wir drei Arbeitern, welche uns berichteten, am Morgen mit der Absuchung des Flusses und der Beerdigung gefundener Leichen beauftragt worden zu sein. Nach ihren glaubwürdig erscheinenden Angaben hatten sie bisher vier Leichen, darunter eine Frauenleiche, gefunden. Endlich wurde uns von Einwohnern berichtet, dass sie eine Leiche den Fluss hätten heruntertreiben sehen."

10 J. Lepsius, Deutschland und Armenien 1914-1918, Sammlung Diplomatischer Aktenstücke, Potsdam 1919

11 Belgenin orijinali ve Lepsius tarafindan yayinlanmis hali www.armenocide.net adresinden elde edilebilir.

12 Wolfgang Gust, "Magical Square, Johannes Lepsius, Germany and Armenia" in: www.armenocide.net

13 "Deutschland, Armenien und die Türkei 1895-1915. Dokumente und Zeitschriften aus dem Dr. Johannes-Lepsius-Archiv an der Martin-Luther-Universität Halle Wittenberg"; compiled by Hermann Goltz and Axel Meissner", K. G. Saur München 1999

14 PA-AA/R14088/MF7129/23-50

15 Erzurum civarinda bosaltma islerinin saat farki ile yapildigina bir örnek teskil etmesi bakimindan Alman subay Stange'nin, 23 Agustos 1915 tarihli raporu anlatilir. [PA-AA/Botschaft Konstantinopel/Bd. 170/MF7254/27-35]

16 Erzurum ve civarindan yapilan sürgünler ve bunlarin akibeti hakkinda bakiniz: Hilma Kaiser, "A Scene from the Inferno". The Armenians of Erzurum and the Genocide 1915-1916, in: The Armenian Genocide and the Shoah, Hans-Lukas Kieser, Dominik J. Schaller (ed), Chronos Verlag,

Zürich, 2002, pp. 129-187

17 Almanca orijinal: Zu Beginn des Mai führten die bekannten Vorgänge von Wan dazu, dass die Regierung und die Militärbehörden zu scharfen Massregeln gegen die Armenier griffen. Alle noch mit der Waffe dienenden Armenier wurden aus dem Heere entfernt und in Arbeiter-Bataillone gesteckt. Die Bewohner der Erserumer und der Passin Ebene, die nur noch aus Frauen, Kindern und alten Männern bestand, wurden aus ihren Dörfern vertrieben und sollten zwangsweise nach Mesopotamien gebracht werden. Diese mit militärischen Rücksichten begründete Massnahme wurde mit unnötig rücksichtsloser und grausamer Weise durchgeführt. Auf dem Wege nach Ersindjan wurden die Betreffenden bei Mamachatun, Sansar, Euphrat Brücke und Päräz von Kurden und türkischen Freiwilligen überfallen, beraubt und getötet. Die Zahl der Umgekommenen dürfte zwischen 10 - 20000 betragen, nach Angabe der Regierung nur 3 bis 4000. In derselben Zeit wurden die Bewohner der Ersindjaner Ebene bei ihrem Durchzug durch die Schlucht von Kemach gleichfalls bis auf wenige beraubt und getötet, die Frauen entführt. Hierbei soll, wie mir glaubwürdig mitgeteilt wurde, türkisches Militär bezw. Gendarmen beteiligt gewesen sein.

18 Bu son iki cümle, Çiçek ve arkadaslari tarafından, ilerki sayfalarda, "hükümetin güvenlik konusunda her zaman basarili olmadigi"nin örnegi olarak aktarilmis, (s. 82). Oysa bölgeden gönderilen diger belgeleri de, örnegin gene Scheubner Richter'in 9 Temmuz 1915, PA-AA/BoKon/-169/MF7249/93-95 numarali raporunu okusalardi, bu olayin bile Ittihat ve Terakki Partisi -ve Erzurum Polis Müdürlügü tarafından- örgütlendigini bileceklerdi ama bunlar ayri tartisma konusu.

19 Almanca original: Es ist tief bedauerlich, dass infolge der von der Militärbehörde geduldeten Haltung des Komitees und seiner dunklen Hintermänner die militärisch und politisch in mancher Hinsicht vielleicht zu begründende Massnahme der Aussiedelung der Armenier aus den Grenzgebieten in einen Rache-, Vernichtungs- und Raubfeldzug gegen sie umgewandelt wurde. Von vernünftig denkenden weiten Kreisen der türkischen Bevölkerung, besonders von den Grundbesitzern, wird diese Ausrottungspolitik auch nicht gebilligt. Diese Kreise, die mit den Armeniern zusammengearbeitet haben und gut mit ihnen ausgekommen sind, erkennen die grosse wirtschaftliche und politische Gefahr dieses neuen "Systems der Lösung der Armenier-Frage". Ich bin auch mehrfach bei meinen Fahrten durch das Land von Grossgrundbesitzern, deren Gast ich war, gefragt worden, warum denn die deutsche Regierung die türkische zu einem solchen Vorgehen gegen die Armenier veranlasst habe. Einer der Fragesteller, ein sehr angesehener und einflussreicher Bey, fügte hinzu, es habe wohl früher Armenier-Massaker gegeben, aber diese hätten sich meist auf Kämpfe der Männer beschränkt, jetzt morde man entgegen den Vorschriften des Korans zu Tausenden unschuldige Frauen und Kinder. Dieses geschehe nicht etwa

von in Erregung geratenen Volksmengen, sondern systematisch und auf Befehl der Regierung - "des Komitees", wie er mit Betonung hinzufügte. Hierbei sei bemerkt, dass hier geflissentlich verbreitet wurde, die Aussiedelung geschehe auf Betreiben der deutschen Regierung.

20 J. Lepsius, op. cit., Belge no: 129, pp. 116-121 16720-AA/R14089/MF-7136/98-7137/11

21 United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917, (Compiled with an introduction by Ara Sarafian), op. cit., p. 270

22 Greg Young'un, September 20th 1915 tarihli raporu, in: Ibid, p. 296 Ingilizce: "His Excellency also informed me –upon my statement that if the Government permitted I believed that I could secure funds from the American Red Cross to aid these people who undoubtedly would be very needy- that the Government would not permit of this and that the Government was doing everything possible, furnishing food, tents et cetera."

23 Ingilizce original: "Numerous stories are current of hardship, want, suffering from hunger, forced marching when in no condition to walk, cruelty of guards, seizure of young women, giving away and selling of children that they might find homes et cetera et cetera, but I did not believe them and even now I'm sure that many of the worst stories that are circulating are much exaggerated. Still, there are some which I must credit. One, is that of a woman who though six or seven months pregnant and naturally in no condition whatever to make the marches, was obliged to keep up with the procession until she dropped in her tracks and died. I have heard of several cases of young girls or boys being bought by people who wished to aid in some way and were importuned by parents to take their children as servants so they might have homes. It was stated to me also that some soldier guards, in order to urge them on, whipped those who struggled in the march from utter exhaustion or to get food or money from compassionate Christian inhabitants.

24 have also heard of kindnesses extended by good Moslems who pitied these sufferers and I overheard a common Moslem soldier—and it is known that such have hardly enough money for themselves—say he had given two Medjidis to the Christian exiles. Several times I went to the quarter through which the exiles were marched to see them with my own eyes. Never however could I time my visit with their passage. Kahdem, on the outskirts of the city, is a large commons after passing through Damascus all the exiles are collected preparatory, it seems, to being dispersed to the various towns where they are finally to stay. Some days ago I visited this place to get some idea of conditions. It is a large open tract, practically devoid of grass and possessing but few trees. It was nearly covered with groups of ragged road-strained dejected wholly dispirited individuals. There were only a very few tents or shelters of any kind and these had the air of being more improvisations. At the [entrance] outer fringe of people I was met by a policeman who

conducted me to the man in charge of the encampment. I saw practically nothing and learned only what he told me. He was most courteous."

25 Ingilizce original: "Upon approaching low ground of concentration of exiles, the odor became sickening and noisome flies swarmed about him. Passing through the encampment he saw many people ill and bodies of others half in the water collected in pools on the low-lying ground. Some told him they were only waiting for death to free them."

26 Lepsius, op. cit., Belge no: 94, s. 89 Bu belge, ufak dil düzeltmeleri dışında tahrif edilmeden yayınlanmıştır.

27 Ibid, belge no: 109, s. 99-101

28 DE/PA-AA/Botschaft Konstantinopel/Bd. 169/MF7249/06

29 : DE/PA-AA/Botschaft Konstantinopel/Bd. 169/MF7248/73-75

30 AGOS, AGOS 3 Eylül 2004

31 United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917, (Compiled with an introduction by Ara Sarafian), op. cit., p. 181. Orijinal Ingilizce: "Boghos Marimian a wealthy and influentid Armenian together with his two sons, according to a reliable witness, were placed one behind the other and shot through. 45 men and women were taken a short distance from the village into a valley. The women were first outraged by the officers of the gendarmeric and then turned over to the gendarmes to dispose of. According to this witness a child was killed by beating its brains out on a rock. The men were all killed and not a single person survived from this group of 45."

32 Ibid. Orijinal Ingilizce: "I have just been talking with a young man who has been performing his military service on the "inshaat tabouri" (construction regiment) working on the roads out toward Gumushane. He told me that fifteen days ago all the Armenians, about 180, were separated from the other workmen and marched off some distance from the camp and shot. He heard the report of the rifles and later was one of the number sent to bury the bodies which he stated were all naked having been stripped of clothing."

33 Örnegin, 1919 yilinda kaleme aldigi bir raporunda Heizer, bir baska olayi aktarirken, "I myself saw where 16 bodies were washed ashore and buried by a Greek women near the Italian Monastery." der. (11 Nisan 1919 tarihli rapor, ibid, p. 687)

34 United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917, op. cit., p. 181

35 Leslie A. Davis'in Harput'tan, Gölcük gölü etrafında kendi gözleriyle gördügü binlerce cesede iliskin aktardigi raporlar için bakiniz: Leslie A. Davis, The Slaughterhouse Province, An American Diplomat's Report on the Armenian Genocide, 1915-1917, (edited by Susan K. Blair), Aristide D. Caratzas, New Rochelle, New York 1989)

36 Konsolos Bergfeld'in, Trapezunt, 9 July 1915 tarihli raporu, DE/PA-AA/R14086; Heizer'in istisnalara iliskin raporlarina bir örnek olarak July 3rd 1915 tarihli raporu verilebilir. United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917, op. cit., p. 88

37 AGOS, 3 Eylül 2004

38 Bergfeld, 9 July 1915, DE/PA-AA/R14086 Bergfeld, 6 Temmuz 1915, tarihli bir baska raporunda da bu kisitlamalarin kaldirildigini bildirmistir. PA-AA/BoKon/ 169/ MF7249/30

39 Nail'in özel rolü Heinze'nin çesitli raporlarinda ele alinir, April 11th 1919 tarihli rapor için bakiniz, United States Official Records on the Armenian Genocide 1915-1917, op. cit., pp. 687-8

40 Trabzon ve civarindaki sürgün ve öldürmelere iliskin daha ayrintili bilgi için su çalismalara bakilabilir. V. N. Dadrian, "The Armenian Genocide: an interpretation", in: America and the Armeian Genocide of 1915 (edited by Jay Winter) pp. 52-103; Kevork Y. Suakjian, Genocide in Trabizond: A Case Study of Armenio-Turkish Relation During the First World War, (Disseratation) Lincoln, Nebraska, February 1981, pp. 107-152

41 Prof Çiçek bana cevap yazisinda, benim ilk kitap elestirisinde yer alan bu elestirime de deginmis ve "Akçam'in elestirisini okuyanlar sanki Rusya vatandasi Ermenilerin ayri bir devlet, Osmanli vatandasi Ermenilerin bir baska devlet kuracagini zannedebilir... Akçam'in elestirisi bagimsiz Ermenistan kurulmasi hususunda Ermenilerin topyekûn hareket etmis olmalari sebebiyle anlamsizdir", demistir. Bu da yapilan bilgi tahrifatinin kasitli yapildigini göstermektedir.

Türkiye'de devlet, komitacılık ve çetecilik konusunda birkaç hipotez

Hamit Bozarslan

Susurluk, Çatlı, Çakıcı, Yeşil gibi, kamuoyunun oldukça alışık olduğu isimler, son yirmi yılın Türkiye'sinin siyasi hayatında çeteciliğin ne denli belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. *Kurtlar Vadisi* gibi bir televizyon dizisi, çeteciliğin, belli ölçülerde de olsa, kanundışı etos, tehlike içinde yaşama, gizlilik ve tarihi belirlemeye varan bir özgürlük anlamında kavranıldığını, bu nedenle de, belli bir hayranlık duygusu yaratabildiğini göstermektedir. Komitacılık[1], cuntacılık ve ülkücülükten gelen bir gelenekten beslenen çeteler, aynı zamanda, yozlaşmış ve hukuk, insan hakları gibi "prangalarla" atıl hale getirilen "devlet"i ve "millet"i üyelerinin hayatları pahasına korumayı kendilerine görev bilmiş "vatansever" kuruluşlar olarak görülmektedir[2].

Bununla birlikte, kamuoyunda zaman zaman oluşan yoğun tepkilerin de gösterdiği gibi, çeteler konusunda hakim olan genel kanı, bu teşekküllerin "siyasetin ve otoritenin" yozlaşması sonucunda ortaya çıktığı yolundadır. Susurluk olayının, bugün, kurbanları açısından bile geçmişte kalan bir gazete haberi olarak okunması, bu "yozlaşma" temasının toplum nezdinde sakinleştirici ve güven verici bir fonksiyona sahip olduğunu göstermektedir: Bu şekilde, kamuoyu siyasetin kirlenmesini "devlet"in kirlenmesi ya da "tuzun bozulması" olarak algılamamaktadır. Tam aksine,

"millet"i ve milletin "temizliği"ni ve bekasını temsil eden devlet, "halk"ı temsil eden ve halkın iğfal ya da maniple edilmesi anlamına gelen "kirli siyasete" ve "sütü bozuk bürokrasiye" karşı direnen kaya sağlamlığında bir garantör olarak algılanmaktadır. Kamu yoklamalarında "halk"ı temsil eden kurumların (hükümet, meclis) son derece zayıf bir desteğe, devleti temsil eden kurumların (özellikle cumhurbaşkanlığı ve ordu) rekor düzeyde popülariteye sahip olmalarında, "hükümet" ve "devlet", "halk" ve "millet" arasında yapılan bu ayrım belirleyici bir rol oynamaktadır.

Ne var ki, kronik bir şekilde ortaya çıkan çetecilik olgusunun Türkiye'de hem siyasetin hem de devletin tanım[3] ile ilişkili olduğu, bu nedenle de devlet sosyolojisi ile ilgili araştırmaları da doğrudan ilgilendirdiği açıktır. Çetecilik olgusu, her şeyden önce, devletin, kendi öz sentaksı ve normatif meşruiyeti açısından değil de, amelî, yani varolan haliyle, monolitik bir yapıya sahip olmadığını, bazı dönemlerde, birbirlerine muhalif değişik organların iç mücadelelerinin yaşandığı bir saha oluşturduğunu göstermektedir. Bu anlamda, devletin "kendiliğinden gelen" meşruiyetinin sınırlı olduğunu, ya da, en azından, bu meşruiyetin ancak başka aktör ve katmanlara önemli bir düzeyde muhtariyet tanınması yoluyla yeniden üretilebildiğini görmekteyiz. Bu anlamda, Çatlı, Çakıcı, ve büyük bir ihtimalle bunlardan daha önemli bir konuma sahip olan Yeşil örnekleri, radikal sağdan gelen bazı militanların güvenlik güçleri içinde "palazlanabildikleri"ni, aynı zamanda da, hem bir organ hem de bir saha anlamında ele alınabilecek devletin, bunların cisimlendirildiği sosyalizasyon çevrelerini ve faaliyet alanlarının özerkliğini ve meşruiyetini kabul ettiğini göstermektedir. Aynı şekilde, doğal olarak, bu radikal sağ militanların başarısı sadece devlet içerisinde dayanak bulabilmeleri ile sınırlı kalmamaktadır. Bu militanların her birisi, kendi sosyalizasyon ağları, dinamik ve tecrübelerinden yola çıkarak devleti yeniden tanımlayabilecek imkân ve meşruiyete sahip olabilmiştir.

Bu nedenle, Çatlı ve Çakıcı örneklerinin Türkiye'de devlet sosyolojisinde genel geçer kabul gören "güçlü devlet" ya da "neopatrimonyal devlet" hipotezinin de oldukça zayıf olduğunu gös-

terdiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de bu hipotezin sorgulanmayan bir gerçek olarak kabul edilmesinin, hem devletin kendi özimgesinden, hem de belli bir Weberin gelenekten kaynaklandığını düşünebiliriz. Oysa ki, devletin yoğun ve etkin bir şekilde zor kullanabilmesi, ne zor kullanan tek aktör olması, ne de güçlü bir devlet olması anlamına gelmemektedir. Kriz anlarında devlet, ancak kendi dışındaki aktörlere de zor kullanma salahiyetini tanıyarak, yani zor araçları üzerindeki tekelinden vazgeçerek ve hegemonya sentaksını bu aktörleri de meşrulaştıracak bir şekilde genişleterek varlığını devam ettirebilmektedir.

Sosyolojik Bir Konu Olarak Çetecilik

Susurluk'un, belki de gerçeğin sınırlarını zorlayan düzeyde radikal bir örneğini oluşturduğu çetecilik olgusu, hem kendi başına bir araştırma konusunu oluşturmakta, hem de devleti okumak açısından *heurestique* bir değere sahip bulunmaktadır. Son dönem Osmanlı komitacılığından 1960-1970'li yılların cuntacılığına ya da 1990'ların devlet içerisinde oluşan gizli servislerine kadar bir dizi oluşumu içeren çetecilik, sadece yasadışı iktisadî faaliyetlere ya da kriminaliteye indirgenemeyecek vasıflara sahiptir. Bu vasıfların başında, romantik hülyalarla kurulmuş olsa bile, çete teşekkülünün hür iradeye dayanan ve ayrılmayı mümkün kılan bir mukaveleye değil de, kanla imzalanmış ve ancak kanla ilga edilebilen bir pakta dayanması gelir[4]. Çetelerin kişisel bir otoriteye körce bağlılık temelinde yapılanması kaçınılmaz bir kural olarak ortaya çıkmaktadır. Çeteler içindeki zayıf ya da sadakatlerinden kuşku duyulan üyelerinin gerektiğinde şiddetle bertaraf edilmeleri, hatta, paktın, üyeleri arasında verilen kaynaklara ulaşım savaşı sonucunda bölünmesi ve dağılması, her an için mümkündür. Susurluk, bu dağılmanın son derece kanlı bir boyut alabildiğini göstermektedir. Fakat, dağılmadığı müddetçe çete, güçlü bir dayanışma ağının oluşmasının ötesinde, üyelerinin ortak icraatlarından dolayı kolektif bir mesuliyeti paylaşmak zorunda oldukları bir teşekkül olarak varolabilmektedir[5].

Çetenin ikinci özelliği, gizlilik ve yasadışı çalışmayı temel alması, fakat Hannah Arend'in Nazi teşkilâtı ile ilgili olarak

önerdiği gibi[6], aynı zamanda "gün ışığında" faaliyet gösterebilmesidir. Çetenin elindeki şiddet imkânları, ve bastırılmak bir yana, devlet tarafından açıkça müsamaha görmesi ya da paramiliter bir kuvvet olarak kullanılması, yasa dışılığın muhakkak "gizlilik" anlamına gelmediğini göstermektedir.

Çetenin üçüncü bir özelliği ise, ezoterik bir söylem geliştirme kapasitesine sahip olabilmesi, faaliyetlerini, kendisini aşan bir tarihsel ya da tarih-ötesi misyonla meşrulaştırabilmesidir. Çeteciliğin, son derece yalın, gri tonlara yer bırakmayan, bir faaliyetle bir slogan arasında doğrudan bir ilişkiyi kuran siyasi bir söylem geliştirmesi bu şekilde açıklanabilir. İster komitacı ya da cuntacı olsun, ister de 1990'lardaki ölüm tugaylarının bir üyesi olsun, çeteci "felsefeyi özümleyen, ama susuzluğunu felsefeyle değil de ancak icraatla giderebilen"[7] bir vasfa sahiptir. "İcraat" ise, çetenin ikili bir şecerenin himayesinde gelişmesi anlamına gelmektedir: kendisini daha önceki tecrübelere ve genç –hatta yaşlı- üyelerinin tanıma fırsatını bulamadığı isimlere uzanmasını sağlayan manevi bir şecere (Türkiye'de Sütçü İmam gibi İstiklâl Harbi figürleri, Nihal Adsız...) ve efsanevi bir şahıs ya da bir neslin gençlik dönemlerine uzanan, kahramanlık, fedakarlık ortak tecrübe ve acıları sembolik kaynaklar olarak kullanan organik bir şecere (Çatlı, Halûk Kırcı...).

Bu nedenle, çeteciliğin hem geleneksel anlamdaki eşkıyalıktan, hem de klasik mafya faaliyetleri anlamındaki kriminalite ile tanımlanan şebeke türü örgütlenmelerden ayrı olarak ele alınması gerektiğini düşünmekteyim. Romantik söylemleri nedeniyle, bazı çete örgütlenmeleri, en azından ilk aşamada, enformel iktisadî sistemle son derece dar bir ilişki kurmakta ya da enformel sektörü "vergilendirmekle" yetinmektedirler. İktisadî kaynaklar her şeyden önce iktisadî olmayan faaliyetlerin yürütülmesinin temeli olarak değerlendirilmektedir (Susurluk dönemi çeteciliği, daha sonraki aşamalarda bu kaynakların kendi başlarına bir amaç oluşturabildiklerini göstermektedir). En azından siyasi anlamdaki çetecilik, bir organ olarak değil de bir saha olarak algılanan devlet içinde, devlet sayesinde ya da devlete rağmen ortaya çıkmakta,

imkânlarını ve meşruiyetini hem devletin verdiği kaynaklarda, hem de devlete oranla sahip olduğu özerklikte bulmaktadır. Siyasi sahada devlet vesayetinde gelişerek oluşan çeteler, ister istemez, son tahlilde, devleti tehdit edebilecek organlar haline gelmektedir. Susurluk örneğinin de gösterdiği gibi, çetecilik, kaçınılmaz olarak, devleti, Charles Tilly'nin deyimiyle "parçalanmış bir tiranlığa" dönüştürmektedir[8]. Çeteciliğin ortaya çıkması, aynı zamanda devletle devlet dışı sahalar arasında son derece karmaşık patron-müşteri-patron ilişkilerinin kurulması, enformel ve formel arasındaki sınırların zayıflaması ya da tamamen yok olması anlamına gelmektedir. Susurluk örneği Abdullah Çatlı'nın ve Sedat Bucak'ın hem devletin gizli servislerinden birinin himayesinde yaşayabilen "müşteri"ler, hem de varlıkları ile devleti "müşteri" haline getirmiş "patronlar" olarak faaliyet gösterebildiklerini, bu şekilde devletle "bağımlılık ilişkileri"ni çoğu zaman kendi lehlerine çevirebildiklerini ortaya koymaktadır[9].

Türkiye'de Çeteciliğin Dört Dönemi

Sistemli bir araştırmanın ürünü olmaktan ziyade bakir bir saha oluşturan bu konuda çalışmak isteyenlere bir davetnâme olarak okunabilecek bu deneme, çete-devlet ilişkilerinin anlaşılmasının hem yeni bir sosyolojik yaklaşımı gerektirdiğini, hem de, devamlılıkları ve kopuşları bir arada ele alan, çok varyantlı bir kronolojik okunuşu zorunlu kıldığı hipotezinden yola çıkmaktadır.

Osmanlı/Türkiye tarihinde en azından dört dönemde çete olgusu, devletin bekasını ancak kendi dışında ya da içinde oluşmuş çeteler sayesinde sağladığını, ama aynı zamanda, bu çeteleşmenin devleti tehdit edecek bir boyuta vardığını görmekteyiz. Bu dönemlerin, sayıca sınırlı olmakla birlikte uzun bir süreye yayılmış olmaları ve kronik bir şekilde ortaya çıkmaları, iki anlama gelmektedir: İlk olarak, kriz dönemleri dışında devlet, kendi devamlılığını sağlayabilecek zora ve büyük bir ihtimalle zor kullanmadan tebaalarının itaatını sağlayabilecek meşruiyet kaynaklarına sahip olabilmektedir. Fakat kriz dönemlerinde devletin hegemonyasının kendi dışından gelen aktörlerin entegrasyonu ile

genişletilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Böyle dönemlerde ağırlıklı olarak İslam ya da Türk-İslam bazına kaymak zorunda kalan devlet, kendisine oranla özerk bir niteliğe sahip olan ve zor temelinde kurulmuş bulunan güçlerin varlığını kabul etmek zorundadır. İkinci nokta ise bu güçlerin, devlet adına devletin söylemini, icraatını, ve dolayısıyla da muhtevasını belirleyen güçler olarak ortaya çıkmalarıdır. Ne var ki, bu güçlerin son tahlilde devleti tehdit etmemesi mümkün değildir. Böylelikle, konjonktürsel bir şekilde ortaya çıksa bile, çetecilik, aslında yapısal ve sistemik bir sorunun –ve zafiyetin- sonucu olarak tezahür etmektedir.

Türkiye'de devletin çeteleri barındıran bir sahaya dönüştüğü ya da varlığını ancak çeteler sayesinde ihya edebildiği dönemleri şu şekilde sıralayabilmek mümkündür:

1 Islahat ve İttihat ve Terakki dönemlerini de içeren ve hemen hemen bir asra yayılan imparatorluktan çıkış dönemi;

2 İstiklâl Harbi'nin en azından ilk iki yılı;

3 1961-1971 dönemi;

4 İlk emareleri 1970'lerde görünen ve 1990'larda en had aşamaya varan Susurluk dönemi.

I İmparatorluktan Çıkış

Bu ilk dönem çeteciliğinin anlaşılması 19. yüzyıl ve bu yüzyılla ilgili kaynakların yeniden ve sistematik bir şekilde okunmasını gerektirmektedir. James Reid'in –bir dizi zafiyeti inkâr edilemez- çalışması, bu olgunun Osmanlı reformlarının, özellikle askeri ve idarî alandaki reformların akim kalmasında da önemli bir rol oynadığını göstermektedir[10].

Bu dönemi belirleyen faktörlerin başında, Şerif Mardin'in Osmanlı zımnî mukavelesi[11] olarak tanımladığı klasik iktidar mühendisliğinin sona ermesi gelmektedir. Osmanlı zımnî mukavelesi, doğrudan yönetim yerine değişik etnik, dinî ve meslekî kategorilerin ya resmî ya da gayri-resmî bir konuma sahip olan *"most favored lords"*lar tarafından temsil edilmesi anlamına gelmekteydi. İtaat karşılığında devlet "periferik" böl-

gelerin önemli bir derecede muhtariyet sahip olmasını kabul etmekte ve bunlarla ilişkilerinde asgarî bir şiddet kullanmayı taahhüt etmekteydi. Aynı şekilde, "merkez" genellikle, periferide varlıklarını yapısal ve sistemik bir şekilde devam ettiren ihtilafların hakemlik mercii rolünü görmekteydi. Osmanlı zımnî mukavelesinin sona ermesi, aynı zamanda, eski merkez-kaç kuvvetlerin belli avantajlar karşılığında sisteme entegre edilen iktidar ve hâkimiyet mekanizmalarının yıkılması, ve bunların yerine kurulan yeni merkezî iktidar aygıtlarının başarısızlığa uğraması, ve bunların meşruiyetlerini kabul etmeyen yeni dinamiklerin oluşması anlamına gelmekteydi. Bu dinamiklerin gelişmesi hem merkez-kenar ilişkilerinde bir kaosa yol açtı, hem de, daha önceki dönemlerle kıyaslanamayacak ölçüde büyük bir devlet şiddetinin kullanılmasını beraberinde getirdi.

Bu dönemde, çete olgusu değişik şekillerde tezahür etmekteydi. Her şeyden önce, yeni kurulan ordunun kendisi büyük ölçüde bir çeteleşmeye sahne olmaktaydı. Devletin tayin ettiği askerî sorumlular belli bir ölçüde "harp ayanları" konumuna sahiptiler. Bunların "devlet ayanı" rolünü görebilmeleri, bir yandan kaynak dağıtımı yoluyla sahip oldukları müşteri gruplarının varlıklarını devam ettirebilmelerine, diğer yandan da, bulundukları bölgelerde yeni patron-müşteri ilişkileri geliştirebilmelerine bağlıydı. Aynı şekilde, Kürdistan'da kurulan Hamidiye Alayları, devlet tarafından beslenen, resmî olarak bir devlet generali tarafından yönetilen, ama gerçekte devlet-dışı dinamiklerin silahlanması ve özerkliklerini devlete kabul ettirmeleri anlamına gelmekteydi. Alay olarak örgütlenmezse de, İmparatorluğun Arab bölgelerinde ve Balkanlar'da da bu tür özerk teşekküllerin oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu özerkleşme süreçleri, "merkeziyetçiliği" hem yeni idarî sistemin hem de kendi bekasının korunmasının koşulu olarak gören devletin, gerçekte, devlet-dışı ya da merkez-kaç kuvvetlerin entegre edilmesi ile ayakta kalabildiğini göstermekteydi. Böylelikle, 19. Yüzyıl'ın ikinci yarısında girişilen reformların, son tahlilde, Osmanlı ordusunun "gayri-nizamî" nüvelerin ve "iktisadî müteşebbislerin" hakimiyetine geçmesini sağladığını görmekteyiz.

İmparatorluktan çıkış yılları olan 1906-1918 dönemi, çeteleşme konusunda nispetten ayrıntılı bilgi sahibi olabildiğimiz bir dönem olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde, ordunun içinde muhalefet gelenekleri Çerkez Hasan ve Ali Süavi'ye kadar uzanan yeni siyasi grupların oluştuğunu ve bunların tümüyle Saray'dan bağımsız olarak, hatta Saray'a muhalif olarak hareket ettiklerini görmekteyiz. İttihat ve Terakki bu grupların en önemlisi olarak ortaya çıkmaktadır. Devleti korumakla görevli İttihatçı subaylar, aynı zamanda, ortadan kaldırmakla görevlendirildikleri Balkan ve Ermeni komitacılarını açıktan bir model olarak kabul etmekte ve benzer temellere sahip sosyalizasyon mekanizmalarını geliştirmekte, belli bir oranda da, Saray'a karşı, "düşman komitacılarla" bir silah kardeşliğine gidebilmekteydiler. Bu işbirliği, hem bir "silah arkadaşlığını" hem de bir "kan davasını" beraberinde getirmekteydi. İttihat ve Terakki'nin kuruluş bildirisinde de açıkça görüldüğü gibi, Ermeni, yani Hıristiyan ihtilalcilerinin Sultan-Halife Abdulhamid'i öldürmeye girişmesi, millî bir utanç olarak değerlendirilmiş, "babanın" aile dışı efratlar tarafından değil de "aile efratları" tarafından öldürülmesi, ailenin bekasının sağlanması için "baba"nın bertaraf edilmesi fikrinin muhalifler arasında yaygın bir şekilde kabul edilmesine yol açmıştı[12]. Bu dönemdeki ortaya çıkan devlet içi, ama saraya düşman askeri teşekkülleşmeler, meşruiyetlerini elit olma statülerinden ve "devleti kurtarmayı" da içeren "tarihsel misyon"larından almaktaydılar. "Tarihsel misyon" aynı zamanda, meşruiyet kavramının yeniden tanımlanması anlamına gelmekteydi. "Mesuliyetsizlik" ve "mukaddes devlet" fikrini devam ettirmekle birlikte, bu teşekküllerin meşruiyetlerini klasik Osmanlı geleneğinin devamlılığından değil de kopuştan aldıklarını, "beka"yı devlete ve Padişah'a karşı şiddette ve yeni "Peygamberliklerin" asrı olan 19. Yüzyıl ütopyalarında[13] aradıklarını görmekteyiz.

1908-1918 döneminde ise, kendisini "ruh-i devlet" olarak algılayan İttihat ve Terakki'nin ikili bir gelişme gösterdiğini görmekteyiz. İttihat ve Terakki, bir yandan merkezi bürokratik bir devlet aygıtının temel nüvesi haline gelmekte ve İkinci

Abdülhamid'in merkeziyetçileştirici mirasını devam ettirmekteydi; diğer yandan ise, bu merkezi aygıtın yine kendisi tarafından üretilen çete olgusu yoluyla zayıflaması, hatta marjinalleşmesi sürecinde belirleyici bir rol oynamaktaydı. İttihat usulü komitalaşma, kendisine hedef olarak saptadığı devletin hizmetinde bir ordunun oluşmasının önünde temel bir engel olarak ortaya çıkmaktaydı. Aynı şekilde, dışa, yani aralarında diğer eski muhaliflerin ve özellikle de Hürriyet ve İtilaf Fırka'sının da bulunduğu "iç düşmanlara" karşı birleşik bir cephe oluşturabilen İttihat ve Terakki'nin, içte parçalanmış olduğunu, 1913 darbesinden, ve özellikle de Mahmud Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra, her "Üç Paşa"nın (Talat, Enver ve Cemal) kendi özel istihbarat ve zor aygıtına sahip olduğu görülmektedir. Savaş dönemi, bu çeteleşme olgusunun aynı anda spekülasyon ve « milli burjuvalaşma » ile eklemlenebildiğini, göstermekteydi.

İmparatorluktan çıkış sürecinin son yılları olan Cihan Harbi döneminde, çeteleşme olgusunun en önemli örneğinin İttihat ve Terakki tarafından kurulan ve resmî askeri ve sivil bürokrasinin üstünde bir yer alan Teşkilât-ı Mahsusa olduğunu söyleyebiliriz. Ermeni soykırımında belirleyici rolü oynayan Teşkilât, hem resmi bürokraside yer tutan, hem de bu bürokraside resmen yer almayan şahıslardan oluşmaktaydı. Teşkilât içinde, Diyarbakır valisi Dr. Reşid'le birlikte, Yakup Cemil gibi sicilleri "devlet adamlığı"nı engelleyen kişiler ve ulemadan ve eşraftan –kişisel ve kolektif biyografyaları henüz yazılmamış- çok sayıda kişinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Belli bir ölçüde modern dönemlerin memluk sistemini oluşturan Teşkilât'ın özellikle Balkan ve Kafkasya kökenli elemanları içerdiği yolunda da bazı bilgiler de bulunmaktadır. Bir yandan devletin resmen uygulayamayacağı icraatlarla yükümlü olan Teşkilât, diğer yandan Ermeni mallarının yağmalanmasında önemli bir rol oynamakta, bu yolla da, çeteleşme ve kişisel zenginleşme arasında bir bağ kurmaktaydı.

II İstiklâl Harbi

İstiklâl Harbi'nin de, en azından 1921'e, yani Batı bölgesinde az-çok merkezî bir ordunun kurulmasına kadar, çetecilik

temelinde geliştiğini görmekteyiz. Bu döneme kadar Batı bölgelerinde mukavemetin temel nüvesini oluşturan Çerkez Ethem, çeteciliğin en önemli siması olarak ortaya çıkmaktadır. Ethem'in Cihan Harbi dönemindeki faaliyetleri, özellikle de Teşkilât-ı Mahsusa içerisinde önemli bir rol oynayıp oynamadığı bilinmemekte. Emrah Cilasun'un yayınladığı belgeler, Ethem'in kendi birliklerinin ötesinde Anadolu düzeyinde, Kafkasya kökenliler arasında önemli bir sosyal tabana sahip olduğunu, bu tabanın verdiği güçle, bir yandan radikal plebyen bir söylem geliştirdiğini, diğer yandan da mahallî düzeyde devletin zayıflaşmış bürokrasisini kendisine bağımlı bir hale getirdiğini göstermektedir[14]. Fakat, Ethem dışında da, büyük ölçüde çözülmüş İstanbul hükümetine, ve henüz tam bir varlık kazanamamış Ankara hükümetine oranla oldukça büyük bir özerkliğe sahip diğer bazı kuvvetlerin olduğunu da bilinmektedir (özellikle Ege'de Efeler, Kuvayi-Milliye birlikleri). En azından 1921 baharına kadar, Kâzım Karabekir'in kontrolündeki bazı Doğu vilâyetlerinin dışında, subaylar dahil, "millî mukavemetin" büyük bir ölçüde bu çete kuvvetlerinin yönetiminde geliştiğini görmekteyiz. Bu dönem çeteciliğinin, Ankara hükümetinin tecriden güçlenmesi, Çerkez Ethem kuvvetlerinin tasfiye edilmesi, ve daha sonra Yahya Kahya gibi sorunlu bazı çete simalarının ortadan kaldırılması ile büyük ölçüde sona erdiğini söyleyebilmek mümkündür. Devletin bekasını yine kendi imkânları ile sağlama sürecinin giderek, Mustafa Kemal'e sadakat dışında bir vasıfları olmayan, İstiklâl Harbi'nde önemli bir rol oynamamış subay ve sivil bürokratlar katmanının oluşmasıyla devâm ettiğini, 1926 İzmir Suikastı sonrası "temizlemeler"in bu sürecin son halkasını oluşturduğunu söyleyebiliriz.

İstiklâl Harbi çeteciliği, büyük bir ölçüde bürokrasi ile eşanlamlı olarak kabul edilen "okumuşlar katmanını" hor gören plebyen bir niteliğe sahipdi. Subay kökenli İttihatçılıkla ihtilaflı ilişkilerin oluşmasına yol açan bu plebyenlik, aynı zamanda da, asker eşraf ve ulema kökenli Birinci Cihan Harbi dönemi İttihatçılığını devam ettirmekteydi. Bu dönemdeki çete üyelerinin de büyük bir kısmının devlete oranla nispi bir özerkliğe sahip olan ve

"cemiyet"ten, özellikle de eşraftan ve ulemadan gelen sınırlarla güçlenen Teşkilât-ı Mahsusa'dan geldikleri, devleti devlete rağmen kurtarma programını devam ettirdikleri söylenebilir. Bu anlamda, çetecilik, belli bir oranda, kendini, Cihan Harbi İttihatçılığının ya zihnî ya da de organik devamı olarak algılamaktaydı. Ne var ki, kriz ve dağılma, İttihatçılığın uğradığı prestij kaybı, İstiklâl Harbi'ni destekleyen Sovyetler Birliği'nin varlığı ve Üçüncü Enternasyonal yoluyla yoğun bir propagandaya girişmiş olması... gibi faktörler, devletin ne olduğu ya da ne olması gerektiği konularında çeteler arasında da ciddî yol ayrımlarına yol açmıştı. Bu nedenle, Çerkez Ethem misalinin de gösterdiği gibi, bazı çeteler kendilerini, sosyalizm, İslâmcılık ya da Türkçülük arasında ihtilaflı sentezlerle meşrulaştırmışlardı.

III 1959-1971: Ya Devlet Başa, Ya Kuzgun Leşe

Burada değinemeyeceğim nedenlerden dolayı[15], Mustafa Kemal ve İsmet İnönü döneminde güçlü bir devletten bahsedebilmek oldukça zor. Bununla birlikte, Kemalist devletin zor araçlarını milliyetçilik ve "laiklik" icraatlarının ayrılmaz bir parçası olarak başarılı bir şekilde kullanabildiği de kuşku götürmez. Aynı şekilde, devletin tümüyle iltisak sahibi olmadığını düşünsek bile, en azından tepede birleşmiş bir teşekküle karşı karşıya olunduğu, 1926 "temizlemeleri"nin ve Serbest Fırkası sonrası restorasyonun (1930), devleti Mustafa Kemal eksenli olarak yeniden inşa ettiği kuşku götürmemektedir. İttihat ve Terakki'nin entelektüel ve organik olarak devamını oluşturan Kemalist devlet, aynı zamanda selefinin askeri ve sivil bürokrasiden yarattığı parçalanmaların üstesinden gelerek bir mevcudiyet ve devamlılık kazanabilmişti.

Kemalist devletin bu başarısını bir dizi faktörle açıklayabilmek mümkün. Her şeyden önce, savaş koşullarının bitmesi ve "iç tehdit"in daha çok Kürdistan ya da taşra boyutunda kalması, devleti oldukça güçlendirmiş, Anadolu'nun tümünde merkeze bağlı bürokratik bir ağ kurulmasını kolaylaştırmıştı. İkinci olarak, milliyetçiliğin sağladığı ve İslâmlaşma süreciyle bir arada gelişen siyasi meşruiyet, Kemalist iktidarın etkinliğinin önemli bir fak-

törü olarak kabul edilebilir. "Laikleşme" toplumsal bazı hoşnutsuzluklar yaratsa bile, devletin "İslam ve Türk" olarak meşruiyeti tartışma götürmez bir şekilde kabul görmekteydi. Kemalist iktidarın başarısının üçüncü nedeni ise, Balkan Savaşları'ndan itibaren ciddi bir kan kaybına uğramış Türkiye'de zenginliklerin daralmış olması, dağıtılabilecek iktisadi kaynakların, özellikle 1929 buhranı ile daha da azalmış bulunması idi. Bu koşullarda Mustafa Kemal'in devlet ve cemiyet içinde tartışılmaz bir hakem rolünü görmesi nispeten kolaydı. Mevcut sınırlı kaynakların sadece cılız bir burjuvaziye ve Mustafa Kemal'in "affariste" olarak bilinen çevresine dağıtılması ve nispeten eşitlikçi bir temelde "bölüştürülmesi" devlet içinde zora başvurmayı gereksiz bir hale getirmekteydi.

Aynı şekilde, İkinci Cihan Harbi ve DP'nin iktidara gelişi sonrasında da çeteciliğin olgusunun nispeten sınırlı bir rol oynayabildiğini görmekteyiz. 1945'ten 1960'lara kadar endüstrileşmenin yarattığı zenginliklerin esas olarak devlet dışında bölüşülmüş olması da burada önemli bir rol oynamaktaydı. Askeri bazı oluşumlara rağmen en azından 1959'a kadar devlet içi ihtilafların ya DP'nin otoritarizmi, ya da askeri emir-kumanda zinciri içinde halledilebildiği anlaşılmaktadır.

1959-1963 döneminin ise, tam aksine, askeri oluşumların arttığını, 1960 darbesi, 14'ler ve Talat Aydemir'in darbe teşebbüslerinin de gösterdiği gibi bir cuntalaşma sürecinin yaşandığını gözlemekteyiz. Kısmî bir demokrasinin işlerlik kazandığı 1963-1969 yıllarında, cuntacılığın tümüyle sona ermediğini, ama muhalefetlerin daha çok Meclis'e ya da sokağa taşındığını, 1969-1971 döneminde ise, devlet içinde "sağ" ve "sol"[16] gruplaşmalardan ayrı olarak ele alınmayacak cuntacılığın yeniden ağırlık kazandığını görmekteyiz.

Bu nedenle, 1959'dan itibaren, cuntacılık (ve daha sonra MHP tarafından oluşturulan paramiliter kuvvetler yoluyla), çeteciliğin yeniden önem kazandığı belirtilebilir. Bunun değişik nedenleri arasında, devlet katmanları, özellikle de zor cihazlarına hükmeden katmanlar arasında kendilerini tarihî ve tarih-ötesi bir mis-

yonun sahibi olarak gören kuvvetlerin oluşmasını ve bunların bu misyonlarını gerçekleştirmek amacıyla devleti zorla ele geçirmeye heveslenmelerini zikredebiliriz. 9 ve 12 Mart cuntalarının da gösterdiği gibi, bu oluşumların toplum içerisinde bir hegemonya sağlayamadıkları, bu nedenle de, ancak sınırlı bir biçimde toplumsal bir muhalefet ya da seferberlik gücüne dayanabildikleri görülmektedir.

Kemalist dönemde oluşan "toplum-üstü" devletin belli bir oranda zayıflaması ve kendisini iç dinamikleriyle yeniden üretememesi ise, bazı devlet ricalinin kendi dışlarında gelişen cuntacılık ve çetecilik gibi olgulara en azından müsamahakar bakmalarına yol açmaktaydı. Devletin "iç düşman" ya da "iç tehdit" olarak algıladığı katman ve programların toplum içerisinde belli bir güç kazanması, sembolik sahada devlet monopolünün zayıflaması ya da alternatif siyasî ve kültürel simgelerin –Kürt, Alevi, İslamcı- gelişmesi ise, devletin bekasının korunmasını acil bir görev haline getirmişti. Bu durumda, devletin kendi dışındaki zor kullanma imkanlarına sahip güçleri meşrulaştırması ve entegre etmesi dışında bir alternatifi kalmamış bulunmaktaydı. MHP'nin 1960'larda devlet içinde –ve komando kampları yoluyla- devlet dışında elde etiği güç bunu açık bir şekilde göstermekteydi.

Bu dönemdeki cuntalaşma yoluyla oluşan çeteleşmeyi İttihat ve Terakki döneminde komitacılık biçiminde tezahür eden çeteleşme ile karşılaştırabilmek mümkün değildir. Komitacılığın ve cuntacılığın ana kaynaklarından birini oluşturan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri bürokrasilerinin çok daha değişik profillere sahip olduğu, devletin kendisinin de, özellikle 1960'larda, Pentagon mahreçli kontrgerilla ya da ya da gayri-nizamî harp teorilerinin tesirinde bulunduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, bu dönemin cuntacılığı ile son Osmanlı dönemi komitacığı arasında ortak bazı paydaların olduğu da söylenebilir. Bunların başında hem komitacılığın hem de cuntacılığın, devlete sadakat yemini etmiş, ama devleti devlete rağmen koruma, kollama ve kurtarma görevini üstlenmiş, bu nedenle de sadakati itikat olarak değil de itaatsizlik olarak yorumlayan

askeri ve sivil bir elitin ve entelicensiyanın hareket tarzı olması gelmektedir. Kendisini tarihsel bir misyonun sahibi olarak gören bu katman, siyaseti bir savaş olarak[17] ve ihtilali ise bir teknik olarak değerlendirmekteydi. Bundan yola çıkarak, muhaliflerini –ve prensip olarak bir muhalefetin bulunmasını- düşman ve düşmanlık ilân etmekte, ihtilafların meşrulaştırılmasını sağlayabilecek siyasal liberal formülleri bir ihanet olarak değerlendirmekteydi. Bu şartlarda, devletin birbirine düşman ve devlet adına hareket eden, devletin muhtevasını belirleyen kutuplara bölünmesi, devlet içi konsensüsün ise, son tahlilde, bazılarının feda edildiği, diğer bazılarının entegre edildiği darbeler ve askeri rejimlerle sağlanması kaçınılmazdı.

Burada bir parantez açarak, bu olgunun 1959-1971 Türkiye'sinde demokrasinin yerleşmesi sorununun evrimci bir perspektiften yola çıkarak ele alınamayacağını da gösterdiğini belirtmek gereklidir. Türkiye siyasi tarihinin okunuşu, genellikle demokrasinin ancak "kopuşlar"ı da içeren bir süreç sonucu kurulabileceği, ama son tahlilde, oluşan "demokratik birikim"in demokrasinin içselleştirilmesi ve müesseseleşmesi sonucuna varacağı hipotezinden yola çıkmaktadır. Bunun tam aksine, 1959 sonrası dönem, devletin ciddi yapısal sorunlarla karşı karşıya bulunduğunu, bu sorunların sürekli bir şekilde olmasa da, bazı kırılma anlarında tezahür ettiğini göstermekteydi. Bu anlamda, ne 27 Mayıs ne de 12 Mart "demokrasinin bir çocukluk hastalığını" oluşturmamakta, tam aksine Türkiye'de devletin yapısal sorunları ve krizleri konusunda önemli ipuçları sunmaktaydı.

Eldeki veriler bu dönemde cuntacılık temelinde devlet içinde faaliyet gösteren aktörlerin enformel ya da yeraltı ekonomisi ile bir ilişkide bulunup bulunmadığını anlamaya el vermemektedir. Bu iki ekonominin, içtimaî olarak değil de, zenginlik yaratan alanlar olarak 1960'larda nispeten marjinal olduklarını, en azından devletin sağladığı –ve dış krediler ve KİT'lerle beslenen- kaynaklarla mukayese kabul edemez oranda cılız kaldıklarını düşünebiliriz. Aynı şekilde, Ortadoğu koşulları, 1950'lerde ve 1960'larda ancak son derece zayıf bir sınır aşırı ekonominin oluşmasını mümkün kılmaktaydı. Bu nedenle, bu aktörler açısından

önemli olan hedefin, devlet dışı iktisaddan beslenmekten çok, devlet kaynaklarının tümünü ele geçirme olduğunu düşünebiliriz[18]. Dönemin mantığı ya devlet başa ya da kuzgun leşe olarak özetlenebilir.

IV- 1970'lerin Şiddetinden Susurluk'a

Susurluk kazasına varan süreç konusunda elde yeterli bilgi mevcut olduğu için, başka bir çalışmada ele aldığım[19] bu dönem üzerinde ağırlıklı olarak durmayacağım. Bununla birlikte, Susurluk olgusunun sadece 1996'daki trafik kazasıyla sınırlanamayacağını belirtmek gerekli. "Susurluk", 1970'lerde MHP'nin açıkça şiddete başvurmasıyla başlayan, 12 Eylül'de bazı ülkücülerin sistemin zor aygıtına entegre edilmesiyle devam eden, ve 1990'larda PPK'ye karşı verilen gayrı-nizami savaşın ve Ortadoğu ve Balkanlar çapında enformel iktisadi sahanının yarattığı rantın devlet tepesinde bir iç savaşa yol açmasıyla devam eden 20 yıllık bir süreç olarak okunabilir. 1970'lerden sonra başlayan bu yeni çeteleşme süreci, 1950'lerin sonu ya da 1960'larda olduğu gibi, ordu kökenlilerle sınırlı kalmayacaktı. Çeteleşme, bir yandan devlet içerisinde zor kullanma olanağına sahip olan ve en azından kısmen ordudan bağımsız hareket eden gizli servislerin sayısının artması ve özerkleşmesi, diğer yandan da, devlet dışındaki yoğun bir şiddet geleneği ve tecrübesine sahip olan ülkücü militanların ölüm tugayları olarak devlete entegre edilmesi ile tezahür edecekti. Sayıları 100.000'e varan ve esas olarak aşiret temelinde örgütlenmiş bir Korucu ordusunun kurulması, ve Bucak gibi bazı aşiretlerin kendi özel ordularını oluşturması, "Kırmızı Bölge"deki Sünni grupların Alevilere karşı silahlandırılması, zor kullanma hakkını elde eden grupların hem nitelikçe değişmesi, hem de nicelikçe artması anlamına gelmekteydi. Susurluk sonrasında bu aktörler tarafından ciddi bir şekilde tehdit edilen devletin yeniden inisiyatifi ele aldığını ve çeteleşmeyi en azından sınırlamaya çalıştığını görmekteyiz. 1999'da PKK'nin silahlı mücadeleyi terk etmesi de büyük bir ihtimalle çetecilikten çıkmayı kolaylaştıran faktörler arasında yer almaktadır. Ama, Çakıcı ile ilgili fotoromanın değişik

sahifelerinin de gösterdiği gibi, çeteciliğin tümüyle ortadan kalkmadığı, en azından özerk sosyalisazyon mekanizmalarını ve devlet içinde ya da devlet sayesinde silahlanma imkanlarını Susurluk sonrasında da koruyabildiğini göstermektedir.

Burada, 1990'lar çeteciliğinin sadece devletle ya da Türkiye ile sınırlı kalmadığını da eklemek gerekli. Ortadoğu'da, Kafkasya'da ve Balkanlar'da devletlerarası savaşları da içeren ve sınır aşırı yoğun bir şiddetin yaşanması, enformel ya da yeraltı ekonomisinin yüz milyarlarca dolara varan bir cirroya ulaşması, predatör tipten bir ekonominin gelişmesi, bu yıllarda çetecilik olgusunun Türkiye'yi aşan bir sahada ortaya çıkmasını mümkün kılmıştı. "Şiddetin özelleştirilmesi" ise çetecilik olgusunun devlet dışında, özellikle de PKK içerisinde de tezahür etmesine yol açmıştı[20].

Sonuç

Komitacılık, cuntacılık ya da ölüm tugayları şeklinde tezahür eden çetecilik olgusunun demokrasi ile doğrudan bir alakasının olduğu kuşku götürmemektedir. Ama bu irtibatın ötesinde başka bir nokta da son derece bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır: siyasi, etnik ya da dini ihtilaflarını meşrulaştıramayan, tam aksine şiddet yoluyla çözmeye çalışan ve buradan yola çıkarak iç düşman kavramını siyasetin ve kendi öz bekasının temeli olarak gören bir devletin son tahlilde çete tipi oluşumlara yol vermesi, dıştalamak istediği dış, yani toplumsal şiddeti, kendi içine "ithal" etmesi kaçınılmaz bir kader olarak ortaya çıkmaktadır. Şiddetin meşruiyeti doğal olarak bazılarına düşmanı tanımlama ve ona karşı her türlü zoru meşrulaştırma yetkisini vermektedir. Böyle bir durumda devletin hegemonik söylemini kabul eden bir aktörün gerektiğinde, devlet adına, devletin diğer kategorilerini de içerecek bir şekilde düşman belirlemeye soyunması kaçınılmazdır.

Dipnotlar

1 Bkz. F. Balkan, *Fuat Balkan'ın Hatıraları. İlk Türk Komitacısı*, İstanbul, Arma Yayınları, 1998

2 Bunun son örneği, 2005 Newroz'unda yaşanan "Bayrak krizi" dolayısıyla çetecilik riskinin yeniden ortaya çıkmasıdır. Bkz. İ. Çevik, "Far-Right cells being armed against Turkey's Kurds", *The New Anatolian*, 28.03.2005.

3 Burada devlet kavramını, ayrım yapmaksızın üç anlamda kullanmaktayım: 1 Klasik bir şekilde, "mülk", yani özel bir mal anlamında devlet; 2 rasyonel ve bürokratik bir özerkliğe sahip olan bir organ; 3 kendi aralarında ihtilaflı değişik katmanları içeren bir saha.

4 Mukavele ve Pakt arasındaki bu ayrım için, bkz. J. Baudriard, *L'esprit du terrorisme*, Paris, Galilée, 2002

5 John Sales'in *Men with guns* adlı filmi, Latin Amerika örneklerinden yola çıkarak bu « ortak mesuliyet"in nasıl üretildiğini göstermektedir.

6 Bkz. H. Arendt, *Les origines du totalitarisme Le système totalitaire*, Paris, 1972, Seuil, pp. 102-103.

7 Bkz. C. Saraçoğlu, « Ülkücü hareketin bilinçaltı olarak Nihal Atsız », *Toplum ve Bilim*, s 100, 2004, ss. 100-124.

8 Ch. Tilly, *The Politics of Collective Violence*, Cambridge & Londres, Cambridge University Press, 2003, s. 42.

9 Bkz. H. Bozarslan, *Network-Building, Ethnicity and Violence in Turkey*, Abu Dhabi, ECSSR, 1999.

10 J. J. Reid, Crisis of the Ottoman Empire. Prelude to Collapse 1839-1878, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2000.

11 Ş. Mardin, *Türk Modernleşmesi. Makaleler 4*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.

12 Bkz. İ. Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kurucusu ve İlk nolu üyesi İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki Anıları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1987, ss. 40-41.

13 Bu kavram için, bkz. P. Bénichou, *Le temps des prophètes. Doctrine de l'âge romantique*, Paris, NRF, 1977.

14 Bkz. E. Cilasun, *« Baki İlk Selâm". Yabancı Arşiv Belgelerinden ve Kendi Kaleminden Çerkes Ethem*, İstanbul, Belge Yayınları, 2004.

15 Bu konuda bkz. H. Bozarslan, « Le mahdisme en Turquie : l'"inci-

dent de Menemen" en 1930", *REMMM*, n91-94, 2002, ss. 297-320.

16 Yer darlığından dolayı, burada, biraz da kolaylık olması nedeniyle kullandığım bu kavramların Türkiye koşullarında ne kadar geçerli olduğu tartışmasına girmem mümkün olmayacak. Ama « Baasçılık » ya da « Nasırcılık » kavramlarının bu yılların realtelerini daha sadık bir şekilde dile getirebildiğini söyleyebilirim.

17 Bu kavram için bkz. G.Sartori, *The theory of democracy revisited*, Chatham, Chatham House, 1987

18 1960 yılında kurulan OYAK'ın, başka nedenlerin yanısıra, bu iç bölünmelere ve devletin uğrunda ölünmeye değer bir « mülk » olarak görülmesine karşı bir alternatif olarak düşünülüp düşünülmediği sorulabilir..

19 Bkz. H. Bozarslan, *age*.

20 Bkz. A. Öcalan, *Çeteciliğe Karşı Mücadele*, İstanbul, Mem, 2002.

Türk Devleti, Kürt Sorunu[1]

Mesut Yeğen

Şunu biliyoruz: Türk devletinin Kürtlere ve Kürt meselesine dair algısı ve dili, sanıldığının aksine, neredeyse hep çeşitli ve değişken oldu. Kürt meselesiyle haşır neşir olduğu onlarca yıl, devlet önce hukuki ardından da fiziki mevcudiyetini reddettiği Kürtlerin hareketliliğini, diğer bir deyişle, Kürt meselesini kâh Cumhuriyetin ve inkılapların yıkıp geçtiği geçmişin kalıntılarıyla yapılan mücadele, kâh başka devletlerle yaşanan husumet, kâh ulusal pazarın kurulmasına gösterilen direnç, kâh bölgenin geri kalmışlığı üzerinden algıladı. Algıdaki bu çeşitlilik meseleye dair kullanılan dile de aynen aksetti. Kürt meselesi, Türk devletince ya mürtecilerin, aşiretlerin ve mütegalibenin modern bir ulus-devlet olarak Türkiye Cumhuriyetine direnci olarak kodlandı ya da ecnebilerin kışkırttığı bir kısım vatandaşın sebep olduğu bir asayiş meselesi; zaman zaman da bölgenin geri kalmışlığından kaynaklanan bir kalkınma işi. Devlet açısından mesele çıkaranlar, etno-politik ya da ulusal bir ideal peşindeki Kürtler değil, şeyhler, mürteciler, aşiretler, gerikalmışlık, merkezden kopukluk ve diğerleriydi; ya da Cumhuriyetin ezip geçmekte kararlı olduğu geçmişin belaları.

Burada soru şudur: etno-politik mahiyeti sabit bir mesele olmakla birlikte Kürt meselesi devlet tarafından niçin, neredeyse etno-politik bir sorunun dışında herşey olarak algılandı. Yanıt

basit görünüyor: Bir kez Kürtlerin fiziki mevcudiyetini reddettikten sonra, devletin başka şansı kalmamış: Olan bitene, olan bitenle alakası olmayan bir takım adlandırmalar uydurmak zorundaydı diyebiliriz. Diğer bir deyişle, devletin bütün bu dile başvururken yapıp ettiğinin, aslında epey anlaşılır olduğunu düşünebiliriz: Gerçeği gizlemek, gerçeğin olduğu biçimiyle aksetmesini önlemek ya da gerçeği yanlış aksettirmek. Kısaca, devletin meseleyi kasıtlı bir biçimde çarpıttığını bu itibarla da devletin meseleye dair dilinin ideolojik bir dil olduğunu savlayabiliriz.

İlk bakışta tutarlı ve makul görünen bu açıklama yolunu takip etmek yerine, devletin niçin böylesi bir dile başvurmuş olduğuna dair daha tarihsel ve kanımca daha maddeci bir açıklamanın peşine düşmek gerektiğine inanıyorum. Bu çalışmanın da konusunu teşkil eden türden büyük anlatıların devlet benzeri öznelerin kasıtlı tahrif etme teşebbüsüne indirgenerek anlaşılabileceğinden şüphe duymak gerekir. Bunun yerine bu tür anlatıların tarihsel birer metin olarak ele alınması gerektiğini ve bu metinlerin ancak onlara mahal veren tarihselliklerin, bu metinleri mümkün kılan söylemsel-tarihsel bağlamın tetkik edilerek anlaşılabileceğini düşünüyorum. Ayrıca, Kürt meselesine dair yukarıda aktarılan dili sınırları iyi kötü çizilebilir, müşahhas bir özne-kurum tarafından dolaşıma sokulmuş olduğunu düşünmenin de yanıltıcı olacağını düşünüyorum. Aksine, kanaatim o ki, bahsedilen dilin, ya da Kürt meselesine dair bu büyük metnin oluşumuna, merkezinde devlet olmakla birlikte, basın, müteşebbisler, aydınlar, başka devletlerin diplomasisi gibi birçok özne ya da kurum katkıda bulunmuştur. Bu itibarla, bahsi geçen metnin çok yazarlı olduğunu kabul etmek gerekir. İlla bir yazar teşhis etmek gerekirse bunun büyük harfle Düzen – Establishment olduğunu düşünebiliriz.

Şimdi, devletin, Kürt meselesine dair dolaşıma soktuğu dili, adım adım inşa ettiği anlatıyı tarihselleştirerek, bu dilin ve metnin, mümkünlük koşullarını göstererek çözümlemek istiyorum. Ancak bu tarihselleştirmeyi hakkıyla becerebilmek bu kısa metnin sınırları içinde pek mümkün görünmediğinden şöylesi bir yol izleyeceğim. Bahsi geçen söylemsel-tarihsel bağlamı oluşturan

görece genel unsurları kısaca aktarmayı yeğleyip, aynı bağlamın Kürt meselesine dair büyük anlatıyla genetik münasebeti daha doğrudan unsurlara odaklanacağım.

Bu genel unsurların, diğer bir deyişle, bahsi geçen anlatıya imkan veren söylemsel zeminin esas unsurlarının modernleşme, merkezileşme, milliyetçilik ve otoriteryanizm olduğunu düşünüyorum. Devletin Kürt meselesine dair aklı, dili, algısı bahsi geçen bu unsurların esas olduğu bir tarihsel-söylemsel bağlamda biçimlendi. Aynı dili mümkün kılan daha yakın unsurları, daha yakın bağlamıysa bizzat bu dili çözümleyerek aktarmak istiyorum.

1. Kategorik İnkar Söyleminin Ortaya Çıkışı ya da *'Türk Vatanında Kürt Yoktur'*

Kürt meselesine ilişkin cumhuriyet dönemi devlet söyleminin izlenebildiği metinlerin düz bir okuması, devletin Kürt meselesini *tanımadığını* gösterir. Değinilen metinler, neredeyse yetmiş yıl boyunca ve oldukça istikrarlı bir biçimde, Kürtlerin etnik bir unsur olmaya dayalı mevcudiyetini inkar etmişlerdir. Kürtlerin kavmi mevcudiyetini tanımakta beis görmeyen Osmanlı devlet söylemi ile karşılaştırıldığında, Kürt meselesine ilişkin cumhuriyet dönemi devlet söyleminin 'kategorik inkar söylemi' olarak tanımlanması mümkündür.

Kategorik inkar söyleminin[2] ortaya çıkışı, tarihsel olarak hikaye edilebilir bir sürecin neticesidir. 1920'lerin ilk yılları bu tarihsel hikaye için keyfi olmayan bir 'başlangıç' noktası olarak tayin edilebilir. Bu yılları bunca önemli kılan sadece Anadolu toprakları üzerindeki politik birliğin imparatorluk formundan ulus-devlet formuna dönüşümünün nihai teyidinin gerçekleşmiş olması ve bu teyide bağlı olarak etnik-çoğulluğu tanıyan bir hukuki rejimin tasfiye edilmiş olması değildir. 1920'lerin ilk yılları, bunlarla birlikte, etnik-çoğulluğu tanıyan bu hukuki rejimin, kendisini tasfiye edecek kadrolar tarafından tanınmış olduğu yıllardır. Diğer bir deyişle, anılan dönem içerisinde, aynı siyasi-askeri kadrolar, memleketin çok-etnili toplumsal kompozisyonunu ve dolayısıyla Kürtlerin kavmi mevcudiyetini, hem de hukuki düzeyde, önce tanımışlar ardındansa tanımaktan vazgeçmişlerdir.

Memleketin çok-etnili toplumsal kompozisyonunun ve dolayısıyla Kürtlerin kavmi mevcudiyetinin Osmanlı Devleti tarafından, hem de hukuken tanındığını belirtmeye bile gerek yoktur. İmparatorluk mantığı üzerine yükselen bir siyasi zihniyet açısından bunun bir norm olduğu açıktır. Kritik olan ise, bu normun, kısa bir süre için de olsa, normu ortadan kaldıracak siyasi zihniyet tarafından da tanınmış olmasıdır. Bu normun, onu ortadan kaldıracak siyasi zihniyet tarafından tanındığını açıkça gösteren metinlerden birisi *ARMHC* programının birinci maddesidir:

> (...) Bilcümle anasır-ı İslamiye yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve hiss-i fedakari ile meşhun ve vaziyet-i ırkiye ve içtimaiye ve şerait-i muhitiyelerine riayetkar öz kardeştirler (Tunçay,1989,s.341).

Metnin açıkça işaret ettiği üzere, bir müddet sonra ülkenin çok-etnili toplumsal kompozisyonunu tanımayı reddedecek bir siyasi bütünleşme rejimini kuracak olan askeri-siyasi kadro, 1920'lerin eşiğindeki bir anda, etnik, toplumsal ve yöresel farklılıkları hukuki düzeyde tanıyan bir teşekkülün kurucuları olmuşlardır. Yeni bir siyasi bütünleşme projesinin peşinde olan bu kadrolar açısından etnik, toplumsal ve yöresel bu farklılıkları hukuki olarak tanımakta bir sakınca yoktur.

ARMHC, bilindiği üzere, 1920'de Ankara'da kurulan Millet Meclisi'nin de çekirdeğini oluşturmuştur. Siyasi birlik nosyonu açısından karşılaştırıldığında, yeni meclis ile *ARMHC* arasında bir fark oluşmuş görünmemektedir. Ankara'da kurulan meclisin kendisini adlandırırken, zamanın Osmanlı siyasi terminolojisinde, ülkenin dine dayalı üst-aidiyetlerini tanımlamada kullanılan ve bu özgül durumda Osmanlı ülkesindeki müslümanları ima eden, *millet* terimini tercih etmiş olması, ülkedeki politik birliğin esasının halen İslam dini olarak kabul gördüğüne işaret etmektedir. Gerçekten de, ne *ARMHC*'nin ne de Millet Meclisi'nin etnik çağrışımı olan bir adla tanımlanmamış olmaları kayda değer bir durumdur. *ARMHC* siyasi birliğin zemini olarak coğrafi bir bütünlüğü, Millet Meclisi ise etnik, toplumsal ve yöresel fark-

lılıkları aşan İslam dinini göstermektedir. Dolayısıyla bu meclis, resmi belgelerinde 'Kürdistan' terimini kullanmakta bir sakınca görmeyecektir.[3]

Örgütsel kökleri itibarıyla *ARMHC*'nin devamı niteliğinde olan Millet Meclisi'nin başkanı olarak Mustafa Kemal de kurulan meclisin, temsil etme iddiasında olduğu müslüman toplumun çok-etnili kompozisyonunu tanıyacağını açıkça ifade ediyordu. Mustafa Kemal'in gizli bir meclis oturumunda yaptığı konuşma oldukça önemlidir:

> Suret-i umumiyede prensip şudur ki hududu milli olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasır-ı muhtelife-i islamiye yekdiğerine karşı ırki, muhiti, ahlaki, bütün hukukuna riayetkar özkardeşlerdir. Bianaenaleyh onların arzuları hilafında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kat'i olarak muayyen bir şey varsa o da hududu milli dahilinde Kürt, Türk, Laz, Çerkes vesair bütün bu İslam unsurlar müşterekülmenfaadır (TBMM,1985a,s.73).

Metinden de izlenebildiği üzere, gelecekteki cumhuriyetin kurucusu, üzerinde siyasi birliği sağlamak için mücadele verdiği ülkenin çok-etnili kompozisyonunu, temsil ettiği siyasi projenin önünde bir engel olarak görmemektedir. Metin, çok kısa bir zaman zarfında inkar edilecek bir çok öğeye, islam birliği altında ortak çıkarlara sahip farklı etnik unsurların mevcudiyetine, bu unsurların farklı hukukları, diğer bir deyişle, farklı olmaktan kaynaklanan hakları olduğuna ve 1920'lerin sonrasında da geçerli olmak üzere bu hakların tanınacağına işaret etmektedir.

Bir müddet sonra Kürtlerin fiziksel varlıklarını bile inkar edecek olan cumhuriyetin kurucu kadrolarının, Kürtlerin kavmi mevcudiyetini ve bu mevcudiyetten kaynaklanan hukuki haklarını tanıdıklarını beyan eden bir başka metin ise, *ARMHC* temsilcileri ile İstanbul Hükümeti arasında, bir uzlaşma anında imzalanan belgedir. *Amasya Protokolü* olarak bilinen belgenin ilk maddesi,[4] Osmanlı ülkesini Türklerin ve Kürtlerin yurdu olarak tanımlamaktadır. Aynı madde Kürtlerden Osmanlı milletinin ayrılmaz bir unsuru olarak bahsetmekte ve Kürtlerin etnik ve

toplumsal örflerinin tanınacağını belirtmektedir (Kutlay, 1991,s.138).

Anadolu'nun işgaline karşı yürütülen direnişi siyasi ve askeri bir birlik altında toplamayı başaran Millet Meclisi'nin kurmuş olduğu Ankara Hükümeti'nin diplomatik stratejilerine ilişkin belgeler de, Kürtlerin kavmi mevcudiyetinin 'resmi' olarak tanındığını gösterir. Yapılan bir mülakatta, Mustafa Kemal, çok kısa bir süre sonra fiziksel varlıkları bile inkar edilecek olan Kürtleri tanımak konusunda tereddütsüzdür:

> Musul bizim için çok kıymetlidir. Birincisi petrol menbaları vardır. İkincisi bunun kadar mühim olan Kürtlük meselesidir. İngilizler orada bir Kürt hükümeti teşkil etmek istiyorlar. Bunu yaptıkları takdirde bu fikir bizim hududumuz dahilindeki Kürtlere de sirayet edebilir (İnan,1982,s.45).

Lozan Konferansı tutanakları, yeni rejimin kurucu kadrolarının, yönetimini üstlenecekleri ülkede Türkler ve Kürtlerin birlikte varolduklarını kabul ettiklerini gösteren metinlerden bir başkasıdır. 1924 yılında gerçekleşen konferansta, geleceğin başbakanı İsmet İnönü, Türk heyetinin, Türkleri olduğu kadar Kürtleri de temsil ettiği konusunda konferansın taraflarını ikna etmeyi başarıyordu.[5]

Yukarıda yer alan metinlerin düz bir okuması bile çok temel bir noktaya işaret etmektedir: Cumhuriyet rejiminin kurucuları, ülkenin çok-etnili kompozisyonunu ve dolayısıyla Kürtlerin kavmi mevcudiyetini ve bu mevcudiyetten kaynaklanan siyasi ve hukuki haklarını tanımak konusunda tereddütsüzdürler. Aynı metinler çok önemli bir başka gerçeğe daha işaret etmektedirler: Kürtlerin etno-politik mevcudiyeti ve bu mevcudiyetten kaynaklanan hakları, cumhuriyet idaresi ile organik bağlantıları olan ve hatta onu kuran kişiler veya kurumlarca ve oldukça belirgin bir hukuk dili içerisinde tanınmıştır. Bu ikinci kısım gerçekten önemlidir, çünkü böylelikle Kürtlerin mevcudiyetinin ve bu mevcudiyetten kaynaklanan haklarının hukuki olarak tanınması durumunun, Osmanlı idarecilerinin mahal verdiği ve dolayısıyla geçerliliği Osmanlı ile sınırlı siyasi ve hukuki bir durum olduğu

şeklindeki bir tezi geçersizleştirmektedir.

Kürtlerin mevcudiyetini tanımakta tereddüt göstermeyen bu dil ve zihniyet 1924 Anayasasıyla terk edilmeye başlandı. İlk bakışta görünen, 1924 Anayasası'nın ülkedeki politik ve idari birliğin kuruluş zeminine ilişkin olarak, ARMHC zihniyetinden kökten bir sapma göstermediğidir. İslam, devletin dini olarak tanınmakta ve anayasanın üçüncü maddesi de halen *millet* kavramını kullanarak egemenliğin *millete* ait olduğunu teyid etmektedir (Kili ve Gözübüyük, 2000). Oysa aynı anayasanın takip eden maddeleri başka bir dili konuşmaktadırlar. 1924 Anayasası'nın mesele açısından önem taşıyan kimi önemli maddelerinin tetkikine geçmeden önce, meclis komisyonu tarafından teklif edilen giriş/gerekçe kısmını okumak gerekiyor.

> Devletimiz bir devleti milliyedir. Beynelmilel veyahut fevkalmilel bir devlet değildir. Devlet, Türkten başka bir millet tanımaz. Memleket dahilinde hukuku mütesaviyeyi haiz başka ırktan gelme kimseler bulunduğundan bunların ırki mübaneyetlerini manii milliyet tanımak caiz olamaz. Kezalik hürriyeti vicdan musaddak olduğundan ihtilafı din de manii milliyet addedilmemiştir (Gözübüyük ve Sezgin,1957,s.7).

Metin önemlidir. 1924 Anayasası, fiziksel mevcudiyetlerini henüz sorgulamamakla birlikte, Kürtlerin ve öteki kavimlerin etnik unsurlar olarak hukuki ve siyasi mevcudiyetlerini tanımmayı redetmektedir. Kürtler hukuk öznesi olarak Kürtlüklerini yitirmiş, ülkenin öteki 'yurttaşları' gibi Türk olmuşlardır.[6]

Kürtlerin siyasi ve hukuki düzeydeki mevcudiyetlerinin inkarı, daha kapsamlı bir inkar teşebbüsünün, bizzatihi fiziksel mevcudiyetlerinin inkar edilmesinin ön adımı oldu. 1930'larda Avrupa'da yükselen totaliter rejimlere duyulan sempati ile yabancı kışkırtması endişesinin bir millet yaratma ihtiyacı ile birleşmesi, Türkiye Cumhuriyeti'ni ırkçı bir söylemin peşine taktı. Kürtlerin fiziksel mevcudiyetlerinin inkarına dayanan 'kategorik inkar' söylemi de işte bu bağlam içerisinde ortaya çıktı. Devlet, 1930'lu yıllara gelindiğinde, bir anda Türkiye'de Türkten başka etnik unsur olmadığını 'tesbit edecekti'. Irkçı bir söylemin koşul-

landırdığı bir haleti ruhiye içindeki rejim, Kürtlerin aslında 'dağ Türkleri' olduklarının 'farkına vardı'.[7]

Karmaşık bir tarihselliğin akabinde ve özel bir takım mümkünlük koşullarına bağlı olarak, 1930'larda ortaya çıkan Kürtlerin fiziksel mevcudiyetlerinin inkarı, 1990'lara kadar devlet söyleminin temel önermesi olageldi ve devletin bütün bu dönem boyunca kullandığı dile sirayet etti. Örneğin, Devrimci Doğu Kültür Ocakları (*DDKO*) davası savcısı Kürtlerin 'namevcut bir ırk olduğu' konusunda kendişinden öylesine emindir ki, hazırladığı iddianame Kürt adlı bir kavimden söz edilemeyeceğine dair tarihsel-antropolojik bir tez niteliği taşımaktadır. Savcıya göre,

> [...] tarihin hiçbir devrinde, Doğu illerimizde bugünkü sakinlerini tortu olarak bırakacak yabancı bir göç olmamıştır. Dünyada Kürt diye adlandırılabilecek başlıbaşına yabancı bir ırk da yoktur (DDKO dava tutanakları).

Kürtlerin fiziksel mevcudiyetini inkar eden devlet, resmi kayıtlarında Kürt terimini kullanmamak için olağanüstü bir çaba sarfetti. Kürtçe coğrafi adlandırmalar Türkçe olanlarla değiştirildi, Kürtçe isimle nüfus kaydı yaptırmak yasaklandı ya da zorlaştırıldı. Kürt adını kullanmamak konusunda devlet söyleminin hassasiyeti öyle bir raddeye vardı ki, bir insan hakları eylemcisi mahkemedeki savunmasını Kürtçe yapmaya çalışınca, sanığın savunması mahkeme kayıtlarına, *'anlaşılamaz* bir dille konuşuldu' şeklinde geçti.

Kürt meselesine ilişkin devlet söylemine, 1920'li yıllardaki kuruluş serüveni açısından bakıldığında görünen, geride bırakılmış zengin bir tarihsel serüvenin kalıntılarının ve muhtemel tarihsel imkanların ilk izlerinin gerilimli bir aradalığıdır. 1920'lerin sadece ilk bir kaç yılında devlet söylemi, tam da değinilen bu 'biraradalığa' bağlı olarak Kürt meselesine ilişkin üç farklı önermede bulunmuştur. 1920'lerin öncesinden gelen bir önerme olarak, Kürtlerin siyasi ve hukuki haklara sahip bir kavim olduğu devlet söyleminin devralmış olduğu ve bir dönem için kabul etmekte sakınca görmediği ilk önermeydi. 1924 Anayasası ile birlikte devlet söylemine yerleşen ikinci önerme, Kürtlerin fiziksel

mevcudiyetlerini kabul etmekle beraber bu mevcudiyetten mütevellit siyasi ve hukuki hakların tanınamayacağına işaret ediyordu. Yirminci yüzyıl Türkiye siyasi tarihinin 1930'lu yıllarında egemen olacak haleti ruhiyenin 1920'lerin sonlarında erkenden tezahür eden bir işareti olarak üçüncü önerme ise, bilindiği üzere, Kürtlerin bizzatihi fiziksel mevcudiyetlerinin inkarı üzerine kuruldu.

'Türk vatanında Kürt yoktur' şeklinde ifade bulan ve kategorik inkar söyleminin esası olarak kabul edilebilecek bu üçüncü önerme, kendisinden sadece bir kaç yıl öncesine kadar geçerli olmuş ve geçerliliğini de yüzlerce yıllık bir tarihsel mirasa borçlu olan ilk önermeyi ve 1930'ların haleti ruhiyesi içerisinde tahammül edilemeyecek türden bir belirsizliğe mahal vermesi muhtemel ikinci önermeyi devlet söyleminin dışında bırakacaktı. Netice bilinmektedir: 1920'lerin sonlarından 1990'ların ilk yıllarına kadar devlet açısından 'Türk vatanında Kürt yoktu.'

Kürt kavminin mevcudiyetini inkar etmesine karşın devlet Kürt sorunu üzerine *konuşmayı* sürdürmek zorunda kaldı; çünkü devlet Kürtlerin varlığını inkar eder etmez Kürt sorunu ortadan kalkmamıştı. Kürtlerin, bütün cumhuriyet dönemine yayılan, ayaklanma, isyana teşebbüs etme, askere gitmeyi ve milli ekonomiye dahil olmayı reddetme şeklindeki yasal olmayan ve rejimin muhalif partilerine hacimli destek vermek şeklindeki yasal tepkileri, Kürt meselesinin, adı telaffuz edilmeyecek de olsa, ortadan kalkmadığına işaret ediyordu. Meselenin bu biçimde, çeşitli sosyal, siyasi ve askeri biçimlere bürünerek süregitmesi, devleti, varlığını inkar ettiği Kürt meselesi ve Kürtler hakkında, metin üretmek, konuşmak zorunda bırakacaktı. Ne var ki, Kürt kavminin mevcudiyetini inkar etmesine koşut olarak, devlet bundan böyle Kürt sorunu üzerine konuştuğunda artık Kürt sözcüğünü kullan(a)mayacaktı. Bundan böyle, Kürt meselesi, devlet söylemi içerisinde anılmak zorunda kalındığında ya kaydedilebilir bir suskunlukla meselenin üzerinden atlanılacak ya da Kürt sorunu, etno-politik bir mesele olarak değil ve fakat mürtecilik, eşkıyalık, aşiret direnişi, ecnebi kışkırtması veya bölgesel geri kalmışlık meselesi olarak anılacaktı.

2. İrticai Kalkışma Olarak Kürt Sorunu: *hilafet ve saltanatın canlandırılması hevesi*

Kürt meselesine ilişkin devlet söylemindeki suskunluğun ya da meselenin etno-politik mahiyetinin iptal edilerek okunmasının bağlamsallaştırılmasına 1925'teki Kürt ayaklanmasından sonra üretilen bir metni okuyarak başlamak uygundur. Metin, ayaklanmanın önderlerinden çoğunu idama mahkum eden İstiklal Mahkemesi'nin başkanı tarafından yapılan karar konuşmasıdır:

> Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet, kiminiz *yabancı kışkırtmasını* ve siyasi haristeri rehber ederek hepiniz bir noktaya yani *Bağımsız Kürdistan* teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içinde bıraktınız. *Cumhuriyet hükümetinin* kesin hareketi, *Cumhuriyet ordusunun* öldürücü darbeleri ile *irticanız* ve ayaklanmanız derhal yok edildi ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzuruna çıkarıldınız. Herkes bilmelidir ki, *genç Cumhuriyet hükümeti* kışkırtıcılık ve irtica, her türlü lanetli faaliyetlere kesin surette göz yummayacağı gibi, hatta kesin tedbirleri sayesinde bu gibi *eşkıya* hareketlerine yol vermeyecektir. Senelerden beri *şeyhlerin, ağaların, beylerin* baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı artık sizin kışkırtıcılığınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak *Cumhuriyetimizin verimli ilerleme ve saadet vaad eden yollarında* yürüyerek refah ve saadet içinde yaşayacaktır (vurgu eklenmiştir) (Aybars,1988,s.325-326).

Metnin yakın okumasına geçmeden önce cumhuriyetin ilanının hemen sonrasındaki politik bağlamın resmedilmesi gerekiyor. Geçen zaman zarfında, Anadolu'nun işgali sona erdirilmiş, saltanat ve hilafet ilga edilmiş ve yeni bir anayasa kabul edilmişti. Bir diğer deyişle, 1908 devriminin kurumsal aşaması, 1920'lerin ortalarında tamamlanmıştı. Cumhuriyetin bu ilk yıllarında *eski düzen* ile *yeni düzen* arasında bariz bir tansiyon mevcuttu. 1925 Kürt Ayaklanması da bu tansiyonun siyasi durum açısından tanımlayıcı olduğu bir bağlamda vuku buldu.

İstiklal Mahkemesi başkanının konuşması bu bağlama oturtulduğunda, izlenebilen şudur: metin *geçmişin/eskinin* simgeleriyle *şimdinin/yeninin* simgeleri arasındaki bir düelloyu, şimdinin dilinden anlatmaktadır. Cumhuriyet hükümeti ve Cumhuriyet ordusu mefhumları üzerine yapılan vurgu rahatlıkla izlenebilmektedir. Görülen odur ki, metinde Kürt ayaklanması ve daha genel olarak da Kürt meselesi, Cumhuriyetin rakibi, ya da ötekisi, olarak yeniden kurulmaktadır. Kürt ayaklanması Cumhuriyet tarafından lağvedilen hilafet ve saltanatı temsil eden bir imge olarak yeniden kurulmaktadır. Gerçekleşen bu söylemsel operasyonla birlikte metnin merkezi teması belirginleşmiştir: Kürt ayaklanması/meselesi, ilerlemeyi ve refahı temsil eden *şimdi* tarafından yıkılmış bulunan *geçmişin* geleneksel, gerici ve irrasyonel düzenini temsil etmektedir. Cumhuriyet döneminin bu ilk ayaklanması saltanat ve hilafeti yeniden tesis etmeye yönelik bir direnç olarak kodlanırken, cumhuriyetin ilanı öncesindeki son Kürt ayaklanmasının ise cumhuriyeti kuracak kadrolar tarafından saltanat ve hilafet karşıtı olarak kodlanıp ezilmiş olması ise (Başkaya,1991,s.64) gerçekten ironi yüklüdür.

Metinde üzerinde durulması gereken hayati bir tema daha var. Metne göre, isyanın amacı bağımsız bir Kürdistan teşkil etmektir. Şeyh Sait Ayaklanması'nın etno-politik bir talep etrafında örgütlenmiş olduğu iddiası, dava savcısı tarafından da dile getirilmiştir. Savcıya göre, ayaklanma her ne kadar dini motiflere dayalı görünmekteyse de, gerçek amaç Türk vatanını bölmekti (aktaran, Cemal,1955). Bu nokta hayati önemdedir, çünkü bu metin Kürt meselesini tasfiye edilen geçmişe ait bir kategori olarak kodlarken, devlet söyleminin hayatiyet bulduğu sonraki dönem metinlerinde Kürt meselesinin etno-politik boyutu iptal edilecektir. Diğer bir deyişle, ilerideki metinlerde kalan Kürt mesele(si) ile geçmiş arasındaki ilişki olacaktır. Kürt meselesi, şimdi tarafından alt edilen geçmişe ait bir meseledir ve politik üst yapısı halledilmiş olan bu geçmişin toplumsal ve iktisadi altyapısının da halli gerekmektedir.

3. Modernlik-öncesi Toplumsallıkların Direnci Olarak Kürt Sorunu: *aşiret ve eşkıya*

Osmanlı'nın klasik idari-politik sistemi, Kürtlerle imparatorluğun siyasi-idari merkezi arasındaki ilişkinin gevşek bir ilişki olarak yaşanmasına imkan veriyordu. Ne var ki, imparatorluğun klasik idari-politik örgütlenmesinin çözülüşü de demek olan ondokuzuncu yüzyılın ıslahat serüveninin kapsamı içerisinde, Kürtlerle merkezi iktidar arasındaki ilişkinin yapısal bir özelliği haline gelmiş bu gevşek ilişkinin tasfiyesi de yer almaktaydı. Islahat teşebbüslerinin hacimli bir kısmını oluşturan merkezileşmeci düzenlemeler, özellikle 1908 Devrimi'nden sonra, Kürtlerle merkezi idare arasında yaşanan bu gevşek ilişkinin hukuki dayanaklarını neredeyse tümüyle tasfiye etti. Ne var ki, Kürtlerin merkezi iktidarla kurduğu ilişkinin gevşek bir ilişki olarak yaşanmasını mümkün kılan toplumsal zemin aynı düzeyde aşınmış olmaktan uzaktı. Kürtler, Kürtlüğü gerçekleştirdikleri toplumsal uzamı özerk kılan siyasi, idari ve ekonomik 'ayrıcalıkları' tahribe yönelen tüm hukuki düzenlemelere rağmen merkezle gevşek bir ilişkiyi sürdürmekte kararlıydılar. Kürtlerin bu kararlılığıyla birlikte, siyasi iktidarın merkezileşmeci bir toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak araçları (ulaşım, iletişim, eğitim, yaygın bir ulusal pazar vb.) devreye sokmak için gerekli olan iktisadi birikimden yoksun olması, merkezi iktidarın Kürt bölgelerine nüfuz etmesini geciktiriyordu.

Eski düzenin politik üstyapısının tasfiyesi edilmesinin toplumsal bütünleşme için kafi olmadığının anlaşılmasıyla birlikte, yeni rejim milli sınırlar olarak tanımlanan coğrafya içerisinde *İktidar* olabilmek için ciddi bir mücadeleye başladı. Esasında girilen bu mücadelenin tanımlayıcı çerçevesi Osmanlı'nın ıslahat teşebbüsü tarafından zaten çizilmiş durumdaydı: merkezileşme. Cumhuriyet rejimi, devlet iktidarının toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak tarzda tesisi için, kapsamlı ve yoğun bir merkezileşme projesinin peşine düştü. İktidarın merkezileştirilmesi ve konsolidasyonu, cumhuriyet hükümetlerinin 1920 ile 1940 yılları arasında karşı karşıya kaldığı ciddi meselelerden birisi oldu.

Kürt meselesine ilişkin devlet söyleminin mevcudiyet kazandığı önemli kimi metinler de yukarıda resmedilen tarihsel-toplumsal bağlamla dolaylı ve dolaysız bir ilişki içerisinde hayat buldular. Bu mevcudiyet ilişkisi, devlet söyleminin ortaya çıktığı bazı metinlerin, devlet iktidarının merkezileştirilmesi ve konsolidasyonu meselesine ilişkilendirilerek okunmasını gerekli kılmaktadır.

1930 yılında gerçekleşen cumhuriyet döneminin ikinci büyük Kürt ayaklanmasını ezdikten hemen sonra 1934 yılında, devlet, Kürt sorununu kapsamlı bir iskan kanunu ile çözmeye çalışacaktı. Merkeziyetçi bir idarenin tesisini öngören bir manifesto olarak da değerlendirilebilecek 2510 sayılı İskan Kanunu'nun kapsamı idari düzenlemelerle sınırlı değildi. Merkezileşerek bütünleşme meselesini, bu meseleyle eklemlenerek mevcudiyet kazanan öteki toplumsal meselelerle birlikte çözme gayreti, İskan Kanunu'nun içeriğini genişletiyordu.[8] Merkeziyetçi bir bütünleşme manifestosu olarak kanun, hükümete ülkenin demografik kompozisyonunu kendisinin tespit ettiği siyasi ihtiyaçlar doğrultusunda düzenlemek ve 'düzeltmek' yetkisini tanıyordu. Günün siyasi ihtiyacı ise belirgindi: yeni rejimin merkezileşmeci ve milliyetçi toplumsal bütünleşme projesine direnç gösteren Kürtleri, dirençlerini kırmak üzere asimile etmek. Nitekim kanunun gerekçesi, 'ana dili Türkçe olmayanların nüfus terakümlerinin mennine ve mevcutlarının dağıtılması şekillerine' karar vermek olarak belirlenmişti.[9]

İskan Kanunu, devlet iktidarının konsolidasyonunun merkezi problem olarak yaşandığı bir süreçte ortaya çıkan bir toplumsal sorun olarak Kürt sorununun, devlet tarafından merkezileşme meselesinin koşullandırdığı bir algı-dil tarafından okunduğunu gösteren bir metin olarak karşımızdadır. Kanunun onuncu maddesi aşağıdaki gibidir:

> Kanun *aşirete* hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta herhangi bir hüküm ve vesika ile ilama müstenitte olsa, tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve taazzuvları kaldırılmıştır (vurgu

eklenmiştir) (Resmi Gazete, No. 2733, 21 Haziran 1934).

Kürt meselesinin 1930'lar ve 1940'lardaki devlet söyleminde nasıl algılandığının ve nasıl yeniden kurulduğunun esasını ortaya çıkarması açısından bu metin eşsizdir. Devlet söyleminin hayatiyet bulduğu yüzeyler olarak, hükümet programları, yasalar, gazete haberleri vb. metinlerin okunması, Kürt meselesinin 1930'lar ve 1940'ların devlet söyleminde esas olarak aşiret ilişkilerinin direnci meselesi olarak yeniden kurulduğunu göstermektedir. Bütün bu yıllar boyunca, devlet, siyasi ve toplumsal bir sorun olarak Kürt meselesine her baktığında orada etno-politik bir sorunu değil, fakat aşiret tipi toplumsal örgütlenmelerin çözülemeyişinden kaynaklanan bir sorunu görmüştür. Bu görme biçimini tarihselleştirmeye çalıştığımızda ortaya çıkan resim şudur: Kürtlerin gösterdiği direncin etno-politik mahiyetinden koparılarak aşiret ilişkilerinin direnci meselesi olarak yeniden kurulması, devlet iktidarının konsolidasyonu meselesiyle yakından irtibatlıdır. Merkezileşmiş bir siyasi iktidarın konsolide edilmesi işini, önündeki en temel toplumsal sorun olarak tarif etmiş olan devlet, bu teşebbüse yönelik bir direnç olarak Kürtlerin direncini, merkezkaç toplumsal güçlerin sıradan bir direnci olarak algılayabilmiş ve aşiret ilişkilerinin direnci meselesi olarak kodlamıştır. Ancak, Kürt meselesinin etno-politik mahiyetinin iptal edilerek aşiret sorunu olarak yeniden kurulmasının arkasında buraya kadar aktarılandan daha dolaylı bir tarihsellik mevcuttur.

Görünen odur ki, devlet söyleminin kurulduğu söylemsel evrenin kurucu unsurlarından birisi olarak modernleşme-batılılaşma söylemi veya onun somut çeşitlemeleri olarak ıslahatçılık ve inkılapçılık da, Kürt meselesinin aşiret ilişkilerinin veya diğer bir ifadeyle modernlik-öncesinin sosyal biçimlerinin direnci olarak okunabilmesine vesile olmuşlardır. Diğer bir deyişle, Kürt meselesinin aşiret ilişkilerinin direnci olarak okunmasına mahal veren dil, 1930'ların konsolidasyon meselesiyle, yüzyıllık modernleşme serüveni içerisinde ortaya çıkmış bulunan ıslahatçılık ve inkılapçılık söylemleri arasındaki etkileşim içerisinde ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, merkezi iktidarın konsolidasyonu, Kürt meselesinin etno-politik mahiyetinin iptal edilmesine ve bir aşiret

sorunu olarak yeniden kurulmasına yol veren tarihselliğin daha yakın ve görünür unsuru olmuşken, merkezileşme söyleminin desteğindeki modernleşme söylemi, aynı tarihselliğin daha uzak ve derindeki unsurları olarak görülmelidir. Sonuç olarak, devlet, Kürtlerin devlet iktidarının konsolidasyonuna direncini modernlik-öncesinin (aşiretlerin) direnci olarak algılamaktaydı, çünkü modernleşme ve merkezileşme söylemlerinin mantığına göre devlet iktidarının konsolidasyonu meselesi bir modernlik ve medeniyet meselesiydi. Bu sebeple, devlet iktidarının konsolidasyonuna karşı gösterilen her direnç, memleketin medenileştirilmesine karşı gösterilen bir direnç olarak kavranacaktı. Bu kavrayış, İnönü'nün konuşmalarında da karşımıza çıkmaktadır:

> Hükümet Tunceli'nde iki seneden beri ıslahat programı uyguluyor. Bu program mıntıkayı medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve hususi hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma teferruatını ihtiva etmektedir. Bunu şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten zevk ve kuvvet almış olan bazı reisler iyi karşılamadılar. Islahat programına muhalefet ve mukavemet etmek istediler... *Tunceli'nde ıslahat ve medenileştirme programı yürüyecektir* (vurgu eklenmiştir) (aktaran Beşikçi, 1990, s.82-83).

Çeşitli biçimdeki tezahürlerine 1930'lu yılların devlet söyleminin tamamında rastlanabilen bu okuma tarzı, 1937 Dersim İsyanı esnasında ortaya çıkan metinlerde özellikle belirgindir. Dersim İsyanı'nı değerlendiren Yunus Nadi'ye göre Cumhuriyet rejiminin "Tunceli vilayetinde yaptığı şey askeri bir sefer değil, medeni bir yürüyüştür" (Cumhuriyet,18 Temmuz 1937). Yine aynı yazara göre, "hükümet Tunceli'nin dağlı bedevilerine şu hakikati" anlatmaktadır: "ya bu deve güdülecek ya da bu diyardan gidilecektir" (Cumhuriyet, 17 Haziran 1937).

Devlet iktidarının konsolidasyonuna karşı gösterilen direnç olarak Kürt meselesinin modernlik öncesine ait sosyal ilişkilerin direnci olarak algılanması, Kürt meselesinin esas olarak 'aşiretlerin direnci' biçiminde kodlanmasına yol verdiyse de, 'eşkıyaların mukavemeti' veya basitçe 'eşkıyalık' kodlamaları da aynı

algının ifade araçları olmuştur. Görünür bir kodlama farklılığına rağmen, 'eşkıya' söylemiyle 'aşiret sorunu' söylemi ortak bir algılamanın ürünüdürler. 'Eşkıya' söylemi de, devlet iktidarının konsolidasyonuna karşı gösterilen ve etno-politik bir mahiyet arzeden toplumsal bir direncin, belli bir tarihsellikten ötürü modern cumhuriyet ile buna direnen toplumsal belalar arasındaki bir gerilim olarak algılanmasıyla ilişkilidir.

'Eşkıya' söylemi özellikle 1930 Kürt ayaklanması sırasında yaygın olarak dolaşımdadır. Bu yılın bütün yaz mevsimi boyunca gazeteler, 'eşkıyaların nasıl temizlendiğine' ilişkin haberlerle doludur. Örneğin, 9 Temmuz 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinin haberine göre 'eşkıya üzerine tayyarelerimiz bomba yağdırmışlardır.' Aynı gazetenin 13 Temmuz 1930 tarihli sayısı ise Kürt ayaklanmasını daha 'anlamlı' bir karşıtlık içerisinde okumaktadır. Habere göre, 'İran'dan geçen *çetelere* karşı asker bulunmayan yerlerde *Cumhuriyet'i* bizzat *vatandaşlarımız* müdafaa etmişlerdir' (vurgu eklenmiştir). Metin, Kürtlerin direncini ve bunun akabinde oluşan askeri çatışmayı, çeteler ve vatandaşlar, ya da modern devlet iktidarının öznesi/nesnesi olmaya direnenlerle bu çağdaş konumu kabul edenler arasındaki bir gerilim ekseninde okumaktadır.

4. Ecnebi Tezgahı Olarak Kürt Sorunu

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti'nin siyasi egemenlik sınırları, otuz yıl gibi bir süre içerisinde hatırı sayılır ölçüde küçülerek Anadolu'ya sınırlı bir coğrafyaya çekilmişti. Siyasi egemenliğin coğrafi sınırlarındaki bu dramatik küçülmenin hem Anadolu kitleleri hem de Osmanlı/Türk devlet yöneticileri üzerindeki etkisi muazzam oldu. Cihanşümul bir imparatorluğun çöküşünün coğrafi izdüşümünün oldukça kısa bir süre içerisinde deneyimlenmesi, çöküş sürecine irili ufaklı rollerle katkıda bulunan aktörler olarak yabancı devletlere yönelik bir düşmanlık hissiyatının gelişmesine sebep oldu. Kurtuluş Savaşı ise devlet idarecilerinin Osmanlı'nın çöküşüne katkıda bulunan batılı devletlere yönelik menfi hissiyatlarını daha da derinleştirdi. Anadolu'nun önemli bir bölümünün Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından

işgal edilmesi, Batı'nın, Anadolu'ya yönelik 'tezgahının' bir başka kanıtı olarak algılanmıştı.[10]

1920'lerin böylesi bir hissiyat tarafından koşullanan politik iklimi, 'bütün' yabancı devletlerin Anadolu'yu bölmek istedikleri şeklindeki bir komplo teorisinin geliştirilmesi için oldukça müsait bir zemini oluşturdu. Yabancı devletlere yönelik olarak gelişen bu husumet duygusu, Kürt meselesinin devletçe algılanma ve yeniden kurulma biçimini tayin eden söylemsel kuruluşun oluşumunda da etkin oldu. Yabancı devletlere duyulan husumetin etkin olduğu bu toplumsal bağlamla mevcudiyet ilişkisi içerisinde oluşan bir söylemsel kuruluşta ortaya çıkan dönemin devlet söylemi, Kürt meselesini, yabancı devletlerin Anadolu'ya yönelik tezgahının bir parçası, ya da daha net bir ifadeyle 'ecnebi kışkırtması' olarak yeniden kuracaktı.

Hatırlanacağı üzere, Şeyh Sait Ayaklanması'nın önderlerini idama mahkum eden İstiklal Mahkemesi'nin karar metni, yabancı kışkırtmasını ayaklanmanın esas nedenlerinden biri olarak vurgulamaktaydı. Ayaklanma esnasında ve sonrasında bütün basın ayaklanmanın arkasında ecnebi kışkırtmasının 'saptandığını' haber veriyordu.[11] Kürt meselesinin ecnebi kışkırtması olarak yeniden kuruluşu, popüler metinlerde perde arkasındaki bir 'tezgahı' deşifre eden bayağı bir dil içerisinde gerçekleşirken, kuruluşu özel bir mahiyet arz eden hukuk metinleri ise, aynı meseleyi daha rafine bir kavram seti ile okuyacaktır. Kürt meselesini ecnebi kışkırtması olarak kuran mantık hukuk diline yansırken, ilave bir politik-ideolojik dolayımdan geçecek ve ecnebi kışkırtması, hukuk metinlerinde esas olarak emperyalizmin ve daha yakın zamanlarda ise komünizmin kışkırtması olarak yeniden-içeriklendirilecektir. 1963 yılında üretilen bir hukuk metni bu yeniden-içeriklendirme operasyonunun tipik bir örneğini teşkil etmektedir. Genelkurmay Başkanlığı adli amirliğince, aralarında Musa Anter, Said Elçi, Edip Karahan, Yaşar Kaya gibi şahsiyetlerin olduğu kişiler hakkında açılan bir davanın iddianamesinde yapılan değerlendirmeye göre,

Cumhuriyet devrimizde; Batı ve Doğu bloku arasında en kri-

> tik mevkii işgal eden Türkiye'mizde bazı devletler çeşitli düşünceler tahtında doğu Anadolu'muzda karışıklık çıkarmak yolunu tutmuşlardır. [...] Nitekim Şeyh Sait, Ağrı ve Dersim isyanları muayyen *aşiretlerin, dışardan körüklenen, inkılap aleyhtarı irticai* tesirlerinin neticesidir. [...] Dışardan gelen tahriklerin mahiyeti, tahriklere alet olanların şahsiyeti eskisi gibi değildir. Evvelce dış tahrikler Orta-Doğu'da menfaatleri olan emperyalist devletlerden gelirken ve milliyet maskesi altında gizlenirken, bu defa komünizm faaliyeti halinde belirmektedir. Buna alet olanlar ise, eskiden şeyhler ve aşiret reisleri iken, şimdi mahdut münevver zümreyi teşkil etmektedir. (vurgu eklenmiştir) (Şadillili,1980,ss.184-185).

Görüldüğü üzere metin, Kürt meselesini emperyalist ve komünist tezgahı ile irtibatlandırarak, etno-politik mahiyeti olmayan (*milliyet maskesi*) ve toplumsal zemini olmayan 'suni' bir mesele olarak okumaktadır. Buna göre, cumhuriyet döneminin, her ne hikmetse hep Kürtlerin yaşadığı bölgelerde ortaya çıkan, toplumsal rahatsızlıkları, bazı devletlerin provokasyonlarından ibarettir. Ancak hemen belirtmekte fayda var: Kürt sorununu, 'ecnebi kışkırtması'nın sebep olduğu suni bir sorun olarak okuyan hukukun dili, devlet söyleminin bu metnin üretiminden önceki söylemsel performansına da kayıtsız değildir. Görüldüğü üzere, Kürt meselesine ilişkin olarak devlet söylemi içerisinde ortaya çıkıp dolaşıma girmiş kodlamaların belli başlıları, hepsi birden metne serpilmiş durumdadır. Metne göre, ecnebi kışkırtmasına alet olanlar (Kürtler) herhangi birileri değil, fakat inkılap aleyhtarı, mürteci aşiretlerdir. Diğer bir deyişle, metne göre, Kürt sorunu, ecnebi kışkırtması ile ilgili olduğu kadar, geçmişin alt edilen düzeniyle, alt edilen geçmişin direnci olarak irticayla ve modernlik öncesinin kalıntılarından birisi olarak aşiret sorunuyla, hepsiyle birden ilgilidir.

1920'ler ile 1990'lar arası Türk hukuk söyleminde sabit bir tema olarak yer bulan 'ecnebi kışkırtması' söyleminde, yukarıda alıntılanan metinde de izlenebildiği üzere, önemli bir yeniden-içeriklendirme operasyonu gerçekleşmiştir. 1950'lerde gerçekleşen bu söylemsel operasyonla birlikte, 'ecnebi kışkırtması'

söylemi bundan böyle 'emperyalist tezgah' yerine 'komünist tezgah'ı işaret edecektir. Nitekim, bu içerik dönüşümüne uygun olarak, 1970'lerin ve 1980'lerin Kürt sorunu komünist kışkırtması olarak yeniden kurulacaktır. Bu yeniden-içeriklendirme operasyonunu lüzumlu kılanın uluslararası siyasette meydana gelen dönüşümler olduğuna şüphe yoktur. Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti ile batılı güçler arasında, Birinci Dünya Savaşı sonrası gelişen 'husumet' pek de uzun sürmedi. Türkiye'nin NATO paktına dahil olması ile birlikte, bu kısa dönemli husumet yerini, bütün bir Soğuk Savaş dönemi boyunca devam edecek olan 'dostluk ve işbirliğine' bıraktı. Dolayısıyla, genel bir tema olarak olarak ecnebi kışkırtmasının, emperyalist tezgah yerine komünist tezgahla yeniden-içeriklendirilmesi, uluslararası ilişkiler alanında yaşanan bu dönüşümün neticesiydi. Soğuk Savaş durumunun ortadan kalkması ve 'komünist tehlikenin' uluslararası planda bertaraf edilmiş olması, 'ecnebi kışkırtması' söyleminde daha yakın bir zamanda bir başka değişikliğe yol açtı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Körfez Savaşı sonrası Orta-Doğuda ortaya çıkan yeni dengelerle birlikte, Kürt sorunu ile 'ecnebi kışkırtması' arasındaki bağ yeniden-içeriklendirildi: 'ecnebi kışkırtması'nın taşeronu artık Türkiye'nin güneyindedir.

5. Kırmızı Kuvvetler Olarak Kürtler: *düşman söylemi*

1980'lerin sonuna doğru, ordu ile PKK arasındaki askeri çatışmayı değerlendiren kimi yorumlarda PKK mensuplarına ve onlara yardım edenlere 'düşman' nitelemesiyle atıfta bulunuluyordu. Düşman teriminin kullanılışı, olanca aykırılığına rağmen, kayda değer bir suskunlukla karşılandı. Suskunluk enteresandı çünkü, Türk Ordusu başka bir devletin ordusu ile bir savaşa girmiş değildi. Dolayısıyla, düşman teriminin kullanılması en azından, terminolojik bir soruna işaret ediyordu.

Düşman söyleminin 1989'da zuhur etmesi, ilk bakışta bu dönemin siyasi konjonktürü ile doğrudan ilişkili gibidir. Ne var ki, askeri şiddetin geçerliliğine dayalı bir anlayışın 1980'lerin sonuna doğru Kürt muhalefetinin bütününü etkilemeye başlamış olması

ile düşman söyleminin ortaya çıkması arasında doğrudan bir ilişki olduğu şeklindeki bir tespit biraz aceleci bir yorumun ürünü olacaktır. Düşman nitelemesinin, devlet iktidarının Güneydoğu Anadolu'da askeri ve politik manada ciddi bir tehdide maruz kalmasıyla birlikte, ilk kez 1989 yılında kullanıldığı gözleminde bir sorun yoktur. Ancak, devlet söylemi içerisinde ciddi bir hacme sahip olmamasına binaen, düşman nitelemesi ile 1989 yılının konjonktürü arasında aceleci bir mevcudiyet ilişkisi kurmak doğru olmaz. Aksine, 1989 yılında aniden zuhur eden düşman söyleminin, bu görüntüsüne aldanmayıp, ortaya çıkışındaki tarihselliği ve üzerine yükseldiği söylemsel süreçleri deşifre etmek gerekmektedir. 1930'lardaki Kürt başkaldırıları esnasında ve sonrasında gerçekleşen askeri operasyonlara ait belge-metinler bu açıdan oldukça önemlidir. Bu dönemde gerçekleştirilen askeri operasyonlar esnasında üretilen metinler, kimi vatandaşları ortadan kaldırılması caiz şahıslar olarak tanımlamaktadır. Operasyonlar esnasında verilen bir askeri emir, 'askere silah atanlar'ın 'bu işi köyce yapmış' olmaları durumunda, 'köylerinin yakılıp, hayvanlarının müsadere edilmesini', 'askeri kuvvet karşısında silahlı olarak çekilen ve kaçanlar'ın ise 'takip edilip, yakalanarak, *yok edimelerini*' buyurmaktadır. (vurgu eklenmiştir) (Hallı,1972,). Devletin, bir kısım vatandaşını nasıl algılayabildiğini teşhir eden bu metni, yasadışı bir eylemliliğe karşı hukuki yaptırımları ifade eden sıradan bir metin olarak okumak mümkün değildir. Düşman söyleminin ortaya çıkışını mümkün kılacak söylemsel bağlamın oluşumuna katkıda bulunan metinlerin tipik, fakat önemli bir örneği olarak bu metin, devletin kendi vatandaşlarını ortadan kaldırılmaları caiz varlıklar olarak tanımlayabilecek bir dilsel donanıma sahip olma öyküsünün bir parçası olarak algılanmalıdır.[12] Bu dilsel donanımın izlenebildiği bir başka önemli metin, dönemin genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'a aittir. Genelkurmay Başkam, 18 Eylül 1930'da başbakanlığa sunduğu raporda, bazı Kürt köylerinin havadan bombardıman yoluyla tahrip edilmesini önermektedir:

> Erzincan ilindeki incelemelerim sırasında ekonomiyi önemli surette zarara sokan ve bu il dahilindeki asayişsizliğin en

önemli amillerinden olan Aşkirik, Gürk, Dağbey, Haryi köylerinin tedip ve tenkiline zorunluluk gördüm. (...) bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerine bir etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip etmenin uygun olacağı düşüncesindeyim (Hallı,1972,s.351).

Kullanımı pek yaygın olmasa da, bu dilsel donanım, ileriki yıllarda görüleceği üzere, devlet iktidarının tehdide maruz kaldığı durumlarda hemen söylemsel dolaşıma dahil olmaktadır. Devletin kimi vatandaşlarını bu biçimde algılamasına yol verecek dilsel donanımın kuruluş öyküsünün bir başka hayati unsuru ise Kürt başkaldırıları esnasında kullanılan operasyon haritaları olmuştur. Kürt başkaldırıları esnasında oluşturulan operasyon haritalarında, başkaldıran silahlı güçlerin ve ordu birliklerinin, oldukça ironik ve köktenci bir biçimde, sırasıyla 'kırmızı kuvvetler' ve 'mavi kuvvetler' şeklinde temsil edilmesi de, bu algıyı mümkün kılan dilsel-sembolik donanımın oluşumundaki önemli uğraklardan birisidir.

6. İktisadi Bütünleşme Sorunu Olarak Kürt Meselesi: *bölgesel gerikalmışlık söylemi*

Etno-politik mahiyeti hakkında esaslı bir suskunluk gösterilen Kürt sorunu, cumhuriyetin kuruluşunu takip eden otuz yılın devlet söyleminde, 'saltanat ve hilafet özlemi', 'aşiret direnci', 'eşkıyalık' ve 'ecnebi kışkırtması' temaları etrafında algılandı. Bütün bu çeşitlenmeyle birlikte, bahsedilen bu algı ve okuma biçimleri açık bir ortaklık taşımaktaydı: 1950'lere kadar ki devlet söylemi, bütün çeşitlenmeleriyle birlikte ~~Kürt~~ sorununu ortadan kaldırılması gereken bir 'pürüz' ya da 'arıza' olarak kodlamaktaydı. Kürt sorununu, tasfiye edilmesi gereken bir toplumsallığa dair bir kalıntı olarak kavrayan ve sunan devlet söyleminde 1950'lerle birlikte belirgin bir yarılma gerçekleşti ve Kürt sorunu, ortadan kaldırılması gereken bir pürüz yerine, çözülmesi gereken bir sosyal mesele olarak algılanmaya başlandı. Bu yeni algı ve sunumun gerçekleştiği tematik yüzey 'geri kalmış bölge' söylemi oldu. 1960'larla birlikte devlet, Kürt meselesini bir 'geri

kalmış yöre' sorunu olarak algılamaya başlamış ve Kürt sorunu devlet söyleminde bir 'bölgesel gerikalmışlık meselesi' olarak yeniden kurulur olmuştu. Kürtlerin yaşadığı bölgelerdeki toplumsal rahatsızlık, bundan böyle bu bölgelerin iktisadi ve sosyal geri kalmışlığına gönderme yapılarak okunacaktı.

'Bölgesel geri kalmışlık' söylemi, bir yanıyla devlet söylemindeki bir yarılma durumuna, bir başka yanıyla ise bir devamlılık durumuna işaret ediyordu. Kürt sorununu, ortadan kaldırılması gereken, geçmişe dair bir kalıntı olmaktan ziyade, çözülmesi gereken toplumsal bir sorun olarak yeniden kurması itibarıyla devlet söyleminde bir yarılmanın işareti olarak okunabilecek 'bölgesel geri kalmışlık' söylemi, Kürt sorununun etno-politik mahiyetini tanımaktan uzak durmak konusundaki 'tutarlılığı' nedeniyle ise geleneksel devlet söylemi içerisindeki bir devamlılık durumunun işareti olarak değerlendirilebilir. 1960'ların ortalarından itibaren belirginleşen ve 1970'lerle birlikte popüler bir nitelik kazanan 'bölgesel geri kalmışlık' söylemi ve bu söylemin temsil ettiği kopuş-devamlılık diyalektiği, Türkiye toplumsal tarihinde 1950'lerle birlikte yaşanmaya başlayan dönüşümün esas olduğu bir bağlama oturtularak tarihselleştirilmelidir. Böylesi bir tarihselleştirme teşebbüsü çok önemli bir olguyu görünür kılmaktadır: 1950'lerle birlikte yaşanan toplumsal-siyasal dönüşüm, devlet iktidarının konsolidasyonu meselesinde yaşanan bir başka büyük dönüşümle sarmallanarak gerçekleşmiştir.

İktidarın konsolidasyonu meselesinde yaşanan bu dönüşüm, bir yandan Kürt sorununun niteliğinde yaşanan bir dönüşümle alakalıyken, bir yandan da Kürt sorununa ilişkin devlet söyleminde önemli değişikliklerin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Bahsedildiği üzere, devlet iktidarının konsolidasyonu meselesi, cumhuriyetin ilk bir kaç onyılındaki devlet söyleminin kuruluşunda oldukça tayin edici bir rol oynamıştı. Ancak 1950'lerle birlikte devlet iktidarının konsolidasyonu ve bütünleşme sorununun niteliğinde ciddi bir dönüşüm yaşandı. Bu dönüşümü çok yalın bir biçimde özetlemek gerekirse: devlet bütün bir 1920'ler ve 1930'lar boyunca, esas olarak askeri ve politik bütünleşme sorunu ile meşgul olmuşken, 1950'lerle birlikte ekonomik bütün-

leşme sorunu öne çıkmıştır. Anadolu toprakları üzerindeki bütünleşmenin niteliğinde yaşanan bu dönüşüme bağlı olarak ulusal bir pazar etrafında iktisadi bütünleşmenin öne çıkması, Kürt sorununun devlet söylemi içerisinde bir 'bölgesel geri kalmışlık' sorunu olarak kurulmasına mahal veren söylemsel zeminin oluşumunun da tayin edici unsuru oldu.

Bölgesel geri kalmışlık söyleminin ortaya çıktığı metinlerin yakın bir okuması, Kürt sorununu ilk kez bir bölgesel geri kalmışlık sorunu olarak kodlama ayrıcalığının, 1950'lerde ve 1960'ların ikinci yarısında iktidarda bulunan popülist-sağa ait olduğuna işaret etmektedir.[13] 50'li ve 60'lı yılların, Anadolu'nun ulusal bir kapitalist pazar yoluyla bütünleştirilmesinin başdöndürücü bir hız kazandığı yıllar olduğuna şüphe yoktur. Cumhuriyet'in kurucu partisi *CHP*'yi ilk 'serbest seçimlerde' iktidardan uzaklaştıran Demokrat Parti (*DP*), 1950'lerde Doğu Anadolu'ya 'kültürel gelişme' vaat ediyordu. 1950'lerin bu yakın ilgisi, Kürtlerle meskun bölgelerdeki toplumsal rahatsızlıkları, bu bölgelerin devletçe ihmal edilmiş olmasına ilişkilendiren eleştirel bir söyleme, 1960'ların geri kalmışlık söylemine dönüşmekte gecikmeyecektir. Bu söylemin göründüğü çok temel metinlerden biri, *DP*'nin 1960 sonrası varisi olan Adalet Partisi (*AP*)'nin 1965 yılında kurduğu hükümetin programı olacaktır:

> Bölgeler arasındaki gelişme farklarını azaltmak, kalkınmamızın sosyal adalet içinde en dengeli bir şekilde gerçekleştirilmesinin tabii bir icabıdır. Yurdun birçok bölgelerinde; özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da hayat ve yaşayış şartları bakımından büyük farklar mevcuttur. (TBMM,1988-b,s.104.)

Bu türden metinlerle birlikte, Kürt sorununu bölgesel geri kalmışlık sorunu olarak kodlayan bir söylem, söylemsel dolaşıma dahil olmuş bulunmaktadır. Kürtlerle meskun bölgelerde vuku bulmuş toplumsal rahatsızlıkları bu bölgelerin iktisaden ihmal edilmiş olmasına ilişkilendiren ve bu itibarla da, Kürt meselesini, etno-politik bir mesele olarak algılamamak şeklindeki istikrarlı bir okuma stratejisine dayanan geleneksel devlet söyleminin yeni

bir versiyonu olan bölgesel geri kalmışlık söylemi, 1960'ların ve 1970'lerin devlet söylemindeki egemen okuma versiyonu oluverdi. Dönemin siyasi partilerinin ve hükümetlerinin çoğu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin iktisadi azgelişmişliğinin ve bunun halledilmesi gereken bir sorun olduğunun farkına vardılar. Ne var ki, Kürt meselesine ilişkin bu yeni okuma versiyonunu, basitçe kalkınmacı bir söylemin olağan bir tezahürü olarak değerlendirmek kesinlikle mümkün değildir. Bölgesel geri kalmışlık söyleminin, Doğu ve Güneydoğu'nun ekonomik azgelişmişliğini tespit etmek ve bu azgelişmişliğe çareler bulmak şeklindeki kalkınmacı bir popülizmin sınırlarını aştığı muhakkaktır. Kürtlerle meskun bölgelerin iktisadi geri kalmışlığını tespit etmekle ve bu gerikalmışlığı bölgedeki toplumsal rahatsızlıklarla irtibatlandırmış olmakla beraber, bölgesel geri kalmışlık söyleminin zuhur ettiği metinler, esas olarak, bölgeyle Türkiye ulusal pazarı arasındaki bütünleşme noksanlığına yönelik bir yakınmayı seslendirmektedirler. Diğer bir deyişle, bölgesel geri kalmışlık temasının işaret ettiği 'mahrumiyet' durumu, görünür bir düzeyde 'fiziksel yoksunluklara' işaret ederken, daha genel bir düzeyde ise, ulusal pazarın bölgedeki nüfuz etme düzeyine ilişkin bir soruna göndermede bulunmaktadır. 1969'daki *AP* Hükümet Programı, bölgesel geri kalmışlık söylemiyle ulusal bir pazar etrafında bütünleşme sorunu arasındaki genetik ilişkiyi sergileyebilmek açısından eşsiz bir metindir:

> [...] önemle üzerinde durduğumuz diğer bir konu da Doğu bölgesinin kalkınması meselesidir. Ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olan memleketimizin bütün bölgelerinin kalkınması, Anayasamızın bir icabıdır...Hedefimiz Türkiye'nin bütün bölgelerini tüm olarak çağımızın medeniyet seviyesine çıkartmaktır. Bunun içindir ki, memleketimizin tümüne şamil bir kalkınma planı tatbik olunurken, geri kalmışlığın yaygın ve tesirli olduğu bölgelerde özel tedbirler alınmasına ihtiyaç görmekteyiz. Bu özel tedbirlerin maksadı; memlekette imtiyazlı bölgeler yaratmak değil, *bütünleşmeyi perçinlemektir.* (vurgu eklenmiştir) (TBMM,1988b,s.104.)

1969 hükümet programında hemen göze çarpan, açık bir

kalkınma retoriğidir. Ancak, kalkınma 'kendinde' bir sorun olarak algılanmayıp, (medenileşme meselesinin bir unsuru olarak okunan) bütünleşme sorununuyla alakası etrafında sorunlaştırılmaktadır. Ulusal pazarla bölge arasındaki bu kopukluk, modernleşme ve medenileşmenin kurucu unsurlar olduğu bir söylem evreninde, bir bölgesel geri kalmışlık ve giderek bir medeniyet eksikliği sorunu olarak algılanmaktadır.

1969 Hükümet Programı'nda yer alan, bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesine yönelik oldukça ayrıntılı plan da, Türkiye'nin bütünleşme sorununun niteliğinde 1950'leri takiben ciddi bir değişiklik gerçekleşmiş olduğu iddiasını destekler mahiyettedir. Hükümet programında yer alan plan 27 maddeden oluşuyordu. İlk dört madde eğitim, ikinci dört madde ulaşım üzerineydi. Eğitim ve ulaşımın, ulus-devlet çağının en etkin bütünleş-(tir)me aracı olan asimilasyon pratiğinin iki temel unsuru olduğunu biliyoruz. Daha çarpıcı olan ise, planın hemen hemen tüm diğer maddelerinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin Türkiye ekonomisine bütünleştirilmesiyle ilgili oluşuydu.[14] Bu içeriğiyle plan, bölgesel geri kalmışlık meselesi olarak yeniden kurulan Kürt sorununun bütünleşme sorunuyla irtibatı etrafında sorunlaştırıldığının en somut örneklerinden biri olmuştur.

Kürt sorununu bir kalkınma sorunu olarak okuyan bölgesel geri kalmışlık söyleminin esasını, bölgeyle ulusal pazar arasındaki -1950'lere değin ihmal edilen- bütünleşme sorununun oluşturduğu, yakın dönemlerde ortaya çıkan metinler üzerinden de anlaşılabilir. 1990'ların başında, TÜSİAD'ın ve kimi gazetecilerin GAP'ın rantabl bir yatırım olmadığı şeklindeki eleştirilerine karşılık, Süleyman Demirel'in GAP'ın bir *entegrasyon* projesi olduğunu hatırlatan ve dolayısıyla rantabl olup olmamasının tek kıstas olamayacağını ima eden, karşı eleştirisi bu yakın dönem metinlerinin en anlamlı örneğidir. Aynı şekilde Turgut Özal'ın Atatürk barajının açılış töreninde sarfettiği, 'GAP Türkiye'nin birliğinin simgesidir' tümcesi, bölgeyle Türkiye arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasi entegrasyonun tamamlanmadığı noktasında, devletin üst katlarında bir görüş birliğinin mevcudiyetine delalet etmektedir.

Bölgesel geri kalmışlık söylemi, altmışlı ve yetmişli yıllar boyunca popülerliğini sürdürdü. 70'li yılların bu popüler söylemi, 'geri kalmışlık' veya 'ihmal edilmişlik' benzeri eleştirel vurgularından ayrıştırılarak 1980 sonralarına da taşındı. 1983 ve 1987 Hükümet Programları'nda izlenebildiği üzere, bölgesel geri kalmışlık söylemi, 80'lerin siyaset söylemine 'kalkınmada öncelikli yöreler' adlandırmasıyla geçti.

Sonuç

Yukarıdaki anlatı, cumhuriyet dönemi devlet söyleminin 'geçmiş'in politik düzeniyle mücadele, merkezi bir devlet iktidarının kurulması, yabancı devletlerle yaşanan gerginlik ve ulusal bir pazar ekonomisinin yerleşikleştirilmesinin temel unsurlar olduğu tarihsel bir bağlamda ortaya çıktığını göstermektedir. Milliyetçilik, otoriteryanizm, batılılaşma-modernleşme ve merkezileşme söylemleri ve bu söylemlerin rakip söylemlerle olan kapışması da anılan bağlam açısından esas teşkil etmekteydi. Böylesi bir bağlam içerisinde cereyan eden özel bir söylemsel kuruluş içerisinde ortaya çıkan devlet söylemi, Kürt sorununun 'geçmişin ve geleceğin simgeleri', 'modernliğin ve modernlik öncesinin toplumsal biçimleri', 'ecnebi devletler ve yeni Türk devleti', 'taşra ekonomisi ve ulusal ekonomi' karşıtlıklarının oluşturduğu gerilimler üzerinden algılanmasına sebep oldu. Değinilen bu karşıtlıkların devletin algısını biçimlendirmesi, Kürt sorununun *Kürdi* mahiyetinin iptal edilmesiyle ve sorunun 'saltanat ve hilafet özlemi', 'aşiret ve eşkıya gibi modernlik-öncesi toplumsal biçimlerin direnişi', 'ecnebi kışkırtması' ve nihai olarak 'bölgesel geri kalmışlık sorunu' olarak yeniden-kurulmasıyla sonuçlandı.

Kısacası, Kürt meselesinin *Kürdi* mahiyetine ilişkin istikrarlı suskunluk ve sorunun 'irtica', 'eşkıyalık' 'aşiret direnci', 'ecnebi kışkırtması' ya da 'bölgesel gerikalmışlık şeklinde yeniden-kuruluşu, cumhuriyet dönemi devlet söyleminin ortaya çıktığı söylemsel kuruluşla ve kuruluşa imkan veren mümkünlük koşullarıyla ilgilidir; devlet benzeri bilinçli bir zihne ait tarih-dışı bir dille değil. Diğer bir deyişle, Kürt sorununun 'irtica', 'eşkıyalık' 'aşiret direnci', 'ecnebi kışkırtması' ya da 'bölgesel gerikalmışlık' olarak

adlandırılması, devletin Kürt sorununu aksettirmeye ya da çarpıtmaya muktedir bir ifade üretme ve kullanma yeteneğiyle donatılmış olmasından değil, aksine Kürt sorununu tarihsel olarak imkan verilmiş bir dil üzerinden okumak durumunda olmasından kaynaklanıyordu. Devlet, Kürt meselesi üzerine ancak ve ancak özel bir söylemsel kuruluşta zuhur etmiş bulunan devlet söylemi vasıtasıyla konuşabiliyordu. Dili ve hafızası bu söylemsel kuruluşa 'sınırlıydı'. Nitekim, ~~Kürt~~ sorununa atfen başvurulan 'irtica', 'eşkıyalık' 'aşiret direnci', 'ecnebi kışkırtması', 'bölgesel geri kalmışlık' gibi kavramları devletin diline açan da bu söylemsel kuruluşdan başkası değildi.

Referanslar

Aybars, E. (1988). *İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.

Ba°kaya, F. (1991). *Batılılaşma, Çağdaşlaşma, Kalkınma. Paradigmanın İflası*, Doz Yayınları, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1978). *Kürtlerin Mecburi İskanı*, Komal Yayınevi, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1990). *Tunceli Kanunu (1935) ve Dersim Jenosidi*, Belge Yayınları, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1991a). *Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Programı (1931) ve Kürt Sorunu*, Belge Yayınları, İstanbul.

Beşikçi, İ. (1991b). *Türk Tarih Tezi, Güneş-Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Yayınları, Ankara.

Bozbeyli, F. (1970). *Parti Programları*, Baha Matbaası, İstanbul.

Cemal, B. (1955). *Şeyh Said İsyanı*, Sel Yayınları, İstanbul.

Giritli, İ. (1988). *Atatürkçülük İdeolojisi*. A.K.D.T.Y.K., Ankara.

Gologlu, M. (1974). *Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)*, Kalite Matbaası, Ankara.

Gözübüyük, A. Ş. & Sezgin, S. (1957). *1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri*, AÜSBF Yayını, Ankara.

Hallı, R. (1972). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar 1924-1938*, Genelkurmay Harp Tarihi B°k. Yay., Ankara.

İğdemir, U. (1986). *Sivas Kongresi Tutanakları*, T.T.K. Yayınları, Ankara.

İğdemir, U. (1989). *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, A.K.D.T.Y.K., Ankara.

İnan, A. (1982). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit*

Konuşmaları, TürkTarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kili, S. & Gözübüyük, A. Ş. (2000). *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara.

Kutlay, N. (1991). *İttihat Terakki ve Kürtler*, Koral-Fırat Yayınları, İstanbul.

Mesut, A. (1992). *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Doz Yayınları, İstanbul.

Oran, B. (1994). 'Lozan'ın "Azınlıkların Korunması" Bölümünü Yeniden Okurken' *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt.49, No. 3-4.

Şadilloğlu, V. (1980). *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, Kon Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985a). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt I, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985b). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt II, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985c). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1985d). *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt IV, İş Bankası Yayınları, Ankara.

T.B.M.M. (1988a). *Hükümetler ve Programları I*, T.B.M.M., Ankara.

T.B.M.M. (1988b). *Hükümetler ve Programları II*, T.B.M.M., Ankara.

T.B.M.M. (1988c). *Hükümetler ve Programları III*, T.B.M.M., Ankara.

T.B.M.M (1920-1950). *Zabıt Ceridesi*.

Tekeli, İ. (1990). 'Osmanlı İmparatorluğu'ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskan Sorunu', *Toplum ve Bilim*, No. 50.

Tunçay, M. (1989). *T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Yeğen, M. (1999). *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim: İstanbul.

Dipnotlar

1 Bu çalışma *Devlet Söyleminde Kürt Sorunu* (İletişim,1999) adlı kitabın üçüncü bölümünden üretilmiştir.

2 Kürt sorununa ilişkin eleştirel-muhalif çalışmalar, Kürtlerin fiziksel mevcudiyetinin inkarına dayalı geleneksel devlet söyleminin ortaya çıkışı ile cumhuriyetin kuruluşu arasında genetik bir münasebet olduğu fikrini neredeyse tartışmasız bir biçimde kabul ederler. Öyle ya; bir ulus devlet olarak cumhuriyet, bu fikre uygun bir siyasi örgütlenmeyi gerçekleştirirken, iktidar olmak istediği topraklar üzerindeki etnik kompozisyona ilişkin olarak, kendisini önceleyen imparatorluk devletinden farklı bir tasavvur geliştirecekti. Diğer bir deyişle, cumhuriyetin kuruluşunun Kürt meselesine ilişkin devlet söyleminde bir kopuşa yol açması beklenebilir bir sonuçtu. Gerçekten de, Kürt meselesine ilişkin eleştirel çalışmaların neredeyse tamamı Cumhuriyetin ilanını devlet söyleminde bir kopuş anı olarak tasvir ederler. Ne var ki, Kürtlerin etnik mevcudiyetlerinin inkarını, Kürt kimliğinin reddediliş pratiğinin dolaysız bir dilsel yansıması olarak da değerlendiren bu çalışmalar, cumhuriyetin ilanını Kürt kimliğinin reddediliş

pratiğinin başlangıcı olarak da görmek durumunda kalırlar. Buna göre çokuluslu bir devletin (Osmanlı) politik üstyapısının ulus-devlete ait bir politik üstyapı (Türkiye Cumhuriyeti) ile değiştirildiği an, hem kategorik inkar söyleminin hem de Kürt kimliğinin reddinin başlangıcını temsil eder. Ne var ki, ilerleyen tartışma esnasında da görüleceği üzere, Kürt kimliğinin reddi pratiğinin Cumhuriyetin kuruluşu ve saltanat ile hilafetin ilgası ile başladığını ima eden bu tesbit pek de makul değildir. Kürtlerin fiziksel mevcudiyetinin inkarına yaslanan inkar söyleminin ortaya çıktığı an olarak cumhuriyet rejiminin kuruluşunu, Kürt kimliğinin reddediliş pratiğinin başlangıç anı olarak kabul etmek de imkansız görünmektedir; çünkü Kürt kimliği, farklı dönemlerde ortaya çıkmalarına ve farklı yoğunlukta yaşanmalarına rağmen hepsi Osmanlı döneminde başlamış olan merkezileşme, modernleşme, sekülerleşme ve uluslaşma süreçlerine bağlı olarak sosyolojik ve siyasal bir aşındırma süreciyle çoktan karşılaşmıştı. Diğer bir deyişle, Kürt kimliğinin reddi, cumhuriyetin kuruluşunu önceleyen bir toplumsal ve siyasi dönüşümün eseriydi.

3 Bkz. TBMM, 1985d.

4 Altında Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf ve Bekir Sami gibi milli mücadelenin önemli isimlerinin imzası bulunan protokolün birinci maddesinde 'Devlet-i Osmaniye'nin tasavvur ve kabul edilen hududun Türk ve Kürtlerle meskun olan araziyi ihtiva eylediği ve Kürtlerin camia-i Osmaniye'den ayrılması imkansızlığı izah edildikten sonra bu hududun en asgari bir talep olmak üzere temin-i istihsali lüzumu müştereken kabul edildi. Maahaza Kürtlerin sebesti-i inkişaflarını temin edecek vech ve surette hukuk-*i* irkiye ve içtimaiyece mazhar-ı müsaadat olmaları daha tervic ve ecanip tarafından Kürtlerin istiklal-ı maksad-ı zahirisi altında yapılmakta olan tezviratın önüne geçmek için de bu hususun şimdiden Kürtlerce malum olması husus tensib edildi. (aktaran, Kutlay, 1991,s.138)

5 Lozan anlaşması genellikle Türkiye'nin, Anadolu'nun müslüman olmayan etnik gruplarına yönelik olarak herhangi bir hukuki taahhütte bulunmadığının, uluslararası nitelik taşıyan bir belgesi olarak kabul edilir. Bu konuda oldukça farklı bir yorum için bkz. Oran, 1994.

6 1924 Anayasası ile ortaya çıkan Kürtlerin etnik-menşeli hukuki ve siyasi haklarının inkarı durumunu, Osmanlı'nın müslümanları (ve öteki dini toplulukları) işaret eden *millet* fikrinin yerini, Cumhuriyetin etnik olarak tanımlanmamış bir yurttaşlık kategorisine dayanan millet fikrine bırakmış olmasıyla açıklamak, ne yazık ki, mümkün değildir. 1924 Anayasası'nın bazı maddelerinin 'yakın' bir okuması, ülkedeki farklı etnik grupların siyasi haklarının inkar edilmesinin devletin, tebasını oluşturan bireyleri (nötr bir hukuki bağ olarak) yurttaşlık bağı ile tanımlamaya başlamış olmasıyla alakası olmadığını göstermektedir. Örneğin, madde 88. Türkiye'de din ve ırk ayırdedilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir. Madde 11. Otuz yaşını bitiren kadın, erkek her Türk milletvekili seçilebilir. madde

12. Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler (Kili ve Gözübüyük, 2000). 88. maddenin harfi bir okuması, Türkiye'de yurttaşlık kategorisinin 1920'lerden beri 'saf biçimiyle' hukuki bir kategori olarak tanımlanmış olduğu izlenimini rahatlıkla verebilir. 88. madde bu şekilde okunduğu takdirde, 11. madde, parlamentoda temsilci olabilmek için 'Türklüğü' önkoşul olarak belirlemesine rağmen, özel bir önem arzetmeyecektir, çünkü bir önkoşul olarak 'Türklük' etnik bir statüye değil fakat hukuki bir statüye, yani yurttaşlık bağına göndermeye yapmaktadır. Ne var ki, anayasanın 12. maddesinin okumaya dahil edilmesi bütün resmi değiştirmektedir. Bu madde parlamentoyu fiili olarak Kürtlere kapatmaktadır. Parlamentoyu Kürtlere kapatan bu dışlamanın mantığı elbetteki *apartheid* mantığı değildir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Cumhuriyeti Kürtlere, Kürt oldukları için parlamentoya seçilemeyeceklerini, hiçbir zaman, söylememiştir. Devletin söylediği şudur: Kürt olduğunuz için değil, fakat Türk olmadığınız için parlamentoya seçilemezsiniz. Diğer bir deyişle, Kürtler parlamentoya, kimliklerini (Kürtlüklerini) *unutmak, ertelemek, iptal etmek* kaydıyla seçilebilirlerdi. Dolayısıyla, burada bahsolunan dışlama mantığı özümseme yoluyla dışlamanın mantığıdır.

7 Kürtlerin fiziksel varlıklarının inkarı görece önemsiz bir iş oldu. Tarih bilimi bir müddet sonra dünyada medeniyet kurmuş tüm ırkların Türk ırkından türediğini ispatlayacaktı.

8 İskan Kanunu'nun kapsamlı bir tahlili için bkz. Beşikçi 1978. Beşikçi'nin İskan Kanunu üzerine yaptığı çalışmayı değerlendiren Kirişçi ve Winrow (1997,s.104) ise kanunun amaçladığı asimilasyonun, Beşikçi'nin aktardığı gibi sadece Kürtlerle sınırlı olmadığını, Yahudilerin, Balkanlar ve Kafkasya'da gelen göçmenlerin ve Türk göçer aşiretlerin de yasanın uygulama kapsamında olduklarına işaret etmektedirler. İlk bakışta yerinde görünen bu uyarı gereksiz bir belirsizliğe sebep olmaktadır; çünkü kanunun hem metni hem de uygulanımı, esas hedefin yeni rejime entegre edilmekte güçlük çekilen Kürtler olduğuna işaret etmektedir. Kanunun bazı maddelerinin doğrudan Kürt kimliğinin gerçekleştiği toplumsal ve kültürel dolayımlara yönelik olduğu aşikardır. Beşikçi'nin vurguladığı üzere, İskan Kanunu'nun 16. maddesinin 'evli çocukların ve evli torunların başlı başına bir aile olarak iskan edilmelerini' kayda alan 'e fıkrası' açıkça geleneksel büyük Kürt ailesinin parçalanmasını hedefleyen bir tedbirdir. Kanun, Kürtlüğün kurulduğu bir toplumsal uzam olarak aşireti ve geleneksel büyük aileyi çözmeye yönelik önlemleri içermektedir. İskan Kanunu'nun Kürtlüğe yönelik bu belirgin içeriğini, aynı maddenin 'g' fıkrası da ortaya koymaktadır. Büyük Kürt ailesini çözmeye çalışan kanun, 'Türk muhacir ve mültecileri' ise 'hısım ve akrabalarının bulundukları yerde iskan etmeyi' doğru bulmaktadır. İskan Kanunu'nun Kürtlere yönelik hacminin ciddiye alınması gerektiğine ilişkin bir başka bulgu ise kanunun uygulanımına ilişkindir. Tekeli'nin aktardığına göre (1990,s.64), kanunun uygulanımı esnasında Tunceli, Erzincan, Bitlis, Siirt, Van, Bingöl, Diyarbakır, Ağrı gibi Muş, Erzurum,

Elazığ, Kars, Malatya, Mardin ve Çoruh illerinden 5.074 hanede yaşayan 25.831 kişi Batı Anadolu'da zorunlu iskana tabi tutulmuştur. Öte yanda çok-partili rejime geçilmesi ile birlikte 1947 yılında çıkarılan 5098 sayılı kanunla nakledilen bu kişilerin nakledikleri yerde oturma zorunluluğu kaldırılmış, bunun üzerine de 4.128 hanede yaşayan 22.516 kişi, göçürülmeden önceki yerlerine geri dönmüşlerdir.

9 İskan Kanunu ve benzeri başka uygulamalar, Kürtlerin, Türk kültürü ve dili içerisisinde asimile edilmesinin 1930'lu yıllarda sistematik bir politika olarak benimsendiğine işaret etmektedir. Örneğin dönemin umumi müfettişi Abidin Özmen'e göre 'Türk camiası içinde kaynatmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe dili ile konuşur hale getirmek (...) temsilin süratle yapılabilmesi için Kürtçe konuşmak meselesi üzerinde durmak icap eder' (Mesut, 1992,s.269-271). 1930'ların bu türden uygulamaları ve özellikle umumi müfettişlik, çok partili dönemde ciddi eleştirilere uğrayacaktır. Çok partili dönemin Diyarbakır milletvekili M. Remzi Bucak'ın Umumi Müfettişliklerin kurulmasına olanak veren yasanın yürürlükten kaldırılmasına dair verdiği yasa önerisinde sunduğu gerekçe, bu eleştirilerin önemli bir örneğini oluşturmaktadır. Bucak'a göre, 'umumi müfettişliklerin ihdasından lağvına kadar geçen zamana şöyle bir nazar atfettiğimizde, adı geçen idareye tabi tutulmak bedbahtlığına düçar olmuş vilayetlerimizde, tesis ve kuruluş gayesiyle kabili telif en ufak bir umran eserine tesadüf edilmemekte, bilakis her köşesinden "Hindistan Umumivaliliği" idare tarzı ve kokusu gelmektedir. Bu bakımdan, Umumi Müfettişlikler, idari ve siyasi tarihimize iğrenç ve korkunç sayfalar ilave etmekten başka bir vazife görmemişlerdir' (TBMM, Zabıt Ceridesi, 9. Dönem, Cilt.16,s.1.). Umumi Müfettişliklerin kurulmasına olanak veren yasanın yürürlükten kaldırılmasına dair yasa önerisi yapılan oylamada kabul edilecek ve müfettişlikler kaldırılacaktır.

10 Bu hissiyat, sonrasında başka aktüel gerilimlerle eklemlendi ve *müslüman* Osmanlı imparatorluğunun çöküşünün, *hıristiyan* Batı tarafından tezgahlanan bir plana bağlı olarak gerçekleştiği türünden gayrı-sosyolojik ve komplocu bir kanaate dönüşerek zenofobik bir hissiyata kaynaklık teşkil etti.

11 Oysa, Britanya'daki Devlet Arşivi'nde yer alan belgeler, 1925'teki Şeyh Sait ayaklanmasının arkasında açık bir İngiliz kışkırtması olmadığını göstermektedir. Bkz. Mesut, 1992.

12 Böylesi bir dilsel donanımın mevcudiyetine işaret eden başka örnekler de vermek mümkündür. *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar* adlı yayın (Hallı,1972) bu açıdan enteresan örnekler sunmaktadır. Aktarılan bir bilgiye göre '17 günde yapılan tarama hareketinden elde edilen sonuçlar şöyledir: tarama bölgesinden ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmış, 1019 silah toplanmıştır.' Ölü ve diri insan sayısı ile yakalanan silah sayısı arasındaki bariz örtüşmezlik, yakalanların ya da isyana karışanların kimliği ve konumu hakkında yeterince ipucu vermektedir.

13 Bölgesel geri kalmışlık söylemi ilk olarak popülist sağ bir söylem içerisinde

hayat bulmuş olmasına rağmen, 'ortanın solu'nun ve popülist sağın bu meseleye ilişkin kullandıkları dil arasında önemli bir fark vardır. Demirel'in başbakanlığındaki sağ hükümetler sorunu tarif etmek için 'geri kalmış bölge' kavramını kullanırken, II. Ecevit Hükümeti 'ihmal edilmiş bölge' kavramını kullanmaktadır. 1980'lerin Özal hükümetleri ise aynı meseleye ilişkin olarak, cumhuriyet hükümetlerinin siyasi sorumluluğunu tümüyle inkar edecek bir kavramı,'kalkınmada öncelikli yöreler' kavramını kullanacaktır.

14 Bu bütünleştirme planının maddeleri arasında şunlar yer almaktadır: 1. Eğitim tesislerinin çoğaltılmasına devam olunacaktır. 2. Bölgede kurulmasına başlanmış olan yatılı bölge okullarının sayısı çoğaltılacak, bu okullarda, ilkokullardan sonra yerine göre ortaokul veya sanat okulu kısımları ilave olunacaktır. 5. Bölgede kurulmasına başlanan tarım kayvancılık ve orman okulları ikmal olunacak ve sayıları arttırılacaktır. (TBMM,1988b,s.155-157)

Ulus Devlet Öncesi Resmi İdeoloji ve Heterodoksi

Ç. Ceyhan Süvari

Giriş

Antropolojik açıdan din, doğaüstü varlıklar ve güçlere ilişkin zihinsel tutumlar ve bunun etrafında gelişen davranış örüntüleri olarak tanımlanmaktadır (Atay 2003:223). Yapılan araştırmalar[1], dinsel olarak açıklanabilecek inanç ve pratiklerinin tüm insan topluluklarında mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. En ilkel toplumlardan en modern toplumlara[2] kadar hepsinde, doğaüstü güçlerle bir şekilde temasa geçmeyi amaçlayan törenlere rastlanmaktadır. Dolayısıyla din, kültürel bir evrenseldir. Bunun yanı sıra, pek çok toplumda dinin, kimlik kurucu bir aygıt olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, tarih boyunca toplumsal kimliğin belirlenmesinde en önemli faktörlerden birisi de din olagelmiştir. Sözgelimi; Arap kimliğinin şekillenmesinde İslamiyet, Yahudi kimliğinde Musevilik, Hint kimliğinde ise Hinduizmin oynadığı rol kuşku götürmez bir gerçektir. Bununla beraber dinsel biçimler ve pratikler, aynı dine mensup olsalar bile, toplumdan topluma değişiklikler arz eder. Ancak, bu farklılıklar rast gele gelişen bir durum değildir. Bunda, toplumların yaşam alanlarına uyum sağlama sürecinde geliştirdikleri farklı kültür tiplerinin etkisi göz ardı edilemez.

Dinin, kültürel kimliğin biçimlenmesinde oynadığı rol ne kadar büyük olmuşsa; aynı ölçüde din, toplumsal düzeni sürdürmede de önemli bir ideolojik aygıt olmuştur. Kottak'ın (2001:479) belirttiği uzman din görevlilerinin yönetimindeki devlet dinlerinin böyle bir işlevi vardır. Geçmişten günümüze kadar devlet dinleri, egemenler tarafından toplumsal düzeni sürdürmede ve toplum içindeki farklı grupları ve etnik yapıları bütünleştirmede önemli bir faktör olarak kullanılmıştır Söz gelimi Perslerin resmi dini olan Zerdüştilik[3] ve Hıristiyanlık ile İslamiyet buna çok iyi birer örnek oluşturmaktadırlar.

Yukarıda bahsedilen bütünleştirici ve düzen sürdürücü işlevinin yanında din, değişimlerin, hatta devrimlerin aracı da olabilmektedir. Kottak'ın (2001: 485) Amerikalı antropologlar R. Linton ve A. Wallace'den aktararak sözünü ettiği "diriliş hareketleri" düzene karşı çıkışlarda etkin ifade araçlarını ve örgütlenme zeminlerini oluşturmuşlardır. Nitekim Anadolu tarihinde de diriliş hareketi olarak nitelenebilecek pek çok eylem saptamak mümkündür. Örneğin ileride değinilecek olan, Selçuklulardaki Babailer ile Osmanlılardaki Şeyh Bedrettin hareketlerinin böyle bir özellik taşıdığı söylenebilir.

Dinin toplum yaşantısı üzerinde önemli ve etkin olduğu dönemlerde, devletlerin ideolojileri de dine göre şekillenmekteydi. Tek tanrıcı dinlere kadar olan dönemde, tanrısallaştırılan krallar ülkelerini dinsel bir kimlikle yönetmekteydi. Sümer, Mısır, Pers ve eski Latin Amerika devletlerinin tanrı krallarca yönetildiği kesin olarak bilinmektedir[4]. Bu dönemde din, resmi ideolojinin bir aracı değil; bizzat kendisi resmi ideolojiyi temsil etmekteydi. Öyle ki, devletin resmi ideolojisi olan dine ve tanrının dünyadaki temsilcisi olan krala karşı gelişen muhalif hareketler de, ya eski din içerisinden çıkan heterodoks inançlardan, ya da eski dine alternatif olan yeni bir din ile kimliklendirilmekteydi. Sözgelimi, baskıcı Roma Devleti'ne karşı bir protesto dini olarak gelişen gnostik inançlar (Özbudun 1999:118), yine pagan Roma dinine karşı ve tektanrıcı Museviliğe de alternatif olarak doğan Hıristiyanlık ile İslam ortodoksisine karşı

gelişen ve çoğunluğu tasavvufa dayalı heterodoks hareketler, çoğunlukla toplumun ezilen, sömürülen ve dışlanan sınıflarında hayat bulmuştur.

Yukarıda kısaca açıklanmaya çalışılan din olgusunun, neredeyse tüm insan topluluklarında mevcut olduğu kuşku götürmez bir gerçektir. Ancak, dini inanca yaklaşım ve pratiklerinin uygulanma biçimleri toplumdan topluma farklılık gösterdiği gibi, aynı toplumun farklı katmanlarında da büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Bu da dinin iki yönünün olduğunu ortaya koymaktadır. Yani yönetenin dini ve yönetilenin dini. Yöneticilerin dini, "resmi din" ya da "ortodoksi" olarak kavramlaştırılırken, yönetilenlerin dinleri, yerine göre ya "halk dini" ya da "heterodoksi" yahut "heretik" olarak tanımlanmıştır. Doğal olarak her bir dini anlayış, temsilcilerinin sosyal yapısına ve yaşam biçimine göre şekillenmiştir. Konunun bütünlüğü açısından yukarıda bahsi geçen kavramların açıklanması kanımca faydalı olacaktır.

Halk dinini tanımlamak için kullanılan kavramların aslında bir aşağılama ve dışlama anlamı taşıdığı görülmektedir. Bunlar, evvelce dinsel alanın dışında kullanılmış, daha sonra egemen dinin temsilcilerince, bakış açılarını ifade etmekte uygun oldukları için, dinsel alana transfer edilmiş "sapık" ve "yoldan çıkmış" anlamı taşıyan Yunanca ve Arapça kökenli kelimelerdir.

Sapkınlık, yani heretik olma, yerleşik ya da genel kabul gören öğreti ya da fikirlerle hemfikir olmama, onları kabul etmeme durumunu ifade için kullanılmıştır (Murray 1989:1). Heretik kavramı, İslam dünyasında da yaygın olarak kullanılan raftzilik terimi ile eş anlamlı olarak, Yunanca *"heresy"* kelimesinden gelmektedir. Orijinal kullanılışıyla, felsefi ve dinsel bir düşünce sistemine atıfta bulunmaktadır. Ancak daha sonra bu terim, henüz Hıristiyanlığın ilk yıllarında, özgün anlamını yitirerek resmi kabul gören dinsel dogmalardan sapan her türlü dinsel öğeyi nitelendirmek için kullanılmaya başlamıştır (Özbudun 2003:154) Kısaca heretik kavramı; devlet, resmi ideoloji ve kilise gibi mercilerin kabul ettiği doktrin ve düşünceleri kabul etmeyen

"dairenin dışındaki" düşünce ve görüşleri içermektedir (Webster's En. 1996: 667).

İslam tarihinde heretik düşünceye sahip kişiler ortodokslarca *zındık*, *mülhid* veya *ehl-i sünnet* dışı olarak adlandırılmıştır. Bu kelimelerin sözcük anlamı ise, Arapça *zendaka* ve *ilhad* kelimelerinden gelen 'dinsiz' ve 'sapık-sapkın'dır. Genelde kabaca ya *ehl'i sünnet* denilen ortodoks Müslümanlığa aykırılığı yahut inançsızlığı ifade için kullanılmaktaydı (Ocak 1999a: 7)

Ortodoksi ise, yine Yunanca bir kelime olup geçerli ve doğru düşünce veya doktrinler anlamına gelmektedir (Webster's En.1996:). Sözlük anlamlarından da anlaşılacağı gibi ortodoks inançlar kurumsallaşmayı gerçekleştiren mezhep ya da anlayışlardan ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ortodoks düşünceler inanca sınırlar çizerek bir merkez oluşturmaktadır. Bu merkezin dışında kalan düşünce ve inançlar merkeze olan yakınlığına ve uzaklığına göre ya heterodoks (*ehl'i bidat*), ya da heretik/sapkın (*zındık)* olarak adlandırılmaktadır.

Heretik ya da heterodoks ilan edilen hareketler, resmi dinin temsilcileri tarafından, sapık; dinden çıkmış; günahkâr ve benzeri sıfatlarla din dışı ilan edile dursunlar[5], aynı şekilde muhalefeti temsil eden hareketlerde iktidarı, yani ortodoksiyi zevk ve sefa düşkünü, doğru yoldan çıkmış ve şeytani gibi sıfatlarla din dışı ilan etmişlerdir. Yani her biri, dinin gerçek temsilcisi olarak kendilerini göstermekteydiler.

Dini inançların, ekonomik ve siyasal baskı ya da kriz dönemlerinde muhalif bir işlev kazanması hususunda Max Weber, Protestanlık hareketini örnek olarak göstermektedir. Buna göre; Katolik inanca karşı gelişen Protestan hareketin daha çok sermaye sahipleri ve işverenler, hatta işçi sınıfının eğitim görmüş yüksek tabakası, özellikle çağdaş iş kollarında yüksek düzeyde teknik ya da ticari eğitim görmüş personel içinde geliştiğini belirtmektedir (Weber 1997: 30). Burada aslında egemen sınıf olan toprak sahibi aristokratlara ve onun temsil ettiği Katolikliğe karşı sınıfsal bir tepki olarak Protestanlık belirmektedir[6].

Heretik ya da heterodoks olarak değerlendirilenler daha çok

aynı dini kabul etmiş farklı etnik gruplar veya yine aynı dine ve aynı etnik gruba mensup toplumların farklı sosyal sınıflarından gelenlerce temsil edilmektedir. Bu kavramların geçerliliği, yani kimin ne zaman ve nerede heretik ya da ortodoks olacağı, çoğunlukta toplumların ekonomik yapısı, etnik yapısı, tarihi gelişimi, ilişkide bulunduğu kültürler gibi faktörlerce belirlenmektedir. Özetle heterodoks inanç ve hareketler, temelde etnik (kültürel), ekonomik, siyasal, sosyal ve dini farklardan kaynaklı olarak gelişmektedir. Ortodoks inançtan farklı olarak senkretik, mistik ve genelde egemen inancın temsilcileri tarafından ezildikleri için *milenaryan* (mehdici/mesihçi) bir özellik taşırlar. Söz konusu milenaryan inanç Hıristiyanlığı sonradan kabul etmiş topluluklardan bazılarında görülen kargo kültler[7] olarak karşımıza çıkmaktadır. Hepsindeki ortak inanç ve beklenti, seçilmiş bir kişinin dünyaya gelerek inanan ve ezilen insanları, inançsızlarla ve egemen-baskıcı unsurlarla savaşarak kurtaracağı ve yeryüzü cenneti yaratacağı düşüncesidir.

İslami Coğrafyadaki Önemli Heterodoks Hareketler

İslamiyet'te heterodoks düşünceler genelde, tasavvuf hareketler içinde kendilerini var etmişlerdir. IX. yüzyıldan itibaren telaffuz edilmeye ve kullanılmaya başlanan tasavvufun (Ocak 1999 c: 161-162), bir zühd hareketi olarak, İslam'ın ilk yüzyılından itibaren, önce Emevi, sonra Abbasi İmparatorluğu'nun alabildiğince geniş topraklar üzerinde, yani İran ve eski Mezopotamya'daki özellikle Budizm, Maniheizm gibi dinlere dayalı Hint-İran mistik kültürleriyle, Helenistik dönemin Gnostik ve Neoplatonik felsefesi etkileriyle, ve nihayet köklü bir Yahudi ve Hıristiyan mistik geleneğinin kalıntılarını taşıyan Mısır ve Suriye mıntıkalarındaki mistik kültürlerle birleşerek yarattığı bir sentezin ürünü olduğu ileri sürülebilir (Ocak 1999c: 164).

Görüldüğü gibi tasavvufun ortaya çıkmaya başladığı dönem İslam'ın çok büyük bir coğrafyaya yayıldığı bir döneme denk gelmektedir. Doğal olarak, Arap Yarımadası'nda ortaya çıkan ve homojen bir yapı sergileyen İslamiyet, bu tarihten itibaren farklı kültürlerle temasa geçmiş ve her bir grup İslam'ı kendi yaşam

biçimine göre yorumlamıştır. Toplumlar, başka kültürlerden gelen bir dini ya da düşünceyi aynı biçimiyle kolay kolay kabul etmezler. Yeni bir düşünce ya da dini, eski inanç ve kültürleriyle sentezleme eğilimi çok daha yaygındır. Bu, yabancı (egemen) kültüre karşı toplumun yüzyıllar boyunca deneyimleriyle ortaya çıkardıkları, yaşamlarını kolaylaştırıcı bir takım düşünsel tutum ve pratiklerle beslenmiş olan kendi kimliğini koruma çabasının bir sonucudur. Bunun yanında toplumun içine düştüğü ekonomik ve siyasal bunalımlar yahut yönetimin halk üzerindeki baskıcı politikasına bir tepki olarak da, insanlar eski inançlarına yeni yorumlar getirebilir ya da daha radikal bir tepki olarak yeni dinlere yönelebilirler.

Ocak (1999 a: 69), İslami heterodoks inançların oluşumuna neden olarak aşağıdaki etkenleri göstermektedir: 1-Bir kısmı içinden geldikleri ve İslamiyet'e üstün olduğuna inandıkları eski inanç ve kültürlerini bilinçli olarak sürdürmek istemişler veya İslamiyet'i bu tür etkinliklerin kendiliğinden ve doğal sonucu olarak farklı yorumlamışlar, bu durum mezhepler halinde yeni oluşumlara dönüşmüş, dolayısıyla İslamiyet içinde paralel dinler yaratmışlardır. 2-Değişik zamanlardaki siyasal ve sosyo-ekonomik taleplerini gerçekleştirmek üzere merkezi otoriteye karşı geliştirilen bir tepkidir. 3-Yine içinden geldikleri ve İslamiyet'e üstün olduğuna inandıkları, eski inanç ve kültürlerine referans vererek İslamiyet'in temel bazı inanç ve düsturlarına bazen gizliden gizliye, bazen doğrudan ve açık eleştiriler yönelten entelektüel düşünce hareketlerinden meydana gelmektedirler.

IX. yüzyılda telaffuz edilmeye başlanan tasavvuf, XI. yüzyıldan itibaren Ortadoğu İslam dünyasını içine alan geniş topraklarda, yavaş yavaş belli bir teşkilat dahilinde düzenlenmiş bir takım sufi teşekkülleri ortaya çıkarmaya başladı. Şeyh denilen mistik önderlerin mutlak otoriteleri yönetimindeki bu mistik teşekküllere tarikat (çoğulu turûk yahut tarâik) veya tâife (çoğulu tavâif) denildi. Şeyhin bu karşı çıkılmaz mutlak otoritesi altında geliştirilen sistematik bir hiyerarşinin hakim olduğu bu teşekküllerin ilk modelleri, hiç şüphe yok ki, daha önceki Yahudi, Hıristiyan, yahut Budist tarikatlardı (Ocak 1999 c: 169).

Ocak (1983: 95-218) tasavvuf hareketler içindeki senkretik motiflerin kaynaklarını Şamanizm, Uzak Doğu ve İran Dinleri, Kitab-ı Mukaddes ve tabiat kültleri içinde aramıştır. Bu motifler şunlardır:

1-Şamanizm'den Kaynaklanan Motifler[8]

a-Sihirbazlık

b-Hastaları iyileştirmek

c-Gaipten ve gelecekten haber vermek

d-Ruhların bedenlerini terkedip tekrar dönmesi

e-Tanrı ile konuşmak

f-Tabiat kuvvetlerini istediği gibi yönlendirmek

g-Ateşin yakıcılığından etkilenmemek

h-Yenilmiş hayvanların kemiklerinden tekrar diriltmek

ı-Kadın erkek birlikte ayin yapmak

i-Tahta kılıçla savaşmak

2-Uzak Doğu ve İran Dinlerinden Kaynaklanan Motifler[9]

a-Tenasuh (reenkarnasyon)

b-Hulûl İnancı (Allah'ın insan bedenine girmesi)

c-Şekil (don) değiştirmek

d-Ejderha ile mücadele

e-Uçmak

f-Dört unsur inancı (Anasır-ı Erbaa)

3-Kitab-ı Mukaddes'ten Kaynaklanan Motifler[10]

a-Ölmeden önce göğe yükselmek

b-Suyu kana çevirmek

c-Halka felaket musallat etmek

d-Bereket getirmek

e-Az yiyecekle çok kişiyi doyurmak

f-Körlerin gözünü açmak

g-Ölü insan veya hayvanı diriltmek

h-Nefes evladı edinmek

ı-Kuru odunu ağaç haline getirmek

i-Yerden veya taştan su fışkırtmak

j-Irmağı veya denizi yarıp geçmek

k-Irmak ve deniz üstünde yürümek

4-Tabiat Kültlerinden Kaynaklanan Motifler[11]

a-Dağ ve tepe kültü

b-Taş ve kaya kültü

c-Ağaç kültü (Ocak 1983: 95-218).

İslamiyet içersinde tasavvufi hareketlerin ortaya çıkmasından hemen sonra İslam'ı esas olarak hukuki bir sistem ve toplumsal yaşamı düzenleyen bir kurallar silsilesi olarak anlayan ulema ile evrensel bir insan deneyimi olan mistisizmi İslami bir çerçeveye oturtan mutasavvıflar arasında bir gerilim kendisini göstermeye başlamıştır (Atay 2004:91). Söz konusu ulema dini resmi anlamda kitabi olarak yorumlarken, mutasavvıflar halkın daha çok rağbet ettiği mistik yorumlarla dine popüler bir anlam yüklemişlerdir. Bu popülerleştirme o derece ileri boyutlara varmıştır ki, çoğu kez bu mutasavvıflar halk tarafından mehdi ve peygamber olarak görülmeye başlanmıştır[12]. Peygamberlik iddiasındaki şeyhler özellikle bunalım dönemlerinde bir hayli artmıştır. İslam coğrafyasında bu hareketlerden en önemlileri; başta İsmaili hareketi olmak üzere daha sonra da çoğunlukla İsmailikten beslenerek gelişen Karmatilik, Fatimilik hareketleri ve bunların çeşitli versiyonları gösterilebilir. Anadolu'ya baktığımızda ise gerek Hıristiyanlık gerekse İslami üst kimliği içinde ortaya çıkmış pek çok heterodoks hareket mevcuttur. Bunlar arasında heretik kiliselere ilerde yeri gelince değinilecektir. İslami olanların arasında ise başta Babailik ve Şeyh Bedrettin hareketlerinin geldiği söylenebilir. Ayrıca 16. yüzyılda ortaya çıkan ve Celali ayaklanmalarına neden olan pek çok irili ufaklı heterodoks hareketin de aynı gelenek üzerinden geliştiğini ifade etmek gerekir.

Peygamberin ölümüne kadar bir bütünlük arz eden İslamiyet,

Muhammed'in ölmesiyle birlikte onun ardılı (halifesi) kim olacak tartışmaları arasında artık kalıcı bir şekilde Sünnilik ve Şiilik olarak ikiye bölünmüştür (Daftary 2001: 65). Ancak bu bölünme, sınıfsal olarak, mevalinin dahil olmasıyla anlam kazanmıştır. Zira mevalilere kadar iki klik arasındaki mücadeleler Araplar arsında ve daha ziyade ailelerin iktidar mücadelesi olarak sürmüştür. Ancak Araplar tarafından aşağı bir sınıf olarak görülen ve dışlanan mevaliler, bu özellikleri nedeniyle hareketin yönünü ve anlamını değiştirmişlerdir.

Mevaliler, İslam coğrafyasında daha çok Kufe'de toplanmıştı. Özellikle Emeviler döneminde gördükleri kötü muamele onları Sünniliğin karşısına, Şiilik içersine yönlendirmiştir (bkz. Daftary 2001, Ocak 1999, Bulut 2000 a). Farklı etnik gruptan gelen mevaliler İslamiyet'i eski dini inançlarıyla sentezleyerek senkretik bir yapı oluşturmuşlardır. Bu senkretik yapı içersinden pek çok radikal heterodoks hareket de doğmuştur. Bunlar arasında henüz İslamiyet'in ilk dönemlerinde ortaya çıkan Melametilik, daha sonra gelişen pek çok heterodoks harekete de kaynaklık etmiştir.

Melametilik daha çok Arap olmayan halklar arsında gelişen mistik bir harekettir. Etimolojik olarak melamet, Allah ile beraber olmak için sırrını gizlemek, yakınlık ve kulluk adına kendini kınamak, halka yalnız kusur ve kabahatlerini gösterip iyiliklerini gizlemek anlamındadır (Ocak 1999: 11-12).

Mevalilerin Emevilere karşı beslediği kin Abbasi Devleti'ni doğurmuştur. Zira, arkasına güçlü bir mevali Şii desteğini alan Abbasiler, 750 yılında Emevi Devleti'ne son vermiş ve halifeliği Şam'dan alarak Bağdat'a taşımışlardır (Daftary 2001:108-109). Abbasilerin egemenliğiyle beraber Şii muhalefet büyük oranda pasifize olmuştur. Ancak zamanla Abbasilerin de bekleneni vermesi sonucu, eskisine oranla daha radikal Şii klikleri ortaya çıkmıştır. Radikal Şiilik ezilmiş ve ekonomik durumu kötü kitlelerin katılımı için uygun bir siyasal ortam sunmaktaydı. Nitekim 751 yılında Abbasilere karşı gerçekleştirilen ilk Şii ayaklanması kanlı bir şekilde bastırıldı (Daftary 2001:109-110).

Bu tarihten itibaren Abbasiler Şiilere karşı daha baskıcı ve tahammülsüz bir politika güttüler. Böylece radikal Şiilik yer altına çekilerek gizli bir şekilde, özellikle merkeze uzak yerlerde örgütlenmeye başladı. Bu örgütlenme sonucunda erken İsmailik Hareketi ortaya çıkmıştır. İlk İsmaililere ortodokslarca aşağılama anlamında Karmatiler denmekteydi. Kendi adlandırmaları ise doğrulukla güdülen dava anlamında *el dava el hadiye* idi (Daftary 2001: 126-127). Bağımsız bir hareket olarak İsmailiğin ortya çıkması 765 yılında İmam Cafer el Sadık'ın ölmesiyle beraber, kendisinden önce ölen oğlu İsmail'in adının harekete verilmesiyle mümkün olmuştur (Daftary 2001:25-128). İsmaili Hareketi Hindistan'dan Fas'a kadar çok büyük bir coğrafyada yayılma imkânı bulabilmiştir. 973 yılında Mısır'da kurulan Fatımi Devletiyle de kurumsallaşmayı gerçekleştirmiş, ardından 1094 yılından itibaren Yemen'de Mustaliler, Suriye'de kurulan Nizari Devleti ve İran'daki Hasan Sabbah liderliğindeki Alamut Hareketiyle varlığını sürdürmüştür (Daftary 2001:125-480).

En tanınmış İsmaili imamı olan Hasan Sabah başta olmak üzere, hemen hemen bütün İsmaili imamlarına doğaüstü sıfatlar yüklenilerek kutsal kurtarıcı anlamındaki mehdi gözüyle bakılmaktaydı. Özellikle Arap olmayan etnik grupların ezilen kesimleri arasında geniş taraftar kitlesi toplayan bu hareketin kalıntıları günümüzde hâlâ varlığını sürdürmektedir. Günümüzde İsmaili geleneğinden gelen en güçlü grup, Ağa Han sıfatıyla imamlık geleneğini sürdüren İran Nizariliğidir (Daftary 2001:540).

Anadolu'da Gelişen İslami Heterodoks Hareketler

Anadolu, tarihsel olarak Neolitik dönemden başlayarak çeşitli halkların göçlerine sahne olmuş ve bu halkların gerek savaş yoluyla, gerekse birlikte yaşayarak gerçekleştirdikleri kültürleşme süreci ile şimdiki kimliğine kavuşmuştur. Neolitik dönemde başlayan kültürleşme hareketi, Helenizm; Romalılaşma; Arap istilalarıyla İslamlaşma, Türk göçüyle Türkleşme ve nihayet günümüzde de süren Batılılaşma hareketleriyle serüvenini sürdürmektedir. Kültürleşme serüvenini üç boyut üzerinden değerlendirebiliriz. İlki elbetteki sanattan edebiyata mimariden

kentleşmeye uzanan kültürel boyutu, ikincisi erken dönem devletlerinden başlayarak Yunan, Pers, Roma, Bizans, Sasani, Arap ve Türk devletlerine kadar gelen iktidar geleneği ve son olarak aynı kültürlerin halkları tarafından gerçekleştirilen muhalefet geleneği.

Konumuz gereği, dinsel olarak kendini ifade eden ve 16. yüzyılın sonuna kadar kendini güçlü bir şekilde hissettiren muhalif hareketler irdelendiğinde, farklı etnik ve dinsel kimlikler içinde gelişse de, aslında hepsinin ortak bir kaynaktan beslendiğini ve yeni kimlikleriyle zenginleştirildiklerini görmekteyiz. Burada Anadolu'nun İslamlaşmasından sonra ortaya çıkan iki önemli hareket ele alınacaktır. Bunlar, Selçuklu Devleti'nde meydana gelen Babai Hareketi ve Osmanlı Devleti'nde gelişen Bedretdin Hareketi.

Anadolu'da İslam'ın halk arasında yayılmasında tasavvuf hareketlerin ve onların karizmatik önderlerinin rolü büyük olmuştur (bkz. Ocak 1996 ve1999, Çamuroğlu 1999, Aktay 1999, Atay1996 ve 2004, Okan 2004). Tasavvuf konusu irdelenirken her birinin farklı coğrafyalardan ve kültürlerden çıkarak İslamileştikleri söylenmişti. Anadolu için en etkili heterodoks tarikatlar arasında Kalenderiler, Yeseviler, Haydariler ve Vefailer gösterilebilir (Ocak 1996:66). Söz konusu tarikatların şeyh ve üyelerinin dış görünümlerinden dinsel pratiklerine kadar pek çok davranışlarının aslında İslam dışı olduğu kaydedilmektedir. Söz gelimi bazılarının saçlarını ve kaşlarını kazıtarak yarı çıplak bir şekilde dolaştıkları ve dünyevi işlerden el etek çekip sadece dilenerek yaşadıkları ifade edilmektedir (Ocak 1999:5). Tarikat mensuplarının bu özellikleri daha evvel ifade edilen Melametilikle büyük oranda örtüşmektedir.

Anadolu Selçuklularında, II. Giyaseddin'in sultanlığı döneminde ortaya çıkan Babai Hareketi de bu tarikatlar içinden özellikle Vefailerin önderliğinde gerçekleştirilmiştir (bkz. Ocak 1996, Çamuroğlu 1999). İsyanın başladığı süreç Selçukluların ekonomik ve siyasal olarak gerilediği, doğuda Moğol baskısının arttığı ve göçebe halk ile yerleşik halk arasındaki çelişkilerin derinleştiği bir sürece denk gelmektedir. Babai isyanının neden-

lerine değinen Ocak (1996: 37-48), ekonomik sebepler arasında Selçukluların toprak reformunu göstermektedir. Buna göre; Selçuklular toprak rejimini göçebeler ve köylüler aleyhine değiştirerek, büyük miktarda toprağı özel mülkiyete ve vakıflara geçirmeye başlamış, bu da Anadolu'da bir toprak aristokrasisi yaratmıştır. Göçebeler ve köylülerin devlete yabancılaşmaya başlaması ve bu kitlenin devam eden göçlerle sürekli artması ile ayaklanma için uygun zemin hazırlanmış olmaktaydı. İktidar ve yerleşik halk ile göçebeler arasındaki bu yabancılaşmayı en iyi ifade eden söz, yerleşiklerle iktidar sahiplerinin göçebeler için kullandığı *Etrak-i bi-idrak* (akılsız Türkler) tanımlamasıdır (Ocak.1996:41). Bu dışlama, dinsel farklılıklarla da beslenerek giderek derinleşmiştir. Göçebeler ve toprakları elinden alınan köylüler yönetimin aleyhine, radikal heterodoks tarikatlara sığınarak kurtuluşu doğüstü güçleri olduğuna inandıkları şeyhler de aramışlardır.

Bu koşullar altında Baba İlyas ve Baba İshak önderliğinde gelişen ayaklanmaya, göçebe Türkmenler ve topraksız köylülerin yanı sıra Kürt ve Hıristiyan halklarının fakir kesimleri de katılmıştır (Ocak 1996: 143). Zira Baba İshak, Kürt ve Hıristiyanların yoğun olarak yaşadığı Adıyaman üzerinden Amasya'ya doğru harekete geçmiştir (Ocak 1996:126). Arkalarına geniş halk desteğini alarak Selçuklu şehir ve karakollarına saldıran isyancılar, Malya Savaşı'na kadar, pek çok savaşta Selçuklu ordularını yenerek ilerlemeyi sürdürmüşlerdir. Malya Ovası'nda Frank paralı askerlerinin yardımıyla isyancıları yenen Selçuklu Devleti, savaş sonrası Frank askerlerine üç bin altın dağıtmış ve Sultan II. Gıyaseddin kaçtığı başkente geri dönmüştür (Ocak 1996:135).

Mutsuz ve ezilen bir kitle tarafından gerçekleştirilen bu ayaklanmanın ardından yaklaşık 175 yıl sonra benzer koşullar altında Osmanlı Devleti'nde Şeyh Bedretdin isyanı baş göstermiştir. Bu isyanın olduğu süreçte Fetret Dönemi'nin bunalımını yaşayan halk, yine kurtuluşu Bedretdin önderliğindeki bu mesianik harekette aramıştır.

Bedretdin Harekatı, Börklüce Mustafa ve Torlak Kemal'in askeri önderliğinde Manise ve Aydın illerinde başlamış, buradaki isyanların Osmanlı kuvvetlerince bastırılmasıyla isyan, Bedretdin önderliğinde Balkanlarda bir süre daha devam etmiştir. Bedretdin taraftarlarından bir grubun saf değiştirerek Osmanlı kuvvetlerine katılmasıyla, ayaklanma bastırılmış ve Şeyh yakalanarak idam edilmiştir (Ocak 1999: 127-129). Bu isyandan sonra, Osmanlı döneminde yer yer halk isyanlarının yine olduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında Celali ayaklanmaları ile Safavi destekli Alevi hareketlenmesi Osmanlıyı epey uğraştırmıştır.

Gerçekte, heterodoks hareketler gerek Selçukluların gerekse Osmanlıların kuruluş aşamasında hiçbir sorunla karşılaşmamışlardır. Bilakis, Anadolu'nun her tarafında rahatça tekke ve zaviyeler açabilmişler ve hatta söz konusu devletlerin kurulmasında aktif rol dahi oynamışlardır. Ancak, her iki devlet de kurumsallaşmayı gerçekleştirip güçlü İran ve Bizans iktidar geleneğinin etkisiyle yönetimleri için bir tehlike oluşturmaya başladıklarını düşündükleri noktada bu heterodoks hareketlere yönelmeye başlamışlardır (bkz. Ocak 1996 ve1999, Çamuroğlu 1999, Aktay 1999, Atay1996 ve 2004, Okan 2004). Bu yok etme ve sindirme hareketlerinde sanıldığının aksine, söz konusu heterodoks hareketlerin dini inançları bahane edilmekle beraber, aslında onları denetim altına alıp vergilendirmek ve yerleşik hayata geçirerek üretime kazandırmak gibi siyasi ve ekonomik amaçlar yatmaktaydı. Yani, Yavuz'un Alevileri katletmesi gerçeğinin altında, Sünni ideolojinin Aleviliği dindışı (yasadışı) görmesinden daha ziyade; Osmanlı iktidarının, Alevilerin Şah İsmail ile güçlü siyasal bağlarının olduğunu ve ekonomik bakımdan da tarım alanlarına sürüleriyle tecavüz etmeleri sonucu kendilerini mali olarak zarara soktuklarını düşünmeleri etkili olmuştur. Aksini söylemek olayı sınıfsal boyuttan çıkarıp dini dogmaların kör bir dövüşü gibi göstermekten öteye gitmemektedir. Dinsel farklılık ise sadece saldırıları meşrulaştırıcı ideolojik bir propaganda aracı olarak, ulema ve yerleşik Sünni kesimin desteğini almak için kullanılmıştır.

Ancak belirtmek gerekir ki, İslam ortodoksisinin heterodoks

hareketlere gösterdiği görece müsamahayı, Hıristiyan ortodoksisi Heretik kiliselere hiç göstermemiştir. Heretik kiliselerin daha oluşum aşamasında tavır geliştiren ve saldıran ortodoks kiliselerin ideolojik desteğindeki iktidarlar, aslında Avrupa'da sınıf mücadelelerinin daha çetin geçtiğinin bir göstergesidir. Nitekim reformlara ve Aydınlanma çağına kadar Avrupa tarihi dinler ve mezhepler arası çatışmaların yaşandığı bir arena görünümündeydi (bkz. Marx ve Engels 2002, Weber 1997).

Heretik Kiliselerin Ortaya Çıkması

Çıkışı itibariyle kendisi de ortodoks Museviler tarafından heretik ilan edilen Hıristiyanlığın, Roma baskısı altındaki Yahudi topraklarında dünyaya gelen peygamberi İsa da aslında inançlı bir Musevi'ydi. Musevilik içinde bulunan güçlü bir Mesih inancı nedeniyle, özellikle baskıların arttığı dönemlerde sayıları artan Mesihlerin varlığı o dönemin koşullarında çok sık rastlanan bir durumdu. Böyle bir ortamda Mesih beklentisi içinde olan bir grup Musevi, İsa'yı bekledikleri Mesih olarak görmüşlerdir. Zira İsa'nın da yeni bir din yaymak gibi bir iddiasının bulunmadığı kaydedilmektedir (Murray 1989:13). İsa'nın amacı Musevilikte bir takım reformlar yapmaktır. Ancak İsa'nın halk arasında gittikçe taraftar bulması, hem Musevi torak sahipleri olan Saddukileri, hem de isyanlarla başı zaten dertte olan Romalıları tedirgin etmiştir (Özbudun 2003:120). Bu gelişmeler İsa'nın yakalanıp çarmıhta öldürülmesi şeklindeki malum sonla bitirilmeye çalışılmıştır.

Ancak, Hıristiyanlığın bir din olarak gelişip dünyaya yayılmasına yol açan gelişmeler de İsa'nın ölümünden sonra başlamıştır. Önceleri İsa taraftarları Musevilik içinde küçük bir heterodoks grup olarak varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bunlar, Musevi tapınaklarına giden, Musa peygamberin öğretilerini ve mesianik umudu paylaşan sadık birer Musevi inananlarıydı (Murray 1989:13).

Musevilik içinde heterodoks bir öğreti olarak varlığını sürdürmeye devam eden İsa taraftarları Roma toprakları içinde hızla yayılmaya başladı. Bunun sonucunda, bir birlerinden farklı

iki grup ortaya çıktı. Bunlar İbranice konuşan Hebrewler ve Yunanca konuşan Helenlerdir. Her iki grubun da İsa'ya olan bağlılığı tamdı (Murray 1989:13). Ancak farklı kültür ve dinlerin temsilcileri olduklarından aralarında derin görüş ayrılıkları bulunmaktaydı. Dolayısıyla Hıristiyanlık içersindeki bölünmeler daha Hıristiyanlığın ilk yıllarından itibaren başlamıştır. Bu ayrışım Pavlos döneminde daha derinleşmiş ve İbranice konuşan gruptan pek çok kişi yeni inançlarını terk etmiştir (Murray 1989:13).

Pavlos, Tarsus'ta M.Ö. 8 ya da 7 yılarında doğmuş ve Musevilik dini yanında güçlü bir Helenistik kültürünü de alarak yetişmiştir. Bir çok araştırmacı, geleneksel kilise söylemlerine dayandırarak, Hıristiyan olmadan önce Pavlos'un, İsa ve yandaşlarının azılı bir düşmanı olduğunu söylemektedirler (McGonigle 1988: 56, Çelik 1996a:29, Özbudun 2003:122). Ancak, Kudüs'e giderken Şam yakınlarında İsa'nın ona görünmesiyle Hıristiyan olduğu rivayet edilir (Çelik 1996a:29). Pavlos'un Hıristiyan olması, henüz küçük olan cemaate yeni bir ruh ve hareket kazandırırken, öte yandan da cemaat arasında fikri ayrılıkların doğmasına ve cemaatin parçalanmasına yol açmıştır (Murray 1989:14).

Söz konusu ayrılıkların oluşmasında, Pavlos'un telkinleriyle paganlar arasında Hıristiyanlığın yayılması etkili olmuştur. Zira daha evvel bahsedildiği üzere, pagan kökenlilerle Musevi kökenliler arasında, eski inançlarının etkisi nedeniyle, yeni dinin yorumunda çok büyük farklılıklar bulunmaktaydı. Cemaat içindeki bu ayrılıkları gidermek amacıyla 49 yılında Kudüs'te Havariler Konsülü olarak tarihe geçen bir toplantı organize edildi. Ancak bu toplantı da görüş ayrılıklarını gideremedi ve bu konsülden sonra Pavlos ve yandaşları yeni dinlerini tamamen paganlar arasında yaymaya başladı (Murray 1989:15).

Musevi kökenli Hıristiyanlardan farklı olarak, pagan kökenli Hıristiyanlar, İsa'nın kişiliğine farklı anlamlar yükleyerek, onun tanrısal bir kurtarıcı olduğuna inanıyorlardı. Bu görüşler Pavlos'un önderliğinde, Yunan, Roma, Hint ve Mısır düşüncelerinin de katkısıyla Roma topraklarında hızla yayılmaya

başladı (Çelik 1996b: 10-11). Kültürel ve felsefi olarak bir birlerinden çok farklı ekollerin barındığı bu kadar geniş bir coğrafyada, Hıristiyanlıkla ilgili yorumların da farklı olması, hatta aralarında çatışmaların çıkmasını kaçınılmaz hale getiriyordu.

II. yüzyıla girildiğinde, Suriye ve Filistin'de Sur, Sayda, Kayseriye, Beyrut, Cübeyl ve Antakya; Anadolu'da Efes, Kapadokya, Bergama, Sardes, Leodikya; Mezopotamya'da Urfa; Avrupa'da Roma, Selanik, Filibe; Afrika'da ise İskenderiye en önemli Hıristiyan merkezleri haline gelmişti (Çelik 1996b: 11). Bahsi geçen merkezlerin Hıristiyanlık öncesi de önemli dini ve kültür merkezleri olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Dolayısıyla Hıristiyanlık, buralarda var olan kadim düşüncelerle sentezlenerek zenginleştirilmiştir.

Kendi aralarındaki çelişkiler ve sürtüşmelere ek olarak Roma Devletinin baskıları altında Hıristiyanlık, Milano Fermanıyla yasal hale gelmiş ve bu tarihten itibaren her kesimden insanı bünyesine çeken evrensel bir din statüsüne kavuşmuştur (Çelik 1996a: 99). Ancak Hıristiyanlık içinde baş gösteren daha büyük ayrışmalar bu tarihten itibaren derinleşmiş, üstelik artık devletler de bir tarafın güçlenmesi ya da dağılması sürecinde müdahil olmaya başlamışlardır.

İmparator Constantine'in Hıristiyanlığı benimsemesinin ardından devlet dini sıfatıyla, ortodoks bir Hıristiyanlık belirmeye başlamıştır. Bu süreçte başını Antakya, İskenderiye ve Roma ilahiyat merkezlerinin çektiği kristolojik tartışmalar had safhaya ulaşmıştı. Bu tartışmaların ana odağını Teslis düşüncesi oluşturmaktaydı (Çelik 1996b: 41). Buna göre; İsa tanrının oğlu muydu? Yoksa sıradan bir insan mıydı? Taraflardan Nastorius, İsa'nın ilki beşeri, diğeri ise ilahi yönü olmak üzere iki yönü bulunduğunu ifade etmekteydi. Ancak Nastorius'a göre, İsa'nın ilahi yönü o 30 yaşındayken, vaftiz edildikten sonra ortaya çıkmış, çarmıha gerilmeden önce de onu terk etmiştir (Hacaloğlu 1995:21). Bu tartışmaların odağında 431 yılında düzenlenen I. Efes Konsili'nde diofizit düşünceye sahip Nastorius ve taraftarları, monofizit[13] görüşü savunan kilise yönetimince kovulmuşlardır (Nahya 2003:

380). Batı Kilesi tarafından heretik ilan edilerek aforoz edilen Nastorius taraftarlarına o tarihten sonra Nasturiler denmeye başlanmıştır. Nasturiler, Bizans Sasani çekişmesinden faydalanarak Sasani egemenliğinde rahatlıkla yayılmaya devam etmiş; hatta Çin Seddi'ne kadar olan bölgede Türkler ve Moğollar arsında da taraftar toplaya bilmiştir (Hacaloğlu 1995:22).

Hıristiyanlık içinde baş gösteren bu ilk büyük ayrılıktan sonra, daha büyük bir ayrışma da İmparator Theodosius'un imparatorluğu iki oğlu arasında paylaştırması sonucunda gerçekleşmiştir. İkiye bölünen imparatorluk gibi, din de giderek iki kutba ayrılarak Katolik ve Ortodoks mezheplerini ortaya çıkartmıştır (Nahya 2003: 380). Bu iki mezhep de bir birlerine pek hoş duygular beslememiştir. Öyle ki, Batı Hıristiyanları için, ayrı mezhepten olanlar kâfirlerden daha fazla bir değer taşımıyorlardı ve Lâtinler, Yunanlıları kendinden nefret edilmesi gereken dinden dönmüşler sayıyorlardı (Bailly 1977: 325). Nitekim, Yapılan Haçlı seferlerinde yağmalanan ve işgal edilen İstanbul bu düşünceyi kanıtlamaktadır. Hıristiyanlık içindeki bölünmeler bunlarla da sınırlı kalmamış ve Ortodoks Kilisesi içerisinde ortaya çıkan Ermeni Gregoryen Kilisesi, Süryani Kilisesi, Habeş ve Kıbti kiliseleri gibi kiliseler benzer kaygılarla egemen inanç sistemlerinden kopmuşlardır.

Yukarıda bahsedildiği gibi, Hıristiyanlık tarihi adeta, günümüzde dahi süren, bölünmeler tarihidir. Ana kiliselerden ayrılan her bir klik sıkı bir tahkikata uğramış ve çoğu kez taraftarları katliamlardan kendilerini kurtaramamışlardır. Murray (1989: 13-160) İsa'nın ölümünden itibaren Avrupa'daki reformlara kadar geçen sürede; Judaistler, Gnostiskler, Montanistler, Monarchianistler, Arianistler, Apollinarianistler, Nesturyanlar, Eutychianistler, Pelagianistler, Wyclif ve Hus Hareketi, Lutheranistler, Anglicanistler gibi heretik kiliselerin varlığından bahsetmektedir. Bu kiliselerden bazıları yok olmuş, bazıları ise kurumsallaşarak bölgelerindeki egemen kiliseler haline gelmiştir.

Kiliselerdeki ayrılıklar, özellikle Hıristiyanlığın devlet dini haline geldiği, ortodoksleştiği, dönemde hız kazanmıştır. Ancak

Nesturilik gibi birkaç kilise dışında heretik ilan edilen küçük kiliselerin, Hıristiyanlık ortaçağında, feodal bölünmelerin yaşandığı ve dini bağnazlığın had safhaya ulaştığı dönemde çoğaldığını görmekteyiz. Bu bakımdan, heretik kiliseleri; iktidar mücadeleleri, toplumsal dengeler ve farklı kültürlerin çatışmalarıyla ilişkili olarak değerlendirmeliyiz.

Anadolu ve Ortaçağ Avrupa'sında iktidara ya da yerel yönetimlere karşı baş gösteren ayaklanmaların altından çoğunlukla heretik hareketlerin çıktığını görmekteyiz. O dönem koşulları irdelendiğinde, bu ayaklanmaları doğuracak pek çok haklı gerekçe bulabilmekteyiz. Bunlar arasında, iktidarların halk üzerindeki baskısı, halka dayatılan ağır vergiler, bitmek tükenmek bilmeyen savaşlar ile kilise yönetimlerinin halkın içinde bulunduğu söz konusu duruma seyirci kalması, hatta iktidarların yanında yer alıp kilise servetlerini artırmasını gösterebiliriz[14] (Murray 1989, Özbudun 2003, Chadwick 1991, Nigg 1990). Ekonomik ve siyasal çelişkilerin tetiklemesi ve eski inançlar ile bir takım mistik düşüncelerin ideolojik alt yapısını oluşturması sonucunda, karizmatik liderlerin önderliğinde (çoğu Mesih olarak görülmekteydi) heretik hareketlerin isyanlara dönüştüğünü görmekteyiz.

Gelişen Heretik hareketlerin zaman ve mekân içinde değişiklik gösterdiği dikkat çekmektedir. Erken Ortaçağ'da Bizans ve Balkanlarda baş gösterirken; Yüksek Ortaçağ'da Batı Avrupa'da; Geç Ortaçağ'da ise hareketlerin küçük gruplar halinde dağıldığı ve yerini Reform hareketlerine bırakarak gerilediği görülmektedir (Özbudun 2003: 160).

Önemli Heretik Kiliseler

Heretik hareketlerin tarihi irdelendiğinde Anadolu'nun, Hıristiyanlığın doğması ve gelişmesinde oynadığı role paralel olarak, aynı şekilde Heretik hareketleri de hem kitle, hem de ideolojik olarak beslediği görülecektir[15]. Anadolu kökenli hareketlerden en önemlisi, bıraktığı derin izlerle kendinden sonra ortaya çıkan heretik hareketleri de etkilemiş olan Paulician Hareketidir. Ancak, Paulician Hareketine geçmeden önce, Bizans'ın iktidar geleneğine göz atılması faydalı olacaktır.

Bilindiği üzere, Roma İmparatorluğu göçebe çoban toplumların saldırıları sonucu ikiye bölünmüştü (bkz. Bloch: 1983, McNeill1998). Batı Roma İmparatorluğu, bu saldırılar sonucu merkezi iktidarını tamamen kaybetmiş, iktidar boşluğunu ise, çaresiz ve silahsız halkı koruma vaadiyle toprak sahipleri doldurmuştur. Daha beşinci yüzyılın başında, toprak sahipleri, kendi kamu hizmetlerini geliştirmiş; polis ve posta hizmetleri ile maaşlı silahlı birlikler kurarak devlet erkini parçalamaya başlamışlardı (Seidler 1999:12-13). Halkın toprak sahiplerine olan bağımlılığı Batı'da feodal düzenin kurulması için uygun bir zemin hazırlamıştır.

Doğu Roma ise merkezi iktidarını bir süre daha, en azından önce Arap ve Slav saldırıları ardından Türklerin saldırılarına kadar, koruyabilmiştir. Hatta Iustinianos döneminde feodal bir oluşumu engellemek için çeşitli yasalar çıkartılmıştır. Bu yasalardan birisinde şöyle denmektedir: *Hiç kimse, sabit bir kira ya da başka hizmetler karşılığında köylülere koruma vadetmemeli ya da onları koruması altına almamalıdır. Bu yasağı herkim çiğnerse cezalandırılacaktır* (Seidler 1999:13). Çerçevesini büyük oranda Iustinianos'un çizdiği Doğu Roma, namı diğer Bizans, iktidar ideolojisi üç dayanak üzerine kurulmuştu. Bunlar: Hıristiyan dini, Roma hukuku ve erkin tanrısal kökenli olduğu inancı (Seidler 1999:26). Halkın dışlandığı bu iktidar geleneği, 7. yüzyıldan itibaren Arap ve Slav istilalarıyla sarsılmaya başlamış, buna paralel olarak da halk üzerindeki baskısını artırmıştır. Hatta, zamanla, daha önce yasalarla engellenmeye çalışılan feodal oluşumlara göz yumulmaya başlanmıştır (bkz. McNeill1998, Seidler 1999). İmparatorluğun, çok etnili ve çok katmanlı olan toplumunu bir arada tutmak için kullandığı din faktörü, bu süreçle beraber kendisine yönelen bir silah olmuştur. Zira daha beşinci yüzyıldan itibaren I.Efes Konsili ile başlayan dinsel kopuşlar bu gelişmelere paralel olarak artarak devam etmiştir. Böyle bir bunalım ortamında gelişen Paulician Hareketi, Nastorius'ın ayrılışından sonra Anadolu'da ilk ciddi isyanı gerçekleştirmiştir.

Paulician Hareketinin adının nereden geldiği hususunda çelişkili ifadeler bulunmaktadır. Özbudun'a (2003: 164) göre

kilise, ismini hareketin önderi olan Ermeni kökenli Paul'dan almıştır. Seidler (1999:92) ise hareketin önderi olarak gösterdiği Samosatalı Konstantinos adlı Ermeni bir din adamının, gerçek Hıristiyanlığa sadece İncillerin ve Pavlos'un mektuplarının kılavuzluğunda ulaşılabileceğini söylemesi nedeniyle, Aziz Pavlos'un referans alınmasına atıfla, harekete Paulicianizm denildiğini kaydetmektedir. İsimi konusunda çelişkiler bulunmasına rağmen içeriği hakkında tüm araştırmacıların hemfikir olduğu Paulicianizm; 7. yüzyılda Bizans topraklarında Ermeni köylü ve çiftçiler arasında yayılmıştır. Manihezimden çok fazla etkilendiği anlaşılan hareket, insanın kötülükten, ancak maddi dünyaya ilişkin şeyleri yadsımasıyla uzak durabileceğini öğütlemekteydi (Seidler 1999:79) Onlara göre, maddi dünyanın kötü tanrısıyla manevi alemin iyi tanrısı arasın kıyasıya bir mücadele sürmektedir[16].

Paulicianlar resmi kilisenin tüm tapınım biçimlerini ve sembollerini kötü tanrının yaratımları olduğunu düşündükleri için reddetmişlerdir (Özbudun 2003: 164). Gerçekte, bu tepkinin kötülük tanrısı ile ifade edilen resmi siyasal ve dini erke olduğu anlaşılabilmektedir. Zengin kilise ileri gelenlerini eleştirmesi, dünyevi serveti yadsıması, kutsal tasvirler kültüne karşı çıkması, azizleri kabul etmemesi, bütün halkların eşit olduğu fikrini savunması, toplumsal ayrıcalıkların kaldırılmasını isteyen sloganları nedeniyle Paulicianizm, özellikle köylülere ve şehirlerin pleb nüfusuna çekici gelmekteydi (Seidler 1999:93). Paulicianizm'in bu yadsımacı düşünceleri, daha sonra Balkanlardaki Bogomil hareketini ve Güney Fransa'da ortaya çıkan Cathari Hareketini de etkilemiştir (Murray 1989: 30). Paulicianlar bir süre Arap Bizans çelişkisinden yararlanarak, Arap himayesinde gelişme fırsatı yakalamışlarsa da, 843 ve 872 yılları arasında Bizans yönetiminin saldırıları sonucunda Anadolu'daki varlıkları sona ermiştir. Geriye kalan bir grup Paulician Balkanlara sürülmüş ve varlığı burada bir süre daha devam etmiştir (Özbudun 2003: 166).

Anadolu'da Paulician hareketinden sonra bu sefer Balkanlarda Bogomil hareketinin çıktığını görmekteyiz. Balkanlardaki Paulician izlerinin etkisiyle, buradaki kentli Bizans ve köylü

Bulgar halkları arasındaki çelişkinin tetiklediği Bogomil hareketi, ılımlı bir düalizm görüşüne dayanmaktadır (Murray 1989:30). Bogomiller, kilise binalarını şeytan işi olarak görmekte, maddi dünyanın şeytanın denetimi altında bulunduğuna ve din adamlarının da şeytanın yardımcıları olduklarına inanmaktaydılar. Bizans'a karşı bir süre direnen Bogomiller, 13. yüzyıldan itibaren Bulgar Krallığı'nın da karşı tavrı sonucunda gerilemeye başlamıştır (Özbudun 2003: 169).

Anadolu ve Balkanlarda patlak veren heretik isyanlar karşısında 11. yüzyıla kadar Batı Avrupa, görece olarak, daha huzurlu gözükmektedir. Ancak çok geçmeden Batı Avrupa'da da heretik kökenli bir dizi isyan baş gösterecektir. Bunlar içinde en etkili olan Cathari Hareketidir.

Cathariler de kilise pratiklerine ve sembollerine karşı çıkarak öğretilerini yaymaya başlamışlardır. İlk Hıristiyanların yaşamlarını örnek alarak yalın ve yoksul bir yaşamı savunmuşladır (Özbudun 2003: 171). Cathariler; cenneti, cehennemi, yeniden dirilişi yok sayıyor; imanın zorla olmayacağını ilke ediniyor; devlet dahil tüm toplumsal ve siyasal merkeziyetçiliği, özel mülkiyeti reddediyor; toprak ve iş paylaşımını ön görüyorlardı[17] (Barber 1995: III 45-48). Cathalilere göre de dünya maddi olan kötüyle, iyi olan manevi dünya şeklinde düalistir. İnsanlık da bu iki zıt ilkenin ürünüdür; ruh iyi tanrının yaratımı, buna karşın beden kötü tanrının yaratımıdır. Üreme ve evlilik de kesinlikle günahtır.

Cathariler, kutsal kitap olarak Eski Ahit yerine, Yuhanna İncili'ni kabul ediyorlardı. Toplum, müminlerin oluşturduğu sıradan insanlarla, kusursuzların (perfectilerin) oluşturduğu ruhban sınıfından meydana gelmekteydi. Ayrıca, kilise binaları yoktu ve haç kullanmayı de reddediyorlardı (Murray 1989: 105-107).

Cathariler, merkezi iktidarların kovuşturmaları ve askeri hareketleri sonucu ortadan kaldırılmışlardır. Bundan sonra Avrupa'da Cathari hareketi kadar etkili olmasa da, Reformasyon harekelerine kadar geçen süreçte *Waldens*, *John Wyclif* ve *Lollard*, son olarak *Jan Hus* hareketlerini görmekteyiz. Bu hareketlerin

hemen hemen tümü yukarıda bahsi geçen öğretileri savunmuşlar ve aynı kaderi paylaşmışlardır (Murray 1989, Barber 1995, Özbudun 2003)

Sonuç Ve Değerlendirme

Her ne kadar farklı dinlere mensup olsalar da; ortaya çıkış şekilleri; beslendikleri mistik ve felsefi düşüncelerin ortak olması; dayandıkları sosyal tabakaların ve hatta akıbetlerinin de benzer olması sebebiyle heterodoks ve heretik ilan edilen hareketlerin özde birer sınıf mücadelesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tarihsel olarak bakıldığında, heretik ve heterodoks olarak nitelendirilen hareketlerin, genellikle toplumun kriz ve karmaşa içinde olduğu dönemlerde ivme kazandığı görülmektedir. Söz gelimi yabancı güçlerin işgal ettiği ve kendi dinlerini yaymaya çalıştığı toplumlarda ortaya çıkan pek çok isyan örneği bulunmaktadır. Nitekim, Avrupalıların Amerika Kıtası'na gelmelerinden sonra, yerli kültürler üzerindeki baskıları; Fransiskan ve Cizvit rahiplerin, eski tapmak ve inançları yok ederek yerine Katolik bir Hıristiyanlığı egemen kılmak istemeleri (Townsend 2001: 10) sonucunda ortaya, İspanyol Katolik Kilisesi'nin öngördüğü Hıristiyanlık yerine, eski yerli inançlarıyla Hıristiyanlığın uzlaştırıldığı senkretik bir inanç çıkmıştır. Daha sonra eski Latin Amerika dinleri ile Hıristiyanlığın bu senkretik yapısı içersinden *Handsome Lake* gibi dinsel içerikli isyanların baş gösterdiği görülmüştür. (Kottak 2001:485). Buna benzer gelişen, gerek İslami gerekse İsevi kimlikli muhalif inançlar içinde eski dinden bir çok öğe bulunmaktaydı. Söz gelimi, eski ve yerli tanrılar yeni dine azizler ya da dervişler olarak girmiş, yine eski şenlikler biçim değiştirerek kutlanmaya devam etmiştir.

Halk dini olarak ta tanımlanan muhalif hareketler, eski yerel pagan dinlerinden ve mistisizmden derin bir şekilde etkilendikleri içindir ki, neredeyse hepsi düalist bir dünya düşüncesi tasavvur etmiştir. Ekonomik ve siyasal gücü ellerinde bulunduran dini ve seküler yöneticilere karşı bir halk hareketi olarak geliştikleri için iktidarın tüm özellikleri şeytani sayılmış, buna karşın kendileri sade ve münzevi bir yaşamı idealize etmişlerdir.

Baskı altında olmaları ve ekonomik sıkıntılar çekmeleri nedeniyle, Musevi gelenekten gelen ve Hıristiyanlığa da geçen mesih ve İslamiyet'teki mehdi inancının etkisiyle, insanüstü sıfatlar yüklenilerek sahiplenilen karizmatik kişilikler en önemli umutları olmuştur. Bu karizmatik önderlerin çoğu, öğretilerinde mülkiyetin ve emeğin ortak olduğu bir yeryüzü cenneti vaat etmiştir.

Sonuç olarak; bir dönemin resmi ideolojisine karşı gelişen heretik ve heterodoks hareketler, döneminin en güçlü muhalefet hareketlerini oluşturmuşlardır. Bu muhalefet hem siyasi ve kültürel, hem de ekonomik ve dinsel boyutlar üzerinden kendini geliştirmekteydi. Dolayısıyla bu hareketler egemen kesime karşı halkın bir kültürel direnişi, eski dinlerini, mistik ve felsefi kültürlerini sürdürme çabaları ve bir nevi sınıfsal mücadeleleri olarak yorumlanabilir. Ayrıca, başlangıçta birer heterodoks hareket olan ve kendi ortodokslarınca dışlanıp sapık ilan edilen Şiilik ve Hıristiyanlığın da, kurumsallaşmayı başarmasıyla birlikte kendi ortodoks inançlarını ortaya çıkardığını ve buna paralel olarak da kendi heretiklerini yarattığını görüyoruz.

Kaynaklar

ALBAYRAK, Kadir. (1997), *Keldaniler ve Nasturiler*, Ankara, Vadi Yayınları.

AKTAY, Yasin. (1999), *Türk Dininin Sosyolojik İmkânı*, İstanbul, İletişim Yayınları

ATAY, Tayfun. (1996), *Batı'da Bir Nakşi Cemaati*, İstanbul, İletişim Yayınları

ATAY, Tayfun. (2004), *Din Hayatın İçinden Çıkar*, İstanbul, İletişim Yayınları

BAILLY, Auguste. (1977), *Bizans Tarihi*, İstanbul, Tercüman Yayınları

BARBER, Malcolm. (1995), *Crusaders and Heretics, 12th-14th*

Centuries, Norfolk, Printed by Galliard

BLOCH, Marc (1983), *Feodal Toplum*, çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara, Savaş Yayınları

BULUT, Faik. (2000 a), *Eşitlikçi Dervişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği*, Berfin Yayınları, İstanbul

BULUT, Faik. (2000b), "Laleş", *Atlas Dergisi*, Sayı 93, İstanbul

CHADWICK, Henry. (1991), *Heresy and Orthodoxy in the Early Church*, Norfolk, Printed by Galliard

ÇAMUROĞLU, Reha. (1999), *Tarih Heterodoksi ve Babailer*, İstanbul, Om Yayınları

ÇELİK, Mehmet. (1996a), *Ortadoğu Mozaiği. Süryaniler-Nasturiler*, Elazığ, Fırat Üniversitesi Yayınları.

ÇELİK, Mehmet. (1996b) *Süryani Tarihi (I)*, Ankara, Ayraç Yayınları.

DAFTARY, Farhad. (2001), *İsmaililer*, Ankara, Rastlantı Yayınları

ELIADE, Mircea.(1991), *Kutsal ve Dindışı*, çev. M.A. Kılıçbay, Ankara, Gece Yayınları

FRAZER, James G. (1991), *Altın Dal I*, çev. Mehmet Doğan, İstanbul, Payel Yayınları

FREUD, Sigmund. (1995), *Dinin Kökenleri*, (çev. Selçuk Budak), Ankara, Öteki Yayınevi

HACALOĞLU, R.Albayrak. (1995), *Türkmen ve Asur Kiliselerinde Okunan Türkçe İlahi Metinleri*, Seri IV, Sayı:A1, Ankara, T.K.A.E. Yayınları

HARRIS, Marvin. (1995), *İnekler, Domuzlar, Savaşlar ve Cadılar*, Çev. Fatih Gümüş, Ankara, İmge Kitabevi

KOTTAK, C. Philip (2001), *Antropoloji*, çev. Sibel Özbudun ve Ark., Ankara:Ütopya Yayınevi

LEVI-STRAUSS, Claude. (1983), *Din ve Büyü*, çev. Ahmet Güngören, İstanbul, Yol Yayınları

LEWIS, Oscar (2002), *Tepozlan*, çev. Çiğdem G. Çalap, İstanbul: Epsilon Yayınevi

LINDHOLM, Charles. (2004), *İslami Ortadoğu*, çev. Balkı Şafak, Ankara, İmge Kitabevi

MARDİN, Şerif. (2001), *Din ve İdeoloji*, İstanbul, İletişim Yayınları

MARX, Karl ve Engels, F. (2002), *Din Üzerine*, çev. Kaya Güvenç, Ankara, Sol Yayınları

McGONIGLE, Thomas D. (1988), *A History of The Christian Tradition*, New York, Paulist Pres

McNEIL, William h. (1998), *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi

MORRIS, Brian. (2004), *Din Üzerine Antropolojik İncelemeler*, çev. Tayfun Atay, Ankara, İmge Kitabevi

MURRAY, D.Christie. (1989), *A History of Hersy*, New York, Oxford Universty Pres

NAHYA, Nilüfer. (2003), *Hıristiyanlık*, Antropoloji Sözlüğü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları

NIGG, Walter. (1990), *The Heretics*, New York, Dorset Pres

OCAK, Ahmet Yaşar. (1983), *Bektaşi Menakıbnamelerinde İslam Öncesi Motifleri*, İstanbul, Enderun Kitabevi

OCAK, Ahmet Yaşar. (1996), *Babailer İsyanı*, İstanbul, Dergah Yayınları

OCAK, Ahmet Yaşar. (1999), *Kalenderiler*, İstanbul, TTK

OCAK, Ahmet Yaşar. (1999a) *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları

OCAK, Ahmet Yaşar. (1999b) *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul, İletişim Yayınları

OCAK, Ahmet Yaşar. (1999c) *Türkler, Türkiye ve İslam*, İstanbul, İletişim Yayınları

OKAN, Murat. (2004), *Türkiye'de Alevilik*, Ankara, İmge Kitabevi

ÖRNEK, Sedat Veyis. (1995), *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*, İstanbul, Gerçek Yayınevi

ÖZBUDUN, Sibel. (2003a), *Kargo Kültleri*, Antropoloji Sözlüğü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları

ÖZBUDUN, Sibel. (2003), *Kültür Hâlleri*, Ankara, Ütopya Yayınevi

ÖZMEN, Abdurrahim (2003), *Zerdüştlük*, Antropoloji Sözlüğü, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları

PRITCHARD, EVANS E. (1998), *İlkellerde Din*, çev.Hüsen Portakal, Ankara, Öteki Yayınevi

SEIDLER, G.L. (1999), *Bizans Halk Hareketleri'nin İdeolojik Kökeni*, çev. Mete Tunçay, İstanbul, Özne Yayınları

TOWNSEND, Richard F. (2001), *Aztekler*, çev. Meltem Özdemir, Ankara: Arkadaş Yayınevi

TURHANLI, Halil. (2000), *Bir Erdem Olarak Sapkınlık*, İstanbul, Çiviyazıları

WEBER, Max. (1997), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev.Zeynep Aruoba, İstanbul, Hil Yayınları

WEBSTER'S ENCYCLOPEDIC UNABRIDGED DICTIONARY OF THE ENGILSH LANGUAGE. (1996), Newyork, Gramercy Books

Dipnotlar

1 Bu konuda Eliade (1991), Pritchard (1998), Strauss (1983), Frazer (1991), Örnek (1995), ve Freud'un (1995) çalışmaları oldukça aydınlatıcıdır. Özellikle Frazer, Strauss ve Evans ilkel olarak tanımlanan doğaya bağımlı topluluklardaki inanç yapısından bahsetmektedir. Freud, dini inancı korkuyla ilişkilendirmekte ve dinin kaynağını totemizm ve tabu kavramlarında aramaktadır. Eliade ise din ve kutsal kavramlar üzerinde durmaktadır.Eliade'ye göre en ilkellerinden en gelişkinlerine kadar tüm dinlerin tarihi, kutsal gerçeklerin açığa çıkmaları aracılığıyla, kutsalın tezahürlerinin birikimidir. (1991: IX)

2 İlkel ve modern kavramlarıyla, toplumların sadece teknolojik olarak karşılaştırılması söz konusudur.

3 Zerdüşt'ün tarım toplumuna uygun olarak biçimlendirdiği bu dinde çalışmak, üretmek ve kurulu düzeni sürdürmek en büyük erdem olarak telkin edilmektedir. Zerdüşt'e göre, Ahura Mazda'nın gözü her zaman çalışkan ve üretken çiftçinin üzerindedir. Hakiki dindarlık, tarımsal faaliyetler yürüterek bacası tüten ve içi hayvanlarla dolu bir çiftlik kurmakla mümkündür (Erbaş 2000:275). Bu din, bir tarım imparatorluğu ola Parsilerin durumuna tam da

uyan ve düzeni sürdürmeyi amaç edinmiş bir dünya görüşünü içeriyordu. Bu nedenle Pers İmparatorluğu'nda ve daha sonra kurulan Sasaniler'de, İslâmiyet'in gelişine kadar devlet dini olarak benimsenmiştir. Zerdüştilik'in devlet dini olarak benimsenmesi Pers kralı Darius'a (M.Ö. 486) kadar gitmektedir (McNeil 1998:85). Zerdüştilik'in devlet dini olarak sahiplenilmesi o kadar ciddiye alınmıştır ki, Pers ve Sasani topraklarında yeni gelişen dinler burada gelişme olanağı bulamamışlar, hatta ciddi kovuşturmalara uğramışlardır. Buna en iyi örnek Mani'nin (M.S. 215-273) dini olmuştur. Mani taraftarları Zerdüştiler'in ağır baskısına maruz kalmışlar ve çareyi Asya içlerine kaçmakta bulmuşlardır (McNeil 1998:233).

4 Eski toplumlarda krallar ve rahiplerin, çoğu kez doğaüstü güçlerle donatılmış biri, ya da bir tanrının bedenleşmiş biçimi olduğuna inanılmaktaydı. Dolayısıyla bu kişiler doğanın devingen merkezi olarak düşünülmekte ve bu yüzden hem kendisinin çok dikkatli olması, hem de ona çok dikkat edilmesi gerekmekteydi (Frazer 1991:111-112). Eski Latin Amerika uygarlıklarında da krallar topluluğun refah ve sürekliliğini sağlayan tanrısal güçlerle donatılmış insanlardı. Dolayısıyla dini törenlerin merkezinde yer alıyorlardı. Kutsal sayıldıklarından belirli günler dışında halka görünmezlerdi. Dini etkinlikleri arasında kurak mevsimde yağmur yağdırmak, kurban törenlerini yönetmek ve toprağın bereketi için zaman zaman kendi kanlarını akıtmak vardı. (bkz. Townsend 2001, Coe 2002).

5 Aslında bu yaklaşım modern devletlerde de iktidar ve muhalefet arasındaki gerilimde karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi her hangi bir kişinin ya da sivil toplum kuruluşunun en ufak bir hak arama girişiminde, iktidarca yasadışı ilan edilmeleri ve düzeni bozan "anarşistler" olarak görülmeleri, dinsel iktidar geleneğinin seküler iktidarlarca da sürdürüldüğünü göstermektedir. Bu da geçmişte dinsel kılıf altında gelişen muhalefet hareketlerinin gerçekte birer sınıf mücadelesi olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

6 İslamiyet içinde de bu görüşü destekler nitelikte gelişen heterodoks hareketler vardır; Müslümanlarla Hıristiyanların eşit olduğunu, mülkiyetin ortak olması gerektiğini savunan Börklüce Mustafa (Dede Sultan), Şehzade Murat idaresindeki Osmanlı kuvvetleri tarafından kıstırılarak öldürülmüştür (Ocak 1992: 131). Börklüce'nin ve Torlak Kemal'in kendilerine şeyh olarak seçtikleri, Şeyh Bedreddin'in müritlerini genelde, göçebe Türkmen gruplarıyla topraksız Müslüman ve gayrimüslim köylüler oluşturmaktaydı.

7 19. yüzyıl sonlarından itibaren özellikle Melanezya ve Papua Yeni Gine'de Hıristiyanlaştırılmış yerliler arasında baş gösteren ve sömürgecilerin gücünün onların sahip olduğu mallarda yattığı, yani bu malların manayla yüklü olduğu ve onları ele geçirmekle sömürgeci beyazların kudretine erişilebileceği yolundaki milenarist, senkretik inançlar (Özbudun 2003a: 458)

8 Şamanizm, trans durumuna geçebilme yeteneğindeki kimselerin, yani şamanların, doğaüstü varlıklarla ilişkiler kurarak onların güçlerine sahip olmalarından; bunları toplum adına kullanmalarından ve bu amaçla yapılan

dinsel-büyüsel pratik ve törenlerden ibarettir, Kuzey Asya, Orta Asya ve Doğu Asya; Kuzey ve Güney Amerika ile Eskimoların yaşadığı kutup altı bölgeler Şamanizmin yayıldığı başlıca yerlerdir (Örnek 1995: 48). Şamanlar, doğaüstü güçlerin yardımıyla, hastalıkları iyileştirmek, ölü ruhunun öte dünyaya gidişinde ona eşlik etmek, trans haline geçerek gaipten haber getirmek gibi majik ve dinsel işler yaparlar.

9 Gnostik özellikler taşıyan ve tasavvufu da etkileyen, yaygın olarak Maniheizm, Mandeizm ve Zerdüştlük olarak bilinen Hint-İran dinleri, özünde çelişkilerle dolu bir düalizm içermektedir. Kurucusu Mani'nin adıyla anılan Maniheizm, madde ve ruh arasında bir ayrımın olmadığını, her ikisinin de aynı şey olduğunu söylemektedir. Mani'ye göre, evrenin ve evrendeki bütün varlıkların yapısı, iyilik ile kötülük, ışık ile karanlık karşıtlığıyla kurulmuştur (Sever 1996: 23-4). Kült ayinlerine büyük önem veren Mandiler ise, günümüzde hâlâ Irak'ın güneyinde küçük bir cemaat içinde varlığını sürdürmektedirler (Sever1996: 26). Pers kralı Darius'un (İ.Ö: 486 dolayları) zamanında imparatorluk dini haline gelen Zerdüştlük ise, büyük, soyut ve evrensel bir tanrı olan Hürmüz ya da Ahura Mazda olarak adlandırılan ve iyiliğin simgesi olan bu tanrıyla, kötülüğün ve karanlığın temsilcisi olan Ahriman ya da Ehrimen'in çatışmasına dayanmaktadır (McNeill 1998: 85). "Bilinircilik" anlamına gelen Gnostisizm ise, *Gnosis* kelimesinden gelen, derin ve tam bilgi anlamındaki *Gnose*'den türemiş Yunanca bir kelimedir. Doğu'daki gizemci dinlerin yayılmasında önemli bir rol oynayan Gnostizim'de; düalizm olmakla birlikte, bu Zerdüştçü ve Manihеist düalizmden ayrılmaktadır. Gnostik düalizmde, ruh ve bedenin birliği bu dünyaya karşıdır. İnsan tamamlanmamış, mükemmel olmayan bir varlıktır. Dünya ve evrenin tepesinde, her şeyin sahibi ve efendisi olan bir tanrı bulunmaktadır. Yalnız bu dünya, bu tanrı tarafından yaratılmamıştır; kendine yakın, ama buyruğu altında bir varlık tarafından yaratılmıştır (Sever 1996: 22). Düalist yönüyle genelde dünya işlerinden el çekerek gnosis'e (irfan) erişmeyi uman gnostikler, İ.S. 1. yüzyılda özellikle, Mısır, Filistin, Suriye ve Anadolu kentlerinde baskıcı Roma Devleti'ne karşı bir protesto dini haline gelmiştir (Özbudun 1999:118).

10 *Kitab-ı Mukaddes*'te yer alan *Eski Ahid*, Yahudi ve Hıristiyanlarca kutsal sayılmaktadır. Ahid sözü *'ittifak'* ve *'misak'* kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmıştır. Ahid'den maksat ilahi sözleşmedir. Yehova ve Beni İsrail kavmi arasında yapılan antlaşmayı ifade eder. Bu antlaşma, *Tanrı Yehova'nın kendi öz milleti Yahudileri her durumda himaye edeceğine, Yahudilerin de her zaman onun kanunlarına bağlı kalacaklarına söz vermelerinden ibarettir* (Kahraman 1993: 146). Musa peygamber, Mısır sarayında yaşarken bir Mısırlıyı öldürmesiyle, Mısır'ı terk etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçten sonra Musa, bir takım mucizeler göstermeye başlamış ve firavunu yeni dine davet etmeye çalışmıştır. Musa'nın mucizeleri: Tur Dağı'nda tanrıyla konuşmasıyla başlamıştır. Daha sonra sırasıyla; asasını yılana çevirmek, firavunun topraklarına çekirge, kurbağa, bit istilası musal-

lat etmek, suları kana çevirmek, İsrailoğulları ile Mısır'dan çıkarken, Kızıl Deniz önünde firavun ordusunun yetişeceği sırada, denizi ikiye ayırıp bir yol açarak kavmini kurtarması ve açlık çeken İsrailoğulları'na helva ve bıldırcın eti ile asasını vurduğu yerden su çıkarması (a.g.e.: 178-84) gibi mucizeler göstermiştir.

11 Doğaya bağımlı topluluklarda ibadetle ilgili inanma, uygulama ve pratiklerde taş, kaya, tepe, ağaç ve su gibi unsurların önemli yerleri vardır. Gerek yapıları, gerekse biçimleri bakımından ilgi çeken taşlar ve kayalar; yeşillenen, meyve veren, kuruyan ve ölüp dirilmenin sembolü olarak görülen ağaçlar ile arıtıcı niteliği, bereketle ilişkisi, taşması gibi özellikleriyle kutsanan su kaynakları; içlerinde bir takım doğaüstü güçlerin bulunduğuna inanılması nedeniyle, doğrudan doğruya ibadet edilen, kurban sunulan ve yardım dilenilen kutsal yerler ya da objeler olmuşlardır (Örnek 1995: 101-4).

12 Nitekim Babai ayaklanmasının lideri Baba İlyas halk arasında, Baba Resul olarak tanınmaktaydı (bkz. Ocak 1996). Resul kelimesinin Arapça peygamber anlamına geldiği ve Muhamed'in sıfatlarından biri olduğu bilinmektedir.

13 İsa'nın tek doğalı olduğu, yani tanrının oğlu İsa şeklindeki yorum.

14 Hıristiyan dünyasındaki bu çelişkilerden dolayı, Ortodoks mezhebine bağlı Hıristiyanların Anadolu'ya girmeye başlayan Müslüman Türkleri, dindaşları Katoliklere tercih ettikleri ifade edilmektedir (McNeill 1998: 278).

15 Anadolu'nun bu özelliği İslamlaştıktan sonra da görülmektedir. Nitekim Babai ayaklanmasından Şeyh Bedreddin hareketine kadar pek çok İslami motifli hareketi de yine sahip olduğu büyük mirasıyla Anadolu beslemiştir.

16 Bu düalist düşünce Zerdüştlükte de başattır. Düalizm Zerdüştlükte iyilik tanrısı Ahura Mazda ile kötülük tanrısı Ahriman arasındaki mücadele ile temsil edilmektedir (Özmen 2003:925)..

17 Mine G. Kırıkkanat'ın Gülün Öteki Adı başlıklı kitabına (2002, İstanbul, Om Yayınevi) önsöz yazan, Paris-8 Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Jacques Thobie, Catharilerin yukarıda bahsedilen fikirleriyle Bedreddin öğretisi arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir.

Türkiye'de Resmi Tarih ve İdeoloji Karşısında Bir İslami Söylemin Tezahürleri

İhsan Toker

Türkiye'de İslami kesimlerle ilgili olarak kullanılan terminoloji, arzettiği belirsizlikler nedeniyle karışıklık yaratabilmekte, bu da İslam ve Müslümanların durumu ile ilgili olarak yapılan analizlerde bir takım sorunlara yol açmaktadır. Son dönemde iyice yaygınlaşan 'İslamcılık' kullanımı bunun çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Bu kullanımı hesaba katmadan yapılacak aşırı genelleyici bir İslami söylem analizi tabiatıyla eksik kalacaktır.

Günümüzde İslami kesimlerin dışındaki bir takım kişiler tarafından gerçekleştirilen İslami söylem çözümlemeleri, genelde bu farklılığı yansıtamadıkları için yanıltıcı yorumlarda bulunabilmektedirler. Her ne kadar bu konuda bir takım istatistik genellemeler yapmak mümkün ise de ilgili sosyal olgunun tekli bir duruma indirgenmesi ya da alternatif tutumların tamamen göz ardı edilmesi temel bir yanlış oluşturmaktadır. Çünkü yapılan bu türden çıkarsamaların, konjonktürelliklerden bağımsız olarak düşünülmesi gereken bir takım yapısal/kültürel faktörler (başta da bir din olarak İslam) konusunda tek taraflı olarak belirleyici yargılara yol açması ihtimali söz konusudur. Sözgelimi devlet, vatan, millet gibi kavramsal çerçevelere önem veren, bunları içselleştirmiş kesimlerden –ki bunlar Türkiye'de hatırı sayılır miktarlarda olabilir, seçimlerde sözde önemli oranlar oluştura-

bilirler- hareketle tüm İslami sosyal olguları statükocu, devletten yana, eleştiri kapasitesinden yoksun olarak sunmak, geçerliliği çok tartışmalı olması gereken bir tahlil tarzını ifade etmektedir. Tabii, aynı şey aksi için de söz konusudur. Bir din olarak sosyal düzeyde İslam'ın muhafazakar, statükocu müddeilerinin oluşturduğu tezahürlerin varlığı da söz konusudur. Bunların görmezden gelinerek tahliller gerçekleştirilmesi de aynı şekilde bir geçerlilik taşımayacaktır.

Bundan dolayı, İslam'ın sosyal ve siyasi görünümlerinin her zaman ikili bir çerçevede ve toplumsal diyalektik göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmesi, izlenecek en mantıklı yol olarak görünmektedir. Onun, sırf düzen devam ettirici ya da sırf devrimci doğrultu taşıdığı yolundaki iddialar, her şeyden önce tarihi olgular tarafından yalanlanmak durumundadırlar.

Resmi İdeoloji Karşısında İslami Kesimler Statü Yanlısı İslam'a Karşı Düzen Karşıtı İslam.

Türkiye'de bugün islami kesimlerin devlet ve resmi söylemler karşısındaki tutumlarını belli arkaplanlar belirleyici rol oynamaktadırlar. Her şeyden önce İslami bir söylemin özgün nitelik taşımasının göreceli olarak yeni olduğundan söz etmek gerekmektedir. Daha önce İslam adına ortaya konulan ya da kendisinden bahsedilen şeyler genelde ya Osmanlı siyasi şartlarının bir formülasyonu, ya toplumsal geleneklerle büyük ölçüde özdeşleşmiş bir muhafazakarlık ya da çeşitli biçimlerde kendisini gösteren modernleşmiş bir dinden ibaret bulunmaktadır. Ancak 1960'lardan sonradır ki, İslam'ın kendi kaynaklarına dayanmak durumundaki yeni söylem tarzları ortaya çıkıp etkili hale gelmeye başlamıştır.

Türkiye'de genelde Müslüman kesimlerin resmi söylem ve politikalar karşısındaki konumlarını belirleyen şeylerin başında din devlet ikizliği şeklinde kendisini ortaya koyan Osmanlı geleneği gelmektedir. Bu modele göre din ile devlet birbirlerinden ayrı olamayacak iki unsur olarak organize olmakta; sözde din, devamını devletin varlığına borçlu olurken devlet de din üzerinden temel bir meşruiyet temin etmiş olmaktadır. Bugün

Müslüman kesimlerin büyük bir çoğunluğu için bu model hala geçerliliğini sürdürmektedir. İlginç bir şekilde devletin seküler niteliklere bürünmesi bile bu kesimlerin ona karşı kökten çabalara girilmesi sonucunu doğurmamıştır. Ortaya çıkan çelişki durumlarında ise gayet seçici bir şekilde davranılarak eklektik söylem tarzları devam ettirilmiştir.

Bu Müslüman kesimlerin resmi söylemler karşısındaki temel zaafını, devlet karşısındaki bu kutsallaştırıcı, boyun eğici ve kabullenici arkaplan oluşturmaktadır. Bu o kadardır ki, iktidar alanını elinde tutup, paylaşmakta bile zorlanan devlet ve resmi ideoloji karşısında dindar kesimler ürkek ve çekingen kalmaya devam etmektedirler. Zaten hemen hiç kimse bu alanın devredilmesini de istememektedir. Etyen Mahcupyan, bunun Türkiye'ye has özelliklerden biri olduğunu, İslami kesimin hiçbir zaman belirli bir darbeyle, belirli bir el değiştirmeyle eskiyi yıkıp yenisini yapma gibi bir tutum içerisine girmediğini belirtmektedir. Mahcupyan, Müslümanların kadim bir devlet tahayyüllerinin, devlete zeval gelmemesini niyaz eden bir anlayışlarının hem de çok güçlü bir şekilde mevcut olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ona göre Müslümanların kendilerine zarar verecek ölçülere varmaktadır. Aynı zamanda bu özellik, Türkiye'de bir çok meselenin yumuşak bir şekilde çözümünü mümkün kılıcı gözükmektedir. İslami kesim genelinde bakıldığında onlar bu şekilde mülayim çözümlere fazlasıyla hazır bulunmaktadırlar.[1]

Nitekim Ruşen Çakır da Türkiye'de cemaatların veya dindar insanların içerisinde sistemi değiştirmek isteyen kimsenin bulunmadığını iddia etmektedir. Yapılmak istenenler rötuşlamak, rektifiye etmek vs ile sınırlı bulunmaktadır. Ama kökten değiştirmek, devirmek gibi amaçlar söz konusu değildir. Aslında bunu söylemesinin ardından Ruşen Çakır, bir takım istisnaların varlığını da söyleme gereğini hissederek kendisiyle çelişkiye de düşmektedir. O, daha sonra bir takım genç radikal grupların varlığını kabul etmek durumunda kalmakta, ancak onların etkisiz olduklarını belirterek konuyu önemsiz görmektedir. Özellikle Türkiye'de bu etkisizlik daha da belirgindir. Bir zamanlar etkili olsalar da şimdiki şartlarda bu radikal kesimler konumlarını kay-

betmişlerdir. Ona göre Türkiye'deki radikal İslamcılar çaresiz bir durumdadırlar ve çözülme içerisindedirler.[2]

Yine Ruşen Çakır, bazı Müslüman kesimler nezdinde devletin ne kadar etkili olabildiği hususunda çarpıcı bilgiler vermektedir:[3]

> Bence bugün cemaatlerin büyük bir kısmının derdi toplumu önemsememeleridir. Devlete endeksli olmalarıdır. Nurcuların da büyük bir çoğunluğu böyledir. Ben Artı Haber'e Nurculuk Dosyasını hazırlarken, devletçiliğiyle nam salmış bir Nurcu grubun önde gelenleriyle konuşmaya başladığım andan itibaren "Devlete dokunulmaz" demeye başladılar. Çok şaşırdım. Daha "Bismillah devlet..." Önce dersi dinledim, ardından cemaat liderinin sağ kolu biriyle konuştum, daha sonra liderle görüştüm, söyledikleri hep aynı; "Devlet..." Bediüzzaman'dan da buna denk gelecek bir takım alıntılar da bulmuşlar... Sorarlar kardeşim "Siz nesiniz, devlette personel müdürü müsünüz? Yani senin muhatabın kim?" Seni kimler dinliyor: Öğrenciler, çoğu genç insanlar... Bu kadar devletle yatıp, devletle kalkılmaz ki. Burada önemli olan kimi önemsiyorsunuz. Sivillik burada. Bu anlamda bakın çok az sayıda sivil nurculuk kaldı. Bediüzzaman adı artık sivillikle anılmıyor maalesef. Nurculuk deyince akla nelerin geldiği ortada; demokrasi gelmiyor yani.[4]

Nitekim bugün Türkiye'de ve dünyada en etkili Said Nursi yanlısı grubun başındaki kişi ve en azından bazıları bakımından sistemin gözdesi Fethullah Gülen'in 'devlet'le ilgili söyledikleri başka bir yoruma hacet bırakmamaktadır:

> Türkiye Cumhuriyeti Devleti belki yüz defa söylemişimdir, Türk milleti için bence Allah'ın büyük bir lütfudur. Türk milleti büyümek istiyorsa ancak bu müsait zeminde büyüyebilir. Diyanetine bağlı olan insanlar da ancak bu zeminde dinlerini diyanetlerini yaşayabilirler. Hatta bu mevzuda o kadar ısrarlı konuştum ki, sağ kesimden radikal bazı kimseler tarafından tenkit bile aldım. Nitekim Cumhuriyet gazetesinin 9 Haziran 1999 tarihinde emniyetin raporuyla ilgili yayınlanan haberinde aynen şöyle deniyor; "İstihbarat bülteninde devletin sorunu ve

Türkiye başlıklı kitaplarda, Gülen ve taraftarları, geleneksel dini akımlar çerçevesinde değerlendirildi. Hizmete özel maddesiyle yayınladığı Terörizm sorunu ve Türkiye adlı kitapta, müslüman olan bir kişinin terörist olmayacağı görüşünü savunmak için Gülen'in yazısından yararlandı" demek suretiyle emniyet yetkilileri iddia edilenlerin vaki ve varid olmadığında ısrar ediyorlar.

Sadece şimdi değil, başka zamanda, sizinle daha evvel yaptığımız röportajda da, başkalarıyla yaptığımız röportajlarda da Türkiye Cumhuriyeti'nin İslâm dünyası içinde bulunduğu bölgede her şeyiyle çok mükemmel olduğunu defaatle ifade ettim. Biz başkalarından daha fazla cumhuriyetçi olduğumuzu ısrarla vurguladık. Her defasında vurguladık. Evet şu andaki cumhuriyetten bahsediyorum.

Aynı şeyleri tekrar ettiğim gibi, TBMM'de yemin ediyor gibi söylüyorum ben bu meseleleri: Cumhuriyet bir fazilet rejimidir, bunu Mustafa Kemal Atatürk de söylemiştir.[5]

Müslüman kesimlerin devletle 'sıkı fıkı' ilişkileri ve kendilerionunla özdeşleştirmeleri çok eskilere dayanmaktadır. Bu ımdan Cumhuriyet öncesinden çarpıcı bir örnek, İslamcılıkla ıatçılık arasındaki ilişkidir. Dücane Cündioğlu, İslâmcılık ile ıatçılık arasındaki sıkı alâkanın pek vurgulanmadığı gibi, ın bilinmesinin de pek istenmediğine dikkat çekmektedir. buki İslâmcıların çoğu -Elmalılı Hamdi, Mehmed Akif, ned Naim, Musa Kâzım, Said-i Nursî, Mustafa Sabri, vb.- ıanında "İttihatçı Cephe"nin hatırlı elemanları arasında yer ışlardır. Bu ikisi arasında ortak bir nokta 'devletin yıkılmaktan tarılması" olmuştur.[6]

Bu öyle bir birlikteliktir ki, İslâmcılar "fikren hasım/siyaseten m" oldukları Türkçülerle ve Batıcılarla kader birliği yaparak letin çeşitli kademelerinde sorumluluklar üstlenmişlerdir. ıdioğlu'nun deyişiyle onlar, kendilerine nerede ve hangi görev ildiyse, görevlerini bi-hakkın yerine getirmek için canla başla

istihbarat birimlerinde dahî vazife almışlardır. Ve yine ilginçtir ki, bugünün Mit'ine karşılık gelen Teşkilât-ı Mahsûsa ve Müdafaa-i Milliye örgütleri içerisinde bir çok İslamcı yer almıştır.[7]

Dücane Cündioğlu o günle bugünkü durum arasında da bir bağlantı kurarak bugünün kimi İslamcılarının da "II. Abdulhamid istibdadını hatırlatacak şekilde- "totaliter, jakoben, baskıcı, dayatmacı, insan haklarına saygısız, özgürlük karşıtı" gibi bir dizi terimle eleştirdikleri müstebid bir yönetim anlayışına karşı" sözde fikren hasım oldukları çevrelerle siyaseten hısımlık kurmayı denemekte olup, memlekete hizmet adına birlikte hareket etmeyi bir gereklilik olarak gördüklerini yazmaktadır.[8]

Yine bugünkü durumda da bu 'Müslümanlar' sistemi sahiplenmekte ve onun kavramlarını sonuna kadar özümseyebilmektedirler. Bu konuda nisbeten bir son dönem örneği şu anda Ak Parti milletvekili ve başbakan danışmanı olan Ömer Çelik'in resmi ideoloji konusunda yazmış olduğu şeylerdir. O, artık resmi ideoloji kavramının gereksiz olmak bir yana, tam aksine onun ne kadar gerekli olduğundan söz etmektedir. Ona göre resmi ideolojiden boşalmış bir tablo kesinlikle yanlış olacaktır. Çelik, demokrasinin teminatını resmi ideolojide görmek suretiyle ilginç bir şekilde Türkiye'deki statükoyla aynı konuma gelmiş bulunmaktadır. O, sözde demokrasiyi kurtarmak adına resmi ideolojiyi siyasi gücün yanlış şekilde kullanımının önüne geçecek bir baraj olarak görmekte ve ona sahip çıkmaktadır. Bu konuda şimdiye kadar görülen aksamalardan bu kavram değil, ondan esinlenen bir takım uygulamalar sorumlu tutulmaktadır. Resmi ideoloji, toplumsal yaşamın kodlarını belirgin hale getirecektir. Ömer Çelik için resmi ideolojinin olumlanması yolunda, onun artık Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği de içine alır hale gelmesi yeterli olmaktadır.[9] Dolayısıyla burada da bir defa daha Müslüman kesim dönüşmekte ve sisteme karşıt olmak şöyle dursun onun yeni ortak-sahipliğine soyunmaktadır. Onun bu cür'etinin ortaya çıkardığı sağdan soldan tepkilerin kahir ekseriyeti kendisinin kafa karışıklığında hiç de yalnız olmadığını göstermiş bulunmaktadır. Sonuç tabii ki sistemin 'Müslümanlar' eliyle ve onlar içerisinden

yeniden üretilmesidir.

Burada yine eskiye dönülecek olursa, Müslümanların sistem amaçları uğrunda nasıl kullanıldıkları hususunda dikkat çekici bir örnek de Mehmet Akif'tir. Teşkilatçı Mehmet Akif, 'Milli Mücadele'yi de başından itibaren desteklemiştir. Ama özellikle onun Ankara'ya gelmesi, Milli Mücadele için gerekli bulunmuştur. Hatta bizzat Mustafa Kemal tarafından davet edildiği, İstanbul'da iken kendisini sivil giyimli, fakat asker görünüşlü birinin ziyaret ettiği, onunla görüştükten bir süre sonra da Ankara'ya gittiği belirtilmektedir. Sadece şahsı için davet edilmediği belirtilen Akif, Hacı Bayram Camiinde va'z etmekte, Milli Mücadeleye katkısı olabilecek şekilde bazı kentleri dolaşmakta ve o kentlerde yine vaazlar vermektedir. Ankara'da yayınlamaya devam ettiği (klişelerini İstanbul'dan getirtmiştir) Sebilürreşad, yarı resmî organ mahiyetindeki Hâkimiyet-i Milliye dışında TBMM'nin devamlı malî destek verdiği tek süreli yayındır. Halkın herhalde ciddi tereddütleri bulunuyor olsa gerektir ki, o, Kuvâ-yı milliyenin bir İttihatçı hareketi olmadığını anlatmaktadır. Halkı ikna uğrunda üzerine düşeni yerine getirmekte, vatanın kaybedilmesi durumunda gidilecek yerin kalmayacağını söylemektedir. Onun ağzından halk, savaşın dine ve halifeye hıyanet için yapılmadığını dinlemektedir. Ayrıca savaşa katılmamanın – ki bu bir cihad olarak takdim edilmektedir- büyük bir günah teşkil edeceğini halk ondan öğrenmektedir.[10]

Ne var ki, bu arada İstiklal Marşı'nı da yazan kişi olmasına karşılık, savaşın bitimiyle birlikte dergiye yapılan malî yardım kesilecektir. Yönetimin bu sırada Sebilürreşad'a ihtiyacı kalmamıştır, çünkü zafer kazanılmıştır. Artık dergi zorluklara katlanılarak çıkarılmaya çalışılır. Ayrıca Lozan görüşmeleri sırasında tavrı ortaya çıkan Milli Mücadele'yi yürüten Birinci TBMM'nin feshedilmesiyle birlikte, Mehmet Âkif ve yanındaki Eşref Edib Sebilürreşad klişesini alarak İstanbul'a döneceklerdir.

Kısa bir süre sonra Mısır'a geçip uzun dönem orada kalan Akif'in öldüğünde cenazesine bile sahip çıkılmamıştır. Aksine o zaman Türkiye'nin tek üniversitesi olan İstanbul Üniversitesi rek-

törlüğüne talimat gönderilerek, üniversite öğrencilerinin İstiklâl Marşı şairinin cenazesine katılmaları men edilmiştir.[11] Bazı şahitlerin ifadesiyle, cenaze son derece üzücü şartlar içerisinde defnedilmiştir.

Yukarıdan beri verilen örnekler, 'Müslüman' kesimdeki bir takım simaların devlet aygıtı konusundaki tutumlarını ve yaşadıkları tek taraflı aşkı yeterince gözler önüne sermektedir. Ama durum bundan ibaret değildir; bu 'aşk' dolu tavırların tam aksine çeşitli yoğunlukta bir eleştirel çerçevede yine Müslüman aktörlere de rastlanmaktadır.

Resmi Tarihin Dışına Çıkış.

Resmi Tarihin Eleştirisi

Dışarıdan ya da içeriden, kurulu düzenle genelde hep yakından ilişkilendirilegelen İslami kesimde son zamanlarda resmi tarihe karşı eleştirilerin giderek yoğunluk kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu kesimin insanları için artık içerisinde bulundukları sosyal düzenin kendisine ilişkin olarak dayattığı tarihi veriler içerik ve şekil yönünden ciddi kritiklere tabi tutulmakta, bu tarih yeniden değerlendirilmektedir. Mesela Abdurrahman Dilipak, tarihin yasak altına alınamayacağını belirtmekte ve bu ülkede insanların tarihlerini bilmediklerine dikkat çekmektedir. Yine o, tarihin durdurulamayacağı, çünkü onun akıp giden ve devam eden bir şey olduğu uyarısında bulunmaktadır. Onun mevcut tarih anlayışına bir tepkisi de bir ülke halkının tek bir kişiye bağımlı kılınması ve bunun aşılamaz mutlak bir çizgi haline getirilmesidir.[12]

Dilipak mevcut tarih anlayışı neticesinde sözgelimi Kemalizmin de doğru olarak tanımlanamadığını, onu tanımlayanların darbeciler, parası olanlar, medyayı manipüle edenler ve iktidarlar olduğunu belirtmektedir. O ayrıca her iktidarın Kemalizmi kendisine benzettiğini, kendisine göre bir Kemalizm icat ettiğini ve hiç kimsenin Kemalizminin birbirine benzemediğini eklemektedir. Oysa ona göre Kemalizm hem yeniden tartışılmalı, hem de sorgulanmalıdır.

Diğer taraftan Bülent Şahin de Ermeni tehciri ile ilgili

yazısının başında konunun incelenmesini zorlaştıran faktörlerden en önemlisinin Cumhuriyet'in resmi ideolojisinin tarih ve tarihi malzemeler üzerinde yaptığı ağır tahribat olduğunu belirtmektedir. Ona göre resmi tarih tezleri, ahlak-dışı tasarımlardır. Bunlar tarihi anlamak için değil, bir rejimin suçlarını ört bas etmek, onun çıkarlarına meşruiyet kazandırmak ve kendi varlığını anlamlı hale getirmeye yarayan hayali bir geçmiş yaratmak için üretilmişlerdir. Resmi Türk tarih tezi bunun en çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Bundan dolayı, birbirine rakip resmi tarih tezleri (mesela Yunan, Ermeni vs.) kendi kurgusal dayatmaları ile bir kavimler hazinesi olarak nitelediği Anadolu'nun karmaşık yapısının anlaşılmasını iyice güç hale getirmektedirler.[13]

Resmi tarihin bu şekilde tekel kurma ve bunu dayatma çabalarına karşı bu türden genel eleştiri ve itirazların yanısıra söz konusu tarihin özellikle belli noktaları da üzerinde durulup aydınlatılma teşebbüslerine konu edilegelmektedir. Bunlara dair örnekler şu başlıklar altında sıralanabilirler.

Ermeni Tehciri

Aslında Ermeni tehciri konusu İslami kesimin söylem ve tahlil üretmekte en zayıf kaldığı konulardan biri olarak görünmektedir. Konunun daha çok bir tarafının sürekli olarak gündemde tutulması İslami kesimi bu konuda görüş ve analiz üretiminden uzak tutmuştur. Bununla beraber konuya ilişkin olarak dışarıdan bir takım kesimlerin ortaya koydukları husus, bu kesimden de bazı katılımları ortaya çıkartmaya başlamıştır. Bunun bir örneği Dilipak'ın empati teşebbüsüdür:

> ... Bir Ermeni, bir Müslüman çıkıp, 1900'lerin başında yaşanan olayları kınasa, zalimlere karşı mazlumlardan yana olsa. Trabzon Kalesi'nde, Ermeni mahallesine bakan yamaçtaki halka neyin nesi? Ya da Topal Osman'ın o halka ile ilgisi neydi? Trabzonlular bunu bilmiyor mu? Adana'da, Erzurum'da ya da Kayseri'de, Maraş'ta yaşananları olduğu gibi ortaya çıkartsak! Gerçek, herkes için en iyi olandır.[14]

Bülent Şahin ise konuyla ilgili yazısında bu kesimde müstesna bir uslupla Ermeni soykırımı hususuna, özellikle Taner Akçam ve

diğer bazı kişilerin araştırmalarına istinaden dikkat çekmektedir. Buna göre soykırımın illa da Hitler usulü özel bir takım kamplarda yapılması gerekli değildir; çeşitli bahanelerle öleceklerini bile bile yüzbinlerce insanı yola çıkartıp hastalık ve hava koşullarına kırdırtmak, bir de üstlerine özel olarak tutulmuş kişiler yollayarak erkeklerini öldürtüp, kadınlarına tecavüz ettirmek de bir soykırımdır. Şahin'in deyimiyle bu da İttihat Terakki usulü bir soykırımdır.

Yine o, mevcut araştırmalardan hareketle, Ermenilerin ev ve köylerinin boşaltıldığını, mallarına el konulduğunu, onların yerine yedi yüz binin üzerinde Müslüman nüfusun yerleştirildiğini belirtmektedir. Tüm Ermeni mallarının dökümünü yapan, çalanı yargılayıp, muazzam bir nüfusu buralara yerleştiren devlet, Ermenilerin yerleştirilmesi işinde ortada gözükmemektedir. Tehcir yoluyla malları yağmalanmış, kendileri yollarda hastalık ve soğuk sebebiyle kırılmış, çöllerde perişan hale getirilmiş, önlerine çıkılıp katledilmiş bu yüzbinlerce insan, sistematik olarak ortadan kaldırılmışlardır. Bülent Şahin ayrıca şunları dile getirmektedir:

> Elbette tarihte Ermeni ulusalcılığının ürettiği bir dizi savaş suçu da mevcuttur. Bu savaş suçlarının mezalim olarak tanımlanması da gayet yerinde bir tespittir. Rusya Ordusunun öncü birlikleri olarak Doğu Anadolu'ya sürülen ve genellikle Rusya Ermenistan'ı uyruklu "Fedayi" grupları bugün halen Müslüman kesimin belleğinden silinmeyen insanlık dışı eylemlere imzalar atmışlardır. Fedayilerin bölgedeki özellikle Kürt müslümanlara olan öfkesini 2. Abdülhamid Döneminde başlatılan ilk Ermeni katliamlarında Kürt aşiretlerinin Hamidiye alaylarında aktif görev almalarının intikamı olarak görebiliriz. Ancak bu zulmün başka bir zulmü ört bas etmek hatta haklı göstermek için Türk ulusalcıları tarafından kullanıldığını da belirtmemiz gerekir. "Ermeni Sorunu" etrafında gelişen tezler ve anti-tezlerin zaman ve faillerden bağımsızlaştırılarak Ermeniler-Türkler gibi bir saflaşmayla değerlendirilemeyeceği ortadadır. Gerek çağdaş hukukun gerekse İslam Hukukunun asli prensiplerinden biri de suçun şahsi-

liğidir. Ortada bir soykırım ya da mezalim var ise bu suçun faili topyekün bir kavme mal edilemez. Suçu işleyen kişi ya da kurumlardır. Aslında bu mâl etme, Ulus kimliğin "Biz" bilincini ikame etmeye yaramaktadır. "Biz Türkler" "Ermeniler"i katletmedik. Cümlesini kurmamızı isteyenler biz bilincini inşaa eden Kimliği "Türklük"le tanımlayanlardır. Aynı hayali cemaat tasarımı Ermeni ulusalcılığı için de geçerlidir. Bu sefer de ulus kimlik tasarımındaki terbiye edici cümle şöyle kurdurtulur: "Biz Ermenileri O Türkler katletti o halde Türkler suçludur"

Fakat Türkiye'deki yeni Batıcı idare, I. Dünya Savaşı'nın sonunda, yaklaşık bir milyon olduğu tahmin edilen, Ermenilere karşı soykırımı planlayan ve uygulayan yüzlerce milliyetçiyi yargıladı. Tabi ki bunu Müttefiklerin ve özellikle de ABD'nin İstanbul sefiri Henry Morgenthau'nun baskıları sonucu yapmak zorunda kaldılar. Washington'daki bir yönetim değişikliğinden sonra ve Türkiye'de de milliyetçi Kemal Atatürk'ün "Jön Türkler"in yükselişe geçişiyle ve bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun petrol bölgelerinin bir paylaşıma sahne olmasıyla birlikte ABD'nin tavrında ekonomik çıkarlar lehinde büyük bir değişiklik oldu. ABD ticarî çıkar için İngiltere ve Fransa ile yarışmaya başlayınca ABD'li diplomatlar, insanî suçların takibine teknik olarak karşı çıktılar. Bu nedenle yargılamalar durdu. Aynı şekilde II. Dünya Savaşı'ndan sonra Nuremberg davalarının görülmesinde de aynı şeyler vuku buldu. Amerikan iş çevreleri, yatırımlarının tehlikeye girmemesi için ileri gelen Alman sanayicilerinin yargılanmasını engellediler. Bu sanayiciler, toplama kamplarında bulunan tutukluları köle gibi çalıştırmışlardı. Kamboçya'daki katliamdan sonra hiçbir ülke katliamı yapan Kızıl Khmerlerin savaş suçluları olarak yargılanmalarını istemedi. Hatta ABD, Vietnam'ın Kamboçya'ya saldırması üzerine Kızıl Khmerlere para yardımı yaptı.

Görüldüğü üzere Emperyalistlerin çıkar oyunları arasında katliamlar dün de bugün de görmezlikten gelinebilmekte daha sonraları yine çıkarların seyri yönünde hatırlanabilmektedirler.

> Bugün T.C'ye karşı bir koz olarak Ermeni soykırımını hatırlayan Emperyalistler o günlerde suskun bir onay içindeydiler. Tıpkı Halepçe Katliamını İran sebebiyle "görmeyen"lerin bugün çıkarları doğrultusunda "hatırlamaları" gibi! Dolayısıyla "soykırım" (genocide) suçunu emperyalist çıkarlar merkezinde "unutmak ya da hatırlamak" ahlaksızlıklarından bağımsız biçimde her türlü insanî suç her zeminde sadece insani temellerle gündeme taşınmalıdır.

"Milli Mücadele"

Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgiye uğratılması ardından Anadolu'da "işgal"e karşı yürütülen savaş konusu da son zamanlara kadar İslami kesimlerde alternatif bakış açıları ve bilgilerin mevcut olmadığı alanlardan biri olmak durumundadır. Ancak bunun da bazı istisnaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar bunlar da kendi bakış açılarının hala etkisi altında konuya baktıklarını ortaya koyan usluplar içindelerse de bu, diğer muhafazakar, hatta mitsel bakış açılarından belirgin bir farklılık arz etmektedir. Bu, olayın adlandırmasında dahi kendini göstermektedir. Mesela Taha İslam, "Milli Mücadele" yerine Anadolu Savaşı ifadesini tercih etmektedir. Ona göre bu savaşın zorluğunu, yoksulluğu, yoklukları, açlık ve yalnızlığı Müslüman halk çekmiştir. Bu savaşta savaşan da ölen de bu halktan kimselerdir. Halbuki mütegallibe bir azınlık bu süre içerisinde ve takip eden yıllarda halkı dışlayarak yönetimi ellerine geçirmek için kapalı kapılar ardında planlar yapmışlar ve bunları adım adım gerçekleştirmişlerdir. Nitekim onun ifadeleriyle:

> Birinci Meclisin bir darbe ile feshi, ülke topraklarının işgal güçlerine peşkeşine izin veren Lozan antlaşmasının kabulü, Hilafetin kaldırılması, Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarılması ve İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması oynanan bu oyun ve yapılan bu planların neticesinde gerçekleştirilmişti. Müslüman halk ise, bu olup biten Bizans entrikalarından habersiz, ve bütün zorluklara ve yokluklara rağmen ülkenin bir karış toprağını bile düşmana bırakmamak için cepheden cepheye koşmaktaydı.[15]

Bu savaş ile ilgili resmi mitlerden biri de İngilizler'in İstanbul'un yanında olduğu ve Ankara'nın İngiliz etkisi ve nüfuzunun dışında olduğu yönündeki propagandada ifade bulmaktadır. Oysa Nazmi Eroğlu konuyla ilgili olarak şöyle demektedir:

> Kurtuluş Savaşı boyunca İngiliz istihbaratı her türlü gelişmeleri anında sorumlu oldukları merkezlere bildiriyorlardı. Böylece İngilizlerin Türkiye üzerindeki politikaları daha etkin duruma geliyordu. Bu bakımdan özellikle resmi ideoloji yanlılarının sandıkları gibi İngiliz etkisi sadece işgal altındaki İstanbul'da değil aynı şekilde Anadolu'nun üzerinde de söz konusu idi. (...) Ortadoğu üzerindeki menfaatler yoğunlaştıkça Türkiye'deki siyasal gelişmelerin önemi artmakta idi. Bu İngiliz emperyalizminin göz ardı edemeyeceği bir gerçeklikti. Dolayısıyla Türkiye'nin, Anadolu'nun bütünlüğü içinde ve Rusya'nın konumu da dikkate alınarak bağımsızlığı tanınabilirdi.[16]

Yine Eroğlu'na göre:

> Yapılan yayınlarda ve yazılan tarih kitaplarında Padişahın arkasında İngilizler olduğu ve İngiltere'nin politikalarını temsil ettiği gibi iddialar tek yönlü bir siyasi propagandanın tekrarlana tekrarlana hakikat diye içselleştirilmesidir. Halbuki siyasi konjonktür incelendiğinde Ortadoğu'da hemen her önemli gelişmeye İngiltere'nin ilgisi ve etkisi söz konusudur. Bu ilgi ve etkinin sadece İstanbul'da olduğunu ve İngiliz siyasetini sadece Vahideddin'e indirgemek ve onun bertaraf edilmesiyle batılı güç odaklarının menfaatlerinin ayağının kesildiğini ve tam bağımsızlığa ulaşıldığını var saymanın, ulaşılan siyasî tabloyu açıklaması zordur.[17]

İslami bir dergideki bir yorum yazısında da yeni 'devlet'in oluşumunda İngiliz faktörüne şu şekilde değinilmektedir:

> Kendine güvenini yitirmiş bir toplumun okumuş takımı olarak Almancıların ve İngiliz yanlılarının karşı karşıya kaldığı, Almancıların bir koca devleti paramparça ettikten sonra piyasadan çekildiği ve İngilizcilerin rakipsiz kaldığı bir ortamda İngilizlerin perde arkasından yaptığı yardımlarla kurulan

> Türkiye'deki Cumhuriyet, yine İngilizlerin Lozan'da kabul ettirdikleri laiklik ilkesinin yeni uygulama alanı oldu.[18]

Ayrıca Dilipak da Anadolu'daki halk hareketini Padişah'ın organize ettiğini, Mustafa Kemal'in de Padişah tarafından görevlendirildiğini ifade etmekte ve Mustafa Kemal'le İngilizler arasında ilgi kurmaktadır. Onun etkin olmasını Erzurum ve Sivas kongrelerine bağlayan Dilipak, Mustafa Kemal'in 'Kurtuluş Savaşı'nda hiçbir rolünün olmadığını, Birinci İnönü Zaferi'nin ise Atatürk'ün 'uydurduğu bir senaryo' olduğunu dile getirmektedir.[19]

İlk Dönem Meclisleri, Seçimler ve Halkın Hakimiyeti Miti

Gerçekleştirilen 'Ulusal Savaş' sonrasında yeni yönetimin temel simgesel kurumlarından biri Millet Meclisi olmuştur. Bu, saltanatın kaldırılıp, hakimiyetin 'bila kaydü şart' millete ait olduğunun iddia edildiği bir söylem çerçevesinde yönetimin cumhurun yönetimi olduğuna ilişkin bir vitrin unsuru oluşturmaktadır. İslami kesimler bu konu üzerinde de durmuşlar ve anlatılanlarla gerçekler arasındaki mesafeyi ortaya koymaya çalışmışlardır. Mesela Abdurrahman Dilipak, Kemalizm'in Birinci Dünya Savaşı şartlarında ortaya çıktığını ve bu şartların belirlediği dünya sistemi içerisinde şekillendiğini; o günkü mecliste milletvekillerinin seçilmeyip, merkezden atandıklarını belirtmektedir. Sözde seçimin açık oy, gizli tasnif yoluyla gerçekleştirildiğini ifade eden Dilipak, şimdiki mevzuatın önemli bir kısmını oluşturmak durumunda olan yasaların gerekçesiz bir şekilde meclise getirilip, müzakere edilmeksizin oy birliğiyle kabul edildiğine dikkat çekmektedir. Ona göre bu da 'böyle bir demokrasi'dir.[20]

İslami kesimdeki dergilerden birinde ise halkın katılımı ve duaları ile oluştuğu belirtilen TBMM'de daha sonra halkın iradesinin dışlanmış olduğu, halka rağmen halkçılık iddialarıyla yönetimin bir takım ayak oyunları ve zorbalıklarla tek parti ve tek adamın eline geçtiği belirtilmektedir.[21]

Yazıya göre Mustafa Kemal, kendisinin yanlışlarına katılmayan, diktatörce tavırlarını onaylamayan milletvekillerinin

çoğunlukta olduğu Birinci Meclis'i de yine aynı yöntemle feshetmiştir. Çünkü onun buna tahammülü yoktur ve karşısında muhalefet istememektedir. Bu olay, yazar tarafından Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olarak nitelenmektedir. Nitekim yazıda Halide Edib'e atfen Mustafa Kemal'in nasıl tek söz sahibi olmak istediğinden ve eleştiriye hiç mi hiç tahammülü olmadığından söz edilmektedir:

> Herkes benim verdiğim emri yapmalıdır... Hiçbir eleştiri, hiçbir fikir istemiyorum Yalnız emirlerimin yerine getirilmesini... Benim emrime daima itaat edeceksiniz.[22]

Yine Taha İslam imzalı yazıda Mustafa Kemal'in seçim işlerine de doğrudan müdahale ettiği, İkinci Meclis'te yer alacak milletvekillerinin belirlenmesi için oluşturulan seçim komitesine başkanlık yaptığı belirtilmektedir. Bu durum için Kazım Karabekir'in ifadeleri dayanak olarak alınmaktadır. Karabekir, Mustafa Kemal'in milletvekillerinin seçilmesi işinin kendisine bırakılmasını istemesi karşısında bunun seçim olarak adlandırılamayacağı ve meydana gelecek gruba da millet meclisi denemeyeceği itirazında bulunmuş olduğunu, ikinci gruptan kimsenin aday gösterilmemesi karşısında bir daha bu komiteye gitmediğini aktarmaktadır.[23]

Diğer taraftan bu şartlar altında ve bu mecliste cumhuriyetin ilanı da sorunludur. Taha İslam'ın yazısına göre cumhuriyet bir oldu bitti ile ilan edilmiştir. Bu konuda bir delil bizzat Falih Rıfkı Atay'ın kendi ifadeleridir. Yazıya göre o, Cumhuriyet'in ilan edilişinin ne tür 'ayak oyunları' ile yapıldığını şu şekilde aktarmaktadır: "Mustafa Kemal o mecliste fikir tartışmaları ile tabii bir "ekseriyet" elde edemezdi. İnce politika taktikleri ile bir "teslimiyet" havası yaratmalı idi..."[24]

Hilafetin İlgası

Cumhuriyet'in bir çok pratiği gibi hilafetin kaldırılması da İslami kesime göre çeşitli saptırma ve propaganda teşebbüsleriyle sunulmaya çalışılmaktadır. Bunların başında da hilafetin milletin hakimiyeti ile ters düşen bir kurum olduğu ve yine onun İngiliz menfaatlerini temsil ettiğidir.

Birinci iddia hususunda Nazmi Eroğlu konuyla ilgili yazısında halkın görüş ve düşünceleriyle olmayan bir icraatın ve tarihî geçmişinden süzülmeyen bir projenin demokrasiye veya millî hakimiyete uygun olduğunu iddia etmenin propagandanın ötesinde fazla bir anlam ifade etmeyeceği uyarısında bulunmaktadır.[25] Eroğlu şöyle devam etmektedir:

> İmdi hilafetin kaldırılması olayında, halkın Hilafetten yana olmadığını iddia etmek hayli zordur. Ankara'da siyasî ve askerî gücü elinde toplayan zümre kendi siyasal düşüncelerini halkın siyasal düşünceleri gibi ortaya koyup işlemeleri ve on yıllarca resmi olarak yüzde yüz böyle olduğu vurgusu, meselenin özüne karşı duyulan şüpheden olsa gerek. Vahideddin'e fatura edilen bir çok yanlışın Hilafetin ilgasına zemin hazırladığı görülür. Ancak uluslararası güç dengelerinin meydana getirdiği ortamın ne anlama geldiğini bilen herkes Hilafetin Türk Milleti (ve Sünni İslam) açısından tarihi önemi ve Hilafetin kaldırılmasında bunun uluslararası etkisini tahmin edebilir. Türklerin Avrupa ile maddi-manevi diyaloglarında İslamın Türklere kazandırdığı dinamizm ve medeniyet anlayışı; Hilafetin de tarihi seyir içinde bu yapıyı temsil eder bir statüye ulaşması bilinen bir durumdu. Alman-Osmanlı ittifakında Hilafetin siyasal bir güç olarak ortaya çıkması, karşı tarafın, özellikle İngilizlerin, Hilafetin ilgası meselesinde kendi menfaatleri açısından göz ardı edemeyecekleri bir durumdu.

Ayrıca resmi söylemlerde ona göre "Halife ve Hilafet Türk milletine rağmen hain rolüne itilmiş; böylece Türk milletinin ve Sünni İslam'ın en önemli öncüsü durumuna gelen bir kurum yeni dünya düzenini doğrultusunda—batılı güçlerin de telkiniyle—harcanmıştır. Aynı zamanda, Türk Milleti'nin onurunu ve asaletini simgelemiş olan bir kurum, onursuzlukla eş değer hale getirilip, adeta, Türk milletinin İslam'la olan güçlü temsil rolünden dolayı cezalandırılmıştır."

İkinci iddia ile ilgili olarak da Eroğlu, karşı fikirler getirmekte ve resmi propagandanın unsurlarını eleştiriye tabi tutmaktadır:

> Türkiye'de resmi ideolojinin havariliğini yapan tarihçiler hilafet kurumunun arkasında İngilizlerin yer aldığını iddia etmektedirler. Doğal olarak, Ankara'da kurulan hükümetin bu etkiden uzak olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Yani zayıf bir Hilafetle İslam ülkelerine ve Türkiye'ye hakim olabilecekleri-ni iddia etmektedirler. İlk bakışta mantıklı gibi gelen bu iddia-ların tarihi süreç incelendiğinde tutarsız olduğu anlaşılır. Bu, uzun vadede dengelerin değişmesiyle geri tepen bir silah ola-cağı aşikardır. Dolayısıyla, Hilafetle beraber, Osmanlı Devleti'ne ait kurumların tarihe karışması, İngilizlerin men-faatleri açısından daha tutarlıdır.

Ayrıca:

> Siyaset bilimci ve tarihçiliğiyle temayüz eden Prof Dr. Mim Kemal Öke'nin görüşlerine yer vererek açıklarsak: Mustafa Kemal, Hilafetin Türkiye için dış politikada bir tehlike olduğuna dair bir düşünce taşıdığı politikalarından anlaşıla-bilir. Hilafetin kullanılıp kullanılmayacağı düşüncesi büyük güçler için önemli bir mesele idi. Hilafet ve eskiyi temsil eden sembolik değerleri "elden çıkarabileceğine onları inandıra-bilirse, o zaman karşılıklı doğacak güven ortamında İngiltere ile daha rahat anlaşabilirdi.

Oysa Cumhuriyet rejimi yukarıdaki iki iddia paralelinde hilafet ile milletin hakimiyeti arasında aşılmaz bir zıddiyet meydana getirip, yanındaki bir takım hocaların yardımıyla da bunun zaten din ile ilgili bir konu teşkil etmediğini dayanak göstererek, savaş sırasında sözü edilen hilafet ve halife karşıtı olunmadığı hususu-nun sadece bir propagandadan ibaret olduğunu ortaya koymuştur.

Şeyh Said İsyanı

Yine Şeyh Said olayı da İslami kesimin bazı yazarlarının ifadeleriyle resmi tarihin propagandaları aracılığıyla çarpıtmalara konu olmuştur. Bilindiği gibi olay din yanlısı bir kalkışma olarak sunulmakta ve arkasında da İngilizlerin parmağının bulunduğu yollu açıklamalarda bulunulmaktadır. Sami Hocaoğlu Yeni Şafak'taki yazısında bu iddialara karşı bir takım belge ve karşı görüşlere yer vermektedir.[26] Bunlardan biri 4 Mart 1925 tarihli

İngiliz istihbarat raporudur. Bu tarih ayaklanmanın en sıcak günlerinden birine rastlamaktadır. Raporda olayın nedeni olarak Türk hükümetinin, gerici ve dinci olarak nitelendirdiği hareketin hükümete sağladığı sıkıyönetim şartları sayesinde (Takrir-i Sükun ve İstiklal Mahkemeleri) her türlü muhalif unsuru ayıklama imkanı sağlamak için böyle bir provokasyona girişmiş olma ihtimalinden bahsedilmektedir.

Hocaoğlu nitekim bizzat Kürkçüoğlu'nun da gizli belgelerdeki bütün bulgulardan yola çıkarak "İngiltere'nin Kürt sorununa karşı genel ilgisi gereği ayaklanmayı yakından izlediği, fakat destekleyici bir tutumdan kaçındığı" tesbitini yaptığına dikkat çekmektedir. Sami Hocaoğlu ayrıca ayaklanmanın yönetimin provokasyonu olduğu düşüncesinin sadece İngiliz belgeleriyle sınırlı kalmadığını, Naşit Hakkı Uluğ'un da bu olayın "hükümetin provokasyonu" olduğu sonucuna varanlardan olduğunu belirtmektedir. Nitekim Sami Hocaoğlu, Uluğ'un bu yargısını Tek Parti'yle ilgili eserinde dile getirdiğini ifade ettiği Mete Tunçay'ın, bütün belge ve bilgileri ortaya döktükten sonra şu yargıda bulunduğunu eklemektedir: "Hemen belirteyim ki resmi ideolojinin ileri sürdüğü ve sol çevrelerce de benimsenen bu harekete İngiliz kışkırtmalarının yol açtığı tezi inanılması güç görünüyor."

Menemen Olayı

İslamî kesime göre Cumhuriyet rejiminin halkın gözünde uyandırmak istediği din canavarıyla ilgili olarak kullanılan ve başka gerçekleri perdelemekte başvurulan dekorlardan biri de Menemen hadiseleridir. Abdurrahman Dilipak Menemen olaylarının Nakşibendiliğin suç sayılması için yaratıldığını ve olayları CHP'nin planladığını öne sürmektedir.[27] Bir başka yazıda ise bu hadiselerden şöyle bahsedilmektedir:

> Mustafa Muğlalı, resmî tarihe göre bir irtica hadisesi olduğu ileri sürülen ve hâlâ, TSK'nin her yıl yaptığı hemoglobinli konuşmalar ve süngüücu göstermeler yüzünden hürr olarak anlaşılmak bahtına kavuşamıyan; ama, müslüman halkın sindirilmesi için, 'Psikolojik Harb Taktikleri'nden birisi olarak bir düzmece, tertib olarak tezgahlandığına dair güçlü deliller

bulunan 1930-Menemen/ Kubilay Hadisesi'nden sonra kurulan mahkemenin de başkanı olan bir subay.. Orada, düzinelerce insanı, dârağacında sallandırdı.. O kararlar yine de, 'Menemen ilçesi dümdüz edilmeliydi..' diyen M.Kemal'in beklediği kararlardan daha hafifti..[28]

Ancak daha detaylı bir açıklama, bu konuda bir kitap da yayınlamış olan Mustafa İslamoğlu tarafından getirilmiştir.[29] O, 23 Aralık 1930 tarihinde Menemen'de olanları anlayabilmek için dönemin siyasal şartlarının iyi bilinmesi gerektiği uyarısında bulunmakta ve olayları bir bağlam içerisinde ele almaktadır. İslamoğlu'nun anlatımıyla olaylar şu şekilde gelişmiştir:

'Devrim' adı verilen zorla modernleşme projelerinin halk nezdinde ne kadar tuttuğunu test için Ebedi Şef tarafından kurdurulan Serbest Fırka (12 Ağustos 1930), özellikle Ege Bölgesi'nde ciddi bir hüsnü kabule mazhar olur. Fakat başta Anadolu olmak üzere İstanbul halkı da bu muvazaalı seçime iltifat etmezler. Bunu anlamak için 20 Teşrinievvel 1930 tarihli Vakit gazetesinde yayınlanan İstanbul seçim sonuçlarına bir göz atmak yeterlidir. CHF ve Serbest Fırka (SF)'nın birlikte girdikleri bu seçimlerde İstanbul'da alınan sonuçlar şöyle:

Seçmen sayısı: 250.746

CHF: 35.934

SF: 12.813

İstanbul, halkın en çok siyasetle içli-dışlı olduğu şehirlerin başında geldiği halde seçimlere katılım oranı açısından sonuç tek kelimeyle fiyaskodur. Çünkü, yeni rejimin halk nezdinde kendini oyladığı bu seçimde halkın sadece % 19'u sandığa gitmiş, % 81'i sandığı protesto ederek modernleşme projelerine bakışını ortaya koymuştur.

Aynı seçimde İzmir, Manisa, Balıkesir civarı bütünüyle 'devlet partisi' CHF dışında seçime giren tek muhalif parti olan SF'yi desteklemiştir. SF'nin en fazla desteklendiği yerlerden biri de Menemen'dir. SF, Menemen'de CHF'yi ağır bir hezimete uğratarak Belediye Başkanlığı'nı kazanır. Bu yetmiyormuş

gibi Menemen halkı bir de ilçelerine gelen üst düzey bir CHF heyetini yuhalar. Ve Menemen'in kalemi işte bu müzmin muhalif tavrı üzerine kırılır. Artık iş infaza kalmıştır.

İslamoğlu'na göre hikaye zannedildiğinden daha uzun ve boyutludur:

> Suçu muhalefeti destekleyip devlet partisini kovalamak olan Menemen halkı, her şeyiyle sırtan bir provokasyona kurban edilir. Bu öyle bir provokasyondur ki, yukarılarda yazılan senaryonun başrol oyunculuğuna bölgenin tanınmış esrarkeşleri, eski çete üyeleri seçilmiştir. Haritada Menemen'in yerini dahi gösteremeyen insanlar, Menemen'de sıra sıra kurulan darağacında ipe çekilmiştir.
>
> Ülkede, bu provokasyon fırsat bilinerek korkunç bir siyasi muhalif avı gerçekleştirilmiş, bu arada memleketin tanınmış alim, fazıl ve arifleri de bu sürek avından canlarını kurtaramamışlardır. Bunların en ünlüsü Nakşi Şeyhi Es'ad Erbili'dir. 90 yaşını aşkın olan bu piri faniyi idam edemeyeceğini anlayan komplocular, onu hasta yatağında şaibeli bir ölüme mahkum ederek kendilerince 'makul bir çözüm' bulmuşlardır.

İşin ilginç bir tarafı da idam edilenler arasında bir Yahudinin bulunmasıdır. "Yahudi Josef de mi mürteci idi?" diye soran İslamoğlu, ilçede bakkal dükkanı işleten Hayim oğlu Josef'in asılma gerekçesinin Menemen adaletinin mostrası olduğunu ifade eder: "Provokasyonun baş oyuncusu esrarkeş Mehmet, sancağı bağlamak için onun bakkalından ip almıştır; Josef'in tüm suçu budur."

Ancak Mustafa İslamoğlu hemen bunun ardından Rıfat Bali'nin, Josef'in asıl suçunun, varlık vergisi türü haksız uygulamalara bir tepki olarak birçok gayrimüslim TC vatandaşı gibi seçimde SF'yi desteklemek olduğunu kendisine söylediğini aktarmaktadır.[30]

Dersim Olayları

Dini kesimler tarafından en çok ihmal edilen konulardan biri de Dersim olaylarıdır. Bu konuda genel suskunluk esas olmakla birlikte en çarpıcı bir çıkış hem de hiç beklenmeyen bir yerden

Necip Fazıl'ın Büyük Doğusu'ndan gelmiştir. O, bir kısmını bazı insanlardan aldığı bilgilere dayandırdığı yazılarında Dersim olaylarının korkunç boyutlarına temas etmekten geri durmamıştır:[31]

> En aşağı 50.000 müslümanın kanını ve canını ihtiva etmesi bakımından, kalın hatlarıyle bir harita gibi çizdiğimiz ve şu anda yalnız ana prensip ve mânasıyle tesbit ettiğimiz bu facianın, tarihte bir benzeri gösterilemez.
>
> Babalarını arayan ve yanına gitmek istediklerini söyleyen iki mâsum çocuğun Hozat Kaymakamı tarafından süngületilerek babalarının yanına gönderilmesi... Kendisinin öğretmen ve köy halkıyle alâkasız bir şahıs olduğunu iddia ederek alevler içinden fırlamak isteyen bir gencin, kalasla itilip alevler içine atılması ve karşısında sigara içilmesi... Buğday sapları üstünde yakılan, daha evvel kurşunlanmış bütün bir köy halkı... Annesinin karnından sivri uçlu âletle çıkartıldıktan sonra yaşamakta devam eden ve hala topuğunda bu sivri uçlu âletin izini taşıyan çocuk... Bir dere içinde boğazlanan ve bu fiili yerine getiren cellâdın bulunması bir hayli zorluğa yol açan yirmi mâsum... Ve buna benzer daha neler, daha neler!..
>
> Cesetleri değil, mânaları muhakeme ve idam eden tarih, bakalım bu 50.000, çocuk, genç, ihtiyar, kız, kadın, hasta, alil müslüman cesedine karşılık kaç ferdin mânası üzerinde ebedî idam kararı verecektir?
>
> Elâzığ Ortaokulunda okuyan iki çocuk... Tatili geçirmek üzere memleketleri olan Hozat'a geliyorlar ve facianın tam üstüne düşüyorlar. Hozat yakınlarındaki köylerine geldikleri zaman babaları Yusuf Cemil'in öldürtülmüş olduğunu öğreniyorlar ve ağlama ya başlıyorlar. Onlara şu karşılık veriliyor: "- Sizi de onun yanına götüreceğiz!"
>
> Çocuklar odadan sürükletilerek çıkartılıyor ve jandarma muhafazasında gittikleri yolda süngületiliyorlar. Böylece babalarının yanına gönderilmişlerdir. Her evi ayrı ayrı tutuşturulduktan sonra dört bir etrafı ayrıca çalı çırpı içine alınıp alev alev yakılan bir köyden, deli gibi bir adam çıkıp, çalı yığınları gerisinde manzarayı seyredenlere doğru ilerliyor ve haykırıyor:

"Durun, ben köy ahalisinden değilim! Muallimim! Müsaade edin, kendimi size isbat edeyim!"

Fakat sözüne mukabele, bir kalasla itilerek alevler içine atılması oluyor. Adam, evvelâ göğsünün kılları tutuşarak alev alev yanarken, çalı yığınları gerisinde âmir, zevk ve istihza ile sigarasını içmektedir. (Bu vak'a, bana, 1944 yılında, Eğridir'de askerliğimi yaparken, resmî şahıslar huzurunda, yanan adama karşı sigarasını zevkle içtiğini söyleyen Amirden bizzat dinleyenlerce anlatılmıştır.) Yusuf Cemil'in köyünden 200 kadın ve çocuk öldürtülmüş ve bunların cesetleri buğday sapları üzerinde yakılmıştır. Öldürülenler arasında, Elâzığ'da askerliğini yapan ve o sırada izinli olarak köyünde bulunan Rüstem adında biri de vardır. Bu zavallı, mezun olduğunu ve isterlerse hüviyet ve izin kâğıdını da gösterebileceğini söylediği halde derdini dinletemiyor ve dört çocuğu ile seksenlik anası arasında, onlarla beraber, kurşunlanıyor.

Hozat'ın Karaca köyünden Cafer oğlu Kasım... Bu adam, o tarihten 30 sene kadar evvel Amerika'ya gitmiş, orada 15 yıl kalmış, epeyce para kazanmış ve sonra köyüne dönmüştür. Kasım, Amerika dönüşünde, Birinci Dünya Harbinde Kafkas cephesi Köprüköy muharebesinde şehit düşen kardeşi Yüzbaşı Şükrü'nün iki çocuklu karısı Şirin Hatun'la evlenmiş, Hozata gelip yerleşmiş, orada bir mağaza açmış ve ticarete başlamıştır. Hükûmetle de bazı taahhüt işlerine girişmektedir. Dersim hareketi esnasında, işbu Cafer oğlu Kasım, taahhüt bedelinden alacağı olan 6.000 lirayı tahsil etmek üzere Ovacık Kaymakamlığına müracaat ediyor. Muamelesini tekemmül ettirip parayı kendisine veriyorlar.

Muamele biter bitmez "Seni Hozat'tan çağırıyorlar!" diyerek,onu, mahfuzen yola çıkarıyorlar. Cafer oğlu Kasım, kasabadan ayrıldıktan bir saat sonra jandarmalara öldürtülüyor. Koynundaki 6.000 lira da, iki alâkalı idare âmiri arasında taksim ediliyor.

Zavallının zevcesi Şirin Hatun, o esnada, dört çocuğuyla birlikte, komşularına oturmaya gitmiştir. Kadın, evine döndüğü

zaman bir de görüyor ki, kapısı kırılmış ve bütün eşyası etrafa dökülüp saçılmıştır. Haykırmaya başlıyor: "- Yetişin, evimize eşkiya girdi!.."

Bu feryadına karşılık olarak kadın, kapısının önünde, çocuklarıyla beraber öldürülüyor ve dolgun miktarda altını, parası ve eşyası yağma ediliyor. Bu arada Hozat'ın Zımbık köyünde (Şekspir)in hayaline bile taş çıkartacak, bir vak'a cereyan etmektedir. Erkekleri tamamıyle doğranmış olan köyün 100 kadar kadın ve çocuğu, sivri uçlu âletle (süngü) öldürülüyor. Öldürülen kadınlar arasında biri doğurmak üzere bir gebedir. Bu kadının karnına giren sivri uçlu alet, barsaklarını yere döküyor, rahmini parçalıyor ve kendisini öldürüyor. Tehlike geçtikten sonra gizlendikleri yerden çıkan birkaç kadın, ölüleri gözden geçirirken, bu kadının rahminden düşen çocuğun sağ olduğunu dehşetler içinde görüyorlar. Muazzam bir kader cilvesi olarak yaşamakta devam eden çocuğu alıyorlar,emzirtip büyütüyorlar ve ona "Besi" adını koyuyorlar. Bu kız bugün hâlâ aynı köyde ve hayattadır. Sivri uçlu alet annesinin karnına girip rahmini deldiği zaman da onun topukçuğunda bir yara açmıştır ve kız hâlâ bu yarayı topuğunda taşımaktadır.

üyük Doğu'da ise konuyla ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

Hozat'ın Dolantanır köyünden Veli isminde bir genç, Elâzığ Muallim Mektebinde okuduktan sonra öğretmen olarak Trakya'ya gönderilmiş, orada evlenmiş, 3 çocuk sahibi olmuş ve tam da Dersim hareketi başlamak üzereyken, karısı ve çocuklarıyle, yaz tatilini geçirmek üzere köyüne gitmiştir. Genç muallimin köyü, erkekli ve kadınlı, çocuklu ve ihtiyarlı doğranırken, kendisi, karısı ve çocukları da aynı âkıbete mahkûm edilmiş ve cesetleri yakılmıştır.

Mazgirt Tersemek nahiyesinin halkı doğranmakta... Merhamet sahiplerinden biri, birle on yaşı arasında 20 kadar çocuğu alıp bir derenin içine saklamıştır. Vaziyet birden haber alınıyor.

Çocukların öldürülmeleri emri veriliyor. Fakat bu emri yerine getirebilecek kimse zuhur edemiyor. En katı yürekliler bile, böyle müdafaasız mâsumlara silâh kullanamayacaklarını

söylemeye mecbur kalıyorlar. Tecrübe birkaç defa akamete uğruyor ve hayli sıkıntı mevzuu oluyor. Nihayet en kara yüzlü çingenelerden daha karanlık suratlı bir adam bulunuyor ve bir dere içinde titreşe titreşe bekleyen 20 mâsumun işi bitiriliyor.

Murat suyunun kandan kıpkızıl aktığını görenler olmuştur. Celâl Bayar'ın Başvekil ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Genelkurmay Başkanı bulunduğu 1938 yılında cereyan eden Dersim faciası, bütünleştirilmesini okuyucularımızın hayaline ve istikbaldeki tarihçinin kalemine bıraktığımız birkaç teferruat çizgisi halinde budur! Dayandığı tek sebep de birtakım âsâyişsizlik ve itaatsizlik bahanesi altında, bütün Doğu Anadolu'yu kapsayıcı olarak, o mıntıkanın bir türlü sulandırılamayan koyu İslâmi rengidir. Bir kıvılcım halinde gösterdiğimiz Dersim yangınının kömürleştirilmiş 50.000 cesedinde, kutup şahsiyetler dışı bir yığın olarak din mazlumluğunun en çarpıcı levhasını seyredebilirsiniz.

Bu ana başlıklar altındaki örnekler, İslami kesimin resmi anlatı karşısında teslimiyetten uzak konumlarını ortaya koymaktadır. Bu konum, doğal olarak resmi ideolojinin çıkarımları konusunda da devam etmektedir.

Resmi İdeolojiye İslami Muhalefet Bir Karşı İdeolojik Kesimin Eleştirileri

İslami kesim Cumhuriyet tarihinin bu gibi noktaları konusunda genel ya da özel olarak çeşitli çözümlemelere açık olmanın yanında, resmi ideolojinin ana unsurları konusunda da kritik ve reddedici tavırlar sergilemiştir. Bu tavırlar genelde sistematik olmamasına ve zaman zaman konjonktür-bağımlı bir nitelik taşımasına ve reddedicilik hususunda farklı vurgulara sahip bulunmasına rağmen yok sayılamayacak somut örnekler oluşturmaktadırlar. İslam'ın muhafazakar ve modernist olmayan daha çok kökten yorumlarının sahiplerinin bu ideolojiyle çelişki içerisine girmeleri mantıken kaçınılmaz bir durumdur. Bundan dolayı İslam'a özgün bir durum olarak vurgunun artması paralelinde resmi ideoloji eleştirileri de şiddetlenmekte ve kökten hale gelmektedir. Bu eleştirilerin başında tabii olarak Mustafa Kemal

ve onunla ilgili tutumlar bulunmaktadır.

Mustafa Kemal'in Kültleştirilmesi ve Tarih Üstü Hale Getirilmesi

İslami kesimden bir itiraz, Mustafa Kemal ile ilgili bilgilerin bölünmüşlüğü üzerinedir. Bu kesime göre onun hayatını bir bütün olarak ele almama, çoğu kasıt içeren bir takım yanıltıcılıkları da beraberinde getirmektedir. Üstelik onun hayatı normal tarihi seyrinden çıkartılarak bir kahraman mitine (hatta zaman zaman bir Tanrıya) dönüştürülmektedir. Oysa resmi ideolojinin yaptığı ya da böyle olmasına yol açtığı tam da budur. Abdurrahman Dilipak, 'gerçek' Mustafa Kemal'in peşindedir:

> Birilerinin ürettiği, Atatürk, gerçek Atatürk ile örtüşmüyor. Bakın, Mustafa Kemal'in ömrünün önemli bir kısmı Osmanlı paşası olarak geçti. Biz o dönemi çok iyi bilmiyoruz. Çanakkale Savaşının Genel Komutanı Liman von Sanders'ti. Mustafa Kemal Çanakkale'den sonra Filistin Müdafaasına gitti. Kudüs Müdafaasında. Yine Liman von Sanders komutandı üç ordumuza, 5., 6. ve 7. ordularımızdı sanıyorum, Liman von Sanders kumanda ediyordu. Acaba Liman von Sanders ile Mustafa Kemal'in ilişkisi neydi. Tarihi de çok iyi bilmiyoruz. Tarih övgü ya da sövgü kitabı değildir, tarihten ders alınır. Tarih sadece kahramanlar ve hainlerden ibaret değildir. Bizim gibi normal insanlar da vardır ve onlar soru sorarlar, cevabını ararlar, yanılırlar; Doğruya ulaşırlar konuşarak. Kavga ederek değil ama. Birbirimizi dinlemeye, birbirimizin korkularını ve umutlarını anlamaya çalışmamız gerekiyor.[32]

Dilipak basında yer alan kasetlerinde Mustafa Kemal'in hiçbir askeri başarısı olmadığını, Çanakkale Zaferi'nde de hiçbir rolünün bulunmadığını söylemektedir[33]:

> Çanakkale Savaşı diye bilinen savaş başladığında Mustafa Kemal geri hizmette, telgraf muhaberatında görevliydi. Harekâtı yöneten Fevzi Paşa askerlerin dinlenmesini, Liman von Sanders ise hemen taarruza geçilmesini istiyordu. Çıkan ihtilaf Çanakkale'de sorunlara sebep oldu. Fevzi Paşa görevi

> bıraktı. Sanders kime görev verdiyse, Fevzi Paşa'nın bıraktığı görevi kimse kabul etmedi. Mustafa Kemal geri hizmette olduğu için kabul edebilirdi. Bölgeye intikal etti ve 'Size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum' dedi. 300 bin insan öldü.

İktibas Dergisi'nde de Mustafa Kemal ve Çanakkale Savaşı arasındaki bağlantı ele alınıp, olay adeta bir büyü/mit bozumuna tabi tutulmaktadır:

> Çanakkale Savaşlarında kaybedilen memleket evladı hemen bütünüyle denilecek derecede Anadolu'nun insanı idi. Tam rakamı ile 270.000 şehit demek, Çanakkale'de 40 alayın savaşması demekti. Bu kırk alaydan birisinin, evet yalnız birisinin kumandanı ise M. Kemal'di. Ama ne hikmetse Çanakkale'nin en büyük kumandanı kendisi imiş gibi kırk alaydan otuzdokuzunun kumandanı unutulmaya terkedilmişti ve yalnızca M. Kemal olsa olsa kırk alaydan birinin muzaffer kumandanı olabilirdi. Lakin savaş nedir, alay nedir, tümen nedir bilmeyenlerin rahatlıkla yuttukları yalanlar sonucu bu koca savaşın sonucu M. Kemal'in en büyük rakamla bu zaferdeki payı 1/40'dır, hepsi o kadar. Ve Almanların oynadığı olumsuz rol sebebiyle olmadık büyüklükte zayiat verilmiştir bu savaşta. Bunun da ittihatçıların marifeti olduğunu bilmeyen kalmamıştır. Kendisi de ittihatçı olan M. Kemal daha sonra da yaptığı gibi diğer bir çok muhalifi ittihatçıyı astırmış, Anadolu'ya sokmamış ve rakipsiz kalarak işini daha kolay becermiştir.[34]

Mustafa Kemal'in 'fevkal-beşer' muameleye tabi tutulması, bu kesimde eleştirilerden fazlasıyla nasibini almaktadır.[35] Dilipak, kişiye tapma ve ölümsüz önder, eşsiz kahraman gibi tumturaklı açıklamalarla anayasa metnine kadar giren Cumhuriyetin kurucusunun Avrupa'dan çok Kuzey Kore'ye yakışmakta olduğunu belirtmektedir.[36] O ayrıca Mustafa Kemal'e 'ulu önder' dendiği için onun Hitler ve Mussolini ile bir tutulması gerektiğini, çünkü Kemalizm'in Nazizm ya da faşizmden bir farkı bulunmadığını belirtmektedir.[37]

Mustafa Kemal'in resimlerinin her tarafı kaplaması da, İslami kesim yazarlarından bir kısmının şiddetli eleştirilerine bir malzeme teşkil etmektedir. Mesela Selahattin Eş Çakırgil, bir yazısında şunları dile getirmektedir:

> (...) Bir de fikrî bakımdan, beyin fonksiyonlarını belli isim ve resimlerin ipoteğine kiralamış toplumların -ve bunların başında da kendi ülkemizin- sergilediği esaret halini gözönüne getiriniz.. Bu durum, hele de kendi ülkemizde, tam bir çılgınlık halinde.. Mafia babalarının toplantılarının yapıldığı yerleri yansıtan film sahnelerinde bile, duvarda bir M.Kemal portresi asılı olması, aslında bizzat M. Kemal'in nasıl ve hangi hedefler için, laik rejimde bir ikon, bir kutsal ve dokunulmaz halinde gösterildiğini anlatmalıdır.. (...) Adetâ, bütün bir toplum, bir ikonlaştırılmış güç adına teslim ve esir alınmış gibi.. Hemen her resmî ve hatta özel toplantıda bile, mutlaka bir fotoğraf veya bir büst.. Bu, bizi bugün tahakkümü altında tutan sistemin adetâ, 'olmazsa olmaz'ı.. Herkes, onun mezarına koşuyor, o mezardaki deftere laik rituel'in, âyinin gereği haline gelen bir şeyleri karalıyor.. Ve, adetâ, ondan kaynaklanmayan her görüş ve düşünce yalan veya yanlış oluyor, otomatik olarak.. Bunun, c.başkanı Sezer'in, generallerin, rektörlerin son günlerdeki açıklamalarında da bir daha sınıttığını görmüyor muyuz? Bu güç odaklarının laikliği sürekli vurgulamaları, İslam'ın karşısına bir ikon'u güç olarak çıkarmak zavallılıklarını yansıtmıyor mu?[38]

Abdurrahman Dilipak ise bu konuda kendi yoklamasını aktarmaktadır:

> İnterneti taradım. İnternette kaç tane site var diye, Atatürk ile ilgili. Kaç tane de Konrad Adenauer ile ilgili site var diye baktım. Atatürk ile ilgili 14.903 tane site var. Adenauer ile ilgili 20.382. Microsoft'un searchünden baktım. Bizdekilerin hepsi birbirinin kopyası. Ve çoğu da resmi kuruluş. Belediyelerimize varana kadar hepsi Atatürk sayfası yapmışlar. Dolayısıyla searche girmiş. Konrad Adenauer Vakfında ise Konrad Adenauer Gymnasium'un sayfasına girdim, resmi yok Konrad

> Adenauer'in. Bizde baştan sona resim var. Yani ilk yaptığımız şey onun resmini basmak. Hemen bu toplantının organizatörlerinden Türk Demokrasi Vakfının dışarıdaki kataloğuna bakın, yayınladığı en temel şeylerden bir tanesi Atatürk resimleridir. Çünkü en çok ihtiyaç duyduğumuz şey odur. Fikirleri nerede? Adenauer biraz yakışıksız anlaşılan.[39]

Cumhuriyet Mitleri/ Devrimler

İslamî kesimden kişilerin yazıları ve konuşmalarında yer alan hususlan biri de 'yeni rejim'in ideolojik nitelikteki temel iddialarıyla ilgili eleştiri ve itirazlardır. Her şeyden önce bu ideolojinin rükünlerinin geçerlilik ve devamlılığı kesin bir dille reddedilmektedir. Bunlardan birinde 'Cumhuriyetin ebediliği' hem bir karşı İslamî iddia, hem de tarih ve gerçek dışı bir söylem olarak değerlendirilmektedir:

> Varlıkların ölümsüz olanı yalnız Allah'tır. O'nun dışındaki bütün varlıkların belirli ömürleri vardır. Rejimler de birer varlıktırlar, ömürleri vardır ve **"ebediyyete kadar pâyidâr ola"**mazlar. Her ne kadar kimileri ebediyete kadar **'pâyidâr olacağı'**nı sansalar da bu yalnızca bir sanıdır ve tarih böylesi sanıların kof olduğunun yazıldığı kitablardır.[40]

Cumhuriyet devrimleri dünyada meydana gelen değişmelere atfen de geçerlilik itirazlarına konu olmaktadır:

> Birinci Dünya Savaşı sonunda kurulan ülkelerin rejimlerinde bugün çok radikal değişiklikler oldu. Sadece Almanya'da değil. Bütün Avrupa ülkelerinde. Amerika'da. Ve önümüzdeki on yıl içerisinde de radikal değişiklikler olacak. Türkiye'yi Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan siyasi ve ideolojik ortamın dar kalıpları içerisinde dondurmaya kimsenin hakkı yok. Atatürk'ün altı okundan bugün yaşayan sadece İnkılapçılıktır. Bugünkü Kemalist mantık, yaygın Kemalist mantık İnkılapçılığın önünde de engeldir. Çünkü statükocudur. Bu bir çelişkidir.[41]

Ancak başka İslamî aktörler bu inkılapçılığın kendisini de mahiyet ve sonuçları bakımından ağır eleştirilere maruz bırak-

maktadırlar. Mesela Taha İslam Kemalizm'in 1920'li yıllarda ülke yönetimini 'çeşitli yöntemler'le ele geçirdiğini ve ilk olarak halkın hukuki, iktisadi ve sosyal dokusunu değiştirmekle işe başladığını belirtmektedir. Bununla birlikte bu inkılapçılık bir çok bakımdan olumsuzlanmaktadır. Mesela bunun bir boyutu, inkılapların yukarıdan aşağıya doğru dizayn edilmiş olduğudur. Ayrıca amaç, çeşitliliklerin temsili yerine tek tip ve homojen bir toplumun kurulmasıdır. Bir başka boyut, ilgili planların devrimle hiç ilgisi olmaması ve Batı kaynaklı olmasıdır.[42]

İslami kurallar dogmatik olmakla suçlanırken, Atatürk ilke ve inkılapları kutsallık izafe edilen birer dogma haline getirilmiştir. Kendilerine kutsallık atfedilen 'Batı'dan devşirme' bu ilke ve inkılapların değiştirilmesi bir tarafa, tartışılması bile engellenmekte ve yasa zırhına sığınılmaktadır. Bu ilke ve inkılaplar bu şekilde dogmatik bir hale dönüştürülmüş bulunmaktadırlar. Bu, aynı zamanda İslam'ın her vesile ile ve sonuna kadar tartışılması serbestisi ile bir arada yer almaktadır. Bu hususta herhangi bir muhalefetin çok sert bir şekilde ceza göreceği kesindir. Bütün bunlara rağmen Taha İslam'a göre "...bugün bile, 1920 ve 30'ların otoriter, emredici ve buyurgan anlayış ve zihniyetin siyasi ve askeri zırhla koruma altına alarak ülkeyi yönetmeyi bir marifet bilen Kemalistler, türü tükenmek üzere olan kelaynak kuşlarına benzemektedir. Çünkü, Kemalizmin benzeri olan bütün siyasi sistemler ömrünü çoktan tamamlamıştır."[43]

Bu 'inkılaplar' zor yoluyla yapılmışlar ve bunlara muhalefet edenlerse acımasızca tasfiye edilmişlerdir:

> Bu yeniliklere muhalefet edenler ya da muhalefet etme potansiyeli taşıyanlar ise, -ve özellikle de Müslüman din alimleri- İstiklal Mahkemeleri ve Takrir-i Sükun Kanunları ile "önce idamına sonra tanıkların dinlenmesine" mantığıyla darağaçlarında sallandırılarak susturulma yoluna gidilmişti. Cumhuriyetin ilk dönemleri incelenecek olursa, bu söylenenlerin hiç de abartılı olmadığı, hatta o dönemde olup bitenlerin tam yansıtılmadığı yakinen görülecektir.[44]

Bugün ise yaşanan sıkıntıların kaynağında hep bu inkılapların yer

aldığı düşünülmektedir: "...muasır medeniyet seviyesine çıkamama, üçüncü dünya ülkelerini aratmayan geri kalmışlık, fakirlik ve yoksulluk, çalışabilir nüfusun yarısının işsiz olması, işkence, faili meçhul cinayetlerin çokluğu, militarist bir yönetim şekli ve askeri vesayet gibi sıkıntıların başlıca -belki de tek- kaynağı, Kemalizm'in halka dayattığı ve değişmesinin teklifini bile yasakladığı bu reformlar/inkılaplardır."[45]

Ercümend Özkan ise şapka devrimi örneğinde bu tür çabaları anlamsız ve çelişkili bulmaktadır. O, Atatürk'ün yiyeceği ekmeği olmayan millete döviz ödeyerek İngiltere'den bir gemi dolusu fötür getirttiğini belirterek şöyle devam etmektedir: "Türkiye'yi İngilizleştirerek herkesi medeni yapacak! Başındaki çulu-çapulu attırıp. Köylerde bile hala fötür giyenlerin görüntüsü onun tezahürüdür." Özkan ayrıca Ömer Nasuhi Bilmen, Elmalılı Hamdi Yazır gibi İslami simaların bu 'şapka tedhişi'nden etkileniş tarzlarını dile getirmektedir; ilki korkudan ölene kadar fötr giymiş, ikincisi ise fötr giymemek için evinden dışarıya çıkmamaya azami gayreti göstermiştir.[46]

'Cumhuriyet' İlkesi ve Gerçekler

İslami kesimin bir eleştirisi de 'yeni rejim'in halkın çoğunluğuna dayandığı iddiasını sloganlaştıran cumhuriyet vurgusudur. Burada da çelişkilere atıfta bulunulmakta ve mevcut kullanımın ikna ediciliği sorgulanmaktadır. Taha İşlam, ikinci meclisin 'ebedi şef'in ortak kabul etmez emir ve buyruğuyla tayin edilmiş olan memur milletvekillerinden oluşturulduğuna dikkat çekmektedir. O ayrıca, ta baştan günümüze, seçimler konusunda uygulamayla söylem arasındaki kritik mesafeyi de şu şekilde betimlemektedir:

> Kemalistler TC'de seçimlerin özgürce yapıldığını ve kadınlara siyasi hakları veren ilk ülkelerden biri olduklarıyla övünürler. İçi boş bir palavradan ibaret olan bu iddia kimi Kemalist yazarlarca da yalanlanmaktadır. Kaldı ki, Türkiye'de yapılan bütün seçimlerin, tek parti döneminde yalnız ve yalnız Mustafa Kemal'in iradesi doğrultusunda, çok partili dönemde ise askeri vesayetin gölgesi altında yapıldığı hem Türkiye kamuoyunca hem de uluslar arası kurumlar tarafından da tes-

bit edilerek eleştirildiği bilinmektedir. Dolayısıyla tek parti döneminde Mustafa Kemal'in, çok partili dönemde ise sivil ve askeri oligarşinin istemediği partiler ve adayları seçilememiş, ya da seçilmiş olsalar bile iktidarda kalmaları uzun sürmemiştir. Bu şartlar altında kadınlara siyasi hakların verildiği iddiası bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü, bırakın kadınları, seçmenlerin tamamının iradesinin egemen irade nezdinde bir değer ifade etmediği, seçim dönemlerinde istenmeyen kimi partilere ve seçmenlerine kimi komutanlar tarafından yapılan tehditler hafızalardaki tazeliğini korumaktadır. Merve Kavakçı'nın başına gelenlerin kadınlara verilen siyasi hakların, kapatılan partilerin çokluğunun ise yapılan seçimlerin, sadece göz boyamadan ibaret olduğunu göstermektedir. Nitekim Şirin Tekeli, kadınlara tanınan bir takım hakların konjonktür gereği ve bir bedel karşılığı verildiğini, o bedelin de yüz yılın başından beri bir sivil toplum hareketi olarak gelişen kadın hareketinin, bu vesileyle bastırıldığını söyleyerek Mustafa Kemal'in kadınları düşünerek herhangi bir hak vermediğini belirtmesi de bu düşünceyi doğrulamaktadır.[47]

İktibas dergisi ise halkın serbest iradesinin doğrudan yansıdığı bir siyasal erdemlilik yerine Cumhuriyetçilik ilkesini, insanların kendilerine güvenlerini yitirdikleri ve 'bir avuç politikacı'nın elinde oyuncak haline getirildikleri bir konu olarak ifade etmektedir.[48]

Halkçılık

Halkçılık, ilgili İslami kesimdeki söyleme göre, iddia edilenin aksine halka değer vermeyen bir durumu ifade etmekte; tevarüs ettiği değerlerle birlikte onu kabul etmekten uzak bulunmaktadır. O, halk adına, halk için yapılan herşeyin insanı posalaştırması olarak tasvir edilmektedir.[49] Halkçılık konusu da diğer bir çok cumhuriyet umdesi gibi bünyesinde temel bir çelişkiyi ifade ediyor olarak görülmektedir. Bunun bir belirtisi cumhuriyetin ilkelerinin kendi halkına zor yoluyla dayatılması ve aynı halkın yönetimden sürekli olarak uzak tutulmaya çalışılmasıdır. Toplumun kahir ekseriyetini oluşturan 'halk', gücü elinde bulun-

duran ve kendisine tepeden bakan, onu ayağı kokan, cahil ve cühela takımı olarak değerlendiren bir avuç mütegallibe tarafından yönetilmektedir. Bu iki kesim arasında büyük bir uçurum bulunduğu gibi, cumhuriyet dönemi boyunca bu uçurum daha da artmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki "fakir, üstü başı perişan, delik ayakkabılı ya da yalın ayak, şalvarlı, her hallerinde tükenmişlik akan halk ile; hemen yanı başlarında, çizmeli, fötr şapkalı, golf pantolonlu, eli kamçılı, tepeden bakan, mağrur, kibirli mütegallibe azınlığı yansıtan" resim bu durumu aksettirdiği gibi bu durumun halen devam etmesi de söz konusu azınlık tarafından ısrarla istenmektedir. Taha İslam, 'Bu resim karşısında, "Köylü milletin efendisidir" sözünün içinin ne kadar boş ve anlamsız olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.' demektedir.[50]

Halkçılık ilkesi millet-devlet ikileminde asla birincisi lehine bir boyut oluşturmamaktadır:

> Milletin devlet için var olması ve gerektiğinde canı dahil bütün hak ve özgürlüklerinden vazgeçmesi, dayatılan bu ideolojik zorunluluğun bir gereğidir. Dağa taşa kazınan her şey devlet/vatan için sözü de bu gerçeği doğrulamaktadır. Oysa devlet/vatan denilen şey ise, resmi ideolojiyi temsil eden küçücük bir azınlıktır, oda; sivil ve askeri bürokrasidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin o günlerde olduğu gibi bugünlerde de militarist, otoriter ve bürokratik Cumhuriyet olarak anılmasının nedeni budur.[51]

Yine T. İslam'a göre, dilden hiç düşürülmeyen 'hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir' sözü, TBMM'nin duvarını süsleyen bir tabela; halka rağmen ve halk için yapıldığı iddia edilen inkılaplar ise, egemen azınlığın halk üzerinde devam eden egemenliğinin daha da pekiştirilmiş bir halinden başka bir şey değildir. Her yıl düzenlenen 30 Ağustos, 29 Ekim türünden törenler de bu bakımdan alternatif bir değerlendirmeye tabi tutulmakta ve bunların halka gözdağı vermek üzere düzenlenen birer güç gösterisini temsil ettikleri belirtilmektedir. Bu törenlerde "geçmişi karalayıcı, soğuk, ruhsuz, içeriksiz, heyecansız, sloganik ve klişeleşmiş bayat nutuklar" yer almakta ve cumhuriyetin 80. yılında hala 10.

yıl marşı okunmaktadır.

Ulusçuluğun Eleştirilmesi

Cumhuriyetin temellerinden olan bu ilke de, asırlardan beri İslam'ın sağladığı beraberliği bozup, halkları birbirine düşman etme sebebi olarak değerlendirilmektedir.[52] Abdurrahman Dilipak ise Anadolu'nun tek bir ırk ve tek bir kültür ile sınırlandırılmasına meydan okumaktadır:

> Her ülke birilerinin olabilir ama Anadolu bütün insanlığındır. Anadolu mitolojilerin var olduğu bir açık hava müzesidir. Burada Ermeni de, Rum da, Yahudi de var. Babil kültürü de Helen kültürü de, Bizans, Selçuklu, Osmanlı kültürleri de yaşadı. Tarihi, toprağın kültürünü inkar edemeyiz. Son halife Abdülmecid'in kağıdının bir tarafında 'Constantinapolis', bir tarafında da 'Asitane' yazıyordu. Osmanlı dönemindeki takvimlerde üç tane tarih vardı. Biri hicri, biri miladi, biri rumi. Eğer Çinliler yaşamış olsaydı Çin takvimi de olurdu. Bu, bizim kültürümüzün zenginliğini gösterir. İnkarla hiçbir yere varamayız. Bunlar bizim gerçeğimizdir.[53]

Yeni rejimin ulusalcılık yönündeki tüm vurgularına rağmen, İslami kesimde Osmanlı geçmiş hala canlı bulunmaya devam etmektedir ve bundan da vazgeçme gibi bir niyet söz konusu değildir. Zaten real politik bakış açısı da bunu beslemektedir. Buna göre Türkiye Osmanlı İmparatorluğu'nun istese de istemese de varisi olmak durumundadır. Türkiye'de bir çok etnik kategoriden insan yaşamakta, aslında bir Osmanlı milletler topluluğu bulunmaktadır. Burada Osmanlı'dan bu yana doldurulması gereken bir boşluk bulunmaktadır. Buranın bir ağırlık merkezi oluşturması, bir bölge politikasının üretilmesi gerekmektedir. Bu 'İslami kimlik' bin beşyüz senedir buralarda yaşayan Yezidileri, Ermenileri, Süryanileri vs. asla bir sorn olarak görmemektedir.[54]

Gerçekten de İslami hareketin söylemi, değerlendirmelerinde bazen dini kriterleri de aşacak bir şekilde ulusçuluğu reddeden bir söylemdir. Dışarıdan kabaca ümmetçi olarak nitelense de bu söylemin sınırları, reddettiği ulusçu romantizm ve fantazyalardan çok daha geniş görünmektedir:

Doğu Anadolu'nun Ermenisizleştirilmesi, cephe koşullarında aniden ortaya çıkan gelişmelere bağlı kendiliğinden bir tepki değildir. Zorunlu göç ettirme kararı gerekçesinin Rusya'ya karşı açılan cephede, Turan'a giden yolun, Ermeni kavminden ve gayri müslim halklardan arındırılması olduğu açıktır. Sarıkamış bozgunu, bu kararı hızlandıran olaylardan biridir. İttihatçı maceranın faturasını Anadolu'da yaşayan masum gayrimüslim Ermeni, Asuri ve Müslim Türkmen/Kürt insanları ödemek zorunda kalmışlardır. Ulus Devletin inşaası yolunda verilen kurbanlar kan ve göz yaşıyla beslenen bir kurgunun zorla doğurulması ve yaşatılması için verilmişlerdir. Tek dil, Tek ulus ve tek bayrak gibi tek tipçi bir yapıya sahip olan ulus devletin, Osmanlı millet yapısındaki farklılıkların zenginliğinin yerine oturtulmaya çalışmasının bir ifadesidir aynı zamanda yaşananlar. Taner Akçam'ın ifadesiyle 1915 olayları "Türkleşme" ve "Homojenleşme" yolundaki en önemli adımdır. Cumhuriyetin kuruluşunun ön koşulları bu kırım sayesinde yaratılmıştır. Dönemin önderleri bunu açıkça dile getirmekten çekinmemişlerdir. Genç Cumhuriyetin ilk meclisinde, vatanı kurtarmak amacıyla kendimize "katil' denilmesini bile göze aldığımız yollu konuşmalar yapılır. "Tehcir meselesi, biliyorsunuz ki, dünyayı velveleye veren ve hepimizi katil telakki ettiren bir vaka idi. Bu yapılmazdan evvel alemi nasraniyetin bunu hazmetmeyeceği ve bunun bütün gayz ve kinini bize tevcih edeceklerini biliyorduk. Neden katillik ünvanını nefsimize izafe ettik? Neden o kadar azim, müşkil bir dava içine girdik? sırf canımızdan daha aziz ve daha mukaddes bildiğimiz vatanımızın istikbalini tahti emniyete almak için yapılmış şeylerdir"[55]

Yukarıda da açıkça görüldüğü gibi İslami dil, resmi söylemin kendisine yüklediği dini fanatizm, ümmetçilik, diğer dinlere düşmanlık gibi bir takım niteliklerin aksine tarihi bir takım olayları yeniden ve ahlaki bir duyarlılık içerisinde değerlendirebilme kapasitesine sahip bulunmaktadır. Bu dil, aynı zamanda ulusçu söylemin ardında sakladığı gerçek bir fanatizmi de bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermeye muktedirdir.

Sonuç

Bu, yer yer alıntı-yoğun çalışmada din, İslam konusunda mevcut genellemelerin ötesinde, saklı kalan ya da tutulan bir söylemsel potansiyelin açığa çıkartılması amaçlanmıştır. Dinler ve toplumlar arasındaki ilişkiler tek taraflı ve durağan, eş türden değil, diyalektik tabiatta ilişkilerdir. Bu bakımdan, din konusunu ele alan her hangi bir çalışmanın bu boyutu gözden uzak tutmaması; onun, tutucu yapısal-fonksiyonel modelin yerleştirdiği, toplumdaki mevcudu, statükoyu koruyucu işlevle sınırlandırılmaması gerekmektedir. Bu, dinin genel geçer bir şekilde değil de, vaka vaka ele alınması yönündeki öneriyle örtüşen bir durumdur. Burada dinin, daha doğrusu dini aktörlerin Türkiye örneğinde resmi tarih ve ideoloji karşısındaki vaziyet alışları, bu türden bir vaka çalışmasına karşılık gelmektedir. Yazının başlangıcında da belirtildiği gibi tek bir dini dilden bahsetmek söz konusu değildir ama statükocu ve kontr-İslam'a dayalı olanın yanısıra muhalif ve muteriz türden bir dini dilin keşfi yönünde bir gayret de kendi başına bir sorumluluk oluşturmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Bkz. *Köprü*, Sayı 84 (Güz 2003).

2 'Bugün Cemaatlerin Büyük Bir Kısmının Derdi, Toplumu Önemsememeleridir', Ruşen Çakır'la söyleşi, *Köprü*, Sayı 63 (Yaz 1998).

3 Aynı yer.

4 Mehmet Kutlular'ın İslami kesimlerin devletle ilişkileri konusunda Ruşen Çakır'a anlattıkları şeyler de ilginçtir: "'Derin Devlet' denen şeye dayanıyor bunun ucu. 1980'den sonra devletin politikası değişti. "Eskiden anarşist ve Marksistler tehlikeliydi, sonra dindarlar oldu. Öyleyse bu dindar gruplarla temas kurmak, onlarla beraber çalışmak gerekecekti. Amaç onları devletle barıştırmaktı. Bu amaçla görevlendirdikleri insanlar cemaatlerin ileri gelenleriyle temas kurdular." Kutlular ayrıca şunları söylemektedir: "Cemaate (F. Gülenciler kastediliyor -bn) daha ziyade istihbarattan olanlar gitti. Bana da geldiler; 'Yurtdışında Milli Görüş ve Süleymancılar'a karşı birlikte çalışalım' dediler, ama ben reddettim. (...) Bu 'derin devlet' dediğimiz büyük ölçüde bütün islami gruplarla anlaşma içine girdi. (...)" "Burada menfaatler karşılıklıdır: Her iki tarafın maksadı aynıdır. (...) 'Devlete, Atatürk'e saygılı olun biz de size yardımcı olalım' denmiştir.

Bakın bazı İslami gruplara, 12 Eylül'den sonra birden palazlandılar. Acaba kendi güçleriyle mi palazlandılar. Hayır. (...)"(26 Haziran 1999, Milliyet, Ruşen Çakır'la Röportaj'dan) Daha önce F. Gülen'le birlikte olan M. Kutlular, röportajının diğer bölümlerinde F. Gülen'le ilgili olarak; F. Gülen'i devletin desteklediğini, F. Gülen'in de bunu ifade ettiğini, 28 Şubat sonrasında RP'nin karşısına çıkarılmak istendiğini, işi bitince saldırdıklarını söylemektedir.Kurtulusonline'da konuyla ilgili olarak "M. Kutlular'ın söyledikleri gayet açıktır. İslamcılar kullanılmaya müsaittirler ve kullanılmışlardır. Palazlandıran da, işi bitince tırpanlayan da devlettir." değerlendirmesinde bulunulmaktadır.

5 Bkz.http://tr.fgulen.com/a.page/basindan/roportajlar/televizyon/a1858.-html

6 Dücane Cündioğlu, 'Fikren Hasım Siyaseten Hısım', *Yeni Şafak*, 4 Ağustos 2004.

7 Aynı yer.

8 Bu konuda Hamza Türkmen de ilgili faktörlerden en önemlilerinden birinin, Müslüman dindarların devlet kurumuyla ilgili konumları olduğunu bir defa daha teyid etmektedir: "Osmanlı dönemindeki din devlet ikizliği şeklindeki algılama, bu konuda aktif kesimler arasında bile muhalif ve karşı çıkan tavırların ortaya çıkmasını engellemiş gözükmektedirler. Nitekim Mehmet Akif, Said Nursi vb. gibi İslamcı olarak bilinen tarihi simaların zamanında birer Teşkilatı Mahsusa hadimi olmaları bu bakımdan şaşırtıcı değildir. Yine bu kişiler 'Milli Mücadele' sırasında da aktif roller üstlenmişlerdir. Mesela Mehmet Akif'in İstanbul'dan Ankara'ya davet edilip, bu konuda kendisinden beklenen rolleri yerine getirmiş olduğu hususu bir çok yerde dile getirilmektedir. Bkz. Hamza Türkmen, 'Sosyalist Sol ile Müslümanlar Arasındaki Diyalog Klişe Söylemleri Aşabilir mi?' *Haksöz* (Nisan 2003).

9 Bkz. Ömer Çelik, Resmi İdeoloji ve Demokrasi Arasındaki Doğru Orantı', *Star*, 2 Mayıs 2003.

10 Bkz.Yılmaz Karakoyunlu Bilinmeyen Yönleriyle Mehmet Akif Ersoy, http://www.kubacami.org/konular/ustadlardan/mehmet_akif/makif_bilinmeyen.htm; Mehmet Doğan'la söyleşi, *İlkadım*, Sayı 185 (Aralık 2003).

11 Mehmet Doğan'la söyleşi, aynı yer.

12 A.Dilipak, 'Kemalizmin 21.Yüzyıldaki Geleceği', Konrad Adenauer Vakfı'ndaki konuşma, http://www.konrad.org.tr/index.php?id=100.

13 Bülent Şahin, 'Ermeni Soykırımı', www.kurannesli.org.

14 *Vakit*, 24.05.2003.

15 Taha İslam, 'Korku Cumhuriyeti', **Genç Birikim**, Şubat-Mart 2004.

16 Nazmi Eroğlu, Bir Devrin Tasfiyesi veya Hilafetin İlgası, *Köprü*, Sayı 65 (Kış 1999).

17 N. Eroğlu, a.g.m.

18 *İktibas*, 'Yorum', Sayı 179 (Kasım 1993), s.3.

19 *Radikal*, 23 Haziran 1999.

20 A Dilipak, 'Kemalizmin 21.Yüzyıldaki Geleceği', aynı yer.

21 Bkz. Taha İslam, 'Darbe ve Darbecilik Türkiye'de Bir Gelenektir', *Genç Birikim'den* naklen *İktibas*, ayı 243-244 (Mart-Nisan 1999), s.48.

22 Aynı yer.

23 Aynı yer.

24 T.İslam, a.g.m., s.49.

25 Nazmi Eroğlu, Bir Devrin Tasfiyesi veya Hilafetin İlgası, *Köprü*, Sayı 65 (Kış 1999)

26 *Yeni Şafak*, 21 Nisan 2003.

27 *Radikal*, 23 Haziran 1999.

28 'Muğlalı ve Menderes kompleksleri'nden kurtulmak; ama, nasıl? 18 Eylül 2003 http://www.haksoz.net/cgibin/yabb/YaBB.cgi?board=1000;action=-display;num=1077975204

29 Mustafa İslamoğlu, 'Etmeyin Komutan', *Akit*, 27 Aralık 1999.

30 Fehmi Koru'nun 2004 yılındaki Menemen olaylarının yıldönümüyle ilgili Hürriyet'ten Emin Çölaşan'ın yıllar boyunca aynı yazıyı birkaç değişiklikle tekrar tekrar yayınladığına ve o tarihte de yanı yazıya yayınlayacağına dair, kendi ifadesiyle bir "kehanet sergilediği" yazısı için bkz. Taha Kıvanç, 'Çölaşan bugün 'Kubilay' yazacak', *Yeni Şafak*, 22 Aralık 2004. "Kehanet" gerçekleşmiştir!

31 Necip Fazıl Kısakürek, *Son Devrin Din Mazlumları*, Büyük Doğu Yayınları 10. bs.,1990.

32 A Dilipak, 'Kemalizmin 21.Yüzyıldaki Geleceği'. Dilipak yine orada şunları söylemektedir: "Kemalistler öyle bir Atatürk tanımı yaptılar ki, soğuk savaşın bir militanı olarak ta yakın zamana kadar, hatırlarsınız "Türk aleminin en büyük düşmanı Komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmelidir". Ne oldu o tabelalar? Soğuk Savaş bitti, Atatürk'ün bir sözü de gitti. Onun değildi. Ama üretildi. Çünkü öyle bir Mustafa Kemal'e ihtiyaç vardı. Diyanetin kendine göre bir Mustafa Kemal'e ihtiyacı var. Öyle Kemalizm tipleri üretildi ki, Nadir Nadi gibi biri "Ben Kemalist değilim diye, bir kitap yazma gereği duydu". Atilla İlhan gibi biri "Hangi Atatürk" diye sordu. Lütfen. Kemalizm'in bugün özgün bir modelini bulmak mümkün değil."

33 *Radikal*, 23 Haziran 1999.

34 *İktibas*, 'Yorum', Sayı 184 (Nisan 1994), s.6.

35 Bu konuda geniş bir derleme için bkz. Abdurrahman Dilipak, *Bir Başka Açıdan Kemalizm*, Beyan Yayınları.

36 A Dilipak, 'Kemalizmin 21.Yüzyıldaki Geleceği'.

37 *Radikal*, 23 Haziran 1999.

38 Selahattin Eş Çakırgil, 'Beyinleri resmî ideoloji çengelinden kurtarmak!?' 01 Haziran 2003 http://www.haksoz.net/cgibin/yabb/YaBB.cgi?board=-1000;action=display;num=1077703836

39 A Dilipak, 'Kemalizmin 21.Yüzyıldaki Geleceği'.

40 *İktibas*, Sayı 179 (Kasım 1993), s.3.

41 A Dilipak, 'Kemalizmin 21.Yüzyıldaki Geleceği'.

42 Taha İslam, 'Korku Cumhuriyeti', *Genç Birikim*, Şubat-Mart 2004.

43 T. İslam, aynı yer.

44 Aynı yer.

45 Aynı yer.

46 Abdullah Burak Bircan, Mehmed Kürşad Atalar, *Ercümend Özkan İle İslami Hareket Üzerine*, Ankara 1997, Anlam Yayınları, s.356.

47 Taha İslam, 'Korku Cumhuriyeti'.

48 İktibas, Sayı 179 (Kasım 1993), s.4.

49 Aynı yer.

50 Taha İslam, aynı yer.

51 Aynı yer.

52 *İktibas*, Sayı 179 (Kasım 1993)

53 *Milliyet*, 26 Nisan 2001, Pazar eki.

54 A Dilipak, 'Konrad Adenauer Vakfı'ndaki konuşma'.

55 Bülent Şahin, 'Ermeni Soykırımı', www.kurannesli.org.

Dünden Bugüne "Büyük Ortadoğu"

Baskın Oran

Şu anda halen içi boş, doldurulmamış olan bir kavramdan bahsedeceğiz.

Bu proje/kavram yeni olmaktan çok uzak: Birincisi (kısaca söyleyip geçelim, çünkü o konuda da çok fazla bilgi yok), AB'nin "1995 Barselona süreci" diye başlattığı; fakat askerî gücü olmadığı için sonunu getiremediği bir "Ortadoğu projesinden" kopyadır. Onun içindeki birtakım çok önemli kavramlar boşaltılmış ve ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) olarak ortaya atılmış vaziyettedir. Bu, 95 Barselona Sürecinin adı "Geniş Ortadoğu Projesi idi. Ufak bir farkla ABD projesinin adı "Büyük Ortadoğu Projesi"dir. Bu açıdan yeni bir şey değil.

Ama biraz daha geriye gittiğimiz zaman hiç yeni bir şey değil. Çünkü Batı; kendi içinde ticareti, dolayısıyla merkezî devleti, dolayısıyla bir ekonomik pazarı yaratıp da kendi içindeki ekonomik gelişmesini yola koyduktan sonra dünyaya yayılmaya başlayınca, Ortadoğu'yla çok yakından ilgilenmeye başladı.

Hatta biraz daha ileri gidelim; Batı Avrupa'nın Ortadoğu'yla ilgilenmeye başlaması 12. yüzyıldan başlar ve dış ticaret amaçlıdır. Dış ticaret dediğimiz baharat ve ipek yollarıdır. Bu "ilginin" arkasından (tabii aradakileri atlıyorum) 19. yüzyıldan sonra "emperyalizm" dediğimiz "ikinci Batı yayılması" ortaya çıktı.

Burada daha önceki sohbetlerden birinde anlattığım gibi, Batı'nın yayılması üç dalga halinde oluyor. Akıllarda kalması için yuvarlak rakam vereceğim: Birinci dalga, 1490'larda geliyor, merkantilizm sayesinde yayılıyor, sonucu sömürgecilik oluyor. İkinci dalga, 1890'larda(aslında, 1870'lerden itibaren) sanayi devrimi sayesinde yayılıyor, sonucu emperyalizm oluyor. Üçüncü dalga 1990'larda (aslında 1970'lerden itibaren) çıkıyor, sonucuna küreselleşme diyoruz.

Emperyalizmin 19. yüzyıldan sonra bir daha yoğun olarak Ortadoğu ile ilgilenmesi 1945'den sonrasına rastlıyor ki, bunun da anti komünizm amaçlı olduğunu görüyoruz.

Şimdi bir de Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) adı altında ABD'nin bir "proje" ile bölgeye ilgisine tanık olmaktayız. Tüm bu "ilgilenmelerin" ortak paydası Batı'nın dünya hegemonluğudur (hegemon devlet diye, dünyaya tek başına söz geçiren devlete derler). Batı güçlü olduğu için yayılabiliyor, yayıldığı için de güçleniyor. Bu açıdan, bunu pratik bir proje olarak nitelendirebiliriz.

Yalnız bu pratik projenin pek pratik olmayan yönü şu ki, "düş taciri" denebilecek ve şimdiye kadar söyledikleri hiç bir şey çıkmamış olan NEOCON'lar (Yeni Muhafazakarlar) yani Bush'un etrafındaki danışmanlar tarafından ortaya atıldı. Ve bu haliyle kadük (kadük, sonuçsuz kalan demektir). Kadük olmasının sebebi, 1995 Barselona sürecindeki en önemli unsuru elimine etmiş olması. Yani, Ortadoğu sorununun kalbi, beyni, gözü olan Filistin sorunuyla ilgili hiç bir şey yok ortada. Üstelik de demokrasi getirmek gibi bir ana amaç ileri sürülerek ortaya atılıyor.

Bu, bize BOP'un üç amacı olduğunu düşündürmekte: 1) Bu NEOCON'ların, çok kolay olacağını düşündükleri ama kendilerinden başka hiç kimsenin kolay olacağını düşünmediği Irak işgali bataklığa saplandı. Kısa vadede amaç, bu bataklığı NATO üzerinden müttefiklerine ciro etmektir. Kısa vadeli amaç, kendini kurtarmak ve bu bataklığa başkalarını sokarak kendini sıyırmaktır. 2) Orta vadeli amaç, bu NEOCON'ların adeta bir İsrail ajanı gibi hareket ettiklerini düşünürsek, ABD'nin çıkarlarından çok

İsrail'in 'görünürdeki' çıkarlarına hizmet etmek. (Bana kalırsa 'görünürdeki' çıkarlarına da hizmet etmiyorlar. Çünkü İsrail'in çıkarı bunda değil. İsrail'in çıkarı, nasıl ki Türkiye'nin çıkarı bir an önce Kıbrıs sorununu, Ermenistan'la ilişkiler sorununu, Ege sorununu, Kuzey Irak sorununu halletmekse; İsrail'in güçlenmesinin önkoşulu da Filistin sorununu iki tarafa uygun biçimde halletmektir. Onun için 'İsrail'in görünürdeki amaçlarına hizmet etmek' diyorum). Bu orta vadeli amacın bir kolu da, buradaki petrole müdahale ederek özellikle müttefiklerini (B.Avrupa, Japonya) kontrol altında tutmak. 3) Uzun vadeli amaç da, ABD'nin şu anda hegemonluk açısından rakibi yokken, olası rakiplerini beşiğinde boğmak.

Hegemon devlet en az üç şeyiyle dünyaya tek başına söz geçiren devlettir: Ekonomisiyle, kültürü ve siyasetiyle, askeri gücüyle. Hegemon devlet hep böyle kalamaz. 15. yüzyıldan bu yana Portekiz, İspanya, Fransa, İngiltere gibi dört tane hegemon devlet yaşandı. 20 ila 60 yıl sürüyor hegemonluğu bir devletin. Ondan sonra hem hegemon kalmak için harcadığı büyük çaba kendisinin enerjisini alıp götürüyor, hem de bu arada uluslararası sistemin doğasının getirdiği bir sonuç olarak kendisine rakipler çıkıyor. Bu rakipleri sindirmek için harcadığı enerji de kendisinin düşmesine yol açıyor. ABD'nin şimdiye kadarki o dört hegemon devlete göre bir avantajı var: O dört hegemon devlet, bu işin o zaman kitabı yazılmadığı için, kendilerine bir rakip çıkacağını bilmiyorlardı; ABD bunu biliyor. Bunun artık kitapları yazıldı. Dolayısıyla ABD, taa 1970'lerden beri silaha yaptığı muazzam yatırımlar sonucu inanılmaz bir askeri güce kavuştuğu ve kendisinden başka hiçbir devletin (kendisine en yakın olan AB'nin başta olmak üzere) kıymeti harbiyesi olan bir askeri gücünün bulunmadığı bir dönemde harekete geçerek, bu rakiplerin daha cenin olarak bile mevcut bulunmadığı bir ortamda bunların büyümesini engellemek istiyor. Büyük Ortadoğu Projesinin üçüncü amacı da budur.

Yalnız, biraz önce söylediğim gibi, bunların, bu şekilde hiçbir dedikleri tutmamış olan NEOCON'lar tarafından, üstelik de bu haliyle ortaya atılması çok fazla ciddiye alınacak bir olay değildir.

Batı'nın yayılması ve dünyanın kalbi olan Ortadoğu'yu hegemonluğu altında tutması tabii ki çok dikkate alınacak bir olaydır. Bu sürekli bir projedir. O açıdan çok dikkate alınması ve önem verilmesi gereken bir projedir. Fakat, bu haliyle değil. Bu haliyle bunun başarılı olması mümkün değil. Yani, her şeyden önce, Filistin sorununa hiç değinilmemesi nedeniyle mümkün değil. "Demokrasi getireceğiz" diye gerekçe ileri sürülmesi nedeniyle değil. Değil, çünkü böyle dediğiniz zaman, şunu söylerler; "Amerika önce demokrasiyi kendi ülkesine getirsin" derler.

Nitekim, bakın, bir örnek olarak 2001'de çıkartılmış olan yasadan bir veya iki madde aktarayım. Eğer FBI talep edecek olursa, ABD'deki herhangi bir kitabevi veya kütüphane, kendisinden satın alınan veya ödünç alınan kitap, broşür, belge veya elle tutulabilir basılı iletişim unsurlarının kimler tarafından satın alındığını veya ödünç alındığını bildirmek zorunda. İkincisi, ihbar edilen kişi olayı bir biçimde öğrenecek olursa ve dava açarsa, ihbar edenin sorumluluğu yok. Bildiğiniz gibi, ABD'de kapısının önüne kar yağdığı zaman süpürmeyen bir adam, eğer o kapının önünden geçerken birisi kayar da düşerse, çok fena tazminat ödemek zorunda kalır. Böyle bir ülkede bu konuda tazminat davası açılması yani sorumluluk ortadan kaldırılmıştır. Bu konuda da inanılmayacak ayrıntılar var. Mesela, bir insan tanıdığı bir kimseyi evinde barındırmışsa ve bu kimsenin bir suç işlediğini bilmesi mantıken gerekiyorsa veya bu barındırdığı kişi bir "suç işleme eğiliminde" ise, evini açana çok fena ceza veriyorlar.

Bu bana şeyi hatırlattı: Bizim İzmir Atatürk Lisesinde Sururi diye bir hocamız vardı, Sururi Bayar. Allah rahmet eylesin. Bu Sururi Bayar beceriksiz bir öğretmendi. Her yıl aynı şeyleri tıkır tıkır okuturdu, hiç laboratuara götürmezdi; senede bir kere götürürdü en fazla. "Bak yavrucuğum" dedi bir seferinde, "şimdi aynaları anlatacağım". "Şimdi bu mumu yakacağım ve bu mum ışığı karşıya ters ve büyük olarak çıkacak" dedi; küçük ve düz olarak çıktı. Birkaç denemede de aynı sonucu alınca, çocuklar gülmeye ve anfi biçimindeki fizik laboratuarının sıralarını sallamağa başladılar. Mümessile, "Hemen ışığı yak!" dedi. Çok fena döverdi, çok fena da küfür ederdi; ana avrat küfür ederdi. Gitti

mümessil ışığı yaktı. "Tamam kapat!" dedi, "Bir daha yapacağım" dedi. Bir deney daha yaptı, gene aynı görüntü çıkınca, öğrenciler tekrar sallamağa başladılar. Hoca mümessile, "Ulan!" dedi, "Bu pezevenkler sallamadan yakacaksın ışığı!" dedi.

Aynı durum bu gün ABD'nin bu çıkardığı yasalarda var. Bir de tabii, kendi ülkesinin sınırlarına dahil Küba'daki Amerikan üssü Guantanamo var. Guantanamo'da bugün 42 ulustan 660 esir tutuluyor. ABD bunlara '3 numaralı Cenevre sözleşmesine girmesinler ve savaşçı sayılmasınlar' diye "yasa dışı savaşçılar" gibi, uluslararası hukukta bilinmeyen bir terimi kullanıyor. Bu "yasa dışı savaşçılar"ın avukatlarla görüşmesi yasak. Çıkardıkları yasalarda özel askerî komisyonların oluşması öngörülmüştü; bu özel askerî komisyonlar hâlâ oluşmadı. Bu insanlar yargılanamadı. Bu özel askerî komisyonlar bir gün oluşursa, bunların yargıç ve savcılarını savunma bakanı yardımcısı atayacak. 21 tutuklu şimdiye kadar 32 intihar girişiminde bulundu; 110 tutuklu sürekli psikolojik tedavi görüyor. 2x2.5 çapındaki hücrelerde muhafaza ediliyorlar. 1679'dan beri kamu hukukuna girmiş olan *habeas corpus* kuralı bunlara uygulanmıyor. *Habeas corpus*, 'ispatı vücut' şeklinde çevrilebilir. Yargıç istediği takdirde idare, tutuklu veya gözaltında bulunan kişiyi getirip canlı olarak göstermek zorundadır. Bu 1679 kuralı 1787'de ABD anayasasına girdiği halde, bu kuralın uygulanması için ABD Yüce Mahkemesi yargıçlarından özel izin almak gerekmekte; yani olacak iş değildir. Ve bütün bu söylediklerimle ABD, sadece Guantanamo'da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin işkenceye ilişkin 5. maddesini, tutuklama hakkındaki 9. maddesini ve mesnetsiz suçlama ve yargıca çıkarılmama konusundaki 11. maddesini ihlal etmektedir.

Dolayısıyla, şimdiye kadar hiçbir dedikleri tutmamış ve her dediklerinin tersi çıkmış NEOCON'ların böyle bir gerekçeyle Ortadoğu'ya girmeleri ABD'nin âlî menfaatleri açısından bana mantıklı gelmiyor. Bu, doğrudan doğruya şu günkü haliyle NEOCON'ların ne kadar zor durumda bulunduğunu gösteriyor; başka hiçbir şeyin ifadesi olduğunu düşünmüyorum.

Şimdi, genel olarak söylenebilecek şeylerin sonuna geliyorum aşağı yukarı. Türkiye'ye geçeceğim buradan. Birkaç şey daha var söylemem gereken genel olarak ABD konusunda. ABD demokrasi kavramına çok inandığı için ve halkını da inandırmak istediği için bunu yapıyor (başka halklar inanmasa da). Amerikalı hakikaten inanır. İçinizde Amerika'ya giden var mı, bilmiyorum. Ben 18 yaşında iken gittim O yaşa rağmen (çünkü, bizim 1963-64'deki 18 yaşımız, bu günkü gençlerin 18 yaşlarında bildikleri şeyleri bilmeye müsait değildi) çok şey gördüm. Amerikan halkı barış ve özgürlükten başka hiçbir şey konuşmaz. Dolayısıyla, barış ve özgürlük dediğiniz anda Amerikalı size getirir, ne kadar oyu varsa vermeye hazırdır. Ve hakikaten son derece dürüst, saf insanlardır Amerikalılar; inanılmaz derecede. Bush'un kendi halkını şu anda inandırdığı gözüküyor, başka halkları hiç inandıramadığı halde.

Peki acaba, kendi insanlarını nasıl inandırıyorlar? Büyük olasılıkla 1975'ten itibaren meyvelerini vermeye başlayan, 1975' e kadar AGİG diye anılan. 1975'ten 92'ye kadar AGİK diye anılan, 1992'den sonra da AGİT dediğimiz Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı sürecinde 1975'ten sonra çok hızlı bir netice almış olmasından kuvvet alıyor ABD yöneticileri.

Bu AGİT sürecini hatırlıyor musunuz? Şöyle diyeyim: 1975'te Helsinki Son Senedi yapıldı. Bu görüşmelerde, AGİG görüşmelerinde üç tane sepet vardı, Türkçe'ye de aynen sepet diye çevrildi. Bunlar: bir, siyasal ve güvenliğe ilişkin konular; iki, işbirliği konuları; üç, insani ilişkiler konuları idi. Bu sepetlerden birincisini bastıran Doğu Blokuydu, SSCB ve diğer Doğu Bloku ülkeleri. Çünkü Doğu Bloku ve Sovyetler, II. Dünya Savaşından çok büyük kazanımlarla çıkmışlardı, hiçbir devletle mukayese edilmeyecek kadar. Ama onu tescil ettirememişlerdi, yani Batı Bloku bunu tanımıyordu. Onun tescilini sağlamak için bu AGİG görüşmelerini hep SSCB istedi. Batı hep kaçtı, çünkü Batı'nın kazanacağı birşey yoktu bundan. Sonra yavaş yavaş ABD uyandı ve SSCB'nin yumuşak karnına (insani boyut) dokunmak suretiyle büyük avantaj elde edebileceğini düşündü ve o da insani boyuta bastırdı. Ve insani boyut, siyasal boyut ve güvenlik boyutuna

oranla çok embriyonel, çok ufak olarak da olsa 1975 Helsinki nihai senedi metnine girdi.

Önceki sohbetlerimizden hatırlarsanız; Batı'nın üçüncü yayılmasından bahsederken 1970, 1980 ve 1990'lardaki üç gelişmenin küreselleşmeyi çok güçlü biçimde dünyaya yaydığını söylemiştim. Demiştim ki, 1970'te bunun iktisadi ayağı çokuluslu şirketlerdi (ÇUS); 1980'de bunun teknik ayağı iletişim devrimiydi (bilgisayarlar, cep telefonları vs), 1990'dan sonra da bunun siyasal ayağı ortaya çıktı demiştim. İşte küreselleşmenin siyasal ayağı SSCB'nin dağılması oldu. Böylece Batı'nın önünde hiçbir engel kalmadı, rakip kalmadı. İşte 1970'lerden beri süregelen bu gelişmeler, bu 1975 metninin içinde çok ufak bir parça halinde duran bu 'insani boyut'u yavaş yavaş devleştirdi ve 1990 Paris Yasasında artık tek kale oynandı. Oysa 1975 metni (Helsinki Son Senedi) Batı/ABD ile SSCB arasında bir çift kale maçtı.

İşte buradan teori çıkartan NEOCON'lar (Yeni Muhafazakarlar) dediler ki, "Biz Doğu Avrupa'yı nasıl dönüştürdü isek, bugün Doğu Avrupa nasıl bizim elimize bakıyorsa, Ortadoğu ülkelerini de öyle yapacağız".

Oysa Ortadoğu ile Doğu Avrupa ülkeleri arasında o kadar büyük farklar var ki, mukayese yapmak mümkün değil. Bir kere, Doğu Avrupa'da ABD unsurunun devreye girmesi için çok büyük talep vardı; hem Rusya'ya karşı, hem ABD'nin içindeki 'sert çekirdek' denilen Almanya-Fransa çekirdeğine karşı. Ortadoğu'da hiçbir talep yok, İsrail dışında. İkincisi, bu türden bir demokrasi getirme gerekçesine Doğu Avrupa'da bir altyapı vardı. Çünkü bu ülkeler 1945'ten sonra komünist yönetimlerce yönetilmeye başladıkları zaman, içlerinde en az 3-4 tanesi kapitalist gelişmelerini ciddi bir düzeye ulaştırmış bulunuyorlardı: Polonya, Çekoslovakya, Macaristan. Dikkat ederseniz NATO'ya ve AB'ye ilk alınanlar da bunlardır. Gene dikkat ederseniz, bunlar SSCB'ye de diklenen ülkelerdi. 1955-56'da İmre Nagy yönetiminde Macaristan; 1968'de Dubçek yönetiminde Çekoslovakya; aşağı yukarı aynı dönemde, Dayanışma Sendikası Başkanı Leh Valesa yönetiminde Polonya. Gördüğünüz gibi bunlar komünist

yönetim altına girdiklerinde kapitalist gelişmelerini belli noktanın ötesine götürmüşlerdi. Demek ki, demokrasi için orada altyapı vardı. Ortadoğu'da ise böyle bir yapı yok, hâlâ yarı feodal. Diğer yandan, bu ülkelerde gelişmiş bir seçmen katılımı, halk katılımı vardı; zaten bu başkaldırmaların sebebi de oydu. Ortadoğu'da böyle bir şey yok. Orda böyle bir demokrasi geleneği yok. Ayrıca Doğu Avrupa'da bu türden geleneklere müsait bir din yapısı var; halbuki Ortadoğu'da farklı bir din olan Müslümanlık var. Dolayısıyla Doğu Avrupa ile Ortadoğu arasında bir mukayese yapmak mümkün değil, fakat NEOCON'lar yapmaktadır. Buradan Türkiye'ye geleceğim.

Büyük Ortadoğu Projesinin Türkiye Cephesi

Türkiye bir Stratejik Orta Boy Devlet'tir (Stratejik OBD). Stratejik OBD'ler, bu niteliklerini (adı üzerinde) dünyanın stratejik bir yerinde kurulmuş olmaktan alırlar. Bunun stratejik OBD'ye getirdiği yararlar ve zararlar vardır.

Eskiden NATO ve Doğu Bloku varken Türkiye bir kanat ülke idi.. Birinci kanat Norveç, merkez cephe Batı Almanya, ikinci kanat ülke ise Türkiye. Sovyet bloku ortadan kalktığı için bu merkez cephe şimdi Ortadoğu'ya doğru döndü ve bir ucu Rusya, diğer ucu da Ortadoğu oldu. Şimdi Amerikalılar hem Ortadoğu'daki uluslararası teröre karşı olduklarını hem de Rusya'nın buraya inmesine karşı olduklarını söylüyorlar ki, bu da doğrudan doğruya bize 1955 yılını hatırlatıyor.

Biz bugün 1955 yılına girmiş bulunuyoruz, Bağdat Paktına. Bağdat Paktı ilan edilmeden önce İngiltere, Ortadoğu ve petrollerini kendisinin ve ABD'nin kontrolü altında tutacak bir örgüt istiyordu Ortadoğu Komutanlığı adı altında. Bu örgüte girmesini ve hatta bu örgütün 'mızrak ucu' olmasını istediği için, İngiltere Türkiye'nin NATO'ya girmesine Ocak 1952'ye kadar engel oldu.

Sonra, 1950'deki Kore Savaşından ABD'nin korkması üzerine -ki, buraya çok önem vererek biraz sonra 50 yılına döneceğiz- 1950 yılında ABD İngiltere'yi ikna etti, "Türkiye'nin NATO'ya girmesine engel olma, ona ihtiyacımız var; ben senin Ortadoğu Komutanlığı meseleni de halledeceğim" dedi. Ve bu Ortadoğu

Komutanlığı meselesi de 1953 yılında kotarılmağa başlanarak 1955 yılında Bağdat Paktı adıyla somutlaştı. Bağdat Paktı Soğuk Savaşta çok önemli bir konuma geldi. Şimdi yine böyle bir ortam yaratılmak isteniyor.

Stratejik OBD'nin bu türden bir 'kanat ülke' iken 'merkez ülke' haline gelmesinden dolayı stratejik öneminin artacağı söyleniyor ki, doğrudur. Stratejik önem, bu türden OBD'ler için yarar sağlayıcı bir unsurdur. Çünkü kendisini gündeme getirir ve o güne kadar stratejik yapamadığı şeyleri yapmasına olanak verir. (Bunlara bazı koşullarla toprak büyütmesi dahi dahildir ki, Türkiye yakın dış politika tarihinden örnekler de verilebilir, eğer istiyorsanız. Ama ben yan sokaklara sapmak istemiyorum). Bir kere OBD, askerî bakımdan ve siyasi bakımdan; ikincisi, ekonomik bakımdan güçlenebilir. Çünkü, o zamana kadar verilmeyen bir takım kredileri alabilir falan.

Fakat diğer yandan alacak olursanız, bu stratejik önem OBD'ye yarardan fazla zarar da getirebilir. Bir kere, iç politikada ve özellikle ekonominin yönetilmesinde atalet getirebilir. Birtakım yapılması gereken şeylerin üstünü örttüğü için yapılmasını engelleyebilir veya en azından erteleyebilir.

Çok basit örnekler vereyim, hemen geçmemek için: 1950-80 arasındaki 30 yıl içinde Türkiye, dış ticaret açığının %42'sini dış yardım, hibe ve borçla karşılamıştır. Bunların çoğu da hibedir; o zaman Amerikan hibeleri geliyordu. Bu durumda ne olmuştur? Bir kere dış kaynağa bağımlılık muazzam artmıştır; fakat, daha somuta gelirsek eğer, Türkiye yapması gereken bir şeyi yapmamıştır. Nedir o? Bizim, Mülkiye sıralarında sosyalizmle özdeş saydığımız devletçilik veya daha bilimsel deyimiyle İthal İkameci Sınaileşme'nin (İİS) devamını sağlamıştır bu kolay gelen, kazanılmamış döviz. Kazanılmamış dövizi harcamak İİS'nin sürüp gitmesini sağlamıştır. Bu sürüp gitme de Türkiye'yi (Demirel'in tabiriyle) 1978'de, 70 sente muhtaç etmiştir. Oysa Türkiye, İİS'yi yavaş yavaş dikkatli biçimde sona erdirip, uluslararası entegrasyona geçmeliydi. Aksi halde İİS döviz tasarrufu yaptıracağına döviz sıkıntısı yaratırdı ki, aynen öyle oldu (çünkü

İİS'yle ülke içinde üretilen malları dışarıya satma imkanı yoktu ve bunların üretimi için sürekli aramalı ithali gerekiyordu). İşte bu kazanılmamış döviz bolluğu Türkiye ekonomisini batırmıştır.

İkincisi, bu türden stratejik önemlerin artması OBD'yi hegemon devletin 'mızrak ucu' konumuna getirir ve bir süre sonra 'ileri karakol' diye; bir süre sonra "Aman stratejik önemim şu şu şu teknolojik gelişmeler veya şu şu şu siyasi ilerlemeler sonucu azalıyor, aman azalmasın..." diye stratejik OBD'yi savaş çıkartmaya kadar gidecek bir problem jeneratörü haline dönüştürebilir. Nitekim 1957-58'deki çeşitli teknolojik gelişmeler sonucu, artık ABD'nin SSCB'yle direkt takışmaktan vazgeçmesi üzerine, Türkiye'nin stratejik öneminin düşmekte olduğunu gören Türkiye, Suriye ile savaş çıkartmaya kalkmıştır. SSCB ile ABD kafa kafaya verip Menderes'i zor durdurmuşlardır.

Dolayısıyla 'stratejik önemin getirdiği adrenalini devam ettirmek' muazzam bitkinlik verici bir olaydır; kısa bir süre sonra bu, OBD'yi adrenalini devam ettirmek politikası gibi bir politikaya sürükler ki, bu dış güçlerin bir kuklası olmaya kadar rahatlıkla gidebilir.

Şimdi de tabii, bu askerî önemin getirdiği yurtdışı dikkati devam ettirmek için devamlı ekonomik ödünler vermek zorundasındır. Bakın şimdi geçenlerde Schroder geldi. Sugözü termik santralı konusunda söylenenleri hatırlıyor musunuz? Bolivya'dan alacağı olan kömürü Sugözü santralında yakacak Almanya; karşılığında da AB'ye girmenize muhalefet etmeyi azaltacak! Gördüğünüz gibi, kendi ekonomik gücüne dayanmayıp, stratejik öneminden ekonomik güç çıkarmak isteyen ülkelere, stratejik önemin verdiği zararların çeşitlerinden bir ikisinden bahsettik sadece.

Peki, Türkiye ABD'nin projesine karşı çıkabilir mi? Hayır! Neden, hayır? Çünkü, stratejik OBD'ler hernekadar hegemon gücün bölgesel politikalarını etkileyebilir ve hatta ciddi biçimde geciktirebilir ve sulandırabilir iseler de, tabii ki sadece stratejik OBD için hayatî önemi olan istisnai durumlardan bahsediyorum, hegemon gücün evrensel projelerine karşı çıkamazlar ve onları

etkileyemezler. Ortadoğu projesi her ne kadar bir bölgesel proje gibi gözüküyorsa da herhalde kimsenin itirazı olmayacaktır, hegemon devletin bir evrensel projesidir. Onun için Türkiye buna açıktan açığa karşı çıkamaz, böyle biline; merkezinde Türkiye oturduğu halde.

Bakın, acaba burada nokta konabilir mi? Hayır, burada nokta konmaz; nokta konduğu takdirde eksiktir ve eksik olan her şey de yanlıştır. Ne demek gerekir? Şöyle bir analiz yapmak gerekir: Bir kere dikkat ederseniz, Türk dış politikasının en önemli ilkesinin statükoculuk olduğunu söylemiştik. Statükoculuğun; bir, sınırları muhafaza etmek; iki, dengeleri muhafaza etmek anlamına geldiğini söylemiştim. Birincisi malum; ikincisine gelince, dengeleri muhafaza etmek. Şimdiye kadar Türkiye Cumhuriyetinin, Osmanlı İmparatorluğunun ve hatta Bizans İmparatorluğunun bu ikinci konuda yaptığı, hep yaptığı ve dolayısıyla tarihin testinden geçmiş olan bir durum, dengeyi sağlamak. Kimlerin arasında dengeyi sağlamak? Batı ile Batı karşıtları arasında dengeyi sağlamak! Bir yanda İngiltere, bir yanda Rusya'yı birbiriyle oynamak.

İkincisi, eğer Batı'nın karşısında, Batı ile denge oluşturabilecek bir unsur yoksa, o zaman, Batı'nın kendi içindeki fraksiyonlarını yani hiziplerini birbirine oynayarak Batı ile Batı arasında dengeyi korumak. Olay budur. Mesela Osmanlı imparatorluğu bunu nasıl yapmıştır? İngiltere ile Fransa'yı tokuşturarak, Almanya ile İngiltere'yi tokuşturarak dengeyi korumaya çalışmıştır ve bu sayede Osmanlı İmparatorluğu da Bizans da, ölmeleri gereken tarihten en azından 100 yıl fazladan yaşamışlardır. Türkiye'nin bugün de tek çaresi, birinci yöntemle dengeyi koruması mümkün olmadığına göre; yani, Batı ile Batı karşıtları arasında bir denge kuramayacağına göre (çünkü Batı'nın karşısında kimse yok bugün); Batı'nın, kendi içinde bir denge kurmalıdır. Batı'nın kendi içindeki denge de ancak AB'ye yaklaşarak kurulur. Fakat AB'nin bugün askeri gücünün sıfır olması; askeri politikasının ve dış politikasının olmayışı bu işi son derece zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, bu umutsuz gibi gözüken tablodan umut ışıklarının sızdığını da söylemek mümkündür:

Biraz önce 1950 yılından bahsetmiştim. Bugün Türkiye'nin karşısındaki en önemli dış politika sorunu ABD'yi dengelemektir, ABD'nin tekelci gücüne karşı ne yapacağını bulmaktır. Türkiye'nin 1 numaralı dış politika sorunu budur. Çünkü stratejik OBD'ler yalnızca ve yalnızca denge ortamında nefes alabilirler. Denge ortamından çıktıklarında hegemon devletin elinde 'mızrak ucu' olurlar ki, göreli özerklikleri azalır. Göreli özerkliktir ki, stratejik OBD'nin, lafım geçiremeyeceği yerlerde lafını geçirmesini sağlar.

Üç tane gelişme var Irak işgalinden bu yana ve buna, eğer Müslümansanız "Şerden hayır çıktı" dersiniz; Marksistseniz "Bu diyalektiktir işte" dersiniz; ne dediğiniz hiç önemli değildir, bugün Türkiye'nin karşısına üç tane olanak çıkmış vaziyettedir; bunları görmek lazım:

Birincisi, Türkiye 2003 yılındaki Amerikan işgaliyle birlikte 1950 yılına girmiştir. 1950 yılına kadar, yani Kore Savaşı başlayana ve ABD çok korkana kadar; Türkiye ikisi resmî, biri gayri resmî olmak üzere üç kere NATO'ya başvurdu ve üçünde de reddedildi. Demokrasinin olmamasına İskandinav ülkeleri itiraz ediyordu; bir de bu Ortadoğu komutanlığı meselesi aklında olan İngiltere itiraz ediyordu ve giremiyordu. Amerika da korkmadığı için alamıyordu. 1950 yılında Amerika korktu, Türkiye'yi NATO'ya soktu. İşte bugün 1950 yılına girdik. Aynı olay 2003 Amerikan saldırısı sonucu AB'nin, 1950 yılındaki Amerika'nın yerine geçmesi sonucu ortaya çıkmıştır, aynı ortamdır. Bugün Avrupalı vergi mükellefi hiçbir biçimde bir ortak dış politika ve askerî politika güdecek bir ordu kurmak için para vermeye niyetli değildir. Fakat şu da bir gerçektir ki, AB eğer askerî, yani üçüncü bir ayak oluşturamazsa dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir; kültürel bakımdan çok güçlü, ekonomik bakımdan çok güçlü olduğu halde dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir. Onun için bu orduyu oluşturamadığı bir ortamda, Türkiye gibi kriz bölgeleriyle sınırı olan ülkelerle işbirliği yapmak zorundadır. Ve Türkiye'den başka, bu türden sınırlara malik olan bir ülke de yoktur. Nitekim İtalya başbakanından tutun, Fransa dışişleri bakanına ve daha bir çok siyasetçiye kadar teker teker dökülmeye

başladılar: "Bizim, AB'yi İran sınırına taşımadıkça, dünyada söz sahibi olmamıza imkan yok" demeye başladılar. Bu bakımdan AB'nin Türkiye'ye ihtiyacı, aynen 1950 yılındaki ABD'nin Türkiye'ye ihtiyacına benzer biçimde birdenbire yükseldi.

İkinci gelişme, bu medeniyetler çatışmasıdır, şudur, budur gibi ortaya atılan ve AB ülkeleri için korkutucu olan birtakım teorilerin de etkisiyle, Müslüman ve Batıcı bir Türkiye'nin mutlaka AB'nin yanına çekilmesi gerektiği konusunda çok muhkem bir kanaat oluştu.

Üçüncü gelişme de bugünkü söyleşimizin konusunu teşkil eden olaydır, yani 1995'deki Barselona Sürecinden apartma bir ABD projesinin Ortadoğu için ortaya atılmasının AB ülkelerinde yarattığı rahatsızlıktır.

Bu üç gelişme, fakat özellikle birinci gelişme (1950 yılına giriş meselesi) bugün AB'nin Türkiye'ye olan ihtiyacını muazzam artırmış durumda. Benim tahminim, bu yılın sonunda mutlaka (yani şu günkü gelişmelerin mantıki sonuçlarının devam etmesi halinde) Kıbrıs sorunu çözülecektir. Türkiye, kendisini en fazla dibe çeken sorun olan Kıbrıs ağırlığını sırtından atacaktır. Kıbrıs bugüne kadar Türkiye'yi yıpratmaktan başka bir işe yaramamıştır. Bu normal gelişmelerin normal süreçlerini tamamlaması halinde ki, bunlar büyük olasılıktır, 2004 yılı sonunda Türkiye'ye müzakere tarihi verilecektir. Ve belki bir olasılıkla da, bizim eskiden BAB dediğimiz, şu anda mefluç durumda bulunan Batı Avrupa Birliği yani sonradan Avrupa Güvenlik ve Dış Politika ve Güvenlik Projesi'ne Türkiye dahil edilebilir, bu üç gelişme sonucu. Bu da Türkiye'nin çok önemli bir koz elde etmesine yol açar; ABD'yi dengeleme kozunu.

ABD'yi dengeleme anlamında AB'ye girmek. Benim için AB'ye girmek, hiçbir anlamda değilse bile bu anlamda çok önemlidir. Türkiye'nin bir biçimde bir dengeleyici bulması gerekir; bu da şu anda en yakın en mantıklı olarak AB'dir.

Şimdi, bu söylediklerimde bir çelişki bulabilir ve oradan girebilirsiniz; haklısınız! Biraz önce stratejik OBD'nin, bu stratejik niteliğinin kendisi için birtakım olanaklar yarattığını, fakat bu

olanakların daha fazla sorunlar çıkarabileceğini, ülkeyi uydulaştırabileceğini söylemiştik. Bunu söylerseniz, haklısınız! Siz söylemeden ben söyleyeyim. Bu durumu önlemek için yapılacak olan nedir?

Bu durumda yapılacak olan iki şey vardır ve ikisi de dış politikayla ilgisiz şeylerdir, iç politikayla ilgilidir: Birincisi, Türkiye insan hakları konusunda, dışarıdan parmaklanmayacak bir duruma getirmelidir kendini. Özellikle Kürt sorununu, iki tarafa da uygun gelebilecek çözümler aramağa/uygulamağa devam ederek; '5 santim kapı dardı, itfaiye merdiveni yoktu' gibi akıl dışı şeyleri kendisine okumayı bırakarak. İkincisi, hortumlamaları makul seviyeye indirerek. Türkiye'nin aldığı iç borç 143 milyar doları, dış borcu da 138 milyar doları buldu (bir kaç milyar dolar fark önemli değil). Bu, bir ülkenin özerkliği açısından dünya yüzünde olacak iş değildir. Böyle bir Stratejik OBD göreli özerkliğini muhafaza edemez. Alman bütün bu borçlar, bizim, Mülkiye'deki maliye hocamız İsmail Türk'ün deyimiyle gayya kuyusuna atılmaktadır, dipsiz kuyuya atılmaktadır; Türkiye sağ eliyle aldığı bu borçları, sol eliyle hortumculara vermektedir.

Demek ki, bir, üst yapıda insan haklarının düzeltilmesi, alt yapıda da hortumlanmanın makul seviyeye çekilmesi şartıyla, Türkiye bu dengeleme sürecini de arkasına alırsa, göreli özerkliğini uluslararası sistemin izin verdiği maksimum boyuta çıkartır ve de stratejik özelliğinin kendisine getirdiği kelepçeleri büyük ölçüde gevşetir. Bakın, bugün hegemon devletle Stratejik OBD arasında, ilişkisi bakımından bir kavram vardır: Eksen Ülke kavramı. Hegemon devlet dünyanın her yerine mümkün değil tek başına hakim olamayacağı için, her bölgede bir Stratejik OBD'yi eksen ülkesi ilan eder. Yani ekonomik bakımdan fabrikalarını oraya kurar, askeri bakımdan üslerini oraya kurar, oradan müdahale eder vs. Kimdir, Ortadoğu'da Amerika'nın eksen ülkesi: İsrail! Peki, İsrail Amerika'nın uydusu mudur? Sümme haşa! Tam tersine, nasıl Türkiye Denktaş'a hakim olamıyorsa, Denktaş Türkiye'yi bugüne kadar burnundan tutup götürmüşse, İsrail de özellikle bu NEOCON'lar aracılığıyla Amerika'yı burnundan tutup götürmektedir, çünkü stratejik önemi çok büyüktür.

Türkiye'nin de stratejik önemi büyüktür; fakat Türkiye'nin, İsrail'in yaptığını yapmasına imkan yoktur. Çünkü iktisadi durumu bu vaziyettedir, anlatabiliyor muyum. Yani eksen ülke olup uydu olmamak mümkündür, eğer içeride güçlüyseniz bu olanaklıdır.

*Türkiye ve Ortadoğu Vakfı-Özgür Üniversitede verilen konferans metnidir.

Bugünü Yaşarken Dünü Anımsamak;*

Tolga Ersoy

Türkiye Siyasi Kurgusunda "Merkezin" Konumu Üzerine Bir Deneme

Bu çalışma/makale bir yöntem denemesi olarak ele alınmalı ya da bir denemenin kuralları içinde değerlendirilmelidir. Yöntemimiz, tarih perspektifinden günün, bugünün okunması ve bu okumaların sağladığı verilerin yorumlanması sürecinde tarih bilgilerimizin-tarihe ait bilgilerimizin yeniden şekillendirilmesi olarak özetlenebilir. Böylece birçok tarih denemesinin, çalışmasının temel klişesi olan "bugünü ancak on yılların ardından bakışla daha iyi okuyabiliriz" şeklindeki vargıları da tartışmak olanaklı olabilecektir. Bu vargıya kısmen katılmak olanaklıdır; "kısmen" vurgusunu şiddetle korumak kaydıyla...

Yaşanan an'a ait kurgusal bulanıklık ideal tarih dilimlenmesi sayılan on yılların ardından çözülebilir olmaktadır, ne var ki bu çözülebilir bulanıklık, günü yorumlama "yeteneğimizin" körelтilmesine de aracılık edebilir, buna karşı direnebilmenin yolu da çözülmeyi-netleşmeyi sağlayacak çözümleme işini o an'dan itibaren başlatmaktan geçmektedir. İşte bu bağlamda "tarih, tarihçilere ve özellikle de maaşlılarına bırakılmayacak kadar ciddi bir iş" olarak karşımıza çıkmakta ve "aklı başında" herkese benzer ciddilikte bir sorumluluk yüklemektedir. Yapacağımız günübirlik

sıradan okumalar dahi -gazete okumaktan söz ediyorum- bu sorumluluğu yerine getirme sürecinde bir araç olmalıdır.[1] Tarihi okuma-tarih okuma yöntemini nasıl geliştirebilir ve bu süreçte resmi ideolojinin-resmi tarihin başat bir şekilde yapa geldiği ideolojik müdahaleleri nasıl ayıklayabiliriz?

bugünden düne

Kolay anımsanabilir, üzücü bir örnekle yöntem denememizi sınamaya başlayalım; 2002 yılının Aralık ayında Hablemitoğlu'na yapılan suikastı anımsayalım, bu satırların kaleme alındığı Ekim 2004'te cinayetin aydınlatılamadığını biliyoruz -bir faili meçhul durumu-. Ancak bilgilerimiz bu kadar değil: suikastın, AKP'nin iktidara gelmesinin hemen ardından işlenmiş olması, "günün çelişkilerini irdeleyerek tarihi yeniden okuma" yöntemimiz için oldukça önemli. O an'a kadar "stratejik araştırma merkezlerinin" yayınları-bültenleri dışında adı duyulmayan, kamuoyunda "yeterince" tanınmayan Hablemitoğlu'nun ölümünün ardından kahraman ilan edilmesi "Kemalist şehit" edebiyatının başlatılması süreci, kendi kurgumuzu oluşturmak ve bu kurgunun önümüze koyduğu model çerçevesinde tarihi yeniden yazma denemesi yapmak için oldukça verimli-yol açıcı ip uçlarını içermekte.

Olaya, öncelikle "islamcı" vurguya sahip olduğu düşünülen, ancak aslında "sanki öyleymiş gibi olduğunun" toplum tarafından düşünülmesi, sanılması istenen "kemalizmin islamcı versiyonunun" tabanına bir uyarı misyonunun yüklenmiş olduğu unutulmamalıdır. Bu, sanal alemde yaşanılan hezeyanlar ortamında nicelik sorunu da göz ardı edilmek istenmemiş ve "acaba bir taşla kaç kuş vurulabilir" sorusunun yanıtı, artık iyice aptallaştığından-aptallaştırıldığından ya da beynin temel insani fonksiyonlarından tümüyle arındırılmış, ve bu bağlamda amorflaştırılmış olduğundan emin olunan yığınlar -tebaa/reaya:koyun sürüsü- önünde aranmaya başlanmıştır.

Bu tür organizasyonlarda dikkati çeken unsur esaslı bir görev dağılımının yapılmış olmasıdır ki, "Bergama altını ve Alman vakıfları" sorununu irdeleyerek kamuoyunu yönlendirme ya da

Bergamalı köylülere sempatiyle yaklaşan toplumu "hizaya getirme" görevi de, bu bağlamda kendilerini "ulusal sol" olarak tanımlayan nazi kırmalarına verilmiştir. Hablemitoğlu'nun o güne kadar hiç kimseyi ilgilendirmeyen ve satış sıkıntısı yaşayan Bergama Dosyası içerikli kitaplarının korsana düşmesi bu günlere rastlar.

İşte bu "hızlı okuma günlerimiz" sürerken basında yer alan bir dizi küçük haber, bu yazımızın-tarih denemesinin vargısını güçlendirecek bazı soruları sordurur niteliktedir. Her şeyden önce sözünü ettiğimiz "haberler" bizim için hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde küçük-küçücüktür. Önce altın arama şirketinin mühendislerinden birinin mahkeme ifadesi nicelik sıkıntısı duyulsa da kısaca -olayların gelişimi izlendiğinde önemli bir haber olmasının etkisiyle olacak!- gazete sayfalarında kendisine yer bulur: bu haberlere göre Hablemitoğlu'nun raporu, siyanürle altın arayan şirket tarafından "ısmarlanmıştır", doğal olarak bu ifade önemsenmez! Aynı günlerde Hablemitoğlu'nun MİT'in isteği üzerine Alman Vakıfları hakkında rapor hazırladığı bilgileri basında yer alır. (İlgi çekici bir unsur, altın arayan şirket ile MİT'in benzer içerikli raporu aynı kişiye ısmarlamasıdır. Biz medyanın yalancısıyız!) İlerleyen günlerde gazete sayfalarına yansıyan bilgiler Hablemitoğlu'nun MİT'le olan ilişkisinin sadece bu raporla sınırlı olmadığını göstermektedir.[2]

Ardından "para ve zevk için adam öldürmek suçundan yargılanan" Durmuş Anucin isimli bir adam suikastı üstlenir ve bu suikastının amacının "gündem belirlemek" olduğunu iddia eder.[3] (Anlaşılan odur ki tarih "denemeleri" yalnızca bizler tarafından yazılmıyor!) Bir süre sonra Alman Vakıfları ve Bergama köylülerini taraf yapan -neredeyse vatan hainliği ile yargılanacaklardı- DGM kararı gazetelere yansıyacaktır: beraat. Köylülerinde aralarında bulunduğu ve casusluk iddiasıyla yargılanan "sivil inisiyatif" DGM kararı ile beraat edecek ve geriye, "çamur at izi mutlaka bugün olmasa da yarın kalır" mantığı ile bir avuç suda koparılan fırtınadan edinilen kâr kalacaktır. Bir yılın ardından, 2003 Aralık ayında yapılan "anma" toplan-

tılarında "katillerin mutlaka bulunup cezalandırılacağı" söylemi ise bu trajik dizgeye bir virgül koymaktan öte bir anlam taşımaz.

Cinayetten yaklaşık on ay sonra emekli emniyet istihbarat daire başkan yardımcısı Bülent Orakoğlu, Hablemitoğlu'nun MİT'e çalıştığını şu sözlerle açıklayacaktır: *"Hablemitoğlu'nu kim, niçin vurmuştur; ortaya koymak lazım. Onunla işbirliği yapan insanlar çok aradı beni öldükten sonra. Rahmetli Hablemitoğlu bir bilim adamı değil; anladığım kadarıyla istihbaratçılık oynuyor. Ama oraya kim getirmiş?"* Anlaşılan o ki artık Hablemitoğlu'nu unutma zamanı gelmiştir![4]

Kuşkusuz bu olay bize, bir ölümden dahi siyasi verimlilik beklemenin etik düşkünlüğünün de varacağı noktaları göstermesi açısından önemli ipuçlarını da vermektedir. Ancak burada bir kez daha irdelemem gerekiyor ki, bu makalenin yazılmasının amacı Hablemitoğlu cinayeti ile ilgili yeni bir kurguya ulaşmak değildir. Sadece çok yakın, güncel bir olaydan yola çıkarak resmi ideolojinin tarih üzerindeki maniplasyonlarını örneklemek amaçlarımdan birisini oluşturmaktadır.

Hablemitoğlu'ndan başladığımız geçmişe doğru yaptığımız yolculukta kısa bir ara durağımız olacak. Burada okurların Merve Kavakçı olayını anımsanmasını istiyorum; 28 Şubat darbesi, Merve Kavakçı'nın meclisten uzaklaştırılası ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Kavakçı'ya uygulanan linç operasyonunu "burjuva demokratik şartlarda" kabul etmek olanaklı değildir. Bir ara not olarak belirtilmesi zorunludur; Kavakçı ve onun değerleri ile temsil edilen ideolojisini sıçrama noktası ilan ederek "demokrasi havariliğine" soyunmak da bir o kadar yanlıştır. Daha sonra dönmeyi düşünüyorum ancak burada bir soruyu formüle etmekte yarar var; kimi zamanlarda resmi ideolojinin en etkin argümanlarından birini oluşturan "islami faşizm" bizler için ne kadar demokrasi düşünür? Bunun seksen yıllık tarihimizde her hangi bir pratiği var mı? Yoktur. "Diğer ülkelerde?" sorusunun yanıtı yanı başımızda durmaktadır: merak edenler İran İslam "Devriminde" sol'un tarihini yeniden okumak zorundadır.

Kavakçı olayını anımsatmamızın nedeni, resmi ideolojiye

sağladığı olanakları gözden geçirmek amacıyladır. O günlere dönerek yapacağımız birçok okumada bu "olay" Menemen/-Kubilay Suikastı ve 31 Mart Ayaklanması ile karşılaştırılmakta ve önem olarak kimi zamanlarda "irtica" tehlikesini göstermesi açısından (!) onların önüne yerleştirilebilmektedir. Bu ve benzeri söylemlerdeki amacı, olacaklar ya da yapılacaklar için toplumu hazırlamak şekline ele alabiliriz. Kavakçı bir hazırlığın kurbanıdır ancak birçok hazırlık unsurundaki kurbandan farklı olarak hiç de "onlar" gibi olumsuz bir pozisyonda değildir. (Ciddi bir okuyucu Kavakçı'nın "şu anda nerede olduğu ya da ne yaptığı" sorusunun yanıtını araştırarak sorgulamak zorundadır. Aynı sorgulama zamanında Kavakçı için fînç ayinleri düzenleyen medyanın şimdi nerede durduğu konusunda da yapılmalıdır.) Resmi tarihçiler tarafından yapılan göndermeler ya da sıralama, resmi ideolojinin deşifrasyonu açısından önemlidir. Bir kurgu oluşturma sürecinde tarih okuyucusu açısından da aynı ölçüde önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Hablemitoğlu cinayetinin hemen arkasından anımsananlar ya da daha doğrusu anımsanması istenenler arasında Kubilay olayı ile birlikte Merve Kavakçı'da -ve hatta 31 Mart Vakası da- yer almakta ve çoğu kez ortak metinde adları geçmektedir. Bu süreçteki tüm "derin" müdahalelerin birinci amacı topluma "irtica" konusundaki resmi bilinci tekrar aktarmak ve toplum üzerinden bir silindir gibi geçerken güçlenen bu uyarıyı hükümete henüz gelen partinin kadrolarına ve tabanını oluşturan katmanlara iletmektir. Hablemitoğlu 2002'nin Kubilay'ı ilan edilirken, 2003 yılında ise Kubilay'la birlikte Hablemitoğlu aynı toplantılarda "anılır" ya da anımsanırken, bu okumalardan yola çıkarak okuyucuya düşen 2002-03 ve AKP konjonktürü ile 1930 Serbest Parti "olayını" anımsamak ve sorgulamak olmalıdır.

"Kubilay Olayını Unutmayın"; 2002 Aralık ayında çeşitli yayın organlarında yer alan birçok yazının ortak başlığı. Olay anımsatılırken neler unutturulmaya çalışılıyor? Bu aşamadaki sorumuz bu olmalı. Yazılarda Menemen Olayı, 1925 yılındaki Şeyh Sait İsyanından sonraki "ikinci önemli irtica olay" ilan edilirken olayın siyasi ve ekonomik durum yok sayılarak öykülenmesine azami özen gösteriliyor. "Kendisini "şeriat

ordusu" olarak tanımlayan bir grubun ayaklanarak Menemen ilçesinde askerlik görevini yapan Kubilay'ı öldürmeleri" olayın özeti olarak veriliyor. Resmî ideolojinin tarih yazımında görülen odur ki, soyutlama, maniplasyonun olmazsa olmazlarından birisidir. Soyutlama durumunun her zaman dikkate alınması gereken bir olgu olduğu anımsanmalı ve tüm okumalarda dile getirilen olay değil, tarihsel bütünlük içinde "olayın konumunun ne olduğu" sorusu tekrar tekrar sorulmalıdır.

Kubilay olayı yıldönümünde yaptığım okumalarda mistifikasyonun primitif izlerine de rastlamak şaşırtıcı ve öğreticiydi. Olayın birbirini izleyen iki yıldönümünde ve değişik tarihlerde başka yazarlar tarafından kaleme alınan -ya da öyle olduğu düşünülen!- anma yazılarının birbirine inanılmaz benzerliği sadece şaşırtıcı değil aynı zamanda öğreticiydi. Bu bağlamda üzerinde ısrarla durulan konular arasında, olayın önemi, irtica unsuru gibi başlıkların yanında, Atatürk'ün yobazlara arka çıktığı için Menemen halkına kızgınlığı ve Kubilay'ın başının "kıtır kıtır" kesilmesi gibi, öyküdeki vurguyu destekleyen unsurların neredeyse tümüyle benzer kelimeler ve tanımlamalarla yer alması, resmî tarihin merkezî yazılımı hakkında dikkat çekici ip uçlarını vermesi açısından öğreticidir. Maaşlı tarihçilerin kitaplarında yapılacak karşılaştırmalı bir tarih okuması, bize başka olay ve olgularda da merkezî tarih yazımıyla karşılaşmamızı sağlayacaktır.[5]

serbest partiden muvazaalara

Olayı tarihsel konjonktürden soyutlamadan ele aldığımızda daha ilk andan itibaren bir okuyucu olarak onlarca soru tarafından kuşatılacağımız konusunda uyarmak isterim. Evet, çevremizi daha ilk anda saran sorulara yanıt arama sürecinde yapacağımız okumalar tarihi daha net görmemizi sağlayabilir. -Tabii ki soruların niçin sorulduğunun hep bilincinde olarak- Resmî tarihin temel -geleneksel- kaynaklarından biri sayılan Aydemir'in Tek Adam adlı çalışmasından, Menemen'e benzer bir sosyoekonomik durumda olan Aydın'daki 17 bin gayrı menkulün 14 bininin ipotekli olduğunu ve buradan çıkarak halkın, üstelikte günün şart-

larına göre Ege gibi zengin bir bölgede, nasıl yoksullaştığını ve yönetime karşı memnuniyetsizliğini öğrenebilmemiz olanaklıdır.[6] Resmi ideoloji kendisini yeniden üretirken kendi argümanları-öyküleri ve masalları arasında konjonktürsel seçim yapma -ya da soyutlama hakkını doğal olarak kendisinde görebilmektedir. Dolayısıyla 1930 yılında Anadolu'nun sosyo ekonomik durumunu bilmeden, tümüyle bir muvazaa olmasına rağmen bu sosyoekonomik şartlar altında Serbest Parti sürecini bilmeden Menemen ayaklanmasını doğru okuyabilme şansından yoksunuz. Yalnız bu sürece ait bilgileri bir bütün olarak toplamaya başladığımızda CHP'ye karşı Serbest Partinin bölgede yoğun bir destek gördüğünü, Menemen Belediye başkanlığını tek partili seçimlerde Serbest Parti adayının kazandığını, ya da aynı tarihlerde İstanbul'da yapılan seçimlere katılım oranının %20 olduğunu -ya da İstanbul halkının yüzde sekseninin herhangi bir nedenle tek parti seçimine ilgi göstermediğini- seçime katılanlarında neredeyse yüzde yirmi beşinin CHP' ye oy vermediğini, Kubilay'ın ölümünden sonra Menemen'de kurulan "33 kurşun" katliamı ile ünlenecek olan general Mustafa Muğlalı divanında "sözde" yargılandıktan sonra idam edilen "irticacılar" arasında seçimlerde Serbest Partiyi destekleyen Josef adında bir Yahudi'nin de bulunduğunu, olayların çevre illerde başlayarak Menemen'e yöneldiğini ve İzmir'in burnunun dibindeki-yürüme mesafesindeki Menemen'e "ancak" olaylar olup bittikten sonra müdahale edilebildiğini –tıpkı Sivas'ta olduğu gibi-, halkın o günlerde olaya ilgisiz kaldığını, efsanenin aradan yıllar geçtikten sonra -o da ancak kaydıyla!- kurgulanabildiğini öğrenmemiz olanaklıdır.[7]

Ve sıradan okuyucu için ya da beyni resmi ideoloji tarafından tahrip edilmiş birçok okuyucu için "şaşırtıcı" olabilecek bilgilere ulaşmamız olanaklıdır. Ancak "sorma" ve sorularımız rehberliğinde tarihteki gezintimizi burada kesme hakkına sahip değiliz.

Şimdi de Serbest Parti olgusundan yola çıkarak devletin siyasi parti mentalitesini gözden geçirmek ve tartışmak -ya da en azından anımsatmak- zorunluluğu ortaya çıkmıştır, çünkü Serbest

Parti iyi bir örnektir. 1925 yılından itibaren "cumhuriyet rejiminin" içine sokulduğu "sükun durumu" 1930 yılında merkezden/merkezi bir teste tabi tutulur, Serbest Fırka bu testin adıdır. Anılan süreçte etkin bir muhalefetin olmayışı ya da etkin olabilecek tüm muhalif unsurların ortadan kaldırılmasının ardından rejim, kendisini restore edecek tüm düzenlemeleri hukuki ve fiili yollarla uygulamak için etkin bir denetim ve yürütme kurgusunu oluşturmuştu. Ancak, emperyalist bir bağımlılık sözleşmesinden başka bir şey olmayan Lozan "Anlaşması" ile[8] devralınan borçlarla birlikte kapitalizmin büyük bunalımının "genç" cumhuriyete çok daha ağır bir şekilde yansıması, zorla sağlanan sükun ortamına rağmen ekonomik durumu alabildiğine ağırlaştırmıştı. Bu şartlarda etkin bir alternatif oluşmadığından ya da oluşmasına izin verilmediğinden -doğal olarak- "eski rejime" özlem duyulması yüzyıldan bu yana tarihi bir deja vü olarak yaşayan ve nüfusunun önemli bir bölümü her çağda "gerici kalmış-bırakılmış" halk için olağan kabul edilebilir.

İzleyen yıllarda; kimi zamanlarda "inkılap" kimi zamanlarda bir grup *sözde* solcu tarafından "devrim" tanımlamasıyla anılacak olan siyasi müdahalelerin "başarısı" ise, yüzyıllardan buyana açlık ve yoksullukla savaşan ve şimdi de "genç" cumhuriyette savaşmaya devam eden toplumun büyük bir kısmı için bu bağlamda fazla bir şey ifade etmiyor ve hiç kuşku yok ki bir değer de taşımıyordu. Herhangi bir muhalefete izin verilmemesi de bu gerilimin niteliğinin ve niceliğinin anlaşılmasını güçleştiren önemli bir unsurdu. İşte böyle bir ortamda Tek Parti yönetiminin bir muvazaa -üçüncü taraflara farklı imiş gibi gözükme- oyununun adıdır Serbest Parti. İktidardaki CHP' ye karşı iktidardaki Mustafa Kemal tarafından kurulmuş, programı yazılmış ve hatta kurucu üyeleri bizzat Mustafa Kemal tarafından ısmarlanmış ya da atanmıştır. Resmi tarihin söylemiyle "ip uçları, kontrolü yönetimi elde tutulan bir vesayet partisi" kurularak ülkedeki muhalefet havası koklanmaya ya da daha otoriter bir dönemin öncesinde muhalefet unsurları üzerinden izlenecek politikaların niteliği saptanmaya çalışılmıştır. Bu durum aslında, neredeyse yüzyıllık olan modern siyasi hayatımızın bir özeti olarak da değerlendirilebilir.

Ancak verilen muvazaa "halktaki potansiyel muhalefet" özlemini kabartmış ve her zaman olduğu gibi muvazaa yoluyla yaratılan bu muhalefet "bölücü-yıkıcı-devlet düşmanı" ilan edilerek susturulmuş, Tek Adam-Tek Parti tarafından kurulan Serbest Parti, birkaç ay sonra devlete-düzene zarar vereceği düşünüldüğünden kapatılarak muhalefetsiz rejimde düzenin -ideolojinin!- inşasına başlanılmıştır. Bu süreç tarih okuyucusu için aydınlatıcıdır çünkü özetlemeye çalıştığım klasik şablonu yüzyıllık tarihimizde birçok döneme yerleştirmek olanaklı -ve üstelik eğlenceli- olabilmektedir. Kuşkusuz bu birkaç aylık süre yönetenler tarafından da doğru değerlendirilmiştir; muhalefetin sınırlarının nerede başlayıp nerede bitmesi gerektiği gibi "kimi sorunların" çözümü için gerekli ve her zaman yeterli argümanlar gözden geçirilmiş resmi ideoloji bu "gözden geçirme" sürecinde güçlendirilmiştir.

Emirle partiyi kuran Fethi Bey'de kuşkusuz bu argümanlara alabildiğine yabancıdır –ve saf?-, ama biz onları çok yakından tanıyoruz. Fethi Bey bir konuşmasında başkanı olduğu partiyi destekleyenlerin kimi yerlerde komünistlikle kimi yerlerde irticacılıkla suçlandığını söylerken şaşkınlığını gizlememektedir. Ama biz bu duruma -ya da bu söyleme- hiç şaşırmıyoruz. Ve biz onun bu şaşkınlığını en iyimser yaklaşımımızla entelektüel kapasitesine -ya da sığlığının niteliğine- bağlıyoruz.

siyasi partilerin dünü ve bugünü

Şimdi burada; iktidar yada daha doğrusu hükümetteki tüm siyasi partilerin şu ya da bu şekilde bir muvazaanın ürünü olduğu ve "devlet kurgusunun İttihat Terakki Partisinin örgütlenme modeli ile birebir çakıştığı ve siyasetin sınırlarının ancak bu kurgu/model ile belirlendiği" ön tezini tartışmadan önce diğer birkaç muvazaa olayını anımsatıp "irtica" argümanı üzerinde kısaca durmak istiyorum.

1924'de kurulan ve kısa bir süre sonra bir komplo ile kapatılan ve kurucularının önemli bir kısmı üzerinde "zor" kullanılan Terakkiperver Cumhuriyet Partisini saymazsak, cumhuriyet tarihinin iktidar perspektifli tüm siyasi partileri, bu model tarafından icazetli olabildikleri ve muvazaaya taraf oldukları sürece varlık-

larını sürdürebilmişler ve tanımlamaya çalışacağımız kurgunun dışına çıkma riski belirdiğinde derdest edilmişlerdir. (Sol-Sosyalist örgütlenmeleri ve siyasi partileri ve onların devlet karşısındaki -ya da yanındaki- konumlanışlarını bu makalenin/-konuşmanın konusu yapmıyoruz.) 1950 yılında Demokrat partinin iktidara gelişi böylesine açık bir muvazaanın sonucu iken 27 Mayıs "İhtilali", kurgunun toparlanma harekatı olarak değerlendirilebilir. 28 Şubat "post modern" darbesi ise, eğer 1930 yılında Serbest Partiye bir-iki yıl daha "izin verilseydi" ne olacağını gösteren gecikmiş -ve komik- bir örnek olarak ele alınabilir. Şu ya da bu şekilde iktidara gelsin ya da benzer yollarla iktidardan uzaklaşsın-uzaklaştırılsın, hükümet olan tüm siyasi oluşumlarda bir özdeşleşme harekatına şahit olduğumuzu anımsatmak isterim ki bu daha sonra özetleyeceğim kurgunun sonucudur; bu özdeşleşme devlet, hükümet ve parti özdeşleşmesi şeklinde ortaya çıkar, iktidardaki partide, kendisini hükmeden bir devlet aygıtı olarak tanımlama eğilimi belirir ve bu eğilim devlet zoruyla desteklenir. Bu "eğilim" o partinin iktidardaki olmazsa olmaz varlık koşuludur. Hiç kuşku yok ki bu üsluba "burjuva demokrasisi" demek en hafif deyimle saflıktır. Burjuva demokrasilerinde -en azından- hükümet olan partinin devlet modelini yenileme, kendi ideolojik yaklaşımına göre düzenleme vb. şansı olabilir. Bizde doğal olarak yoktur; hükümet olan siyasi parti ya da partiler devletin geleneksel yapısını korumak ve kollamakla yükümlüdür.

Marshall Yardımı, NATO, IMF ya da Avrupa Birliği gibi tartışmalarda ortaya çıkan konjonktürsel müdahaleler bu yükümlülüğün niteliğini değiştirmez. 2004 yılı Ekim ayı itibariyle değişmemiş olduğunu iddia edebilir ve tartışabilirim.

İşte bu özdeşleşmenin yeterince sağlanamadığına inanıldığında ve bu inancın sonucu olarak da hükümetteki partinin yükümlülüklerini yeterince yerine getirmediğine inanıldığında iktidar tarafından, hükümetin (yöneten bürokrasinin!) değişmesi gerektiğine karar verilir. Ve burada çoğu kez karşımıza bildik argümanlardan oluşan bir bahaneler listesi çıkar ki zaten körelmiş beyinlerin bir toplamına dönüştürülmüş toplum unsurunun önemli bir kısmı bu bahaneleri kabullenmeye ya da en azından tartış-

mamaya ya da direnmemeye dünden hazır bir tablo çizer.

"İrtica" ya da "köktenci İslam" gibi yaklaşımların önemli bir ideolojik yanılsamaya aracılık ettiğini daha önce de dile getirmiştim. Ama söylendiği türden ya da son yıllarda ideolojik bir yanılsama aracına dönüştürülen söylemlerin türden bir irticayı ya da yobazlığı tartışacaksak eğer; 30'lu yılların Avrupa faşizmleri ile birçok yanı ile örtüşen bir dönemin ardından gelen "milli şefli" Günaltay hükümetiyle ya da 12 Eylül faşizminin Evren'li cuntasıyla kimsenin, hiçbir partinin -buna son beş yüzyıllık Osmanlı Hanedanı dönemini eklemek bile abartılı olmaz- yarışması mümkün değildir! Tarih okuyucusu, "irtica" söyleminin niteliğini ya da bu söylemin devlet kurgusu içindeki yerini-görevini doğru okuyabilmek için Günaltay hükümetinin uygulamalarını gözden geçirmesi ve niçin onlara karşı bir darbe yapılmadığını sorgulaması gerekmektedir. Kısa bir sorgulama sürecinin, irtica tehlikesi ya da kökten dincilik-şeriat tehlikesi gibi argümanların devletin ideolojik kurgulanışı içinde önemli bir konuma sahip olduklarını ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda ben "islami faşizm" söyleminin daha doğru olduğunu, yapılacak değerlendirmelerin bu söylemden yola çıkılarak yapılmasının devletin işleyiş mentalitesinin çözümlenmesi açısından daha verimli olacağını düşünüyorum.

islami faşizm

Şimdi "islami faşizm" nitelemesini soyut planda kısaca tartışalım; devlet olgusunun tüm zor kurumlarıyla merkezde durması, "burjuva demokrasilerinden" başlayıp faşizme doğru açılan ve adına liberalizm denilen yelpazedeki birçok toplumsal kurguda doğal olarak kabul edilir. (Bu kabullenişin bir zorunluluk olduğunu anımsatmak gerekiyor.) Bu yelpazenin "herhangi bir yerinde" yer alan Türkiye'de ise, bu merkezin gücü ve bu gücün niteleyenleri farklılık gösterebiliyor. Üzerinde durulması gereken konu, söz ettiğimiz gibi siyasi parti ve hükümetlerin devlet ile özdeşleşmeleri durumu. Bu da, tarihin sonu yaklaşımının yerel versiyonlarından biri sayabileceğimiz, "siyasi partilerin benzeşmesi" propagandasını ya da "ideolojisizliği" açıklıyor. Merkezi gücün ve resmi ideolojisinin yoğunluğu, devletin parti-

leri kendisinin saymasına neden olurken, diğer taraftan da bu yaklaşımın doğal uzantısı olarak, bu yapılanmaya eklemlenme çabası içindeki tüm siyasi partilerin, bu eklemlenmeyi hangi ölçüde başarmış olurlarsa olsunlar, kendilerini iktidarın ya da devletin bir parçası saymaları durumu ortaya çıkıyor. Siyasi partiler, kendilerini politika dışında tanımlayarak devlet organı haline dönüşüyor, dönüştürülüyor, kimi zamanda bu dönüşümün önündeki engeller temizleniyor. Bir tür nitelik kaybı olarak da adlandırılabilecek bu sürecin sonunda devletin/merkezin manevra alanı ise alabildiğine genişliyor.

Yeter ki bu kurgunun uslu bir parçası ol, sana da yer var; devletin istediği kadar "solcu" ya da devletin istediği kadar "dinci" olabilirsin. Üstelik bu sınırlar konjonktüre göre genişleyebilir! Yeter ki sınırları zorlamaya kalkışma, bu kurguyu değiştirecek yönelimlerden uzak durmasını bil.

Bu bağlamda kurguyu iyi bir şekilde çözümleyen kavramın "devlet dini" olduğunu düşünüyorum; dini motiflerin yeniden şekillendirilmesinin yanında dinin kutsal dokunulmaz ancak bu nedenlerle de baskıcı, bağlayıcı, kısıtlayıcı yanının devlet kurgusuna eklemlenerek yeni devlete, gerektiğinde devletin yeni konjonktürüne uyarlanması ve bu uyarlama sürecinde din olgusunun devlet özelinde yeniden biçimlenmesinin adıdır devlet dini! (Kimi ülkelerde bu yaklaşıma laiklik adı bile verildiği olur.) Aslında din olgusunun varlığını sürdürebilmesinin biricik koşulu "devletin dini" olabilmesidir. Devlete mas olarak ve bu süreçte yeni yeni isimler alarak varlığını sürdürür. Dolayısıyla egemen bir güç olarak devletin olduğu her yerde din olgusunun da kendisine bir şekilde yaşam alanı bulacağını ve bu dinin "vahiy bağışlanan siyasi elitler" tarafından laiklik vurgusuyla kullanılacağını biliyoruz. Bu, kutsal hiyerarşiyi bozan bir tanımlama değildir. Hiyerarşiye bir şekilde bağımlılığın sağlanabilmesi zorunludur ve bu şekilde yeniden oluşturulan din olgusuna kimi zamanlarda totaliter bir önderlik dahi yükümlenir. Konumuz açısından ele alırsak sorun, devlet dininin bu şekliyle devamlılığının hangi politik araç ve ideolojik argümanlarla sağlanacağı sorunudur. Siyasi bir araç olarak dinci parti bu şekilde de değerlendirilebilir.

Tekrarlarsak, sorun, sınırların bilinmesidir. Yeter ki merkezin mutlaklığını tanı ve resmi ideolojinin argümanlarına saygılı ol ve gerektiğinde merkezde bir olmasını bil; her darbe dönemi ve 30'lu yılların tek partisi böyle bir merkezi tanımlıyor. Sağlı sollu icazetli tüm siyasi partilerimiz sessiz sedasız merkezde durması gerektiğini biliyor ya da öğreniyor. Aslında 30'lu yılların ortalarından 1950'ye dek geçen sürenin CHP'si tekrarlarsak hep özlenen bir durum olarak (!) böyle bir merkezi tanımlıyor: birçok eğilim otorite altında mutlu bir birliktelik sergiliyor ve sırasını bekliyordu. Bu süreçte laiklik ve şeriata karşı olmak, retorikten başka bir şey değildir. Devlet dini inşa edilirken, din, muhalefetin bastırılması için bir karşı propaganda aracı durumundadır.

Tekrarlamakta bir sakınca görmüyorum; CHP'nin başbakanı olan Günaltay hükümeti dönemi, İslamcı yakfaşımların bu bağlamda sınanmasını tanımlıyor. İncelenmesi gereken bir dönem! Tarih okumalarımız bu dönem başta olmak üzere, 12 Eylül dönemi ile birlikte "İslamcı" politikaların son yüz yıllık tarihimizde hiç olmadığı bir şekilde yoğunlaştığını gösteriyor. (27 Mayıs darbesinin ardından sol muhalefeti bastırmak için dinci parti kuruluşu, 12 Mart'ın ardından dinci partinin yenilenme çabaları, 12 Eylül'ün dine yaklaşımı... çok sayıda örnek ayrıca anımsanabilir... ve bunların gerçek nedenleri... umulan yararlar...)

Örneklerle bugünü açalım; bu günlerde 28 Şubat öncesinden farklı olarak "dinci siyaset" kendisini laik/dinci çatışmasının -şimdilik- dışında tanımlayarak icazet kurumuna hoş gözükmek için elinden geleni yapmakta ve bu yolda da ufak birkaç uyarı dışında oldukça başarılı olmuş gözükmektedir. En azından bu modelin merkezinde konumlanmış "diğer klikler" tarafından, şimdilik kaydıyla, bir rahatsızlık unsuru olarak algılanmamaktadır. Başarının ölçüsü ya da göstergesi, dinci partinin uygulayacağı dinci politikaların devletin dinci politika alanı ile kesişme alanının genişliği olacaktır. Bunda da bir sorun çıkma olasılığı resmi ideolojinin diğer dinamiklerinin hoşnutluluğu ölçüsünde azalmaktadır. Unutulmamalıdır ki siyasi ve ekonomik kriz ortamlarında, yarına ait belirsizliklerin arttığı günlerde, anılan farklı dinamikler arasındaki hoşgörü sanılandan çok fazladır. Devlet,

kendisini krizden çıkarabilecek her türlü yaklaşımı mas etme ve onu politikaya dönüştürmede alabildiğine beceriklidir. Bu beceri onun "halkçılık" ilkesinin de göstergesi ve sonucu olabilmektedir. Ve bu "halkçılık", tamı tamına altı oktaki halkçılıkla eşdeğerdir. Böylece "yükselen" kimi zamanlarda yanlış bir vurguyla yükselme durumunu nicelediği söylenen, seçimde yüksek oranda oy toplayan her hareket, bir halk hareketi olarak devletin bekası için bir sorun oluşturmuyorsa, anılan ideolojik yaklaşım çerçevesinde içselleştirilebilir. Metnin ilerleyen sayfalarında açabileceğimiz bir parantezi erkenden açıp İÜ Rektör yardımcılarından büyük YÖK'çü ve Kemalist bir profesörümüzün, Nur Serter'in Mason Locasında yaptığı ve doğal olarak ayakta alkışlanan konuşmasını verelim: *"Türkiye'de iktidar olmak için halk oyu kafi değildir. Halkın oylarını alıp iktidar olsanız bile, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi dışında kaldığınız zaman, iktidar yetkisini kullanma hakkına sahip olamazsınız."*[9] YÖK artık o kadar başarılıdır ki ona gerek kalmamıştır. Diğer taraftan YÖK okumaları bizi 1933'e götürür, sanıldığının aksine YÖK 12 Eylülün ardından değil 1933'de yapılan devletlü bir tasfiye hareketinin ardından kurulmuştur. Ve saygıdeğer hocalarımızın her türden kut törende gözlerinden yaş fışkırtarak onuncu yıl marşını okumalarının gerçek nedeni de budur.

İslamcılık işte bu türden bir "devletlü" yaklaşım tarafından onlarca yıldan bu yana kullanılmıştır. Tıpkı faşizmin -çok daha yaygın bir şekilde olmak üzere- kullanıldığı gibi. Bu içselleştirme ya da kenara koyma yaklaşımı girişte söz ettiğimiz otoriter merkezin konjonktürsel salınımının göstergesi olarak ele alınmalıdır.

Dinci hareketi çözümlerken karşımıza çıkan önemli bir sorunu onun faşist ideoloji-ideolojilerle olan zorunlu girift ilişkisi oluşturur. Devlet ideolojisiyle olan bağımlı ilişki ilişkiyi bu anlamda karmaşıklaştırır. Bu ilişkinin yoğunlaşmasının belirleyici bir örneğini, kriz durumlarında "halkın" faşist ve "dinci" partilere yönelmesi ve böylesine ortamlarda bu partilerin tabanının genişlemesi oluşturur. Bu gelişmenin, kriz günlerinde devletin en önemli güvencesi ve desteği olduğu ortadadır. Tabansal bu destek,

kimi ülkelerde-kimi zamanlarda kırılmalara neden olup şiddet unsurunun ön plana çıkmasına neden olsa da, bu şiddete taraf olan devlet unsurlarının çoğu kez başarılı olduğunu da tarih göstermiştir.

Diğer taraftan, dinci ideolojilerle faşizmin kaynaşmasının tümüyle sorunsuz olduğu da düşünülemez. Parçalanmış görüntü ve liderlik konusu bu sorunu gösteren unsurlardan birisidir. Parçalanmışlık-liderlik vb. sorunların anılan ideolojiler için bir sorun olmasının nedenini ise kendilerine sivil meşruiyet kazandıran devletteki ekonomik ve siyasi kriz durumu oluşturur. Bu sorunun, her iki yaklaşımın birbirine muhtaç olduğu düşünüldüğünde varlığını sürdürmesi, siyasetin bir oyun olduğu anımsandığında doğal karşılanmalıdır. Türkiye'de Kuran'sız bir faşist ideoloji düşünülemez tıpkı Kuran'ın totaliterliğini ve mutlak otoritesini kabul etmeyen İslamcı ideoloji düşünülemeyeceği gibi! İdeolojik anlamdaki ve yaklaşımdaki bu benzerlik şeriat olgusu işin içine girdiğinde devlet katında bir çatışmayı da potansiyel olarak içerir. Üstelik islamcı faşistlerimiz, falanjistlerle İtalyan faşistleri ya da naziler arasındaki türden "ideolojik" tartışmayı yapabilecek entelektüel birikimden de yoksundur! İslamcı faşistlerle faşist islamcılar arasındaki tartışma iktidarın nimetlerinden nasıl yararlanılacağından öteye geçemez.

Türkiye örneğinde her iki ideolojik yaklaşımın sivil meşruiyet alanında (ya da sivile havale edilmiş şeklinde) ortak pratiğe sahip olmaları kimi "demokrasici" sosyalistlerin hafızasından silinmiş görünüyor. Her ikisi de ekonomik tabanını, geçirgen diyemeyeceğimiz kadar ortak bir alandan alıyor. Son on yıl içinde çeşitli sürelerde hükümet olmaları bu alanın genişliğini ve dolayısıyla "zenginliğini" alabildiğine arttırdı. 28 Şubat ardından yapılan İslami sermaye karşıtı imiş gibi görünen çocuksu oyunlar, bu gerçeği gizleme işlevini kanımca başarıyla yerine getirdi. 28 Şubat'ın İslamcı sermayeye karşı imiş gibi görünen kliği, sermayeler arası uzlaşma sağlandıktan sonra (!), "islamcı sermayeye de pastadan pay ayıran" bir yönetime daha hoşgörülü yaklaşmaya başladı! Şimdilik görüntü bu şekildedir. Bu bağlamda "baş örtüsü eylemlerinin" ve baş örtülü eylemcilerin sorgulanması gerekir.

Sorulacak ilk soru "şimdi neredeler" şeklinde olabilir çünkü "bu sorunları" çözülmemiştir. Sorulacak ikinci soru ise "demokrasi havariliği" adına onları destekleyen bir kısım sol'un şimdi nerede olduğuyla ilgilidir.

Modeli güçlendirme yönünde bir müdahaleden başka bir şey olmayan bu "hareketli" günlerde, kendisini sosyalist olarak tanımlayanlar bile sermayenin sermaye olduğunu görmezlikten gelip onu sınıflamakta bir sakınca görmedi. Ekonomik krizler sermaye grupları arası çatışmaları içerse de, İslamcı faşist sermaye ekonomik krizlerden ve bu kriz dönemlerinde ortaya çıkan çatışmalardan çok fazla yara almadan çıkmıştır. Bu çatışmanın devlet kontrolünde olmasına özen gösterilmiştir ve devletin yapılanmasının sonucu olarak da bu özen zorunlu olup, dikkat kaymasının bir kırılma nedeni olabileceği düşünülmelidir. İslamcı ve faşist sermayenin dinci örgütlenmelerle olan ilişkisinin niteliği düşünüldüğünde böylesine bir kırılmanın devlet bekası için olası sonuçlarının pek iyi olmayacağı ortadadır.

Her iki "ideolojinin" ya da doğrusu resmi ideolojinin bu iki versiyonunun bir diğer ortak pratik alanını "sokak" oluşturur. 40'lı yıllardan bu yana İslamcı ve faşist kadrolar için birçok ortak paydadan birisini de komünizm karşıtlığı oluşturmaktadır. Anılan kadroların demokrasi mavallarına kanmadan sadece bu bağlamdaki işlevlerinin ve yaptıklarının gözden geçirilmesi öğretici olacaktır. Unutulmamalıdır ki, kimi zamanlarda değişik muhalif grup tanımı devlet tarafından yapılmışsa da, devlet için değişmeyen muhalefeti komünizm oluşturur. Komünizm karşısındaki her türlü duruş, devlet tarafından değişik biçimlerdeki, değişik nitelik ve nicelikteki içselleştirilmeyi gösterir. Bu anlamda dinci partileri diğerinden ayırmak, devlet ideolojisiyle yakınlaşmadan öte bir şey ifade etmez. İddia edilebilir ki, bugün kendisini devlet dışında tanımlayan ya da sırtını devlete dayamayan islamcı bir "muhalefet" yoktur. Bu tavır devlet kadrolaşmasından da net bir şekilde izlenebilir. Bugün etkin birçok görevde hangi hükümet gelirse gelsin değişmeyen, devletin koruması-kollaması altındaki kadroların varlığının açıklaması budur.(Yüksek bürokrasi=bürokratik elit) Devlet ideolojilerini yüzyıla yakın süre içinde

sivilleştirmiş ve çeşitli yollarla "sivilleştirilen" ideolojinin-kadroların devlete dönmesi sağlanmıştır. Medcezir benzeri tekrarlanan bir doğa olayı gibidir yapılanmanın doğası, farklıymış gibi görülme yanılsaması! Bir anlamda "ortaçağ karanlığına geri dönme" ya da "ortaçağ karanlığını günümüze getirme" hamasi söylemlerinin yanında dinci politikaları faşist yapılanma içinde yürüterek ana yapıyı koruma projesidir oynanıyormuş gibi görünen oyunun adı.

Kuşkusuz böyle kapsamlı bir oyunun gerekleri düşünsel alan eksik bırakılarak yerine getirilemez. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki entelektüel sığlık durumunu tekrar anımsatmak isterim.[10] Parti içinde görev bekleyen ırkçılar ya da dinciler için hazır buldukları "ideolojiyi" tekrarlamaktan ya da primitif araştırmalarını bilim olarak sunmaktan başka bir görev yoktu. Kendilerine sivil alanda da rol verilmesi zorunlu olarak düşünsel alana atılmaları sonucunu doğurdu. Ne var ki son on yıla gelinceye kadar bu çalışmalar yetersiz, gayrı ciddi ve dolayısıyla "bilimsel bakıştan" uzaktı. Entelektüel çabaların sonucu ortaya çıkan üretimlerin çoğu kez basit bir sloganı tekrarlamaktan oluştuğu görülüyordu. Diğer taraftan bu çabaları taraflar için gereksiz kılan bir unsuru da devlet kurumlarının bu eksikliği gidermek için elinden geleni yapması oluşturuyordu ki bu kurumların başında -ne yazık ki- adına üniversite denen ideoloji üretim merkezleri geliyordu. Son yıllarda ise ırkçı faşistlerin aksine islamcı faşizm, devletle olan ilişkisini restore etmek adına -bunun karşıtını da söyleyebiliriz: devletin dinci politikalarını restore etmek adına...- entelektüel çalışmalara önem verir gözükmekte. Ancak kendi adıma, bunun henüz verimli sonuçlarının alındığını görmediğimi söyleyebilirim. Kaldı ki bir diğer konuda böyle bir ilişkinin restorasyonu tamamlanıp reorgasnizasyonu sağlandıktan sonra böyle bir entelektüel çabaya gereksinim duyup duymayacaklarıdır. Bu bağlamdaki çabalarının ivmesinin dönemsel anlamlı farklılıklar göstermesi çabanın niteliğinin ve belki de daha önemlisi amacının tartışılmasını zorunlu kılmaktadır.

Bir diğer ilginç konuda, entelektüel alana yarım yamalak ta olsa yönelişin sokaktan-şiddetten -şimdilik kaydıyla- uzaklaş-

malarıyla çakışmasıdır. (Şimdilik kaydıyla vurgusu önemlidir: sivil meşruiyet alanında bunun mesajları sürekli verilmekte ve devletten her an görev beklenebilmektedir.) Açıkçası şiddet-sokak söz konusu olduğunda biri "dinci" olma üzere faşizmin iki -ve diğer- yönelişinin birbirinden ayrılmasının hatalı olacağını düşünüyorum. Tabanların-tavanların kaynaşmışlığı ve kaynaşmayanların kaynaşmaya hazırlılığı bir yana, yakın tarihten birkaç örnek bu ayrımlamanın hatalı olacağını bize göstermektedir: 30'lu yılların devlet eliyle tezgahlanan gençlik eylemlerini, 40'lı yıllardaki ırkçı gençlik örgütlenmelerini, 5-6 Eylül olaylarını anımsayın; 12 Eylül öncesinin Maraş'ı ile sonrasının Sivas'ı arasında eylemcilerin niteliğinde bu açıdan bir fark bulamayız. Diğer taraftan tabandaki kaynaşmışlığın tavanla olan ilişkisini gösteren birçok yakın tarihli olayda mevcuttur: esnaf ve polis yürüyüşleri, cenaze törenlerindeki propaganda çabası anımsanmalıdır. Demokrasi mücadelesini birinci görev sayanların kökten dinciliğe örgütlenme özgürlüğünü savunurken sürekli anımsamak zorunda oldukları yüzyıllık bir tarihi birikim vardır. Bu düşünce özgürlüğü kapsamında savuna geldikleri fundementalizmin hiçbir şekilde ve koşulda sol'a yaşama hakkını tanımadığı ve tanımayacağıdır. Anımsamak ve bilmek sorumluluktur.

Yaratılan kavramsal bulanıklığın devlet açısından bir başka getirişini ise sosyalistlerin mücadele alanında meydana gelen sapmalar oluşturur. Bu, mücadeleyi zayıflatan en önemli unsurlardan biri olarak ele alınmalıdır. Faşizme ya da dinci gericiliğe karşı mücadelenin sosyalist mücadelenin önüne geçmesi ya da onun belirleyeni olmasının yarattığı sorunları tarih çok defa göstermiştir. Sosyalist mücadelenin ayrılmaz parçaları olarak ele alınmaması veya öncelenmesi doğrudan bu alanın gücünü yitirmesi ve körelmesine neden olabilmektedir. Devletin niteliğinin ve devlet kurgusunun bileşenlerinin iyi çözümlenmemesi strateji sorunları ile karşılaşılmasına neden olur. Dinci politikaların bu kurgu içinde birer öğe olduğu, dinci partilerin ise bu kurguda, devlet yapılanmasında anılan öğenin gerisinde bir işlevle yükümlendikleri bilinmelidir. Bu birlikteliğin çözümlenmesi, seçim sürecindeki önemli bir görevi oluşturmaktadır. Din, tarih boyunca

çeşitli toplumlarda ancak yoksulluk ve sömürünün birer aracı olmuştur, hiç bir zaman çare değil. Bu süreçte faşizmin yeri ise biçeme müdahaledir. Bu bağlamda "rejim" kavramının da tanım alanının değiştirilmesinde yarar vardır; rejim, modelin ve bu modelin bağımlı olduğu tüm üslup ve yaklaşım biçimlerinin korunması amacına yönelik olarak değişen yönetim niceliğindeki farklılıkların adıdır. Devletin din olgusu ile iç içeliği ve zora dayalı anlayışı bir arada düşünüldüğünde, mücadele yönteminin belirlenmesi oldukça kolaylaşacaktır. Bu bağlamda "kitlenin" sosyalizme uzaklığı ise sanılanın aksine bir sorun oluşturmaz. En azından dinci partinin işlevinin ve devletin dinci politikalarının amacının deşifrasyonu ile beraber din olgusunun politika ve baskı aracı olmasıyla birlikte, aynı zamanda kültürel bir unsur olarak değerlendirilmesi, yola çıkarken epeyce kolaylıklar sağlayacaktır.

Her iki tabanın ortak politik argümanlarla sokağa çıkmaya hazır oldukları bilinmelidir. Zamanını gereklilikler belirler ve bu çıkışın başlaması için bildiğimiz merkezlerden ufacık bir uyarının gelmesi yeterli olacaktır. Sorun, sokağa liderlik edecek tavanın kaynaşmasıdır ki, gerektiğinde ve/veya dayatıldığında bu kaynaşmayı sağlayacak kadar güçlü ve politik manevra alanına sahip bir devlet yapılanması olduğu unutulmamalıdır. Bu yapılanmanın en büyük lojistik desteğini yıllar boyunca merkez sağ olarak adlandırılan siyaset biçimi sağlamıştır. Ancak devletin niteliğinin dışında "merkez sağ" denen şey ile özdeşleştirilen ekonomik kriz bu argümanın bir süre tedavülden kaldırılması sonucunu doğurmuştur. Yerine ikame edilecek olan o zamana kadar stepne görevi yapan, gerektiğinde silahlı sokak gücü olarak kullanılanlardır. "Merkezdeki" boşluk bu şekilde doldurulmuştur. Parti söylemlerinde onları geçmişlerinden ayrı kılan hiçbir şey olmadığına dikkat edilmelidir. Kısa bir özet ya da tekrar; anılan siyasi oluşumların tümüyle sistem içi oldukları, şeklinde yapılabilir. Devletin tüm kaynaklarının onlara açık olduğunun ya da sırtlarını tamamıyla devlete dayadıklarının bir kez daha -her şeyin bulanıklaştırılmaya çalışıldığı günlerde her fırsatta- dile getirilmesi zorunludur. Okuyucudan şu basit sorunun yanıtını araması istenebilir: son elli yıllık tarihimizde kendisini sistem dışı tanım-

layan "dinci" bir parti var mıdır, ya da, devlete şu ya da bu şekilde yaslanmamış "dinci" bir harekete rastlayabiliyor muyuz? Evet siyasi partiler tarihinden yola çıkılarak yapılacak bir araştırma sonucu bu soruya nasıl bir yanıt verilebileceği tahmin edilebilir.

"derin" devlet

Sağlam bir yapı ile karşı karşıya olduğumuzu unutmayalım. "Sağlam yapı" tanımlamamız artık başlardaki ön tezimizi açmayı ya da nitelendirmeyi gerekli kılıyor. Özetlersek, "bu yapının" dayanak noktasını İttihat Terakki'nin örgütlenme modelinin oluşturduğunu söylemiştik. Ancak "bu model" hakkındaki vargımızı yazının/konuşmanın bu noktasına kadar "bir sır gibi" sakladık. Tıpkı İttihatçılarında yaptığı gibi. Örgüt hakkında yapılacak tüm okumalar ve araştırmalar kurulduğu günden bu yana saklanan, çözülmemiş bir sırrın varlığını ortaya çıkaracaktır. Bizim bu araştırmalar sonucunda vardığımız model, sır dolu tek merkezli ve "legale çıkmış" çok katmanlı bir yapılanmadan oluşmaktadır. Yapılar arası geçirgenliğin tüm amacı gizliliğin korunmasıdır. Parti; kimi zaman cumhurbaşkanı kimi zaman başbakan ya da somutlaşmamış bir başkan -ya da bir başkalık kurumu- ile tanımlayacağımız bir yere denk düşen reis-i umuminin başkanlığını yaptığı meclisi umumi tarafından yönetilir görünmektedir. Meclis ise birkaç ayrı katmandan oluşmakta kalem-i umumi adı verilen katman yürütmeyi -hükümet- sağlarken diğer meclis üyeleri olarak tanımlanan grup, iktidar kurumunun dışında "yasama" işlevi ile yükümlenmiştir. Meclise bağlı bir diğer grubu ise, seçilmiş kongre üyeleri oluşturur. Bu grupla, meclis üyelerinin, aynılık içinde ayrı sanılması istenen ve birbirini dengeleyen iki farklı yapı olması istenmiştir. Ancak, İttihat Terakki'yi asıl niteleyen, kağıt üzerinde "meclis-i umumiye" bağlı olarak görünen ve "merkez-i umumi" adını alan yapıdır. Tümüyle "yasal" bir unsur olarak görünen yapının gücü onun gizliliği ile sağlanmakta ve tüm parti -tüm bir devlet!- bu yapı tarafından yönetilmektedir. Ve her zaman tekrarlamakta yarar var; parti iktidarı ele geçirdiğinde dahi bu gizliliğin korunmasına azami özen gösterilmiş ve kuşku yok ki başarılmıştır. Dönemi anlatan tüm tarih

çalışmalarında ve İttihatçıların anılarında bu yapının sözü edilse bile, kimlerden oluştuğu, karar ve eylemleri gibi niteliksel ve niceliksel yapısı hakkında net bilgiye ulaşmak ve bir merkezi umumi profili çıkarmak neredeyse olanaksızdır. Dolayısıyla bu modelde anılan "gizli yapı", partinin -ya da parti modelindeki devletin- üstünde konumlanmakta ve gizliliğini koruduğu ölçüde ona göz kulak olduğunu düşünmektedir. Bu yapılanma-model, süre giden yüzyıllık İttihatçı geleneği tümüyle anlatan özellikleri içerir. Ve kimi geçirgenlikleri göz önüne aldığımızda bu modelden bir devlet kurgusuna ulaşmak zor olmayacaktır. (Reisi umumi yönetimindeki) Meclisi umumi, bugün meclis olarak nitelenen milletvekilleri topluluğunu tanımlarken onun içinden çıkan "kalem" grubu ise hükümet ve ona bağlı yüksek bürokrasiye denk düşmektedir. Seçilmiş kongre üyelerine ise karşılık olarak seçkin atanmışlar gösterilebilir. Kuşkusuz denkleştirme işi bu satıra kadar oldukça kolay, ancak iş merkezi umumiye geldiğinde zorlaşır. Zorlaşmanın en büyük nedeni onun gizliliğinin yanında, bu gizliliği korumaya bağımlı geçirgen ve konjonktürsel değişim gösteren yapısıdır. Bu bağlamda merkezi umumi, amaç-araç ilişkisinin pragmatist kurumsallaşmasının ifadesi olarak da değerlendirilebilir. Ve Talat Paşa'nın da net bir şekilde ifade ettiği gibi : *Meclis-i Umumi'de Merkez-i Umumi üyeleri hakkında yapılan eleştiriler ancak ahlaki değer taşır.*"[11]

Mahmut Şevket Paşa suikastı ile 1913 yılında parti iktidara gelmiş ya da legale çıkmış (?) ancak bu yapı yer altında kalmaya özen göstererek, bildiğim kadarıyla dünya tarihinin "en gizli" yapılanmalarından birini oluşturma başarısını sağlamıştır. İttihat Terakki'nin 1908'de iktidarı devir almasına rağmen gizlide kalarak önerdiği isimlerle çoğu kez uzaktan kumandalı bir şekilde devleti yönetmeye çalışması da bu bağlamda gizliliğe verilen önemi ve değeri açıklar nitelikteki tarihi bir olgudur.

Tanımladığı devleti, kendi tanımladığı ve anladığı şekliyle devleti korumaya bağımlı gizli bir yapılanmadır söz konusu olan ve dolayısıyla bu mentalite, soyut devletle, olanaklı olan en somut özdeşleşmeyi gösterir. Türkiye'de siyaset işte bu gelenek tarafından mas edilmiş durumdadır. Devletin sadece yönetimini değil

yasama ve yargısı da bu yapılanmanın sorumluluğunda şekillenmektedir ve örnekler bu bağlamda değerlendirildiğinde, bu yükümlülüğün derinliğinin soyutlanmış nitelik durumu şaşırtıcı bir somutlukta karşımıza çıkmakta ve örneğin bugünlerde "üniversite" rektörlerinin YÖK yasasını kara kuvvetleri komutanı ile görüşmesinin ya da gösteriler yapan değerli rektör ve dekanlarımızla yamaklarının orduyu göreve çağıran pankartlar açmasının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Burada bir parantez açarak, sosyalist söylemi bulandıran "derin devlet" kavramının aslında bu yapıyı onardığını söylemek istiyorum. Yapı içindeki olumsuzlukların "derin"e havale edilerek "iyi devletin" onanması rahatsız edici bir vurgu ortaya çıkarmaktadır. Devletin iyisinden, olumlusundan söz ediyorsanız o zaman başka "şeylerin" tartışılması gerekmektedir. Bu yapı ne kadar derinse o kadar sığdır da ve herhangi bir zamandaki şekliyle ya da en yalın haliyle devleti tanımlamaktadır. Devletin kendisi varlığını devam ettirebilmek için derin olmaya bağımlıdır. Bu kavrama ilişkin sorun, onun "sol" tarafından böylesine içselleştirilmiş olmasıdır. Resmi ideoloji tarafından üretilmiş olan bu kavram tanımlandığı şekliyle, devleti oluşturan tüm unsurlar tarafından kabullenilmekle kalmamış, devlete ve onun siyaset kurgusuna eklemlenmeye çalışan, icazet bekleyen ve hatta ona karşı imiş gibi duran taraflarca da söz ettiğimiz gibi: tanımlandığı şekliyle kabullenilmiştir. Süreçte ilginç olan, anılan kavramın tanım ve kapsam alanının konjonktürsel olarak değiştirilmesine, daraltılmasına ya da genişletilmesine gösterilen duyarsızlıktır ki, bunun nedeni, kuşkusuz düzenle bir olma arzusundan başka bir şey değildir. Bildiğimiz yaklaşımla derin devlet tanımlamasının en önemli işlevi, devlet kavramının ve devletle ilgili "her şeyin" olumlanmasıdır. Devlet olgusu böylelikle "iyi" tarafa çekilmekte ve olup biten tüm "kötülükler" için devlet içinde bir günah keçisi bulunmuş olmaktadır. Ve sanki devlet yerinde dururken, derinine yapacağımız müdahale ile toplumsal ve insansal gönence ulaşma yolunda önemli adımlar atılacakmış gibi sanılır. İşte bir "öyleymiş gibi olma" durumu ve ideolojinin tartışma götürmez başarısı. Başarı, devletin genel ve özel yapılanmasının ve örneğin onun

siyaset kurgusunun gizlenebilmesi ile doğrudan ilişkili. Bu yaklaşımın kabullenilmesinin sağladığı kolaylıklarda göz ardı edilemez tabii. En azından, siyaset yapıyormuş ve siyaset yapılıyormuş gibi görünmek-görüntülenmek oldukça önemli. (Siyasi parti kavramı da dayatılan bir kavram olarak değerlendirilebilir!) Devlet ve onun siyaset kurgusunu çözümleme ve bu çözümlemenin verdiği sorumluluğu taşıma unsurunun dışlanması ise, bu kolaycılığın bir etik düşkünlük olarak tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü böylesine bir çözümleme devlet olgusunu belki de yeniden tanımlama işlevini bir görev olarak karşımıza getirecektir. Süreç sonunda "teorinin" gözden geçirilmesi ise sarsıntılı yenilenmelere yol açabilir, kim bilir?

Tekrar konumuza -ya da konumumuza- dönersek- "merkez-i umuminin" işlevi düşünüldüğünde günümüzde bu denkleştirme işinin en kolay MGK ile yapılabileceği düşünülür. Ama yüz yılık tarih göz önüne alındığında bu yakıştırmayı genelleştirmenin niteliksel yetersizliği-yanlışlığı görülebilir. Hızlı geçişlerle merkezi umumi, önceleri, silahlı kuvvetlerle sıkı bağları da bulunan-bulunabilen parti kadroları tarafından oluşturulmakta iken bu kadro iktidar mücadelesi içinde dalgalanmalar gösterebilmekte ve merkezi umumi, tıpkı tanrı Satürn gibi, devletin bekası için -zorunlu olarak- kendi evlatlarını yiyebilmektedir. İttihat Terakki partisinin kuruluşundan itibaren fiiliyat kazandığını düşündüğüm merkezi umuminin 1915 Ermeni "tehciri" ile tegale çıktığını söyleyebiliriz. Ancak bu durumun gelenekselleşecek örgütlenme tarzı düşünüldüğünde pek de istenen bir şey olmadığı ortadadır. Gerçektende yüzyıllık tarih göz önüne alındığında "merkezin" otuzlu yıllar dışında gizli kaldığı görülecektir. Bu bir "idea" gizliliği olarak düşünülmeli, kişi ve kurumlarla sürekli ve doğrudan ilişkilendirilmemelidir. 1918-23 tarihleri arası aynı zamanda bu merkezi temsil etme savaşımını da göstermektedir. 1925 yılında bu "sorun" çözülmüş ve ardından gelen ve otuzlu yıllar olarak adlandırdığımız tek adam-tek parti sürecinde gizliliğinin fetişe edilmesine gereksinim duyulmamıştır. 1950-60 yılları arası "merkezin" yeniden organizasyonunu tanımlar ve bu açıdan sıkıntılıdır. Bu sıkıntı da 27 Mayıs'ta çözülmüş olmalı, çünkü

izleyen kırk yılın "merkezi umumi" eksenli bir dökümü yapıldığında, öncesi ve sonrasıyla 27 Mayıs bileşenlerinin merkezin yapısına konjonktürsel gereksinimlere göre katkıda bulundukları görülecektir; asker, asker ve sivil politikacılar, üniversiteler, yüksek yargı, sağlı sollu "aydınlar" ve medya ve vesaireler vesaireler...

Altmışlı yıllardan itibaren bir iktidar kurumu olarak ön plana çıkan MGK'yı çalışmamızın ilerleyen sayfalarında güncel tartışmalarında "ışığında" kısaca analiz etme olanağımız olacak. 60'sonrasında MGK, anılan "merkezi" işlevde önemli görevler üstlenmekle birlikte tek başına tüm sorumluluğun ona yüklenmesi haksızlıktır, tıpkı tek başına bu işlevi silahlı kuvvetlere yüklemek gibi. TSK'nin politikalar belirlenmesindeki etkisi yadsınamaz, ancak kimi zamanlarda olduğu gibi, devleti, derin devlet olarak tanımlayanların yaptığı falsifikasyonlarda "derinliği" TSK ile özdeşleştirmek kavramsal açıdan yanıltıcıdır. Kuşkusuz "sivillere" de haksızlık yapmaktadırlar!

Siyasi partilerin bu modeldeki konumlarını bir kez daha dile getirmek gerekir; bilindiği gibi burjuva demokrasilerinde partileri, "ideolojilerine" göre, sistemle ilişkilerine göre, kuruluş biçimlerine ya da tabanlarına göre ya da kitle hedeflerine göre ve birçok şekilde sınıflamak olanaklıdır. Diğer taraftan devlet kurgusu içinde partiler, merkezle yerel arasında ideolojik çıkarla özgül çıkar arasında bir koordinata sahiptirler -öyle oldukları düşünülür-; tabii burjuva demokrasilerinde. Türkiye'de ise bu sınıflama ve konumlama katı sınırlar ve dar alanlarla belirlenmektedir. Kabaca iç ve dış parti olarak ayrılabilir ki, iç parti ile tanımlanan iktidar partisi ya da partileridir ve yaşama şansına sahip -yaşama şansı verilen- siyasi partilerin önemli bir kısmını oluşturur. Dış partiler ise devlet-iktidar kurgusunun dışında kalanlardır. Fiili olarak illegaldir; hukuki olarak legalite sorunları olmamasına rağmen *de facto* illegal ilan edilebilirler, gerekirse -buna zaman bolsa da diyebiliriz- hukuk genel yaklaşıma uygun hale getirilebilir. Dolayısıyla siyasi partileri konumlandırma alanı da gereksinimler ölçüsünde belirlenen darlık içinde olacaktır.

Yaklaşık yüz yıllık siyasi partili tarihimizin bize öğrettikleri sonucunda Türkiye için bir siyasi partiler modeli oluşturmak oldukça kolaydır. Kuşkusuz oluşturulacak modelin de alabildiğine yalın olacağını kestirmek hiç de zor değildir. Modelimiz kontrollü-esnek sınırlı küçük bir daireden ya da dümdüz bir çizgiden oluşur ki, her ikisini de devlet olgusu ile çakıştırdığımızda farklılığı olmadığı görülecektir. Merkezde resmi ideolojiyi üreten kurumlar yer alır, işte derin devlet diye tanımlanan şeyin coğrafi merkezi burasıdır. Kimi tarihsel süreçlerde model yalnızca bu merkezden oluşur, yani daire alabildiğine daralarak bir noktaya indirgenmiş ya da çizgimizin boyu kısalmıştır. 40'lı yılların başlarına dek geçen sürenin yanında darbeli dönemler bu şekilde koordinatlarını bulabilir. Ancak sorun anılan dönemlerin dışında kalan süreçleri tanımlarken ortaya çıkmaktadır. Anılan süreçleri çoğu kez "...miş gibi" tanımlamamak için bir gerekçe bulmanın oldukça zor olduğunu düşünüyorum. Sorun siyasi partilerin birliğinin algılanamamasında ya da farklılığın tanımlanamamasında yatar.

Bir gelenek haline dönüşen, hükümetin devlet ile özdeşleşmesi olgusu doğası itibariyle partileri politika dışında kurgulayarak devlet organı haline dönüştürmüştür. Bu dönüşüm sonucunda tek partili rejim çok parti ile yeniden inşa edilmiş ve çok partili "durumların" bu kurgu için sorun çıkardığı dönemlerde müdahale etmekte hiç bir sakınca görülmemiştir. Komik olan, buna demokrasi denmesi ve istisnasız herkesin bu demokrasiyi dillendirmesidir. İşte bu "demokrasi", tek parti ile -bir devlet partisi ile- yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır! Bu bağlamda iktidar olgusunun, her iktidar olgusunda olduğu gibi, ancak yeğinliği çoğundan çok daha fazla olmak üzere şiddet-zor içermemesi olanaksızdır. Dolayısıyla farklı siyasi partilerin oluşturduğu "hükümet modelleri" bu kurgu içinde ancak hafif bir salınımı ifade etmekten öte bir anlam taşımayacaklardır. Ve bu salınımın parti-hükümet-devlet bütünleşmesi göz önüne alındığında oldukça sığ olacağı mutlaktır. Unutulmaması gereken salınımın - ya da konumlanışın- ancak merkezin izin verdiği-onayladığı ölçüde gerçekleşebileceğidir. Konumlanışın koordinatlarını

belirleyen, devleti her yönden etkileyen krizlerin niteliği ve niceliği ile ilgilidir. Bu aynı zamanda siyasi partilerin-hükümet partilerinin ve hükümetlerin politika alanlarının sınırlarını belirleyen bir unsurdur. Aynı unsur dış partiler olarak tanımlanan alana yönelik baskıların ya da icazetlerin sınırlarını ve niteliklerini de belirler. Sonuç olarak bu yapılanma da devletin istediği kadar "sol", devletin istediği kadar "dinci-islamcı", devletin istediği kadar ırkçı olunabilir. Diğer taraftan tüm bu argümanların kimi zaman tek başına kimi zamanlarda da bir arada kullanılabileceği unutulmamalıdır. Bu "durum" kimilerine şaşırtıcı gelse de kurgumuz içinde anlaşılabilirdir. Devlet için -ya da kurgumuz için- sorun izin, kullanılabilme sınırlarının dışına çıkıldığı süreçlerde yaşanır. İşte o zaman devlet net bir şeklide yüzünü göstermekten sakınmaz. (Bunun faşizm olarak tanımlanmasında bir sakınca görmüyorum.) O zaman tek nokta olunur ya da daire bir merkez nokta ile tanımlanır. "Devletin bekası" hamasi söylemi bu tek nokta olmanın ideolojik argümanıdır. (alabildiğine zayıf hatta primitif bir argüman!) Bu söylem tüm "siyasi partilerin" devlet partisinde kayıtsız şartsız bir araya geldiklerinin net bir tanımlanmasından başka bir şey değildir, biz dışarıda kalanlar için. Dışarıda kalanlar, ötekiler için ise, bir ölüm ilanı ile eşdeğer durum oluşmaktadır.

Muhalif bir siyasi oluşumun, siyasi partinin, iktidar perspektifine sahip bir siyasi partinin bu sistem içinde güçlenerek hükümete gelmesi söz konusu olursa, o zaman aidiyetini kaybetmiş bir "merkezi umumiden" söz etmek gerekiyor: merkez için aidiyetin kaybolması demek, çözülüş ve çöküşün geri döndürülmesi çok zor bir noktada olması demektir. İzin ve onay verecek gücün yitirilmesi, böylesi bir model üzerinden kurgulanmış devlet yapısının da çöküşe gidecek çözülmesinin habercisidir ki, hükümete gelme durumunda olan partinin "yapacak çok önemli işleri" var demektir.

Muhalefetin niteliğinin devlet tarafından, bu model tarafından belirlendiğinden söz etmiştik. Bu belirleme olgusu farkları anlamsız kılar. Yaklaşık yüz yıllık partili hayatımız böyle olduğunun çelişkisiz birer örneğidir. Muhalefetin alanını da merkez belirler

ve muhalefette tüm o daralıp genişlemelere bağımlıdır. Çünkü kendisini bu niteliklere göre ve merkezin ilkelerine göre tanımlamak zorunda hisseder. Vazgeçilmez temel ilkeler, bu kurguda tartışma ve muhalefet politikası dışında tutulur. İktidar olma onayını beklemek bu anlamda muhalefetin yegâne görevidir. Alanın dışına çıkarsa cezalandırılır ve bu anlamda muhalefette ya da iktidarda olması fark etmez.

"Batı demokrasilerinden" farklı olarak siyasi partiler iktidara geldiklerinde hükümet olgusunun yanında partinin kendisi de devletle bire bir özdeşleşir ve böylece "onun" kalemi haline gelir, iktidarın bu anlamdaki gerçek amacı "iktidarın nimetleri" olarak tanımlanan yolsuzluklardan ve kayırmalardan vb.lerden yararlanmanın dışında bir şey olamaz. Ve iktidara gelen partilerin hizmet kalitesine göre ya da emeklerinin niteliğine göre aldıkları ücret değişir! Ülkemizde yolsuzlukların ne kadar çok ve yaygın cezalandırmanın ise ne kadar az ve kısıtlı olduğunu anımsayın.

Bu şartlarda muhalefete düşen ise, olası bir erk zedelenmesi durumunda iktidar sırasını beklerken, kitlelerin "öyleymiş gibi" sanmalarını sağlayacak oyunları oynamaktan ibarettir. İlginç olan, gün geçtikçe iktidar partilerinin konumlanışına benzer bir konuma sürüklenmeleridir: muhalefet partileri de yukarda söz ettiğim devletle özdeşleşmeyi yapma çabası içindedir. Muvazaa partiler yönetemez olduğu sürece muvazaa muhalefette muhalefet yapamaz olmaya mahkumdur. Bu durumun farklı bir daralma döneminin izlerinden biri olduğu düşünülebilir.

Bu kurguda sol'un yeri ne sorusu doğal olarak sorulabilir, yanıtım "sol partilerin bu kurguda yerleri yoktur" şeklinde olacaktır, olduklarını sanmaları aldatmacaya alet olmayı kabullenmekten öte bir anlam taşımaz. Ve bu durum da tabii ki bir "sol" parti için iyi bir şey değildir! Sol'un yüzyıllık demokrasi tarihimizde devlet için konjonktürsel olarak değişmeyen tek muhalefet unsuru olduğu unutulmamalıdır.

Özellikle genişleme dönemlerinde, figüran olarak da olsa bu oyunda yer almalarında herhangi bir sakınca görülmeyen sol-sosyalist partilerin kurulmasına hukuki onay verilir. Ancak bun-

ların dahi çok sıkı denetim ve baskı altında oldukları, bütün niteliği ve niceliği ile her an zor kurumu ile tanıştıkları ortadadır. Partinin kitleselleşmesi tehlikesi ile karşılaşıldığında, rollerinin tamamlandığına karar verildiğinde ya da ilerde tehlikeli olabileceklerine dair milyonda bir de olsa bir olasılık belirdiğinde ortadan kaldırılmalarında bir sakınca görülmez. Kolayca halledilebilirler! Çözülmeye bağlı daralma dönemlerinde ise susturulma yöntemi olarak şiddet benimsenir. Ve böyle bir zamanda "herhangi bir sola" tahammül edilemez. Tekrarda yarar var: bu model için, devlet yapılanması için temel muhalefet alanını sol oluşturur. Tekrar "sol"a dönersek; bu kurgu içinde tutunmaya ve çizilen sınırlara dahil olmaya çalışmanın bedeli, sol'dan uzaklaşılarak verilir. "Yine de sol bir şeyler yapılabilir" saplantısı, edilgenliğin dile getirilmesinden başka bir şey değildir. Bu kanalda, devletin yeterince hizmet verecek kemalizmin bir diğer versi-yonundan başka bir şey olmayan "sosyal demokrat partisi" olduğu unutulmamalıdır. Böyle bir bağlaşıklık arayışı "sol" un devlet kurgusu içinde asimilasyonu ile sonuçlanmaya mahkumdur.

Bir anımsatmayla tekrar İttihat ve Terakki'ye dönelim; İttihat ve Terakki kendisini devlet olarak tanımlayan bir yapıydı ve bu yaklaşım onun temel ideolojisini oluştururken ideolojinin de kendisini yeniden üretmesine katkıda bulunuyordu. Onun için kendisi, -ya da- devlet dışında; ancak kendi kurguladığı şekliyle devlet dışında hiçbir şey önemli değildi. Osmanlıdan devralınan bu yaklaşım 1913'den itibaren tüm kurum ve yöntemleriyle uygulamaya konuldu ve çok kısa sürede ideolojik hedeflere göre başarılı sayılabilecek adımlar atıldı ve geleneksel bir motife dönüştü. Geniş uygulama alanını ise 20'li yılların ortalarından itibaren Cumhuriyet Halk Fırkası-Partisi kimliğinde bulacaktır, üstelikte kendini alabildiğine yenileyip geliştirerek! Bu öyle bir yenileyip geliştirme işidir ki, İttihat Terakki'nin modeli yeni duruma uyarlanmış ve bu uyarlama işi daha sonrada değinmeyi düşündüğüm 30'lu yılların sükûn ortamında yapılmış ve sonunda CHP bu model bağlamında devletle öylesine özdeşleşmiş ya da bu model bağlamında devlet öylesine CHP (aslında İttihat ve Terakki)'leşmiştir ki artık 1950'den sonra CHP'ye gereksinim

kalmamıştır. CHP herkese bölünmüş ve herkes CHP'lileşmiştir.

Anılan dönemde "gizliliğin" çözülmesini ve doğal olarak modelin sadeleşmesini sağlamıştır. Muhalefetin olmadığı günlerde, gizlilik, olanaklı olabilen en alt düzeye çekilmiştir. Bu nedenle 30'lu yılların bu model/yapı için bir kırılma noktası olduğu düşünülebilir. Ancak en önemli çözülmeyi göstermez; çünkü 30'lu yıllar 1915'in aksine bir istemliliği, uygun şartlar altında modeli sağlamlaştırmayı ve her şeyden önemlisi "rahatlığı" gösterir. 1915'in bir tabuya dönüştürülmesinin nedenleri arasında kurulmaya ve korunmaya çalışılan "gizli yapının" tüm bileşenleri deşifre olmasını sayabiliriz ve ardından ilk -ve şimdilik kaydıyla en büyük- yıkımını yaşadı. Diğer taraftan Cumhuriyet ideolojisini inşa eden kadronun, örneğin Recep Peker'in, Reşit Galib'in, Sükrü Kaya'nın bu süreçteki konumunun da ayrıca irdelenmesi refleksin yoğunluğunun nedenselliğini sorgulamamızda bize kolaylık sağlayabilir. Ve refleks olarak "zor"un niteliği ve yoğunluğu arttırılarak korunma güdüsü yerine getirildi. Ve yüzyıllık "Ermeni Sorunu" kalıcı ve alabildiğine tutucu geleneksel bir politikaya dönüştü. Kim bilir...?

*

Burada genişçe bir parantez açıp, bu sunu/deneme dizisinin doğrudan konusunu oluşturmayan bir olguya kabaca değinmek, temel bir eksikliği anımsatmak için zorunlu oluyor. Bu çalışma öncelikle bir siyasi olgu üzerine yapılan bir siyasi tarih denemesi olarak ele alınmalı. Hiç kuşku yok ki anlatmaya çalıştığımız siyasi yapı ekonomiden, sınıf ilişkilerinden, ulusal ya da uluslararası konjonktürden soyutlanamaz, onlara bağımlıdır ve onlardaki değişimlere genel ilkeleri uyarınca adapte olmak ve bu süreçte kendisini yeniden oluşturmak –ve belki de restore etmek- zorundadır. Bu yapı sınıf çatışmalarının üzerinde değildir, aksine bu çatışmada taraftır. Bu yapı *sermaye* ile ilişki halindedir. Şimdi, çok geniş bir çalışmanın konusunu oluşturacak *merkez-i umumi* ile *sermaye* arasındaki ilişkiye İttihat ve Terakki'den başlayarak kabaca değinelim; İttihat Terakki'nin oluşum sürecinde özellikle Selanik kökenli Yahudi ve dönme sermayesinin etkin destek

verdiğine dair tartışmaları anımsayalım. Bu destek onu "ideolojize" etmeye yönelecek kadar büyüktü ancak bu türden bir sermayenin Türkçülüğün ne kadarına izin vereceği tartışmalı bir konu olarak her zaman karşımızda duracaktır. İlerleyen yıllarla birlikte ulusal sermaye/burjuvazi oluşturma düşüncesinin geliştiğini ve bunu da gerçekleştirmek için göçertme operasyonlarına başlandığını biliyoruz. İlk ciddi sermaye aktarımı Ermeni ve Rum mallarına el koyulmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak bu aktarımın merkezin bireylerini bireysel olarak ne kadar ilgilendirdiğini bilmiyoruz ve saptayabildiğimiz kadarıyla gizli merkezi birçok üyesinin "yeterince" varsıllaşmadığını saptayabiliyoruz. Unutulmaması gereken, Müdafaa-i Hukuk refleksinde bu sermayenin korunmasının çok etkili olduğu ve 1915'den 1923'e kadar geçen sürede, resmi tarihin söylediği gibi Anadolu'nun sefaletten kırıldığı yıllarda Anadolu'nun bu kaynakların yardımıyla yeni zenginlerini oluşturmaya başlamış olduğudur. 1925'den 1950'ye dek geçen sürede siyasetin merkezi bir taraftan yeni burjuvalar yaratırken diğer taraftan da yarattıklarını siyasetin merkezine çekmeye özen göstermişlerdir. 1950-60 arası merkezin kendisini yeni konjonktüre göre tanımlamasının getirdiği zorlukları merkez ile sermaye arasındaki ilişkilerde de görmek mümkün. 27 Mayıs'ta bu "sorun" aşılmış ve merkez, komprador burjuvazi ve sermaye ile bağımlı bir ilişki geliştirerek sınıfsal konumunu netleştirmiştir. Bu netlik her geçen gün artmaktadır. İzleyen tüm darbeler bu bağlamda da değerlendirilebilir özellikler nitelikler içermektedir. Tekelleşmenin önü kayıtsız şartsız açılmış ve bir iki ufak kesintinin dışında sermaye altın çağını yaşamıştır. Yaşatılmıştır. 12 eylül kara ve kanlı sermayenin komprador sermayeye eklemlenmesinin de adıdır. Ancak 28 Şubat'la birlikte bu bağlamda yeni belirsizlikler kendisini göstermeye başlamıştır. Orta sermaye çözülüp yok olurken İstanbul sermayesi ile İslamcı sermaye arasındaki çatışmaya henüz *merkezi* bir çözüm bulunamamış gibi gözükmektedir. (Sermayenin sermaye demek olduğunu unutmayalım!) Sermaye ile merkez-i umuminin konumlanışındaki bu belirsizlik, toplumsal muhalefetin sıfırlandığı şu günlerde acılı süreçlerin nedeni olabilir.

otuzlu yıllar

Tüm tarih okumaları otuzlu yılların daha analitik ve daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesini kışkırtmaktadır, çünkü Türkiye tarihini anlatan resmi ve "yarı resmi" tüm tarih kitaplarında bu yıllara ayrılan sayfaların niteliği ve niceliği bilinçli ya da bilinçsiz, ya da yeterince bilgi sahibi olmamanın, olamamanın verdiği zorunluluklarla kuşku yaratacak bir düşüklük gösterir ve doğal olarak okuyucu da bir "azlık ve yetersizlik" duygusu uyandırır. Uyandırması gerekir!

Resmi tarih yazını zorunlu olarak uğradığı bu durakta zamanını ve sayfalarını ideolojik övgüye ayırır, zaman geçtikçe biriken övgülerin ve abartıların döneme ait bir efsane yaratması beklenebilir. Ancak beklenen gerçekleşmez, üslupları durağan ve heyecansız ve yazının niteliği de bir onlar kadar içeriksizdir. Altı okun inşası ve "derinliği" üzerine yapılan zorlama yazın ve cilada temel bir eksiklik her zaman göze çarpar niteliktedir; insan ve tüm sosyal ve ekonomik yönleriyle toplum neredeyse tümüyle *es* geçilmektedir. Bu es geçişin amacı "birtakım zorunluluklarla" birlikte ideolojik bir vurguyu da içerir: "es" sakinliği tanımlar. Bunun "nasıl bir sakinlik olduğunu" sorgulamak ise okuyucuya düşer. Takrir-i Sükun, Şapka Kanunu ile başlayan "fundementalist" kalkışmaların mas edilmesi ve bir devlet dini yaratma süreci Serbest Parti-Kubilay olayı ile, sürecin bu aşamasını başarıyla tamamlayacak ve bu tarihten itibaren, devlete kayıtsız şartsız bağımlı bir "islami muhalefet" oluşturulurken, devlet din olgusunu siyasi zor aracına dönüştürecek ve dini konjonktürsel pragmatik bir unsur olarak dilediğince kullanabileceği bir siyaset anlayışının sağlam temellerini atacaktır. 30'lu yıllarda, bu "sakinlik" içinde solu bekleyen tekrarlayan kitlesel tutuklamalardır. 31'deki isyanlardan 38'deki Dersim olaylarına dek geçen sürede "sakinliğin doğusu ya da doğunun sakinliği" "genel müfettişliklerle" korunmaya çalışılacaktır.

Halka düşen ise, gelenekselleşen siyasetin olgunlaşan ideolojisinin zoru altında düzenin istikrarı için sefaletin sürekliliğine razı olmaktan başka bir şey değildir.

30'lu yılların CHP'si ve devlet anlayışının kavranılması, sonrasını ve hatta bugünü çözümlememizi kolaylaştırıcı ipuçları içerir. (Her türlü muhalefetin bastırıldığı mutlu yıllar.!) Öncelikle bu süreç için kaydedilmesi gereken konu iktidarın mutlaklığıdır. Bu öylesine bir mutlaklıktır ki partinin bağımsız varlığı anlamsızlaşmış ve parti-devlet-hükümet birleştirilmiştir. İşte bu haliyle 30'lu yılların CHP'si -kuşkusuz İttihatçılıktan kalan çok güçlü mirasın desteğini unutmadan- bugün başat politikada yer alan hemen tüm partilerin anası konumundadır. Parti içinde, Nazi yanlısı ırkçı faşistlerden fundementalist İslamcılara, eski/dönmüş komünistlerden "serbestçi" liberallere dek herkes kendisine oldukça korunaklı bir yer bulmuş, kimi zorluklarına karşın daha sonra yollarına ayrı ayrı devam edip yüklendikleri mirasın kendilerine verdiği sorumluluğu başarıyla yerine getirecekleri günlerin öncesinde bir "milli mutabakat" devleti kurulmuştur. Bu devletin merkez-i umumisi, merkez-i umumi geleneğinin en rahat sürecini yaşıyor olsa gerek, geri planda kalmaya fazla önem vermemiştir. Kimi yazınlarda Mustafa Kemal Atatürk, İsmet İnönü ve Fevzi Çakmak olarak anılan ve Hıristiyanlıktaki "kutsal üçlüye" benzetilen merkezde daha sonraları "ideolog" Recep Peker'in de adı eklenmekte ve bu yapılanma haklı olarak "genel başkanlık kurulu" olarak tanımlanmaktadır.

Bu yapılanmalar güçlü bir koalisyondan öte, merkezde devlet ideolojisi noktasında kayıtsız şartsız buluşmayı -bir arada olmayı- ifade eder. Ve tekrarlarsak bu haliyle de kendisinden sonra gelecek olan "çok partili" meclislerin hemen hemen tümüne eş bir niteliğe sahiptir. Doğal olarak da demokrasi ya da özgürlükler gibi birçok kavram nasıl ki 30'lu yılların CHP'si=devleti için bir şey ifade etmiyorsa izleyen yıllarda da aynı kavramlar meclisler ya da devlet için gerçekte bir şey ifade etmeyecektir. Hatta çoğu zamanlarda bu ve benzeri kavramların oynanan oyunun metnindeki birkaç kelimeden başka bir şey olmadığını tarih göstermiştir.

30'lu yıllarda, faşizan baskı altında sağlanan bu sakinlikte yerel ölçeklere dek parti devlet bütünleşmesi sağlanırken açık bir şekilde ve Alman/Nazi hayranlığının güçlü etkisiyle faşizmin tartışıldığı ve doğrudan faşist örgütlenme modellerinin benim-

sendiği ve uygulamaya konulduğu anımsanmalıdır. Ve her faşizmde olduğu gibi doğrudan -devlet eliyle -adına devletçilik denilerek!- sermaye aktarımı sağlanarak askeri-bürokratik elitin içinden ve dışından olmak üzere burjuva oluşturmaya özen gösterilmiştir. Kuşkusuz böylesine bir sefalette böylesine güçlü bir aktarım ancak bir zor altında sağlanabilir ki, tarihçilerin adını koymakta zorlandıkları ya da görmezlikten gelmeyi tercih ettikleri dönemi niteleyen en önemli unsurlardan birisi budur. Üstelik bu seçkincilik-elitizm hezeyanı içinde burjuva yaratma ve sanal bir aristokrasi oluşturma sürecinin kontrolünün "merkezde" olması göz ardı edilebilecek bir konu değildir kuşkusuz. Böylece bir taraftan "ideoloji" olgunlaştırılırken, diğer taraftan da bu dogmayı ilelebet savunacak elit bir "sınıfın" oluşturulması için olanca güçle çaba gösterilmekteydi. Ve tekrarlamakta bir sakınca yok; tarih sadece Türkiye'de değil her yerde göstermiştir ki bu durum ancak bir iktidar tekeli ve bu tekeli hukukileştiren tek parti sistemi ile olanaklı olabilirdi. Görünürdeki parti -hukuki parti!- ise, merkez-i umuminin kaleminden başka bir şey değildir.

Merkez-i umumili siyaset geleneği şablonumuzda 30'lu yıllar, daha sonra daha geniş ele alacağımız gibi gizlilik unsurunun bilinçli bir şekilde hafifletilmesi anlamına gelir. (1915 ise bu gizliliğin istemsiz deşifrasyonuna araç olmuştu.) Bu kurgudaki kırılma noktalarını ekonomik krizle zorunlu olarak üst üste çakışan siyasi krizlerin dip noktaları oluşturur. Bir tür "yönetemez olma" durumu! İşte o zamanlarda tüm oyuncuların koşulsuz olarak sahneyi gerçek sahibine devrettikleri görülecektir. Aksi taktirde "egemenlerin bekasının" riske girmesi söz konusu olacaktır. Bir olasılık, ne var ki sistem alabildiğine güçlü olmasına rağmen hiç de paradokssal olmayarak herhangi bir "olasılık" durumuna karşı da alabildiğine kırılgandır. Ve çok iyi tanımlanabilen ve sınırları "resmi ideoloji" ile çizilebilen bu kırılganlık durumuna karşı "zor" unsuru da, potansiyel olarak -belki de her devletten fazla!- yapılanmanın odağında hukuki varlığını ancak örtülü bir biçimde sürdürmektedir. 27 Mayıs'tan 28 Şubat'a bilinen ya da bilinmeyen birçok darbenin yaygın meşruiyet kazandığı bir başka devlet yapılanması var mıdır? Siyasi particilik oyununa son-ara

veren darbe ya da müdahale olgusu ise kırılma noktasının tanınması ve öncelenmesi açısından bu bağlamda devletin siyaset biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu siyaset, o an'a kadar var olana göre oldukça gelişmiş ve aynı zamanda koruyucudur. Var olan'derindeki temel kurguyu korumak ve onu çağın gereklerine göre geliştirmek-yenilemek üzere biçimlendirmektedir. 1950-1960 arası ise darbe bağlamında gizli yapının durumsal gerilimini yansıtması açısından önem gösterir ve iç gerilim bir darbe ile giderilmeye çalışılmış, darbenin ardından yapı uyum sorununu hallederek yoluna devam etmiştir.

gelenekten geleceğe

Kurgulanışından bu yana anılan gizlilik, gelenekselleşecek bir siyaset -ve eylem- biçimi geliştirerek, açık ya da okunabilir bir şekilde güncel politik alana müdahalelerde bulunurken, kimi zamanlarda da çözümlenmesi ancak zamana-tarihe kalacak olan bir biçemde iktidarını sürdürmesi sağlayacak yolları geliştirmiştir. MGK hakkında yapılan tartışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için örnekleriyle bu geleneğin oluşum-gelişim tarihinden ve bu tarihin iktidara verdiği derslerden söz edilmesi gerekmektedir.

Devletin bekası bu işleyişin temel amacını oluşturur. Hiç kuşkusuz "devletin bekası" her türden devlet organizasyonunun biricik amacıdır ve amaçları-amaçlanan bu diye de kimse suçlanamaz. Bizim için burada ortaya çıkan "sorunlardan" (!) birisini daha önce de söz ettiğimiz özdeşleşmenin niteliği ve bu olgunun üslup sorunu oluşturmaktadır. Kendisini devletle özdeşleştiren ve bu özdeşleştirme işlevi ve sürecinin zorunlu sonucu olarak kendisi olmazsa devletinde olmayacağını, devletin devamlılığının biricik koşulunun kendi varlığı olduğunu düşünen ve hatta bu bağlamda, araç amaç ilişkisindeki öznelerin yerini değiştiren bir "yapının" varlığından söz ediyoruz. Evet öylesine bir özdeşleşme söz konusu ki yapının varlığının devamlılığı için devlet bir araç olabilmekte ve bu yapı, kendi amacını devletin bekası olarak sunabilmektedir. İşte amaç araç ilişkisini bu şekilde kurgulayan bir "organizasyon" için amaca ulaşma yolunda, bildiğimiz-gördüğümüz ve şahit olduklarımız dışında bilemediğimiz her

yolun deneneceğini unutmamalıyız. Şaşırmamalıyız!

Bu geleneği tarihi biraz zorlarsak devletin bekası için kardeş kanı dökmeyi hukukileştiren İkinci Mehmet'e ve hatta daha ötelere götürmek mümkün görünmektedir. Bu öyle bir hukuktur ki, yapılan eylemin ahlakını hiçbir şekilde sorgulanamaz kılar. Ahlak ve hukuk, değişken ve pragmatiktir, gerektiğinde sonradan yazılabilir. Kendisini devletinden sorumlu, muhalefetini de devletinin, dolayısıyla kendisinin düşmanı olarak gören bu anlayışın her zaman sahip olduğu iktidar gücü ile neleri yapacağını ya da neleri başarabileceğini okuyucu genel bakışla yapacağı bir arşiv taramasında dahi görebilir. Burada "muhalefet" tanımlaması ile ilgili sorunu bir kez daha anımsatmak istiyorum. İktidara geldiği anda kendisini devlet olarak gören anlayış karşısındaki her türden muhalefeti damgalama-ezme-yok etme eğilimine girer. Halbuki örgütlenmenin şartlı esnekliği muhalefeti de her zaman bu organizasyonun en önemli dayanağı yapa gelmiştir. Bu kurgu içinde muhalefet, devlet için bir emniyet supabı görevi görürken, olası riskli muhalefetin sindirilmesi görevini yerine getirerek iktidara rahat hareket etme şansını verir. Hükümette olan gücünü/işlevini yitirdiğinde, geriye muhalefetteki başarısını devlet adına kanıtlamış kliğin iktidar olması kalacaktır. Anımsatmak isterim ki devlet organizasyonu -ya da yanlış tanımlamayla derin devlet- işte bu bağlamda değişmez kişilerden ya da mevkilerden değil, kurumlardan ya da belki de daha önemlisi "anlayışlardan" oluşmuş kurumsallaşmadan oluşur. Böylece daha dün derin devletin simgesi olan bir kişi ya da kurum konjonktürsel işlevini tamamladığında bu organizasyonun dışında kendisini bulur. 28 Şubat'tan sonra yaşananlar ve bu süreçteki kişiselleştirmeler bu söylediklerimin komik bir örneğini oluşturur, can havliyle parti kurarak iktidar bekleyen nazi artığı pek değerli profesörlerimizi, oturak alemlerinde cumhurbaşkanlığı raksı yapan darbeci eskilerini, o kanal senin bu kanal benim kan ter içinde dolaşarak yandaş toplamaya çalışan emekli hukukçularımızı anımsayın; hepsi birkaç yıl önce "derin" organizasyonun adamı olarak görülürken işlevlerini tamamlamış yerlerini başkaları almıştır. Bu satırların yazıldığı tarihte onlar çoktan tarih-

ten silinmiş olacaklardır. Kuşkusuz, onların bu "işe" şaşırmaları kişisel sorunlarıdır. Bizim bu süreçten göreceğimiz devamlılığın sağlanışındaki pratiktir.

İşte bu amaç araç ilişkisinden doğan gelenek, üç kelime ile tanımlanabilir bir pratiğe sahiptir: her yol mubah. Makyavel'i bile şaşırtacak bir eylem tarihi kalmıştır geride ve sürecek gibi görünmektedir. Söz ettiğimiz tarih provokasyonlar, komplolar, linçler, toplu öldürmeler, idamlar, hapislikler ve darbeler tarihidir; inisiyatifin dışında ya da onu zorlayan muhalefetin imha edilme tarihidir; ve adı doğru konmalıdır.

Böyle bir yapının önemli dayanaklarından birisini paramiliter örgütlenmelerin oluşturduğu unutulmamalıdır. Yüz elli yıldan bu yana tüm suikast timlerinin birer siyasi partiye dönüştüğünü kısa bir tarih taramasında dahi görebilmek olanaklıdır. Devletin gizli örgütleri tıpkı iktidar-muhalefet sanal düalizminde olduğu gibi geçirimli bir yapıya sahiptir. Nicelik değişse bile niteliğin güçlenerek korunmasına azami önem verilir. İttihat ve Terakki'nin "gizli örgütü" Teşkilatı Mahsusa'nın imha edilmesinin hemen ardından "İttihatçı liderlere karşı 'yeni' İttihatçılar" tarafından Teşkilat Mahsusa iskeleti üzerinde Karakol ve Mim Mim yeraltı örgütlenmesinin inşa edildiğini ve bu sürecin MİT'in yanında, Kızılay benzeri birçok "diğer" oluşumda olduğu gibi "kontr" örgütün temelini oluşturduğunu tarihle ilgilenen ve bugünü tarihten yola çıkarak anlamaya-yorumlamaya çalışan her okur bilmelidir.

Daha öncede sözünü ettiğimiz yapının niceliğinin durağan olmayışı ve bu niceliğin dönemsel özelliklere sahip olması karşımıza bir diğer "sorunun" çıkmasına neden olur. Bu, "aydınların" yapı ile olan ilişkilerinin niteliğidir. Tıpkı hükümeti ya da muhalefetiyle siyasi partilerin devletle olan ilişkilerinde olduğu gibi, aydın olarak tanımlanan "zümrede" -ya da egemen ideolojinin de zorlamasıyla aydın olarak tanımlananlar- devletle olan ilişkilerinde kurumsal onarımı kendilerine görev edinmişlerdir. Doğal olarak (!) böyle bir zümre içinde devletin bekası esastır ve onların entelektüel faaliyetlerinin sınırını bu unsur belirler.

Yalnızca sosyolojik değil psikolojik bir patoloji durumunun da irdelenmesi zorunludur; burada işin içine "sınıf atlama" kavramı girer. Ta Abdülhamit'ten bu yana eline-cebine biraz para sıkıştırılan birçok "aydının" dönme öyküleri incelemeye değer! Ya da sürgüne giderken devlet tarafından maaş bağlananlar... Solcu olup ya da sanıp veya sanılıp da bu sanal konumu ile devlet-sermaye arasında sallananlar; "solcu" akademisyenlerimizin devletimizin danışmanlığına yükselmeleri öyküleri vs... Yıllarca cezaevinde kalmış, işkence görmüş ve hatta Özgür Üniversitenin kurucu üyelerinden olan seçkin bir "aydınımızı" bugün "islamcı sermaye" ile palazlandırılmasında bir sakınca görülmeyen "derin" devletin think-thankleri olan "stratejik araştırma merkezlerinde" ders verirken gördüğümüzde ya da çevresinde ilerici-entelektüel olarak tanınan bir hekimi polis ve savcıya kitle psikolojisi danışmanlığı yaparken gördüğümüzde artık şaşırmıyoruz. Çünkü daha yüz sene önce Abdülhamit tarafından sürgüne gönderilerin İttihatçı ya da muhalif "aydınların" ve geride kalan ailelerinin yine bizzat Abdülhamit tarafından dolgunca bir maaşa bağlandıklarını ve iyi sayılabilecek bir para ile bu sürgün hayatlarını yaşadıklarını, ya da daha yakın tarihimizde birçok aydının polisle -ya da devletle- olan içiçeliğini okuyoruz, biliyoruz.

Aydını sindirme ya da onu maaşa bağlamanın yapı için gelenekselleşmiş bir eylem tarzı olduğunu ve bu "işlev" başarıyla yerine getirilemezse aydının başına gelenlerin de neler olduğunu-neler olabileceğini tarihten öğreniyoruz.

Devlet erkinin sağlamlaştırılması için her yolun kullanılmasının özel bir hukuk biçimi olduğunu iddia edersek fazla abartmış olmayız. Yeniden tarihe dönerek bir anımsatma yapalım; Masonik tarzda gizli örgütlenme olan İttihat Terakki kuruluşundan iktidarını yenileyene dek geçen sürede, suikastları, provokasyonları ve komplolarıyla günümüzdeki benzerlerinin neredeyse bir protipi olarak değerlendirilebilir. Partinin iktidarı ele geçirme ve onu korumadaki tüm girişimleri tümüyle komplolar üzerine kurulmuştur. Ülke topraklarının hemen her yerinde kendisine bağlı ancak farklı isimlerde gizli örgütlenmelere giden İttihat Terakki döneminde, faili meçhul ya da faili belli olmasına

rağmen failin serbestçe dolaştığı siyasi cinayetler muhaliflerin sindirilmesi için etkin bir yöntem olarak benimsenmiştir. İktidarı ele geçirme Babıali Baskını ile gerçekleşmiş, partinin yönetim için icazet verdiği Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi muhalefetin sürgünü için bahane olmuş, muhalif ya da İttihat Terakki taraftarı gazetecilerin kuşkulu cinayetlere kurban gitmesi yine muhalefet üzerine bir baskı aracına dönüştürülebilmiştir (Örneğin; Hasan Fehmi, Ahmet Samim). Kuşkusuz dönemin konumuz açısından en önemli örgütlenmesinin bugünkü "derin devletin" köklerini arayabileceğimiz Teşkilat-ı Mahsusa'dır. Örgüt, Tunaya'nın deyişiyle *"İttihatçıların komitacı, eylemci, fedai ve hayalci yönünü bu kuruluş simgeler. Bu bakımdan İttihat ve Terakki ile bütünleşmiş, onun alın yazısını belirleyici eylemlerde rol oynamış, onu örten "esrar"ın kalıcı bir öğesi olmuştur"*[12] Örgütün ismi değişse bile kalıcılığı esas olmuştur. Yüz binlerce ölümle sonuçlanan "Ermeni tehciri" ise Abdülhamit dönemimde başlayan yerel kışkırtmalara son noktayı koymuştur. Çok sayıda komplo örneği içeren dönemden yeni devlete birçok önemli ders (!) fiziksel varlıklarıyla miras kalmıştır.

Erkin korunması ve devamlılığının sağlanması ya da devletin soyut bir kurum olarak kendisini geliştirebilmesi için yapının denetiminde değişken bir hukuka sahip (!) hatta kimi zamanlarda kendi hukukunu bile reddedebilecek güçte gizli bir örgütlenmenin varlığı zorunludur. Ve bu öyle bir örgütlenme olmalıdır ki hiç bir eksiğe yer bırakmayacak ve bunu süreğenleştirecek bir biçimde devletin kendisi olsun. Devlete ait okumalarımızda ve ona ait çıkarımlarımızda temel sorun, siyasi alanda ikili yapının fetişe edilmesi olduğunu daha öncede söylemiştik. Böyle yaklaşımlarla devleti oluşturan temel kurum ve mentalitelerin yerinde tartışılması engellenmekte ve kısmi değerlendirme yanlışlarına düşülebilmekte. MGK'nın başına gelen (!) bu bağlamda ele alınabilir, "ordu" ya da "silahlı kuvvetler" kavramı da benzer yaklaşım yanlışlıklarından üzerine düşeni almaktadır. Sözünü ettiğimiz yanılsama ordu ile devletin birebir özdeşleştirilmesidir. Kuşkusuz, ordunun politik yaşamın merkezindeki en üstün -ve çoğu zaman tek- erk olması devletin-devlet anlayışının devam-

lılığının -çoğu zaman- yegane garantisidir. Tümüyle popüler bir siyasi tartışma gibi görünen ve tartışan tarafların her ikisinin de herhangi bir sol yaklaşımı temsil etmediğini bildiğimiz, gördüğümüz YÖK tartışmaları sürecinde anlı şanlı bilim adamlarımızın koşa koşa kuvvet komutanlarından destek almaya-icazetlerini yenilemeye, yinelemeye gitmelerinin açıklaması budur. 12 Eylül faşizminin ilk ideolojik ürünlerinden biri olan YÖK'ün başlıca amacını üniversitelerden bilimi kovmak olmuştur. Doğal olarak sol ile ilişkilendirdikleri herkesi ve her şeyi! Ardından -hemen beraberinde- üniversitelerin islami faşist unsurlarla doldurulması süreci başlamış ve görev 2000'li yıllarda başarıyla tamamlanmıştır. Bu süre içinde birçok etkinlik bize YÖK'ün ve görevlendirildikçe YÖKçü akademisyenlerin "ileri gelenlerinin" merkezi umuminin asli unsurlarından olduğunu göstermiştir. Ancak bugün YÖK'e bu haliyle gereksinim kalmamıştır, şimdi sorun, onu stepneye ayırabilmek için kişisel hırsların törpülenmesiyle ilgilidir ve bu durumun herhangi bir demokrasi yaklaşımıyla uzaktan yakından ilgisi yoktur.

Politika alanının belirlenmesinde silahlı kuvvetlerin işlevi önemlidir, alanın içinde hareket etme onayı alan siyasetin alan dışına çıkmasına sınır belirleyici tarafından onay verilmemesi önemlidir, ve çoğu kez "muhalifliğin" tanımlanmasında bu sınır belirleyici olduğu için önemlidir. Ancak bu "önemlilik" durumu devlet olgusunu değerlendirmemizi birebir örtüşen biçimde etkilememelidir. Kaldı ki, eğer bir "gelenekten" bahsediyorsak, yüzyıllık tarihimizde böylesine bir "örtüşmenin" düşünülenden daha az yer kapladığı da rahatlıkla söylenebilir. Ne İttihat Terakki dönemi ne de 30'lu yıllar için böyle bir örtüşme söz konusu değildir ve erk yeri başka biçimlerde doldurulmuştur. Temel sorunlardan biride, boşalan-zayıflayan erk alanının kimin tarafından doldurulacağıdır. "Ne şekilde doldurulacağı" sorusu ise burada anlamsızdır; erk ve erkin temsili şekil farkını ortadan kaldırır.

İttihat Terakki/Teşkilat-ı Mahsusa ile başlayıp Karakol/Mim Mim süzgecinden geçen ve 1923'ün ardından Terakkiperver Parti deneyimi ile müdahalecilik alanını genişleten ve Takrir-i Sükun ile kendisini rahatlatan devlet unsuru için erk belirleyici alanı,

silahlı kuvvetlerin doğrudan zor'u yerine "gizliliğin zorbalığı" oluşturur. 1950'li yıllardan itibaren görece de olsa katılım unsurunun nicelik kazanması -nitelik değil!- erk alanına ordunun yeniden doğrudan katılımını zorunlu kılmış olabilir. Makalenin kapsamı dışında olmasına rağmen burada vurgulanması gereken bir konu bonapartizm/faşizm ikilemidir; ve bu tartışma yapılırken erk unsurunun sınıflar üstü değil sürekli bir sınıf tercihi de yaptığı hep anımsanmalıdır. Dolayısıyla "faşizm", indirgemeci bir yaklaşımla, süreğenleşmiş ve bu süreçte müdahale ile amorfl aştırılmış bir üslup olarak da ele alınmalı ve erk yetersizliğinde en yalın haliyle -ve sanki o kadar da doğal!- faşizmin ortaya çıkmasına şaşırılmamalıdır. Unutulan, unutturulmaya çalışılan 12 Eylül döneminin vahşeti bu kapsamda doğrudan bir "devlet durumu" olarak değerlendirilmelidir.

"Milli Şef'ten 12 Eylül'e -ve sonrasına- dek geçen süre bu "durumun" dönemsel dalgalanmasını ve eski ve yeni yeraltı örgütlerinin desteği ile sivil faşist örgütlenmenin yaygınlaştırılmasını da tanımlar. Bu yaygınlaştırma sürecinde hedeflenen sonraki devlet kadrolarının oluşturulmasıdır; bu durum daha önce sözünü ettiğimiz iç içeliğin algılanmasını ve devlet bileşenlerinin bir bütün olarak değerlendirmesini kanımca kolaylaştıran bir unsurdur. Sivil faşizmin ilk öğrencilerinin göstermelik davasının *"suç olmayan ideolojinin örgütlenmesi de suç olamaz"* kararıyla sonuçlanması Milli Şef "totaliterliğine", *"bana sağcılar suç işliyor dedirtemezsiniz"* Demirel "demokrasisine", ve sivil faşizmin devlet kadrolarının tümünü işgali Evren-Özal "liberalizmi" ile 28 Şubat "cumhuriyetçiliğine ve laikliğine" nasip olmuştur. Ve tüm bu süreci ve hatta son yüzyılı belirleyen temel yaklaşımı ise sadece ve sadece "sol ideolojilere karşı, sol olan ne varsa ona karşı baskı" oluşturmuştur. Baskı, kimi zamanlarda kışkırtılan milliyetçiliğin-sivil faşizmin kontrollü ancak "illegal" eylemliliği ile gelişirken, çoğu zaman milli şeflerin ve milli şef artığı cuntaların doğrudan müdahalesi ile şekillenmiştir. Baskı şekillenme sürecinde 50'li yıllara kadar İtalyan ve Alman modellerinin öğreticiliğine başvurulurken 50'li yıllardan sonra başvuru merciini "doğal olarak" her ikisini de en iyi bir biçimde içselleştirmiş

ABD emperyalist yeraltı örgütlenmeleri-gladio/kontrgerilla oluşturmuştur. Otuzlu yılların okuma provası Vagonlis olayını saymazsak 6/7 Eylül olayları bu dönüşümün ilk stajını oluşturur. 27 Mayıs-12 Mart ve 12 Eylül'le başlayan ve 28 Şubat'la yeni bir form kazanan ancak "emperyalizme bağımlılığı şiar edinmiş" darbeler süreci, Türkiye'nin emperyalist kampta ve kapitalist dünyadaki rolünü daha iyi oynayabilmesi için yapması gerekenleri ne pahasına olursa olsun- büyük bir başarıyla yerine getirmesini içerir. Bin yıllık gelenek, bu dönemdeki yaklaşık kırk yıla tüm deneyimleriyle tekrar tekrar sıkıştırılmıştır. Tarihçi Ribard'ın Ortaçağ veba yıllarını tanımladığına benzer, "büyük çapta bu kan ve ölüm yıllarında" ülke en ufak ayrıntılara dek sömürgeciliğin pazarına açılmış ve insansızlaştırmaya yönelik tüm girişimler temel politika haline getirilmiştir. Tekrarlamakta sakınca yok; tüm bu süreçte geliştirilen temel politik yaklaşım sınıf tercihini yapmıştır ve sonuçta sol'a karşı olmak şeklinde özetlenebilir. Tüm tarihsel örnekler göstermiştir ki, sola karşı olmak, toplumsal olan her şeyin tümden baskı altında tutulmasını ve sindirilmesini gerekli kılar; düzenin sahipleri için geçmişten alınan ve gelenekselleştirilerek günde yaşatılan ve geleceğe aktarılmaya çalışılan en önemli derslerden birini baskı unsurunun temel hedeflerinden biri oluşturur: güvensiz, kuşkucu ve ölüm korkusu duyan sindirilmiş ve psikolojik baskı altına alınmış bir toplum iktidar sağlamlılığının bir teminatıdır.

Tüm baskı ve şiddet politikalarına rağmen sosyalist uyanışı engelleyemeyen ve kendisinin 27 Mayıs anayasasının baskısı altında hisseden devlet 12 Mart'la süreklileştirilmiş faşizmin yeni bir dönemini başlatmıştır. Edinilen dersler bu dönemde başarıyla tekrarlanarak sol-sosyalist aydınlar devlet tarafından cezalandırılır. Etkisi beklenildiğinin aksine geçici, tepki yanıtı ise büyüktür. O halde "yarım kalan operasyon" tamamlanacak ve "doz" arttırılacaktır. Tarihimiz öncesi ve sonrasıyla böylesine psikolojik bir döngüyü de örnekler. Dozun şiddeti insana ait değerlerle değil, iktidar tarafından belirlenir ve iktidarın "insan" diye bir sorunu yoktur. Tek sorun emperyalizme verilen taahhütlerin yerine getirilmesi, devletin sahibi sınıfların koşulsuz korun-

ması ve sömürünün devam etmesini sağlayacak önlemlerin alınmasıdır.

mgk neyi tanımlar

Ritmik bir şekilde yinelenen ve belki de böylesine bir ritme/düzene sahip olması istenilen tartışmalar ışığında tekrarlara da başvurarak MGK unsuruna kısaca değinelim. Ve öncelikle ilgili her tartışmada anımsanması gereken bir bilgi ile başlayalım: MGK -sözde- demokratik 61 anayasasının, 61 anayasası 27 Mayıs darbesinin ürünüdür. 27 Mayıs ise, sancılı bir döneme hazırlanan "modelin" görülen eksikliklerini gidermek üzere yapılan bir cunta müdahalesidir, müdahale ise merkez-i umuminin yenilenmesini tanımlar. Milli Güvenlik Kurulu oluşumu, silahlı kuvvetlerin sivil otoriteye karşı mutlak üstünlüğünün sağlanması ve bu durumun korunması için alınan önlemlerle birlikte, ordu-sermaye ilişkilerinin kurulması ve beraberinde ordunun doğrudan bir sermaye grubu haline gelmesiyle, izleyen darbelerin olası organizasyon -ve finans!- sorunlarına karşıda korunması sağlanmıştır. Daha öncede söz ettiğimiz gibi bu model 30'lu yılların CHP'sini anıştırmaktadır, diğer taraftan bu modeli, ordunun günlük politikaya çoğu zaman bir siyasi parti kimliği-kişiliği-üslubu ile müdahale ettiği düşünülürse başka şekillerde de adlandırmak olanaklıdır.

Daha iktidarın ilk sabahında bu "demokratik" devrimin öncülerinin ABD-NATO-CIA ya bağlılıklarını ilan etmeleri ile birlikte sermayeye güven vermeleri unutulmamalıdır. Demostratif bir vurgudur. Özetle devlet 60'lı yılların dünya düzenine uyum sağlama çabası içinde refleks olarak kendisini koruyor ve bu süreçte de partilerini tatile çıkarmakta doğal olarak hiçbir sakınca görmüyordu. İcazetle politikaya girenler Yassıada'da "devletle" -bu sefer masanın karşı taraflarında olmak üzere- karşılaşırken, darbeciler arasında 50'li yıllarda Amerika'da özel eğitim almış subayların bulunması tarihin bir ironisi olmanın ötesinde "devlet" gerçeğini gözler önüne seriyordu. Devlet, denetleme aygıtını 27 Mayıstan sonra kurduğu Milli Güvenlik Kurulu ile genişletirken, tümüyle politik bir kurum olarak MGK, devlet partisinin çekir-

değini oluşturmaktaydı. Beşi asker dördü "sivil" (-isterse yüz sivil olsun!) Sivilleşme tartışmaları sürerken emekliye ayrılınca bir holdingin yönetim kurulunda hizmetlerine devam eden bir tarafından söylenen bu söz 20. yüzyılın son günlerinde bir süreliğine de olsa MGK'nın merkez-i umuminin önemli bütün fonksiyonlarını geçici olarak da olsa üstlendiğini göstermektedir. Yapılanma eksiksiz giderilirken ordu hiyerarşisinin de sağlamlaştırılması ihmal edilmemiştir. Bu olgu anayasa ile de desteklenerek silahlı kuvvetler ekseninde örgütlenen devlet partisi güçlendirilmiştir. Bu aynı zamanda hakimiyetin millette olmadığının bir kez daha tescil edilmesi anlamına gelir. 1961 anayasası ile genelkurmay, başbakana karşı "sorumlu" hale getirilmiş, ordu hiyerarşisinin belirlenmesinde genelkurmay başkanlığı teklif hakkına sahip olmuştur. Oluşturulan yetki genişliği zaten varlığı her zaman tartışmalı olan sivil otoriteyi hiçe indirgemiştir. Unutulmaması gereken bir konuda 1960 öncesinde ordunun sivil kıyafetle zaten politikanın içinde olduğu ve ya belirleyici rol oynadığı. Tek adam dönemini ve milli şef dönemini bu bağlamda değerlendirmemizi kolaylaştıracak verilere sahibiz. DP döneminde ise ordu hiyerarşisinin "bazı çatlak seslere rağmen" eski geleneklere bağlı kaldığına dair güçlü kanıtlar vardır. 28 Şubat öncesi ve sonrasında birkaç sene içinde unutulan derslerle bu yapı geliştirdiği etkin model içindeki primitif siyaset derslerini de örneklemiştir: 1) Asker en azından hükümeti test edecek kadar güçlüdür. 2)Seçimle gelen milletvekilleri kilit görevlerden uzaklaştırılabilir ya da seçimle gelen milletvekilleri devlet memurlarına -burada cemiyet- hesap vermek zorunda bırakılabilir. 3)Hükümet samimi ise cemiyetten onay alır yoksa icazet ve muvazaa devredilir ya da durumdan görev çıkarılabilir.

Sekreterliğini bundan kısa bir süre öncesine kadar genelkurmayın yaptığı MGK, kağıt üzerinde çoğunluk esasına göre karar almaktaydı. (Sekreterlik kurumunun el değiştirmesini sivilleşme ve demokratikleşme olarak görenler merkez-i umuminin yapısının niteliğinin değişmediğini görmemekte kararlılar; işte resmi ideolojinin yeni anlayışı!) Ancak başlangıcından günümüze dek "çoğunluğu" sağlayan güçlerin zor desteğine de başvurduk-

ları sıkça görülmektedir.

28 Şubat "post modern darbesi" çok sayıdaki bu zor desteğinin yakın örneklerinden birisidir. Ordu içindeki bir grup asker, kuşkusuz bazı sivil unsurlarında desteğini alarak Erbakan hükümetini alaşağı etmek için güçlerini, var olan hukuku aşmaktan dahi sakınca görmeyerek kullanmışlardır. Kent merkezlerinde tankla gösteri yapma, başbakanın helikopter pistini ulaşıma kapatma, hükümet üyelerinin korkutulmaya devam edilmesi kararı alma gibi olaylar kullanılması düşünülen ve hissettirilen zorun görünen kısmını örnekler. Hedefe ulaşılmıştır. Bu süreçte kendi birlikteliğini devletle özdeşleştiren asker ve sivillerden oluşan "merkez" hiyerarşik düzeneğe -hukuka!- aldırmayarak devletin bugününü ve geleceğini koruma adına harekete geçmiş ve MGK aracılığıyla -MGK'yı zorlayarak- amaçlarını ve bu amaca ulaşmak için kullandıkları araç ve yöntemleri hukukileştirmişlerdir.[13] En güçlü ideolojik dayanakları olan "laiklik" argümanı asıl amacın gerçekleşmesini bu sürecin de facto olumlanmasını sağlayan retorikten başka bir şey ifade etmemektedir. Erbakan'ın sözde şeriatçı özlemleri ya da anti laik yaklaşımları bu retoriğin inşasına araç olarak sunulurken, yıllar sonra nasyonal sosyalist bir hükümetin "soft" bir darbenin ardından düşürülmesiyle iktidar yolu açılan ve Erbakan'ın düşündüğü zaman bile korkacağı uygulamaları programlayan bir hükümetin iktidara getirilmesi gerçek amacın ne olduğu, neler olabileceği şeklindeki soruların birçoğuna yanıt verir açılımları içermektedir. Bu bağlamda da uluslararası sermaye ile ilişkilerle birlikte ABD emperyalizmine tarafgirlik sorunu başat olabilmektedir.

*

MGK, tekrarlarsak "demokratik" 61 anayasasının armağanıdır. Yukarda kısaca özetlemeye çalıştığım "gizli yapının", milli şefin ardından 50'li yıllarda uyum ve kurgu sorunu yaşadığını düşünüyorum. En azından İttihatçı mantıkla bu yapının 20.yüzyıl ortalarında nasıl sürdürülebileceğine dair tartışmalar olmuş olabilir. MGK ile bu sorunlara bir çözüm bulundu; şöyle ki MGK, yapacağımız basit bir İttihat Terakki örgüt şemasında merkezi

umumi ile örtüşse de, aslında bu yapının bileşenlerinden görüneni olarak, tartışılmaz-tartıştırılmaz bir meşruiyetin temel öznesi olarak tüm yapıyı koruma altına aldı. Konjonktürsel uyum böyle sağlanırken yeni hukukta yazılmış oldu! Bu "hukuk" MGK aracılığı ile silahlı kuvvetlere anayasal bir rol verilmesini de içermesi açısından önemlidir. Böylece ordu yıllar sonra "yeniden" merkezi umumideki açık konumunu yeniden elde etmiş oluyordu. Merkezi umumi geleneğinin değişmez unsurlarından biri olmasına rağmen silahlı kuvvetlerin "kimi zamanlardaki" başat tavrı nedeniyle onun bu yapının başlıca/tek öğesi olduğunu düşünmek yanıltıcıdır. O anayasal haklarından doğan bir şekilde görevlendirildiğini düşündüğünde müdahale etmekle yükümlüdür! MGK'yı tümüyle ayrı değil ancak "farklı" bir öğe olarak değerlendirmekte yarar var. Bu farklı değerlendirme aracılığıyla MGK'nın kimi zamanlarda iktidar merkezi olmasındaki nüansı kavramak kolaylaşacaktır.

Diğer taraftan MGK'nın çekirdeğini oluşturan silahlı kuvvetlerin, dünyanın hiçbir yerinde olmadığı gibi ya da çok az yerinde olduğu gibi sermaye ilişkilerinde taraf olduğu, sermayeleştiği-bankalaştığı vb. unutulmamalıdır. MGK gibi, TSK'dan ayrı düşünülmesi olanaksız bir diğer unsur OYAK'da, 61 demokrasisinin bir armağanı olarak bu kısa makalede söz edilmesi gereken bir konudur. Böylece "askeriye" iş ve sermaye alanı da doğrudan girmiş ve yılların ardından OYAK'ın bulunmadığı, ortaklığı olmadığı bir alan neredeyse kalmamıştır. OYAKçıların arkalarındaki gücün kendilerine verdiği güvenle "kendi özel güvenlik birimine" sahip güçlü bir patron gibi düşünmeye yatkın oldukları beklenmelidir. Kapitalizmin doğası budur! Bu bağlamda devletin-milletin bekası "ideolojisinin" indirgemeci bir yaklaşımla OYAK'ın bekası anlamına da gelmesi doğaldır. Ve bu "doğallığın" sonucu olarak gerek silahlı kuvvetler için, gerekse MGK için sermayenin -ve sermayenin güvencesi devletin- istikrarını tehlikeye düşürecek her muhalefete -unutmayalım yalnızca sol- sadece nesnel değil öznel bir tepki duyulması da anlaşılabilir olmaktadır!

MGK'nın son yıllarda daha fazla ortaya çıkması ya da politik

belirleyiciliğinin netleşmesi sorununa gelince ki, aslında merkezi umuminin MGK aracılığıyla politik belirleyiciliğin netleşmesi anlamına gelir, bunu güçlülük ya da zayıflık ekseninde ele almak daha doğrudur. İttihat Terakki'nin görünür unsurları: kalemi umumi, meclisi umumi vd. artık yönetemez durumdadır. Bu durumu, çözülmenin ve güçsüzleşmenin belirleyenlerinden olarak ele almakta yarar var. Ekonomik çöküntü ve dile getirilen iflas durumu, ekonomik tabloların doğru okunmasıyla ortaya çıkan yüzde seksenlik açlık-sefalet ve yoksulluk tablosu, kimlerin ve hangi birimlerin nasıl karıştığını saptamakta zorlanılan hırsızlık-yolsuzluk ve arsızlık ile bu satırların yazıldığı tarihteki iç "konjonktürü" özetlemek olanaklı. Ancak böyle bir tablonun asıl öğrettiği, "erk kontrolünün kontrolden çıkabilecek olması" düşüncesinin bu tabloya ne şekilde müdahale ettiğidir. Ve sol'a yönelik baskı ile emeğe yönelik saldırı ile bu tablo olduğu gibi korunmaya çalışılmaktadır. Diğer taraftan kuşkusuz bölge hakimi olmak da böylesine bir ekonomik bağımlı ve zavallı tablo ile olanaksızdır. ABD ile ilişkiler, Kıbrıs Sorunu, AB çabaları, Irak katliamıyla başlayan bölgedeki emperyalist müdahaleler... dış konjonktürdeki zayıflıkları ve bu zayıflıkları nedensellik ilişkileri içinde kavramamızı sağlar.

Böylesine bir ortamda MGK, yönetemez olmanın sonucu olarak belirginleşen bir müdahale aracı konumunda gözükmektedir. Daha net bir çözülmenin yaklaşmakta olduğunu söyleyebiliriz. Ancak böyle bir çözülmenin ve tanımlanan kontrolün kaybı ile "tüm demokratikleşme paketlerine" rağmen bir gerçek olarak karşımızda duran emek saldırısı-ekonomik veriler, önümüzdeki yıllarda rejimin sanılanların ya da beklenenlerin aksine daha açık totaliterleşmesinin sürpriz olmayacağını göstermektedir. Bir süredir resmi ideolojinin tartışılması ya da konjonktür nedeniyle tartışmanın önüne geçilememesi sefalet tablosunun da "katkısıyla" bu bağlamda ciddi zafiyet belirtilerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur ki devletimizin derin adamlarının durumu "hiç de hoş değil" olarak tanımlamasına yol açmıştır.

Hiç kuşku yok ki hoş olmayan durumlar fırsat kaçırılmadan düzeltilir.

ideolojinin "derin" argümanları için bir özet

Efsanenin-ideolojinin yeniden üretilmesinin ve bu sürecin garantili bir devamlılık göstererek ve içine düştüğü her türden bunalımlarla baş edebilmesinin en önemli araçlarından birisini devletin tek tek bireylerde, onların akıllarında ve "ruhlarında" derinleşmesi durumu oluşturur. Bu aynı zamanda ideolojik müdahalenin ve bu müdahaleler sürecindeki zor unsurunun içselleşmesini de gösterir. Bu içselleşme durumunun yaygınlığı ve giderek her kesim için homojenize bir hal alması, ideolojik argümanların hazırlanış, sunuluş ve algılanışı ile beraber, algılanma sürecindeki toplumsal sosyoekonomik durumu kadar önemli olan sosyopsikolojik durumla da ilişkilidir. Akçura'nın "Üç Tarzı Siyaset"i ile ifadesini bulan ideolojik-siyasi yaklaşımlardan Osmanlıcılık, emperyalist paylaşım savaşından önce anlamını yitirmiş, Arapların da çekip gitmesiyle (!) İslamcılık yaklaşımının hedefinde Türklerle birlikte Kürtler kalmıştı.[14] Geriye kalan Türkçülük ise 1915'e rağmen Orta Asya'ya açılmakta yeterli beceriyi gösteremeyip Misak-ı Milli sınırları içine sığınmak zorunda kalmış ve ardından zamanla çakıl taşı edebiyatına indirgenen "misakın" korunması ve aynı zamanda batı emperyalizmi ile uyuşum programlarının -eylemliliğinin- hazırlanması için Büyük Millet Meclisi kurulmuştu.

1910'lardan 20'li yıllara dek geçen kısa tarih süreci bu şekilde resmi ideolojinin birçok "derin" argümanının hazırlanmasına da tanıklık etmiştir. "Ermeni Sorununun" nasıl dirençli bir yaklaşım örneği oluşturduğunu biliyoruz. Salt bu durum bile ciddi bir araştırma konusu olabilir-olmalıdır. Son üç yüzyıldaki tek toprak kazancı olarak emperyalist psikolojiyi körükleyen "Kıbrıs Sorununun" çok üzerinde olan tartışılmazlığı, böylesine bir araştırmada mutlaka irdelenmelidir. Tıpkı Ermeni ya da Kıbrıs konuları gibi en temel ideolojik argümanlardan birini de Misak-ı Milli oluşturmaktadır. Sorun Misak'la çizilen sınırlar ile bugünkü sınırlar arasında büyük farkları irdelemenin ötesinde tartışılmayı hak eder. Mustafa Kemal'in de açıklıkla söylediği gibi Misak-ı Milli bir menfaati tanımlar. Dolayısıyla ideolojik bir olgudur! Ve Lozan görüşmeleri bunun böyle olduğunun ve hatta bu kadar basit

olduğunun bir örneğidir; Musul sınırlar içinde olmasına rağmen emperyalizmle bağdaşık olma projesinin gereği emperyalizme terk edilebilmiştir. İdeolojik şiar "bağımsızlık" olgusunu da bu bağlamda ele almak gerekir ve bağımsızlık denen şeyin niteliği bu türden ilişkiler ve bu ilişkilerin zorunlu sonuçları açısından yeniden tanımlanabilir niteliktedir. Lozan -sekseninci yılını kutladığımız Lozan!- bu türden bir bağımsızlığın sınırlarının çizildiği bir yer olup emperyalist bağdaşıklık ideasının antiemperyalizm miş gibi sunulmasının adıdır ve kuşkusuz bu masalın yazımı seksen yıldan bu yana devam etmektedir. En azından anti kapitalist olmadan anti emperyalist olunamayacağını, olunmasının da koca bir masal olduğunu söyleyebiliriz.[15]

Türk-İslam sentezi adı verilen ideolojik yaklaşımında tarihi için 1918 bir başlangıç olarak kabul edilebilir ve hemen ardından gelen "altı ok" la simgelenen ve bu kanallardan "hukukileştirilen" resmi ideolojinin oluşmasında ve kendini yenilemesinde bu başlangıçtan itibaren yaşanan gelişmelerle birlikte çok önemli bir yeri vardır. "Laiklik" bir devlet dini oluşturmanın ve bu süreçte bütün dinsel unsurların ideolojik olarak mas edilip onların güçlü ideolojik argümanlara ve zor aracına dönüştürmenin bir aracı söylemi olurken, "milliyetçilik" yaklaşımı ise o hep övünülenin tam da söylediği gibi alabildiğine -ve tabii ki çizilen sınırlar içinde olmak kaydıyla- kapsayıcıdır! Bu kapsayıcılık durumunun onu doğrudan ırkçılığa götürdüğü genellikle görmezden gelinir! Bu öylesine bir ırkçılıktır ki içinde "etnisitenin" kültürel bir değer olarak dahi yeri yoktur. Güneş Dil-Tarih teorileri ırkçılık şahlanışının primitif bir dibe vuruşunu göstermekle kalmaz 1930'dan 2004'e kadar -en azından- bu ülkedeki "bilim" ve "bilim insanının"da konumunu, niteliğini örnekler. Sonuç pek de hoş değildir. Bugün gelinen nokta da "ulusalcılığın" sosyalizm için bir turnusol işlevi görmesinin tarihi... Ve tarih bize, hangi türünden olursa olsun, günümüzde ulusalcılığın sosyalizm-sosyalistlik ile uyuşmayacağını ve temel kriter olacağını göstermiş-öğretmiştir.

21. yy. başlarında geliştirilmeye çalışılan emperyalizm bağımlılığı ile nefes alabilen ulus/devlet olma hayalleri ise yalnızca bir

kimlik kişilik düşkünlüğünü tanımlamaz; bu aynı zamanda toplumsal psikopatolojinin de konusudur.

Otuzlu yılların "devletçiliğinin"de tekrar tekrar irdelenmesi retoriğin analizi açısından önemlidir. Herhangi bir şekilde kolektivizmi ve onunla ilgili tüm yaklaşımları reddederek yola çıkan devletçilik olgusunu, kendisini sol zanneden nasyonal sol artıklarının nasıl da övdüklerini bilmek bile, ön yargılı yaklaşımınız açısından dikkate değer! Devletçilik, devlet eliyle özel sermayeyi palazlandırma ve bir sınıf yaratma hareketinden başka hiç ama hiç bir şey değildir; *bu amaç için* devletçilik, totaliter bir sermaye oluşturma-geliştirme hareketidir; tekrarlarsak, faşizm-bonapartizm tartışmasını da hak eder! 30'lu yılların devletleştirme operasyonunu 90'lı yılların özelleştirme operasyonu ile karşılaştırın: "niyet" adı verilen mide bulandırıcı cilayı kazıyın altından gerçek çıkacaktır. Gerçek, aynı zamanda her ikisinden de kimin kaybettiği ya da kimin kazandığı sorusunun da yanıtıdır. Tarihi okurken polisiye okumanın öğrettiklerini kullanabiliriz. Soru; "bu durumdan, bu gelişmeden kim kârlı çıkmış kim kaybetmiştir" şeklinde olabilir.

Bu ideolojik yaklaşımın sığınaklarından birisini "halkçılık" vurgusu oluşturur ki, bu sınıf vurgusunun -ve bu vurgunun öneminin-değerinin- hiçleştirilmesini içerir. Halkçı ideologlarımızın başlıca sorunu sınıf çatışmasının ortadan kaldırılmasıdır ki, bunun içinde "etkili bir gücün" hukuki dayanağını oluşturmuşlar ve sınıf çatışması sorununun ortadan kalkması için üstlerine düşeni yapmaktan çekinmemişlerdir. Bugün tümüyle faşist bir ideolojinin temel argümanlarından biri sayma eğiliminde olduğum "halkçılık" olgusunda sınıf ile çatışan ve sınıfı yok sayan/yok eden otoriter bir parti olgusu ile karşılaşırız ki andığımız tarihsel süreçte adı CHP'dir. Bu şartlar altında halk adını alan ve halk için halk adına ülkeyi yönetmenin -ve bu arada halktan pek de haberdar olmamanın ya da olmasına gerek duyulmamasının- adı ise "cumhuriyetçilik" tir. Geriye kalan ise emperyalizmle entegrasyon programında yazı, ölçü, medeni hukuk (!) gibi zorunlu düzeltmelerin adı olan "inkılapçılık" kalır ki, kuşkusuz bir efsaneyi süslemek için onlara gereğinden fazla gereksinim vardır.

*Özgür Üniversite'de 2003 Güz döneminde ve 2004 yılın içinde verilen "Yakın Dönem Türkiye Siyasi Tarihi Tartışmaları" adlı sunumlar için hazırlanan notların gözden geçirilmesiyle hazırlanmıştır.

DİPNOTLAR

1 Tabii en azından bulantı duymadan bir gazeteyi elinize alabiliyorsanız...

2 Adnan Keskin, Bergama'da Suç Yok, Radikal Gazetesi,10 Nisan 2003...

3 Hablemitoğlu Benim İşim, Radikal Gazetesi /çok sayıdaki gazetenin başlığından bir örnek!

4 Ferruh Yazıcı, Faili Meçhuller Sürebilir, Bülent Orakoğlu İle Röportaj, Aktüel Dergisi, Sayı:631... Hablemitoğlu MİT'i Suçluyor, Aydınlık, Sayı:806

5 Emin Çölaşan, Kubilay Olayını Unutmayın, Hürriyet Gazetesi 24 Aralık 2002, Aynı yazı imzasız olarak 23.12.2001 tarihli -bir yıl önce!- Hürriyetim sitesinde ve bu siteden alıntılanarak ve bu siteden alıntılanarak organel.com.tr sitesinde yayınlanmıştır, benzer ifadelerin yaygın olarak kullanıldığına günün gazetelerinde yapılacak bir tarama ile şahit olunabilir... Çölaşan izleyen yıllarda da anma günlerinde hemen hemen aynı yazıyı yazmıştır.

6 Bir "resmi" okuma önerisi: Şevket Süreyya Aydemir: Tek Adam 3.Cilt, Remzi Kitabevi

7 Uçtan bir devletçi görüş: Mustafa İslamoğlu, Etmeyin Komutan, Akit Gazetesi, 27.12.1999... Joseph C. Grew, Atatürk ve Yeni Türkiye, Gündoğan Yy., Çev. Kamil Yüceoral, 1.baskı, 2002... ve bir harita bilgisi!

8 Lozan'ın bir "anlaşma" olmadığı ancak "kimilerince öyle sanıldığı" konusunda ısrarlı olunmalıdır; her yazılı olan gerçek anlamını nitelemek zorunda değildir...

9 Fikret Başkaya, Bir Devlet Partisi: CHP, Siyasi Gazete, Aralık 2003, Sayı:6

10 Bu bağlamda Kazım Karabekir bir abidedir!

11 Alpay Kabacalı, Talat Paşa'nın Anıları, Türkiye İş Bankası yy., 1.baskı, 2000

12 Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler -İttihat ve Terakki- Cilt III, Hürriyet Vakfı Yy., 1.baskı, 1989

13 Bilal Çetin, Yazılmayan 28 Şubat, Vatan Gazetesi, 8-12 Eylül 2003

14 Bir okuma önerisi olarak; Yusuf Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset...

15 Lozan; Bir Antiemperyalizm Masalı Nasıl Yazıldı? başlıklı kitabımdan...